

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПОЧАНСЬКА ОЛЕНА СЕРГІЇВНА

Прим. № _____

УДК 342.95

ДИСЕРТАЦІЯ

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН,
ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ**

12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне
право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів
мають посилання на відповідне джерело

Науковий консультант —
Бараш Євген Юхимович
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки
України

Суми — 2020

АНОТАЦІЯ

Почанська О. С. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 081 «Право» (спеціалізація 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Харківський національний університет внутрішніх справ; Сумський державний університет. – Суми, 2020.

Дисертацію присвячено комплексному аналізу змісту та особливостей адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі.

Визначено суспільні відносини, які виникають у зв'язку з забезпеченням прав і свобод, та які безпосередньо відносяться до адміністративної сфери, здійснено аналіз поняття, особливостей і видів прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, як об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту.

Досліджено зміст та особливості правового статусу осіб, що відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, який визначено як сукупність їх прав, свобод і обов'язків з відповідними обмеженнями, конкретизацією та доповненнями, що передбачені нормами законодавства, а також впливають із вироку суду та особливостей режиму відбування покарання.

Здійснено історико-правовий аналіз процесу нормативно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі в Україні. На підставі аналізу змісту та особливостей процесу розвитку пенітенціарної системи та державної політики України у даній сфері на відповідних етапах державотворення, виділено основні етапи розвитку національного законодавства з питань

регулювання правового статусу громадян, засуджених до позбавлення волі, охарактеризовано їх зміст та особливості.

Розглянуто правові засади забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, та встановлено місце серед них адміністративно-правового регулювання. Визначено основні складові елементи нормативної бази регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, проаналізовано їх зміст та значення.

Досліджено систему суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, яку складають органи державної влади та місцевого самоврядування, громадські об'єднання і організації, а також особи, які мають відповідні завдання, функції та адміністративні повноваження у даній сфері діяльності. Проаналізовано структуру та особливості адміністративно-правового статусу індивідуальних і колективних суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, надано характеристику його основних структурних елементів. Визначено та систематизовано основні завдання та функції суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі. Здійснено аналіз особливостей компетенції суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, як головного елементу структури їх адміністративно-правового статусу, що окреслює законодавчо визначене коло повноважень (сукупність адміністративних прав та обов'язків), спрямованих на здійснення покладених на них завдань та функцій, пов'язаних із безпосереднім здійсненням діяльності по реалізації, охороні і захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі.

Доведено необхідність детальної правової регламентації прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, що суттєво відрізняються від прав інших громадян як за змістом, так і за порядком реалізації та гарантіями забезпечення. Здійснено аналіз змісту та особливостей прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, як об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту, виходячи з їх предметного

розмежування відповідно до змісту на фізичні (природні), громадянсько-політичні, соціально-економічні і культурні (духовні) конституційні, спеціальні та індивідуальні права і свободи осіб, засуджених до позбавлення волі. Розкрито особливості сучасного стану адміністративно-правового забезпечення та реалізації прав і свобод громадян, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі в Україні, встановлено основні проблеми у даній сфері та визначено можливі напрямки розвитку механізму адміністративно-правового регулювання і захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі.

Досліджено систему забезпечення та захисту прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, яку становить сукупність нормативно-правових та організаційних заходів, що складають державно-управлінський механізм забезпечення реалізації цих прав у межах та обсязі, встановлених законодавством. Розкрито сутність та зміст адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, що являє собою систему взаємопов'язаних адміністративно-правових засобів і гарантій, які у межах та обсязі, встановлених законодавством, реалізуються спеціально уповноваженими органами держави, та які спрямовані на регулювання суспільних відносин управлінського характеру і створення належних умов для реалізації, охорони та захисту прав і свобод зазначених осіб.

На підставі розгляду основних наукових підходів до аналізу сутності та змісту юридичних гарантій, правові (юридичні) гарантії прав і свобод засуджених визначено як систему законодавчо закріплених засобів, умов, прийомів та способів, що спрямовані на забезпечення реалізації прав і свобод засуджених осіб, а у випадку їх порушення чи необґрунтованого обмеження — на регулювання діяльності відповідних суб'єктів щодо їх охорони та захисту. Доведено, що до найбільш дієвих засобів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, відносяться нормативно-правові засоби (гарантії). Визначено систему загальноправових та спеціальних

правових принципів, що становлять основу нормативно-правових гарантій прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, проаналізовано їх зміст і співвідношення.

Встановлено, що однією з основних гарантій прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, є забезпечення можливості отримання ними правової допомоги, що була визначена як сукупність засобів та методів діяльності відповідних суб'єктів, спрямованих на забезпечення і захист прав і свобод засуджених. Доведено, що окремою гарантією забезпечення прав і свобод засуджених осіб у сфері виконавчої влади є також право на оскарження, що є похідним від загального права на звернення до органів державного управління.

Відзначено, що ефективна реалізація, охорона та захист прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, значною мірою залежать від наявності системи організаційно-правових (інституційних) гарантій, спрямованих на забезпечення прав і свобод засуджених громадян. Проаналізовано зміст основних видів організаційно-правових гарантій прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Визначено основні шляхи удосконалення адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. Доведено, що ключовим завданням процесу вдосконалення забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, є адаптація національного законодавства (і, зокрема, його адміністративно-правової складової) до сучасних міжнародних стандартів. Визначено зміст та особливості сучасних міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, що складають прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації, які у своїй сукупності створюють єдиний міжнародно-правовий інститут захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі, і є основою для створення відповідних джерел національного законодавства. Виділено головні різновиди міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, охарактеризовано їх зміст.

Проаналізовано основні форми використання міжнародно-правових норм, принципів, правил і рекомендацій, присвячених правовому статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, у національному законодавстві України, визначено основні напрямки практичного вирішення проблеми застосування міжнародних стандартів поведіння з засудженими у пенітенціарній системі України.

Досліджено основні напрямки удосконалення адміністративного законодавства, що регулює забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. Окреслено основні етапи сучасного періоду реформування національного законодавства з питань регулювання правового статусу громадян, засуджених до позбавлення волі. Визначено основні тенденції розвитку національного законодавства з питань регулювання правового статусу громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, до яких віднесено тенденції демократизації та гуманізації, проаналізовано їх зміст та особливості.

Доведено, що ефективність забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, безпосередньо пов'язана з тим, наскільки чітко та злагоджено у загальному механізмі забезпечення прав засуджених здійснюється взаємодія усіх державних та громадських суб'єктів — органів державної влади і місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, громадських об'єднань і організацій, осіб, які мають відповідні завдання, функції та адміністративні повноваження у даній сфері діяльності. Запропоновано шляхи удосконалення взаємодії між основними суб'єктами забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, яку було визначено як організовану відповідно до вимог чинного законодавства спільну діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства, узгоджену за своїми формами і напрямками та спрямовану на досягнення загальної мети — захист та охорону прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є однією з перших спроб комплексного, здійсненого на основі аналізу чинного законодавства України, а також узагальнення практики реалізації охорони і захисту прав засуджених в Україні, дослідження змісту, особливостей та шляхів удосконалення системи адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені у дисертації основні положення та висновки можуть бути використані: 1) у науково-дослідній сфері — як необхідне підґрунтя для подальших теоретико-правових досліджень, для розвитку низки галузевих юридичних наук; 2) у галузі правотворчої діяльності — для вдосконалення національного законодавства, норми якого мають враховувати особливості адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні; 3) у правозастосовній діяльності — для підвищення ефективності діяльності та взаємодії суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні; 4) у правовиховній сфері — для підвищення рівня загальної правової культури населення, а також професійної правової культури суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні; 5) у навчальному процесі — при підготовці спеціальних курсів та методичних розробок з конституційного, кримінального та адміністративного права України.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, засуджений до позбавлення волі, права і свободи, адміністративно-правовий статус, суб'єкт правовідносин, демократизація, гуманізація, гарантії прав і свобод, міжнародно-правові стандарти поведіння з засудженими, пенітенціарна система.

SUMMARY

Pochanska O. S. Administrative and Legal Provision of the Rights of Citizens Sentenced to Imprisonment in Ukraine. — Qualifying scientific work as the manuscript.

The thesis for a doctoral degree by the specialty 081 “Jurisprudence” (specialization 12.00.07 – administrative law and procedure; financial law; informational law). Kharkiv National University of Internal Affairs; Sumy State University. – Sumy, 2020.

The dissertation is focused on a comprehensive analysis of the content and peculiarities of administrative and legal provision of the rights of citizens sentenced to criminal punishment in the form of imprisonment.

The social relations that arise in connection with the provision of the rights and freedoms and that are directly related to the administrative sphere have been determined; an analysis of the concept, features and types of the rights of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine as an object of administrative and legal protection and security has been accomplished.

The author has researched the content and peculiarities of the legal status of persons serving a criminal sentence in the form of imprisonment, which is defined as a set of their rights, freedoms and responsibilities with appropriate restrictions, specification and additions provided by the law, as well as arise from the court verdict and peculiarities of the mode of serving punishment.

Historical and legal analysis of the process of regulatory provision of the rights of citizens sentenced to criminal punishment in the form of imprisonment in Ukraine has been carried out. On the basis of the analysis of the content and peculiarities of the development process of the penitentiary system and the state policy of Ukraine in this area the author at the appropriate stages of state formation has distinguished the main stages of the development of the national legislation on the regulation of the legal status of citizens sentenced to imprisonment; has characterized their content and peculiarities.

The legal principles of ensuring the rights of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine have been studied; and the place of administrative and legal regulation among them has been established. The main components of normative and legal base for the regulation and protection of the rights of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine have been determined; their content and significance have been analyzed.

The author has researched the system of subjects of ensuring the rights of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine, which consists of the state authorities and local self-government agencies, public associations and organizations, as well as persons having the corresponding tasks, functions and administrative powers in this sphere of activity. The author has analyzed the structure and peculiarities of administrative and legal status of individual and collective subjects of ensuring the rights of persons sentenced to imprisonment in Ukraine; has provided the characteristics of its main structural elements. The main tasks and functions of the subjects of ensuring the rights of citizens sentenced to imprisonment have been determined and systematized. The analysis of the peculiarities of the competence of the subjects of ensuring the rights of citizens sentenced to imprisonment as the main element of the structure of their administrative and legal status, which outlines the legislatively defined range of powers (a set of administrative rights and duties), aimed at fulfilling the tasks and functions assigned to them, related to the direct implementation of activities for the realization, protection of the rights of citizens sentenced to imprisonment.

The author has proved the necessity of detailed legal regulation of the rights of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine, which significantly differs from the rights of other citizens both in terms of content and procedure of realization, guarantees of provision. The author has carried out the analysis of the content and peculiarities of the rights and freedoms of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine as an object of administrative and legal protection and security, based on their substantive differentiation according to the content into physical (natural), civic and political, socio-economic and cultural (spiritual), constitutional, special

and individual rights and freedoms of persons sentenced to imprisonment. The peculiarities of the current state of administrative and legal provision and realization of the rights and freedoms of citizens serving a criminal sentence in the form of imprisonment in Ukraine have been revealed; the main problems in this area have been defined; and possible directions of the development of the mechanism of administrative and legal regulation and protection of the rights of citizens sentenced to imprisonment have been determined.

The author has studied the system of providing and protecting the rights and freedoms of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine, which is a set of organizational, normative and legal measures that constitute the state and management mechanism for ensuring the realization of these rights within the limits and in scope established by the legislation. The author has revealed the essence and content of administrative and legal mechanism for ensuring the rights and freedoms of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine, which is a system of interconnected administrative and legal means and guarantees, which, within the limits and in scope prescribed by the law, are implemented by specially authorized agencies of the state, and which are aimed at regulating public relations of a managerial nature and creating the proper conditions for the realization, protection and security of the rights and freedoms of these persons.

On the basis of considering the basic scientific approaches to the analysis of the essence and content of legal guarantees, the author has determined legal (juridical) guarantees of the rights and freedoms of convicts as a system of legally established means, conditions, techniques and methods aimed at ensuring the realization of the rights and freedoms of convicted persons, and in the case of their violation or unreasonable restriction – at regulating the activities of the relevant subjects for their protection and security. It has been proved that the most effective means of ensuring the rights of citizens sentenced to imprisonment include regulatory means (guarantees). The author has determined the system of general and legal, special and legal principles, which form the basis for normative and

legal guarantees of the rights and freedoms of citizens sentenced to imprisonment; has analyzed their content and correlation.

It has been established that one of the main guarantees of the rights and freedoms of citizens sentenced to imprisonment is to ensure the possibility of obtaining legal aid, which was defined as a set of means and methods of activity of the relevant subjects aimed at ensuring and protecting the rights and freedoms of convicted persons. It has been proved that a separate guarantee of ensuring the rights and freedoms of convicted persons within the executive branch is also the right to appeal, which is a derivative of the general right to appeal to public authorities.

It has been noted that the effective realization, protection and security of the rights and freedoms of citizens sentenced to imprisonment depend to a large extent on the existence of a system of organizational and legal (institutional) guarantees aimed at ensuring the rights and freedoms of convicted citizens. The content of the main types of organizational and legal guarantees of the rights and freedoms of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine has been analyzed.

The main ways of improving administrative and legal provision of the rights of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine have been determined. It has been proved that the main task of the process of improving the provision of the rights of citizens sentenced to imprisonment is the adaptation of the national legislation (and in particular, its administrative and legal component) to the modern international standards. The author has defined the content and peculiarities of the modern international and legal standards in the field of human rights, which comprise the internationally accepted norms, principles and recommendations, which in their totality create a united international and legal institution for the protection of the rights of persons sentenced to imprisonment and are the basis to form the relevant sources of national legislation. The main types of international and legal standards in the field of ensuring the rights and freedoms of citizens sentenced to imprisonment have been distinguished; their content has been characterized. The author has analyzed the main forms of using

international and legal norms, principles, rules and recommendations concerning the legal status of persons sentenced to imprisonment in the national legislation of Ukraine; has determined the main directions of practical solution of the problem of the application of international standards of treatment with convicted persons in the penitentiary system of Ukraine.

The main directions of the improvement of administrative legislation regulating the provision of the rights and freedoms of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine have been researched. The main stages of the modern period of reforming the national legislation on the regulation of the legal status of citizens sentenced to imprisonment have been outlined. The author has determined the main tendencies of the development of the national legislation on the regulation of the legal status of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine, which include tendencies of democratization and humanization; their content and features have been analyzed.

It has been proved that the effectiveness of ensuring the rights and freedoms of citizens sentenced to imprisonment is directly related to the fact that how clear and coherent within the general mechanism of ensuring the rights of convicts we carry out the cooperation of all state and public subjects - the state authorities and local self-government agencies, their officials and public servants, public associations and organizations, persons having the corresponding tasks, functions and administrative powers in this sphere of activity. The author has suggested the ways of improving the interaction between the main subjects of ensuring the rights and freedoms of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine, which was defined as organized in accordance with the requirements of the current legislation, joint activities of the state agencies, local self-government agencies and civil society institutions, agreed upon their forms and directions and aimed to achieve the common objective – protection and security of the rights and freedoms of citizens sentenced to imprisonment.

The scientific novelty of the obtained results is the fact that the work is one of the first attempts of the comprehensive study of the content, features and ways to

improve the system of administrative and legal provision of the rights and freedoms of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine, carried out on the basis of the analysis of the current legislation of Ukraine, as well as the generalization of the practice of the protection and security of the rights of convicts in Ukraine.

The practical significance of the obtained results is that the main provisions and conclusions set out in the dissertation can be used: 1) in the research field – as a necessary basis for further theoretical and legal research, for the development of a number of branch legal sciences; 2) in the field of law-making activity – to improve the national legislation, the norms of which must take into account the peculiarities of administrative and legal provision of the rights of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine; 3) in law-enforcement activities – to increase the efficiency of the activities and interaction of the subjects of ensuring the rights of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine; 4) in the legal educatory field – to raise the level of the general legal culture of the population, as well as the professional legal culture of the subjects of ensuring the rights of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine; 5) in the educational process – while elaborating special courses and methodological developments on the constitutional, criminal and administrative law of Ukraine.

Key words: administrative and legal provision, sentenced to imprisonment, rights and freedoms, administrative and legal status, subject of legal relations, democratic transition, humanization, guarantees of the rights and freedoms, international and legal standards of the treatment with convicted persons, penal system.

Список публікацій здобувача:*Монографія:*

1. Почанська О. С. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні: монографія / за заг. ред. Є. Ю. Бараша. Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ, ФОП Кандиба Т.П. 2018. 542 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Почанська О. С. Правовий статус громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні: поняття, структура, особливості. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2015. № 2 (35). С. 196–200.

2. Почанська О. С. Адміністративно-правове забезпечення реалізації громадянами, засудженими до позбавлення волі в Україні, культурних прав і свобод. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. № 2. Т. 3. С. 22–27.

3. Почанська О. С. Завдання та функції суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 41. Т. 3. С. 134–138.

4. Почанська О. С. Види суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Право UA*. 2017. № 3. С. 53–59.

5. Почанська О. С. Зміст та особливості сучасного етапу нормативно-правового забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Наше право*. 2017. № 4. С. 102–109.

6. Почанська О. С. Історико-правовий аналіз нормативно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Верховенство права*. 2017. № 5. С. 100–106.

7. Почанська О. С. Правові принципи як основа нормативно-правового забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 6, Том 1. С.41–46.

8. Почанська О. С. Поняття та класифікація сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 6. Том 3. С.143–147.

9. Почанська О. С. Компетенція як ключовий елемент адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Вісник ХНУВС*. 2017. № 4 (79). С. 250–256.

10. Почанська О. С. Організаційно-правові гарантії прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Вип. 2. Т. 4. С. 29–33.

11. Почанська О. С. Правові засади забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Форум права*. 2017. № 4. С. 197–204 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_4_33.

12. Почанська О. С. Основні форми використання міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 1. Т. 2. С. 166–171.

13. Почанська О. С. Зміст та адміністративно-правове забезпечення фізичних (природних) прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Право UA*. 2018. № 1. С. 53–60.

14. Почанська О. С. Основні тенденції розвитку законодавства, що регулює питання забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. С. 35–42.

15. Почанська О. С. Політичні права і свободи громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, як об'єкт адміністративно-правового забезпечення. *Європейські перспективи*. 2018. № 1. С. 50–57.

16. Почанська О. С. Соціально-економічні права і свободи громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні: зміст та правове забезпечення. *Наше право*. 2018. № 1. С. 65–71.

17. Почанська О. С. Проблеми забезпечення права на охорону здоров'я громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Право UA*. 2018. № 2. С. 20–26.

18. Почанська О. С. Особливості правового регулювання права на працю громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Європейські перспективи*. 2018. № 2. С. 45–50.

Статті у наукових виданнях інших держав:

1. Почанская Е. С. Понятие, особенности и виды прав лиц, осуждённых к лишению свободы в Украине, как объекта административно-правовой защиты. *Право и Политика*. 2016. № 4. С. 41–47.

2. Почанская Е. С. Понятие, структура и особенности административно-правового статуса субъектов обеспечения прав граждан, осуждённых к лишению свободы в Украине защиты. *Leges si viata*. 2018. № 1/2 (313). С. 102–106.

3. Почанская Е. С. Право на жизнь как неотъемлемое право граждан, осуждённых к лишению свободы в Украине: содержание и административно-правовое обеспечение. *Верховенство права*. 2018. № 1. С. 79–83.

4. Почанская Е. С. Функции субъектов обеспечения прав лиц, осуждённых к лишению свободы в Украине. *Leges si Viata*. 2018. № 5/2 (317). С. 150–154.

5. Почанская Е. С. Юридические гарантии прав и свобод человека и гражданина: понятие и критерии классификации. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2018. № 2-1 (30). С. 24–27.

6. Почанська О. С. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі: поняття, особливості, функції. *Верховенство права*. 2018. № 2. С. 185–190.

Тези наукових повідомлень на науково-практичних конференціях:

1. Почанська О. С. Міжнародно-правові акти у галузі прав людини як складова системи правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Розвиток правової системи України в умовах сьогодення*: міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 7–8 лют. 2014 р.). Донецьк: Сх.-укр. наук. юрид. орг., 2014. С. 71–73.

2. Почанська О. С. Місце та роль компетенції в структурі адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Сучасне правотворення: питання теорії та практики*: міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 1–2 серп. 2014 р.). Д. С. 61–63.

3. Почанська О. С. Сучасний стан правового регулювання права на працю осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Роль права та закону в громадянському суспільстві*: міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13–14 лют. 2015 р.). К.: Центр прав. наук. дослідж., 2015. С. 74–76.

4. Почанська О. С. Поняття та види юридичних гарантій прав і свобод людини та громадянина. *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 16–17 жовт. 2015 р.). Х.: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2015. С. 54–57.

5. Почанська О. С. Основні цілі та завдання діяльності суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8–9 квіт. 2016 р.). О.: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С. 88–91.

6. Почанська О. С. Питання класифікації суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 21–22 жовт. 2016 р.). Л.: Західноукр. орг. «Центр правничих ініціатив», 2016. С. 69–71.

7. Почанська О. С. Шляхи удосконалення взаємодії між суб'єктами забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10–11 берез. 2017 р.). О.: ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 107–110.

8. Почанська О. С. Права та свободи громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні: питання класифікації. *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 16–17 черв. 2017 р.). Л.: Західноукр. орг. «Центр правничих ініціатив», 2017. С. 94–97.

9. Почанська О. С. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні: сучасний стан та шляхи розвитку. *Сучасні проблеми адміністративного права та процесу*: тези доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 черв. 2017 р.). МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ; каф. адмін. права та процесу ф-ту № 3. Х.: ХНУВС, 2017. С. 160–163.

10. Почанська О. С. Основні етапи розвитку національного законодавства з питань регулювання правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 22–23 верес. 2017 р.). Запоріжжя: Запоріз. міська громад. орг. «Істина», 2017. С. 69–73.

11. Почанська О. С. Нормативно-правове регулювання медико-санітарного забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 23–24 лют. 2018 р.). Запоріжжя: Запоріз. міська громад. орг. «Істина», 2018. С. 69–74.

12. Почанська О. С. Право на правову допомогу як складова прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали

міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 2–3 берез. 2018 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2018. С. 68–72.

ЗМІСТ

ВСТУП	22
РОЗДІЛ 1 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ ..33	
1.1. Поняття, особливості та види прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, як об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту.....	33
1.2. Історико-правовий аналіз нормативно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.....	60
1.3. Правові засади забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, та місце серед них адміністративно-правового регулювання.....	97
Висновки до розділу 1.....	127
РОЗДІЛ 2 АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ 135	
2.1. Поняття, структура та особливості адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.....	135
2.2. Завдання та функції суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.....	153
2.3. Адміністративні повноваження суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.....	176
Висновки до розділу 2.....	208
РОЗДІЛ 3 ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ 214	
3.1. Напрямки адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.....	214
3.1.1. <i>Адміністративно-правове забезпечення фізичних (природних) прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні</i>	215

3.1.2. Адміністративно-правове забезпечення реалізації громадянами, засудженими до позбавлення волі в Україні, політичних прав і свобод.....	238
3.1.3. Адміністративно-правове забезпечення використання громадянами, засудженими до позбавлення волі в Україні, соціально-економічних прав і свобод.....	253
3.1.4. Адміністративно-правове забезпечення реалізації громадянами, засудженими до позбавлення волі в Україні, культурних (духовних) прав і свобод	285
3.2. Поняття та види адміністративно-правових засобів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.....	295
3.2.1. Нормативно-правові форми забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.....	302
3.2.2. Організаційно-правові форми забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.....	314
Висновки до розділу 3.....	323
РОЗДІЛ 4 НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ.....	333
4.1. Сучасні міжнародні стандарти у галузі прав людини та можливості їх використання в адміністративно-правовому забезпеченні прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.....	333
4.2. Напрямки розвитку адміністративного законодавства, що регулює забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні....	362
4.3. Удосконалення взаємодії між суб'єктами забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.....	384
Висновки до розділу 4.....	402
ВИСНОВКИ.....	411
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	422
ДОДАТКИ.....	484

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Конституція України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Саме права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави. Отже, відповідно до Основного Закону, дотримання прав людини є фундаментальною конституційною засадою в Україні, дія якої спрямовує систему суспільно-політичних відносин в країні, визначає характер здійснення органами державної влади своїх функцій і повноважень.

Невід'ємною складовою системи забезпечення прав і свобод особистості в Україні є забезпечення здійснення, охорони та захисту прав громадян, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі. Забезпечення реалізації прав і свобод, а також створення системи адміністративно-правової охорони та захисту прав громадян у пенітенціарних закладах України стає сьогодні одним із пріоритетних напрямків діяльності держави, адже розбудова європейської демократичної правової держави неможлива без створення надійної та ефективної системи забезпечення прав особистості у місцях позбавлення волі. Виконання даного завдання зумовлює актуальність дослідження змісту та особливостей адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, як важливого аспекту загальної системи забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Загальнотеоретичні питання змісту та захисту прав людини розглядалися в працях таких відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, як І. Бородін, Л. Глухарьова, М. Ентін, О. Зайчук, А. Колодій, О. Кушніренко, О. Лукашева, М. Матузов, В. Погорілко, Т. Слінько, Ю. Тодика, Ю. Шемшученко та ін. Права і свободи засуджених, їх дотримання при виконанні кримінального покарання були предметом наукових досліджень К. Автухова, Н. Бородовської, О. Бублік, Ю. Грошевого, М. Гуцуляка,

О. Джужи, Ю. Кричуна, М. Мелентьєва, І. Михалка, М. Романова, О. Северин, А. Степанюка, Л. Стрельбіцької, О. Стулова, Ю. Томіліної, В. Трубникова, Ю. Чеботарьової, М. Щербакова, О. Яворської, І. Яковець та ін.

Аналізу суб'єктного складу адміністративних правовідносин присвячені праці таких відомих учених, як В. Авер'янов, О. Бандурка, О. Беспалова, Ю. Битяк, В. Галуцько, В. Гаращук, Ю. Гаруст, О. Гетманець, С. Гончарук, С. Гусаров, Б. Деревянко, О. Кисельова, О. Ключев, Т. Кобзева, Т. Коломоець, В. Колпаков, А. Комзюк, І. Коропатнік, Т. Кравцова, А. Куліш, В. Курило, О. Музичук, В. Пахомов, О. Рєзнік, М. Старинський, В. Сухоноста ін. До питань суб'єктного складу правовідносин у сфері захисту прав та свобод громадян у пенітенціарних закладах України та їх взаємодії зверталися у своїх дослідженнях І. Богатирьов, К. Василенко, С. Гречанюк, М. Дзюдзь, Н. Домбровська, О. Колб, М. Ребкало, Л. Фещенко, О. Шкута.

Питання нормативно-правового забезпечення прав і свобод засуджених досліджували В. Бадира, Є. Бараш, С. Богунов, О. Букалов, Є. Захаров, С. Зінченко, А. Ковальов, І. Компанієць, М. Кутєпов, К. Левченко, О. Лісцков, В. Львовчкін, К. Муравйов, О. Олійник, О. Осауленко, Г. Серєда, С. Сидоренко, Г. Фрейман, М. Яцишин. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини були предметом наукового аналізу М. Антоновича, П. Рабіновича, О. Рудневої, О. Тіунова, Л. Ульяшиної, В. Філіппова та ін. Окремі аспекти закріплення у національному законодавстві України міжнародних стандартів поведіння із засудженими розглядали І. Василюк, О. Іваньков, С. Клименко, О. Лисодєд, Л. Луць, В. Маляренко, О. Романюк, Н. Рябих, В. Човган.

Однак, незважаючи на достатньо велику увагу науковців до даної проблематики, активне реформування національного законодавства у галузі прав людини та його адаптація до сучасних світових і європейських стандартів, а також процес реформування пенітенціарної системи України вимагають сьогодні комплексного дослідження адміністративно-правового

забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі. Актуальність і значущість дослідження визначається як загальним переосмисленням змісту даного покарання в сучасних умовах, так і наявністю низки конкретних проблем правового регулювання, охорони та захисту прав і свобод засуджених, пов'язаних із неузгодженістю норм кримінального, кримінально-виконавчого та адміністративного законодавства, відсутністю належної правової регламентації спеціальних прав і свобод засуджених, їх невідповідністю міжнародним стандартам у галузі прав людини та ін. Слід зазначити, що у даному питанні існує також ціла низка невирішених організаційно-правових проблем, переважна більшість яких пов'язана із незавершеним процесом реформування пенітенціарної системи України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до основних положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016 – 2020 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Харківського національного університету внутрішніх справ, зареєстрованих в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації на 2014 – 2018 рр.: «Правоохоронна функція української держави» (номер державної реєстрації 0113U008192), «Реалізація та удосконалення адміністративного законодавства України» (номер державної реєстрації 0113U008197).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення сутності, змісту та особливостей адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, а також основних напрямків його розвитку та подальшого удосконалення.

Для досягнення поставленої мети у дисертації необхідно вирішити такі основні завдання:

- визначити методологічні засади забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні;
- здійснити історико-правовий аналіз нормативно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні;
- охарактеризувати правові засади забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, та визначити серед них місце адміністративно-правового регулювання;
- з'ясувати особливості адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні;
- встановити завдання, функції та адміністративні повноваження суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні;
- окреслити зміст адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні;
- розкрити основні напрямки адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні;
- опрацювати організаційні засоби адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні;
- систематизувати адміністративно-правові форми забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні;
- узагальнити напрямки удосконалення адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні;
- встановити зміст та види сучасних міжнародних стандартів у галузі прав людини та можливості їх використання в адміністративно-правовому забезпеченні прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні;
- визначити напрямки розвитку адміністративного законодавства, що регулює забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні;

– запропонувати напрямки удосконалення взаємодії між суб'єктами забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Об'єктом дослідження є правові відносини, що формуються у процесі забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі.

Предметом дослідження є адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становить сукупність сучасних загальнонаукових та спеціально-наукових методів і прийомів, використання яких зумовлено особливістю предмета дослідження. Специфіка мети і задач дослідження в цілому зумовила застосування системного, системно-структурного, діалектичного, логічного методів, використання відповідних прийомів формальної логіки, методів порівняння й узагальнення та ін., що дало можливість дослідити проблемні питання у єдності їх соціального змісту та юридичної форми, здійснивши системний аналіз сутності, особливостей, напрямків розвитку та шляхів удосконалення адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. Так, основу методології дослідження становить загальнонауковий діалектичний метод, що дозволив з'ясувати зміст та основні напрямки адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. На окремих етапах роботи передбачено, зокрема, застосування таких методів, як логіко-семантичний та логіко-юридичний – для дослідження категоріального апарату зазначеної проблематики, розмежування і формулювання відповідних понять (розділи 1, 2, 3); системний і структурно-функціональний – при дослідженні змісту та структури правовідносин, що виникають під час забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі (підрозділи 1.1, 2.1, 4.3), характеристики адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, аналізі мети і завдань їх діяльності, функцій, особливостей компетенції (розділ 2), а також

при визначенні зв'язку відповідних адміністративно-правових форм та засобів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні (підрозділ 3.2); історико-правовий – у ході аналізу процесу формування та напрямків розвитку правових засад забезпечення прав засуджених в Україні (підрозділи 1.2, 4.2); методів узагальнення – для підбиття підсумків розгляду окремих найважливіших питань та оформлення загальних висновків дослідження (розділи 3, 4); класифікації та групування – для визначення видів прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, з'ясування основних форм їх забезпечення (підрозділи 3.1, 3.2), аналізу основних видів міжнародно-правових стандартів поводження з ув'язненими (підрозділ 4.1), виокремлення основних етапів розвитку законодавства у сфері забезпечення прав засуджених (підрозділи 1.2, 1.3, 4.2).

Науково-теоретичне підґрунтя для виконання дисертаційного дослідження становлять праці фахівців у галузі загальної теорії держави і права, теорії управління, адміністративного права, конституційного права, міжнародного права, кримінального та кримінально-виконавчого права, інших галузевих правових наук, а також філософії, політології та соціології. Положення та висновки дисертації ґрунтуються на нормах Конституції України, законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, які визначають засади адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. Інформаційну і емпіричну основу дослідження становлять узагальнення вітчизняної та міжнародної практики поводження із засудженими, аналітичні статті, правова публіцистика, довідкові видання, статистичні матеріали з даних питань.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є однією з перших спроб на узагальненому рівні, з використанням сучасних методів пізнання та урахуванням новітніх досягнень науки адміністративного права визначити сутність та особливості адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, що дозволило обґрунтувати низку нових концептуальних положень і

висновків, надати практичні рекомендації та пропозиції з досліджуваних питань. До найбільш значущих належать наступні:

вперше:

– визначено особливості прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, як об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту, виходячи з їх розмежування відповідно до змісту на фізичні (природні), громадянсько-політичні, соціально-економічні і культурні (духовні) конституційні, спеціальні та індивідуальні права і свободи;

– узагальнено історико-правові особливості правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, що базується на характеристиці основних періодів розвитку пенітенціарної системи та державної політики України на відповідних етапах державотворення;

– визначено систему адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, представлену як узгоджену за змістом та ієрархічно впорядковану відповідно до юридичної сили сукупність нормативно-правових актів національного законодавства та міжнародно-правових стандартів у даній сфері;

– окреслено систему суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, яку становлять органи державної влади та місцевого самоврядування, громадські об'єднання і організації, а також особи, які мають відповідні завдання, функції та адміністративні повноваження у даній сфері діяльності;

– встановлено особливості сучасного стану адміністративно-правового забезпечення реалізації прав і свобод громадян, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі в Україні, встановлено основні проблеми у даній сфері та визначено можливі напрямки розвитку механізму адміністративно-правового регулювання прав громадян, засуджених до позбавлення волі;

– розкрито сутність та зміст функціонування адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до

позбавлення волі в Україні, що являє собою систему взаємопов'язаних нормативно-правових та організаційних заходів, які в межах і обсязі, встановлених законодавством, реалізуються уповноваженими органами держави, та які спрямовані на регулювання суспільних відносин управлінського характеру і створення належних умов для охорони та захисту прав зазначених осіб;

- визначено основні напрямки удосконалення адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні;

- окреслено напрямки практичного вирішення проблеми застосування у пенітенціарній системі України міжнародних стандартів поводження з засудженими, встановлено основні форми їх використання у національному законодавстві України;

- встановлено основні тенденції розвитку національного законодавства з питань регулювання правового статусу громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, до яких віднесено тенденції демократизації та гуманізації, проаналізовано їх зміст та особливості;

- узагальнено правові засади і практику взаємодії основних державних і недержавних суб'єктів забезпечення прав засуджених, визначено напрямки підвищення ефективності адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні;

удосконалено:

- класифікацію видів правового статусу, відповідно до якої весь комплекс прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, розподілено на основні, спеціальні та індивідуальні права і свободи;

- характеристику особливостей компетенції суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, як головного елемента структури їх адміністративно-правового статусу, що визначає законодавчо встановлене коло повноважень (сукупність адміністративних прав та обов'язків), спрямованих на здійснення покладених на них завдань і функцій,

пов'язаних із безпосереднім здійсненням діяльності по реалізації, охороні та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі;

- класифікацію функцій суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, визначених як нормативно регламентовані та забезпечені організаційно усталені напрями діяльності, спрямовані на досягнення головної мети їх діяльності та виконання поставлених завдань, виходячи з їх розподілу на основні (самостійні) та допоміжні (додаткові);

- характеристику змісту основних видів нормативно-правових та організаційно-правових гарантій прав громадян, засуджених до позбавлення волі;

дістали подальшого розвитку:

- встановлення сутності та особливостей правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, який визначено як сукупність прав, свобод і обов'язків з відповідними обмеженнями, конкретизацією і доповненнями, що передбачені законодавством та впливають з вироку суду і особливостей режиму відбування покарання;

- характеристика структури та особливостей адміністративно-правового статусу індивідуальних і колективних суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні;

- визначення змісту і співвідношення системи загальноправових та спеціальних правових принципів, що становлять основу нормативно-правових гарантій прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні;

- систематизація міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі;

- характеристика взаємодії суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, яка визначена як організована відповідно до вимог законодавства спільна діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства, узгоджена за своїми формами і напрямками та спрямована на досягнення загальної мети – захист та охорону прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені у дисертації основні положення та висновки можуть бути використані у:

– науково-дослідній сфері – для подальшого розроблення теоретико-методологічних та правових питань забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні (*акт впровадження Кримінологічної асоціації України від 14.01.2020 р.*);

– правотворчості – як основа для вдосконалення адміністративного законодавства, що регламентує забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні (*акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права від 15.01.2020 р.*);

– правозастосовній діяльності – з метою удосконалення окремих напрямків, форм та методів адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні (*акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у практичну діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України від 24.04.2020 р.*);

– навчальному процесі – під час підготовки підручників та навчальних посібників із дисциплін «Адміністративне право», «Публічне адміністрування», «Кримінально-виконавче право» та інших дисциплін, у ході підготовки відповідних їх розділів, а також при проведенні занять з підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів (*акт впровадження Харківського національного університету внутрішніх справ від 17.01.2020 р.*).

Апробація результатів дисертації. Основні розробки проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки було оприлюднено на міжнародних та національних науково-практичних конференціях, семінарах та круглих столах: «Розвиток правової системи України в умовах сьогодення» (м. Донецьк, 2014); «Сучасне правотворення: питання теорії та практики» (м. Дніпропетровськ, 2014); «Роль права та закону в громадянському суспільстві» (м. Київ, 2015); «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Харків,

2015); «Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 2016); «Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Львів, 2016); «Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин» (м. Одеса, 2017); «Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права» (м. Львів, 2017); «Сучасні проблеми адміністративного права та процесу» (м. Харків, 2017); «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн» (м. Запоріжжя, 2017); «Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні» (м. Запоріжжя, 2018); «Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Дніпро, 2018).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено в одноосібній монографії, 24 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, 12 тезах наукових повідомлень на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що містять 11 підрозділів та 6 підпунктів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 495 сторінок. Список використаних джерел містить 553 найменування, що займає 62 сторінки, додатки розташовано на 13 сторінках.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

1.1. **Поняття, особливості та види прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, як об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту**

На сьогоднішній день проблема реалізації, охорони та захисту прав людини у місцях позбавлення волі постає як одне з найважливіших завдань, адже розбудова європейської демократичної правової держави є неможливою без створення надійної та ефективної системи забезпечення прав і свобод особистості. Проблема прав особистості в цілому та прав осіб, засуджених до позбавлення волі, зокрема, має універсальний, багатоаспектний характер. Дана категорія — філософська, моральна, політична й, одночасно, юридично значима як для окремих держав, так і для світового співтовариства, оскільки в будь-якій демократичній державі права та свободи людини і громадянина, їх обов'язки становлять найважливіший соціальний та політико-правовий інститут, що об'єктивно стає мірилом досягнень суспільства, показником його зрілості та цивілізованості [198, с. 3]. Саме від ступеня реалізації прав і свобод людини, а також від рівня їх захисту й охорони залежить добробут суспільства в цілому.

Головною метою діяльності демократичної правової соціальної держави є всебічне забезпечення прав і свобод особистості, під якими розуміють гарантовану державою міру можливої поведінки або діяльності особи з метою задоволення своїх потреб та інтересів у політичній, економічній, соціальній, культурній (духовній) та інших сферах суспільного життя [143, с. 115]. Найважливіший принцип правового державного буття — підпорядкування діяльності держави утвердженню та забезпеченню прав і свобод людини — закріплено в Україні на конституційному рівні: стаття 3

Основного Закону встановлює, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [142]. Отже, відповідно до змісту даної статті Конституції України, дотримання прав людини є фундаментальною конституційною засадою в Україні, дія якої спрямовує всю сукупність суспільно-політичних відносин [135, с. 32]. Визначивши права і свободи людини як найвищу соціальну цінність, Україна таким чином приєдналася до сучасного європейського і світового бачення цього питання, закріпила його загальнолюдське вирішення як обов'язкове для держави і для усіх інших суб'єктів суспільних відносин. Мова йде про визначення правомочностей відповідних прав і характеру домагань особистості, а також про форми та способи їх здійснення, коло суб'єктів, міру юридичної відповідальності, порядок фінансового забезпечення та ін. Тим самим встановлюється обсяг обов'язків держави у соціально-економічній і культурній сферах суспільного та індивідуального життя, здійснюється їх персоніфікація щодо компетенції існуючих державних органів та їх посадових осіб, а права громадян знаходять необхідну для ефективного захисту предметну визначеність [492, с. 230].

Важливою складовою даної системи є забезпечення охорони та захисту прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі. Як відзначають сучасні фахівці, нагальним завданням у цій сфері наразі є «перехід до більш конструктивної і змістовної побудови цілісної системи правозабезпечення в Україні» з метою «виведення держави на якісно новий ступінь діяльності по забезпеченню прав людини і громадянина» [523, с. 4]. Забезпечення прав особистості, створення системи адміністративно-правової охорони та захисту прав і свобод громадян у пенітенціарних закладах України стає сьогодні одним із пріоритетних напрямків діяльності держави на сучасному етапі, реалізація якого дозволить створити необхідний дієвий правовий механізм, здатний забезпечити функціонування системи захисту основних та спеціальних прав людини і громадянина в Україні [95, с. 127]. Актуальність і

значимість дослідження правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, визначається як загальним переосмисленням змісту даного кримінального покарання в сучасних умовах, так і низкою наявних конкретних проблем правового регулювання, охорони та захисту прав і свобод засуджених, пов'язаних з неузгодженістю норм кримінального, кримінально-виконавчого та адміністративного законодавства, відсутністю належної регламентації в нормах вітчизняного законодавства спеціальних прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, їх відповідності міжнародним стандартам в галузі прав людини в цілому і прав засуджених зокрема та ін.

Саме поняття правового статусу особистості — однієї з найважливіших політико-юридичних категорій, що є безпосередньо пов'язаною з рівнем демократії та законності у суспільстві, сьогодні достатньо повно висвітлено як у загальній теорії права, так і в низці галузевих правових наук, у тому числі й у адміністративному праві, і розуміється в цілому як юридично закріплене становище особи в суспільстві [492, с. 231], встановлені правовими нормами права та обов'язки суб'єктів [529, с. 44–45; 45, с. 587], фактичний стан взаємовідносин особи із суспільством та державною [11, с. 49]. До правового статусу особистості відносять такі елементи, що складають його зміст та структуру, як громадянство, загальна правоздатність, принципи правового статусу, права і свободи, обов'язки, гарантії прав і свобод, відповідні правові норми, що регулюють зв'язки та відносини між державою в цілому та її громадянами [141, с. 205]. Розглядаючи правовий статус як комплексну, інтеграційну категорію, що відбиває увесь комплекс зв'язків людини із іншими людьми, суспільством, державою в цілому, М. Матузов відносить до його складу правові норми, які закріплюють даний статус, правосуб'єктність, основні права та обов'язки, законні інтереси, громадянство, юридичну відповідальність, правові принципи, правовідносини загального (статусного) типу [492, с. 237]. Ю. Чеботарьова, наголошуючи, що правовий статус громадянина слід розглядати як складну систему, розгорнену в часі, для якої

важливий не тільки «набір» його елементів, а й характер взаємодії між ними, відзначає у структурі правового статусу громадянина співвідношення і взаємовпливи таких основних елементів як:

- 1) правові норми, що встановлюють даний правовий статус;
- 2) правові принципи, властиві даному інституту;
- 3) правосуб'єктність;
- 4) основні права, свободи і обов'язки окремої особи;
- 5) гарантії прав, свобод і обов'язків;
- 6) громадянство;
- 7) юридична відповідальність [523, с. 48].

Проте права і свободи людини, поряд із відповідними обов'язками, є головними елементами правового статусу особистості, адже саме вони безпосередньо визначають її становище у суспільстві, міру юридичної свободи і відповідальності. Вони створюють необхідні умови для всебічного розвитку особистості, задоволення її потреб та інтересів, тоді як усі інші елементи правового статусу мають «допоміжний» характер, тобто «працюють» на цю мету [140, с. 205]. Тож деякі дослідники пропонують визначати правовий статус особи саме як систему визнаних та закріплених державою у законодавчому порядку прав, свобод та обов'язків, а також законних інтересів особи як суб'єкта права [58, с. 338]. Дійсно, слід зазначити, що сьогодні в умовах розбудови демократичної правової держави, орієнтації на інтеграцію України у загальноєвропейське співтовариство, коли під правовий статус підводиться нова правова база з урахуванням сучасних міжнародних критеріїв в галузі прав людини, закладається нова концепція взаємовідносин людини та держави з пріоритетом особистості як найвищої соціальної цінності, відповідно змінюються і співвідношення та роль структурних елементів правового статусу особистості — на перший план в ньому виходять саме права і свободи, а також розробляються нові та посилюються існуючі державні механізми їх реалізації, захисту й охорони.

У сучасній правовій науці та практиці виділяють велику кількість різновидів правових статусів: статус фізичних та юридичних осіб; статуси громадян, іноземців, осіб без громадянства, біженців [492, с. 235]; галузеві статуси (цивільно-правовий, адміністративно-правовий та ін.); професійні та посадові статуси [157, с. 20] та ін. С. Алексєєв пропонує проводити класифікацію правових статусів особи за такими основними критеріями, як сфера дії та структура правових систем, виділяючи, таким чином, загальний (міжнародний), конституційний (базовий), галузевий, родовий (спеціальний) та індивідуальний правові статуси особи [493, с. 426]. Проте, з точки зору завдань даного дослідження, найбільш суттєве значення мають, на наш погляд, такі види:

- 1) загальний (конституційний) статус громадянина;
- 2) спеціальний — статус певних категорій громадян;
- 3) індивідуальний статус [44, с. 459; 162, с. 45].

Загальний (конституційний) статус являє собою статус особи як громадянина держави, члена суспільства. Він визначається, насамперед, конституцією держави і не залежить від поточних обставин, є єдиним і однаковим для всіх, характеризується відносною статичністю, узагальненістю [492, с. 236]. Це права і обов'язки, що можуть бути реалізовані кожним громадянином, їх зміст становлять як конституційні, так і інші загальні права та обов'язки особистості, закріплені у галузевому законодавстві або у міжнародних договорах, угодах та ін. Але оскільки даний вид правового статусу закріплює лише головні, принципові положення і не в змозі відобразити усю багатоманітність суспільних відносин, у яких беруть участь громадяни, їх специфіку та відмінності, то до його складу не входять численні суб'єктивні права та обов'язки, що постійно виникають та змінюються у різних суб'єктів в залежності від їх діяльності, характеру правовідносин, до яких вони вступають, та різноманітних обставин. Особливості положення певних категорій громадян (у тому числі й засуджених до позбавлення волі) відбиває спеціальний статус, який, базуючись на основному, має власну специфіку (додаткові права,

обов'язки, обмеження, передбачені поточним законодавством, специфіку юридичної відповідальності тощо) [49, с. 61]. Індивідуальний статус фіксує конкретику окремої особи і являє собою сукупність персоніфікованих прав та обов'язків громадянина, він відрізняється своєю динамікою, рухаючись разом з тими змінами, що відбуваються у житті конкретної людини [470, с. 381]. Усі три види правового статусу співвідносяться між собою як загальне, особливе та одиничне: вони тісно взаємопов'язані та взаємозалежні, накладаючись один на одного.

Різновидом спеціального правового статусу є правовий статус засудженого, котрий являє собою систему нормативно закріплених суб'єктивних прав, свобод, обов'язків та законних інтересів засудженої особи [464, с. 64; 489, с. 183], що, у свою чергу, поділяється на правові статуси осіб, які відбувають різні види кримінальних покарань (громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі та ін.). Отже, загальним статусом є конституційний правовий статус людини і громадянина, особливим — спеціальний статус окремої групи осіб (засуджених), індивідуальним — окремий (одиничний) статус конкретної людини [464, с. 23].

У сучасній правовій науці до головних ознак спеціального правового статусу як різновиду правового статусу особистості відносять:

- значиму для суспільства стабільну соціальну роль, позицію особистості, врегульовану відповідно до основних принципів права;
- зміст спеціального правового статусу, що містить в собі права, законні інтереси та обов'язки, які конкретизують загальний статус громадянина, а також специфічні права, законні інтереси і обов'язки особистості, які й надають самостійності спеціальному правовому статусу особистості;
- регулювання соціальної ролі (позиції), як правило, кількома галузями права, внаслідок чого спеціальний правовий статус являє собою міжгалузевий правовий інститут [464, с. 29].

Загальними ознаками правового статусу засудженого є:

- певний стан (положення), який залежить від виду правовідносин, в межах яких він складається, та місця засудженого в структурі цих правовідносин;

- урегульованість стану за допомогою юридичних норм (статус лише тоді набуває ознак «правового», коли він визначається нормами права; крім того, можливості та обмеження будь-якого суб'єкту визначаються лише нормативними актами);

- зміст стану, який визначається загальною доктриною права та конкретизується залежно від виду покарання.

Засудженим, згідно ст. 43 чинного Кримінального процесуального кодексу України, визнається обвинувачений, щодо якого обвинувальний вирок суду набрав законної сили [151]. Конкретизуючи дане визначення щодо такого виду покарання, як позбавлення волі, С. Афанасенко визначає правовий зміст поняття «особа, засуджена до позбавлення волі» як особу, яка вчинила злочин, засуджена обвинувальним вирокком суду до позбавлення волі, що набрав законної сили, і яка відбуває покарання в місцях позбавлення волі [15, с. 23]. При цьому Конституція України встановлює, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вирокком суду [142]. Зрозуміло, що кількість обмежень прав людини і громадянина залежить передусім від міри покарання, до якої засуджено особу. Тож, визначаючи особливості правового положення особи, засудженої до позбавлення волі в Україні, перш за все, слід виходити із сутності даного виду покарання.

Позбавлення волі за своєю суттю означає або повне позбавлення, або істотне обмеження на період виконання покарання прав та свобод. Як вид кримінального покарання позбавлення волі полягає в примусовій ізоляції злочинця від суспільства з покладанням на нього обов'язку підкорятися встановленим у місцях позбавлення волі правилам поведінки, дотримання яких забезпечується постійним і всебічним наглядом за ним з боку адміністрації установи, що виконує покарання. Відповідно до чинного

Кримінального кодексу України, позбавлення волі являє собою кримінальне покарання, зміст якого полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його (на певний строк або довічно) до кримінально-виконавчої установи закритого типу [149]. Кримінально-виконавчий кодекс України визначає режим в місцях позбавлення волі як встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання і вказує на його призначення: забезпечення ізоляції засуджених, постійний нагляд за ними, виконання покладених на них обов'язків, реалізацію їх прав і законних інтересів, безпеку засуджених і персоналу, роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених [158].

Характерною рисою спеціального правового статусу засуджених є те, що він базується на загальному правовому статусі громадян України, оскільки засудження особи до покарання не позбавляє її громадянства. Збереження громадянства за особами, які вчинили злочини, відповідає міжнародним актам, що закріплюють принципи поведіння із засудженими, і є яскравим зразком реалізації принципів демократизму і гуманізму в сфері виконання покарань, сприяючи забезпеченню законності під час виконання покарання [535, с. 15]. Проте зміст правового статусу засудженої особи може суттєво відрізнятися залежно від того, який конкретно вид кримінального покарання до неї було застосовано. Відповідно до цього М. Гуцуляк вважає, що під правовим статусом засуджених необхідно розуміти засновану на загальному статусі громадян держави і закріплену у законодавстві сукупність їх прав, свобод та обов'язків, що залежать від призначеної судом міри кримінально-правового впливу і від поведінки винного під час її виконання [80, с. 139]. О. Михлін, відзначаючи необхідність диференціації правових статусів засуджених, виокремлює такі види правового статусу засуджених, як спеціальний (родовий) статус засуджених як певної категорії громадян, та спеціальний (видовий) статус осіб, що відбувають різні види кримінальних покарань [199, с. 87]. Більшість вітчизняних дослідників при розгляді змісту

та особливостей правових статусів засуджених, також виходять з виділення таких їх різновидів як:

1) спеціальний (родовий) статус, що віддзеркалює особливості становища засуджених осіб, до яких застосовано кримінальне покарання (його особливістю є те, що до носія даного статусу застосовується обмеження у правах і покладення додаткових обов'язків, при цьому також надається й низка специфічних прав, більшість із яких передбачені Кримінально-виконавчим кодексом України, а також правовими актами інших галузей права і в повній мірі стосується засуджених до всіх видів покарань);

2) особливий (видовий) статус, у якому знаходять своє відбиття особливі правообмеження, яких зазнають засуджені до конкретного виду покарань [270, с. 19].

Таким чином, правовий статус засуджених до позбавлення волі можна визначити як встановлену законодавством сукупність прав та обов'язків, що виникають у засудженого з моменту надходження до адміністрації установи виконання покарань повідомлення про набрання вироку законної сили і припиняються після звільнення засудженого з такої установи [270, с. 26]. Правовий статус особи, засудженої до позбавлення волі, має такі характерні особливості:

1) права та обов'язки мають однакову юридичну силу і кожний засуджений до позбавлення волі має право на рівний захист з боку закону, незалежно від обставин, а також юридичну можливість скористатися наданими йому правами і виконати покладені на нього обов'язки;

2) права та обов'язки засудженого до позбавлення волі, зафіксовані в правових нормах, є вищою цінністю, а їх визнання, дотримання і захист — основним обов'язком держави;

3) права та свободи засудженого до позбавлення волі становлять єдину систему, що постійно розширює та поглиблює свій внутрішній зміст у процесі розвитку суспільних відносин;

4) права та свободи засудженого до позбавлення волі, складові його правового статусу характеризуються єдністю, взаємовпливом і взаємозалежністю всіх елементів [523, с. 74].

Отже, правовий статус осіб, засуджених до позбавлення волі є різновидом спеціального правового статусу засуджених осіб. Він безпосередньо зумовлюється характером та змістом даного виду кримінального покарання (що полягає у примусовій ізоляції від суспільства з покладенням обов'язку підкорятися встановленим у місцях позбавлення волі правилам поведінки, дотримання яких забезпечується постійним та всебічним наглядом з боку адміністрації установи, яка виконує покарання), і з юридичної точки зору являє собою низку правообмежень: призупинення, обмеження або видозмінення окремих прав і обов'язків громадянина. Таким чином, засуджений до позбавлення волі — це громадянин з обмеженим обсягом прав і свобод. Ю. Чеботарьова зазначає, що засудження до позбавлення волі за своєю сутністю означає або повне позбавлення, або істотне обмеження на період виконання покарання тих чи інших основних (конституційних) і громадянських прав та свобод [523, с. 74], а Л. Ложкіна прямо визначає правовий статус осіб, засуджених до позбавлення волі, як сукупність закріплених у законодавстві держави прав, свобод та обов'язків, що утворюються внаслідок вилучення, обмеження та доповнення загального правового статусу громадян на період відбування покарання у виді позбавлення волі [174, с. 100].

Правові обмеження засуджених являють собою правове стримування протизаконної поведінки засуджених, що створює умови для забезпечення встановлених порядку та умов виконання (відбування) кримінального покарання і досягнення його цілей. У правовій формі воно є відповідним обмеженням прав і свобод людини та громадянина, засудженої до того або іншого виду покарання. Оскільки мова йде про кримінальне покарання, стосовно засудженої особи встановлюються певні обмеження в конкретних правах як громадянина. Ці обмеження можуть безпосередньо передбачатися

тими ж самими законодавчими актами, які встановлюють права і обов'язки громадян України [523, с. 67]. Крім того, правообмеження для засуджених на етапі виконання (відбування) покарання встановлюються власне кримінально-виконавчим законодавством. Саме воно залежно від порядку та умов відбування певного виду кримінального покарання закріплює додаткові обмеження прав і свобод засудженого. Слід зазначити, що кожному виду покарання властивий свій комплекс правообмежень. Так, зміни в правовому статусі осіб, засуджених до виправних робіт та інших покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, не настільки суттєві, як при відбуванні покарання у виді позбавлення волі. Позбавлення ж волі є найбільш суворим з точки зору обмеження правового положення громадянина, адже воно стосується не якоїсь однієї сторони його правового статусу, а змінює правове положення в корені. Ізоляція при позбавленні волі, враховуючи завдання загального та спеціального попередження злочинів та більш загальної мети — захисту суспільства, об'єктивно призводить до обмеження: можливості пересуватися; можливості спілкуватися; вибору місця проживання; вибору характеру та роду занять; права вільно визначати свій спосіб життя; права розпоряджатися своїм часом та ін. Таким чином, з юридичної точки зору позбавлення волі являє собою цілий комплекс правообмежень: одні права і свободи засуджений втрачає повністю, в інших — вони обмежуються, а деякі істотно видозмінюються.

Варто відзначити, що зміна змісту правової норми, її перевід на інший рівень сприяє виникненню відносно нових прав, свобод та обов'язків, які відрізняються деталізованістю їх змісту стосовно конкретних суб'єктів спеціального статусу [134, с. 14]. Таким чином, можна стверджувати, що права, свободи та обов'язки засуджених, що конкретизують і доповнюють загальногромадянські права, свободи і обов'язки, мають самостійне значення, обумовлене своєрідністю інтересів зазначених осіб. У результаті права та обов'язки осіб, засуджених до позбавлення волі, як власників спеціального статусу, відрізняються тим, що вони є новими, більше

конкретизованими і деталізованими за своїм змістом та колом осіб, на які вони поширюються. Причому новизна названих компонентів правового статусу засуджених, дублюючі загальногромадянські права, свободи та обов'язки, полягає в конкретизації суб'єктів — громадян, які об'єднуються за ознакою відбування кримінального покарання. Крім того, слід зазначити, що різноманіття суспільного життя обумовлює різне правове становище окремих осіб, засуджених до позбавлення волі, у зв'язку з чим на рівні їх індивідуального статусу закріплюються відповідні права та обов'язки за певними ознаками — соціально-демографічними (вік, стать, стан здоров'я, ступінь непрацездатності та ін.) та правовими (характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину) [181, с. 160], що індивідуалізують його правовий статус та відповідають певним умовам, обставинам, у яких дана засуджена особа опиняється.

Особливість правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, полягає також в тому, що він має розглядатися як міжгалузевий правовий інститут, адже при збереженні домінуючої ролі норм кримінально-виконавчого права все більша кількість відносин, що породжують права, свободи і обов'язки засудженого, регулюються нормами конституційної, адміністративної, трудової, цивільної та інших галузей права. Таким чином, правовий статус осіб, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, може бути представлений як закріплене нормами різних галузей права положення засуджених під час відбування даного покарання, виражене через сукупність прав і свобод, а також обов'язків з відповідними обмеженнями, що передбачені кримінально-виконавчим законодавством, а також впливають з вироку суду та особливостей режиму відбування покарання [159, с. 85].

Отже, головний зміст правового статусу особи, засудженої до позбавлення волі, складають права і свободи, а також їх обмеження, конкретизація та доповнення, що впливають з даного виду покарання і визначаються правовими нормами. Поряд із правами і свободами останнім

часом у загальнотеоретичних дослідженнях, присвячених правовому статусу особистості, а також в межах низки галузевих наук, активно розглядаються й законні інтереси особистості, під якими розуміються конкретні дії засуджених щодо володіння тими чи іншими благами, які задовольняються внаслідок оцінки їх поведінки адміністрацією органів, що виконують покарання. Зокрема, все частіше законні інтереси осіб, засуджених до позбавлення волі, на правах самостійного елемента відносять до їх спеціального правового статусу [18, с. 47; 501, с. 53]. Кримінально-виконавчий кодекс України, встановлюючи основи правового статусу засуджених осіб, також згадує про законні інтереси даної групи осіб [158]. Разом з тим, з правових позицій, на наш погляд, законні інтереси не можуть бути окремим складовим елементом правового статусу особистості. Уявляється правильним погодитися із думкою сучасних експертів, які наголошують, що дане твердження законодавця не є достатньо обґрунтованим, адже усі види поведінки, віднесені до так званих законних інтересів, в остаточному підсумку, виявляються тими чи іншими правами засудженого, але з певними особливостями їх реалізації [455, с. 40]. О. Скакун з цього приводу зазначає, що такі категорії, як «законні інтереси» або «гарантії», що нерідко вводяться до структури правового статусу, є або його передумовами, або умовами — «вони супроводжують його, примикають до нього, але не входять до його структури» [470, с. 379], а М. Романов справедливо підкреслює, що «якщо ми говоримо про особливості правового положення засудженої особи, то, насамперед, слід вести мову про основні, «статусоутворюючі» права та свободи» [455, с. 40]. Розгляд правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, у першу чергу, як визначеної та закріпленої законодавчо в кримінально-виконавчих і нормах інших галузей права сукупності прав і свобод, що визначають місце засуджених у соціальній структурі суспільства, дозволяє предметно досліджувати процес реалізації, охорони та захисту прав і свобод осіб даної категорії.

Права осіб, засуджених до позбавлення волі, як самостійні елементи змісту їх правового статусу, можна охарактеризувати з точки зору їх соціального призначення, сутності та змісту [156, с. 97].

Соціально-правове призначення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, виявляється у таких основних аспектах: по-перше, у правовому сенсі вони є складовим елементом правового регулювання і являють собою форму здійснення та реалізації найважливіших інтересів засуджених в умовах відбування покарання у виді позбавлення волі адміністрацією кримінально-виконавчих установ; по-друге, вони створюють необхідну основу для зміцнення режиму законності у процесі виконання і відбування покарання, сприяють досягненню виправлення і ресоціалізації засуджених [156, с. 97; 523, с. 83]. У сучасній правовій науці до основних функцій прав і свобод відносять:

- демократичну функцію, що гарантує участь особистості в управлінні справами суспільства;
- захисну функцію, спрямовану на забезпечення охорони цінностей щодо розвитку особистості, а також заборону втручання в її особисте життя;
- інтеграційну функцію, яка виявляється через забезпечення правової охорони особистих цінностей права і свободи громадян з метою створення умов для інтеграції суспільства, взаєморозуміння усіх його членів, а також є одним із важливих факторів створення дієвої системи права на території держави;
- соціальну функцію, спрямовану на визначення через права громадян прав державних органів відносно особистості;
- аксіологічну функцію, спрямовану на правове проголошення системи цінностей важливих для особистості щодо її існування в суспільстві [47, с. 12; 523, с. 100].

Сутність прав засудженого полягає в наданні йому повноважною особою можливості певної поведінки чи користування соціальними благами. Ступінь реалізації такої можливості і, відповідно, ступінь вимог з боку

засудженого на закріплені правом поведінку та блага визначаються змістом суб'єктивного права, як закріпленої законом і гарантованої державою можливості певної поведінки засудженого або користування ним певними соціальними благами, що забезпечується юридичними обов'язками посадових осіб органів і установ виконання покарань, інших суб'єктів правовідносин, що виникають при цьому [153, с. 21].

Розкриваючи зміст прав засуджених осіб, більшість сучасних дослідників виділяють такі правові можливості як: можливість вести себе певним чином, можливість вимагати відповідної поведінки від інших, можливість користуватися певними соціальними благами, можливість за необхідності вдаватися до захисту своїх суб'єктивних прав [194, с. 7; 523, с. 84; 506, с. 111]. Уявляється, що зміст прав осіб, засуджених до позбавлення волі, в цілому можна звести до трьох основних моментів:

- можливості засудженої особи користуватися соціальними благами у межах, встановлених законом;
- можливості вимагати виконання юридичних обов'язків від адміністрації органів і установ виконання покарань, інших суб'єктів кримінально-виконавчих та інших правовідносин;
- права вдатися до захисту своїх суб'єктивних прав, використовуючи як національні, так і міжнародні засоби захисту [523, с. 84; 153, с. 21].

Питання охорони та захисту прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, безпосередньо пов'язане із вирішенням проблеми їх класифікації. Увесь комплекс прав і свобод засуджених з метою їх аналізу у сучасній науковій літературі та чинному законодавстві класифікують за цілою низкою підстав.

Найпоширенішою у юридичній літературі сьогодні є класифікація, що передбачає розподіл прав і свобод засуджених на загальні і спеціальні [49, с. 79; 199, с. 38; 523, с. 104].

До загальних прав і свобод засуджених відносяться їх права і свободи як громадян держави, що закріплені на конституційному рівні. До спеціальних

прав і свобод засуджених відносяться права і свободи засуджених, що передбачені чинним кримінально-виконавчим законодавством та окремими нормами інших галузей права, і які властиві виключно особам даної категорії та реалізуються ними за наявності певних умов та в особливому порядку. Виходячи з особливого місця специфічних прав у правовому статусі засуджених, деякі дослідники пропонують виділення таких їх видів як:

– спеціальні права та свободи, пов'язані з обмеженнями в загальних правах і свободах засуджених, та спеціальні права та свободи, що реалізують у правовому статусі кримінально-правові та кримінально-виконавчі правовідносини [116, с. 42; 497, с. 76];

– конституційні права і свободи, що реалізуються у загальному порядку для усіх громадян країни; конституційні права і свободи, здійснення яких особами, засудженими до позбавлення волі, має певні особливості; спеціальні права і свободи, передбачені кримінально-виконавчим законодавством [118, с. 14; 37, с. 87] (саме друга та третя групи прав і свобод мають особливий характер, адже вони властиві виключно особам, засудженим до позбавлення волі, та є невід'ємним елементом їх правового статусу [38, с. 35]).

Не менш поширеним у сучасній науці є підхід, за яким уся сукупність прав і свобод засуджених осіб поділяється на три окремі великі групи:

- 1) конституційні права та свободи;
- 2) загальногромадянські права та свободи;
- 3) спеціальні права, свободи та заборони, встановлені для засуджених [159, с. 85; 535, с. 15].

Першу групу прав і свобод становлять фізичні, політичні, соціально-економічні, культурні та інші права і свободи людини та громадянина, закріплені на рівні Основного Закону держави. Необхідно зазначити, що деякі з цих прав на час відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі є певною мірою обмежені або змінені.

Другу групу прав і свобод складають загальногромадянські права засуджених, використання більшості з яких на час виконання покарання також обмежені. При цьому загальногромадянські права засуджених залишаються відносно сталими протягом всього строку відбуття покарання, але їх обсяг суттєво залежить від сумлінного виконання засудженими вимог режиму, поведінки під час відбування покарання, ставлення до суспільно-корисної праці та ін. [212, с. 39].

Третю групу прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, складають спеціальні права, які встановлюються для засуджених до позбавлення волі безпосередньо нормами кримінально-виконавчого законодавства, «виходячи із сутності даного виду кримінального покарання та необхідності дотримання встановлених законом вимог щодо забезпечення належного порядку виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі» [156, с. 61].

Відповідно до юридичної сили нормативних актів, які закріплюють права і свободи людини і громадянина, усю сукупність прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, можна поділити на права і свободи, закріплені у законах, та права і свободи, закріплені у підзаконних актах. Виходячи з даного критерію Н. Бородовська пропонує виділяти кримінально-процесуальні та кримінально-виконавчі права засуджених визначені Конституцією України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України, КВК України, законами та підзаконними актами [49, с. 81]. Таким чином, за предметом правового регулювання дослідниця виділяє такі основні групи прав і свобод засуджених:

- 1) закріплені в Конституції України права і свободи, які є ключовими для правового статусу засудженого;

- 2) права, закріплені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Дана група прав поділяється на загальні (зафіксовані такими міжнародними документами, як, наприклад,

Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція про захист прав людини та основних свобод та ін.) і спеціальні — передбачені у міжнародних договорах, що деталізують положення загальних стосовно спеціального статусу засудженого до позбавлення волі (зокрема, в Основних принципах поводження з в'язнями, Зводі принципів захисту усіх осіб, підданих затриманню або ув'язненню у будь-якій формі, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження й покарання, Конвенції про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання в державі, громадянами якої вони є, та ін.);

3) права осіб, засуджених до позбавлення волі, закріплені КПК України та КВК України;

4) права осіб, засуджених до позбавлення волі, що передбачені іншими галузями права (житлові, сімейні, авторські, фінансові, земельні тощо);

5) права осіб, засуджених до позбавлення волі, закріплені у підзаконних актах: наказах, інструкціях, правилах, затверджених ДДУПВП, що створюють механізм реалізації прав, проголошених Конституцією України, міжнародними договорами, КПК та КВК України [49, с. 81-85].

Права, закріплені КПК України та КВК України, можна класифікувати за їх значенням для засудженого на:

- основні (загальні) права засудженого;
- права засудженого при постановленні вироку;
- права засудженого при провадженні з перевірки вироків, постанов і ухвал суду при розгляді справи за апеляцією, касаційному провадженні та перегляді судових рішень у порядку виключного провадження;
- права засудженого до позбавлення волі при виконанні вироку, ухвали і постанови суду;
- права засудженого до позбавлення волі при відбуванні покарання в установах виконання покарання [49, с. 82].

Всі кримінально-процесуальні та кримінально-виконавчі права осіб, засуджених до позбавлення волі, можна також класифікувати залежно від того, чи потребують вони його конкретної ініціативної поведінки — на права і свободи, що потребують активної участі засудженої особи (право на подачу апеляції, звернення з пропозиціями, заявами і скаргами, тощо), та права і свободи, що не потребують активної участі особи, засудженої до позбавлення волі (наприклад, право засудженого на отримання у триденний строк після проголошення вироку його копії, тощо) [49, с. 83-84].

За сферою дії засобів виправного впливу права і свободи осіб, засуджених до позбавлення волі, можна розподілити на:

- права і свободи засуджених при реалізації режиму відбування покарання;
- права і свободи засуджених до позбавлення волі при залученні їх до праці;
- права і свободи засуджених у сфері соціально-виховної роботи і навчання;
- права і свободи засуджених у галузі матеріально-побутового і медико-санітарного забезпечення [181, с. 169].

Проте найбільш цілісною та обґрунтованою, на наш погляд, уявляється класифікація, за якою усі права засуджених, відповідно до класифікації правового статусу особи на загальний (конституційний), спеціальний (родовий) та індивідуальний, поділяються на основні (визначені Конституцією держави), спеціальні та індивідуальні (визначені чинним кримінально-виконавчим законодавством та окремими нормами інших галузей права).

Конституційні права і свободи можуть бути визначені як встановлені державою, закріплені в Конституції та інших законах України певні можливості, які дозволяють кожному громадянину обирати вид своєї поведінки, користуватися економічними і соціально-політичними свободами та соціальними благами як в особистих, так і в суспільних інтересах [141, с. 206]. Конституційним правам і свободам, як особливому правовому

інституту, властиві риси, що відокремлюють їх від загальної системи прав та свобод і визначають їх вирішальне значення у встановленні правового статусу особистості в державі. Дана група прав і свобод вирізняється з-поміж інших прав за своїм змістом та формою закріплення. Конституційні положення про права людини та громадянина входять не тільки до правової системи, а й до державної системи в цілому — всіх гілок влади, їх правотворчої, правозастосовної та правозахисної діяльності. Причому їх загальнорегулятивне значення підкріплено та посилено тими обставинами, що вони є безпосередньо діючими [94, с. 101]. Права і свободи, закріплені в Конституції України, в цілому відповідають основним положенням Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні, культурні права, принципам Заключного акту Ради по безпеці і співробітництву в Європі та ін. [273].

Однією з визначальних рис конституційних прав і свобод є те, що усі громадяни є вільними і рівними у своїй гідності і правах, рівними перед законом у користуванні конституційними правами і свободами, й отже, як підкреслює Н. Шукліна, усі соціальні верстви і групи населення в своїх правах за будь-яких обставин є рівними [141, с. 206]. Держава не тільки не повинна втручатися у використання людиною конституційних прав і свобод, але й зобов'язана забезпечити їх реалізацію та захист. Більш того, Конституція визнає право кожного захищати свої права і свободи, права і свободи інших людей від посягань, у тому числі й від посягань представників державної влади або посадових осіб. На відміну від інших прав і свобод, які відбивають взаємовідносини та зв'язки громадян між собою та громадян з громадськими організаціями і органами держави, конституційні права і свободи виражають безпосередньо відносини та зв'язки громадян із державою. Зміст і обсяг конституційних прав і свобод для усіх громадян при цьому є однаковим, у той час як суб'єктивні права різних громадян у конкретних правовідносинах неоднакові і за змістом, і за обсягом. Реальність конституційних прав і свобод

забезпечується не стільки індивідуальними зусиллями окремих громадян, скільки самим державним ладом. Таким чином, конституційні права і свободи (їх широта, реальність, гарантованість) відбивають правовий статус особи в суспільстві, об'єктивно визначаються досягнутим економічним, політичним, соціальним рівнем розвитку суспільства і є рівними для усіх громадян держави [141, с. 211].

В сучасній юридичній літературі та міжнародно-правових документах з прав людини конституційні права і свободи класифікують за різними підставами. Так, за розмежуванням потреб і інтересів людей права, що належать особистості, всі конституційні права поділяються на права матеріального (економічного) і нематеріального характеру (духовні права) [523, с.100], за фіксацією в правах та свободах негативного і позитивного аспектів свободи — на позитивні (можливості особи, що забезпечуються державою та залежать від ступеня її розвитку і сутності — право на освіту, на охорону здоров'я та безпечне навколишнє середовище та ін.) і негативні (можливості особи вимагати захисту від будь-якого впливу, в тому числі і державного — свобода віросповідання, особисту свободу та недоторканність, свободу слова тощо) [494, с. 106]. У теорії конституційного права конституційні права і свободи також часто поділяють на такі чотири групи:

1) права і свободи, що виражають рівноправність громадян (рівність перед законом та ін.);

2) соціально-економічні та культурні права, що закладають юридичні умови для активної участі особи у соціально-економічному та культурному житті суспільства (право на працю, використання досягнень культури та ін.);

3) політичні права і свободи, пов'язані з участю у політичному житті суспільства (свобода об'єднання у політичні партії, право голосу тощо);

4) особисті права і свободи, що гарантують свободу, недоторканість, гідність особи та ін. [526, с. 59].

Конституційні права і свободи можуть бути також згруповані за сферами життєдіяльності людини. Дана класифікація уявляється особливо

важливою, адже вона відбиває межі охорони прав людини і громадянина у різних сферах життя. За цією підставою виділяють такі групи прав і свобод:

– а) громадянські права і свободи; б) політичні права і свободи; в) економічні, соціальні та культурні права і свободи [141, с. 215];

– а) громадянсько-політичні права і свободи; б) економічні права і свободи; в) соціальні права і свободи; г) культурні права і свободи [34, с. 41].

Виходячи з характеру суспільних відносин, які вони відображають, І. Бородін розподіляє усі конституційні права і свободи на п'ять основних груп, наголошуючи, що даний перелік в цілому охоплює всі сторони суспільного життя і відповідає загальновизнаному переліку в нормах міжнародного права:

- 1) громадянські права та свободи;
- 2) політичні права та свободи;
- 3) соціальні права та свободи;
- 4) економічні права та свободи;
- 5) культурні права та свободи [47, с. 13-14].

Найбільш широку класифікацію, на наш погляд, пропонує Ю. Чеботарьова, за якою основні (конституційні) права і свободи людини і громадянина доцільно класифікувати за такими ознаками як:

1) особисті, або громадянські, права та свободи (що забезпечують відносно вільне та незалежне від суспільства і держави існування особи шляхом встановлення меж втручання у сферу особистого життя людини);

2) політичні (що забезпечують можливість безпосереднього впливу особи на діяльність держави);

3) економічні (які покликані забезпечувати ефективний економічний розвиток українського суспільства);

4) соціальні (що забезпечують мінімальну можливість нормального фізичного існування людини у суспільстві);

5) культурні (які покликані задовольнити особистість у її духовних потребах);

б) екологічні (що забезпечують надання кожній людині право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище) [523, с. 99].

Громадянські, політичні та економічні права нерідко називають правами «першого покоління», усі вони мають характер переважно негативного права, що боронить свободу особистості від посягань влади та інших людей и потребує охорони з боку держави [439, с. 97]. До прав «другого покоління» відповідно відносять соціальні, економічні, культурні та екологічні права, що покликані забезпечити матеріальні умови свободи та гідне життя кожній людині. Їх специфіка полягає, насамперед, у тому, що реалізація цих прав і свобод не повністю забезпечується конституційним закріпленням та державною охороною, а потребує сукупності матеріальних благ, що у комплексі визначають обов'язок держави гарантувати кожній людині певний мінімум матеріальних та духовних благ, необхідний для забезпечення її потреб, інтересів та духовного розвитку [439, с. 97].

Підтримуючи в цілому ідею класифікації, що виходить з предметного розподілу конституційних прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, відповідно до їх змісту, вважаємо за необхідне відзначити важливість такої групи прав і свобод, як природні (невідчужувані) права і свободи. Як справедливо підкреслюють сучасні дослідники, без таких прав і свобод неможливе існування і решти конституційних прав та свобод [523, с. 44].

Останніми роками до «класичних» природних прав особистості (таких, як право на життя, право на повагу до гідності, право на свободу та особисту недоторканість та ін.) приєднуються також природні права «нового покоління» (зокрема, право на екологічно чисте навколишнє середовище, право на використання досягнень культури та ін.) [526, с. 49]. З прийняттям Конституції України фізичні (природні) права і свободи були визнані та закріплені на конституційному рівні, змінивши тоталітарну радянську практику примата держави над людиною, за якою законодавчо закріплювалися лише так звані особисті права і свободи людини, адже вважалося, що саме держава визначає обсяг і зміст прав і свобод людини [141, с. 218]. Аналіз норм

Конституції України, присвячених правам і свободам людини і громадянина, дає можливість стверджувати, що закріплений в Основному Законі комплекс прав і свобод людини в цілому відповідає положенням сучасних міжнародних документів з прав людини, і являє собою певну систему, складовими якої є фізичні (природні), політичні, соціальні, економічні, культурні та екологічні права, що становлять основу правового статусу людини і громадянина в Україні.

Таким чином, виходячи з аналізу статей Розділу II Конституції України, та беручи до уваги відомі міжнародні документи в галузі прав людини, усі конституційні права та свободи людини і громадянина в Україні можемо розподілити за такими основними групами:

- 1) природні (невід'ємні) права і свободи, що належать людині з моменту народження, незалежно від приналежності до держави;
- 2) політичні права і свободи, пов'язані із участю в політичному житті суспільства, з управлінням суспільством і державою;
- 3) соціально-економічні права і свободи, що створюють юридичні умови для активної участі особистості в соціально-економічному житті суспільства;
- 4) культурні права і свободи, що створюють умови для активної участі особистості в культурному житті суспільства.

Особливе місце в правовому статусі осіб, засуджених до позбавлення волі, займають спеціальні права, які не мають аналогів у загальногромадянських правах на рівні загального (конституційного) правового статусу. До їх особливостей також відносять те, що:

- вони є засобом досягнення мети кримінального покарання;
- їх носіями є особи, засуджені до позбавлення волі;
- вони відбивають індивідуальні особливості правового статусу засуджених до позбавлення волі;
- вони не можуть бути реалізовані без кореспондуючих їм обов'язків, юридичної відповідальності за їх порушення, правових гарантій забезпечення тощо [49, с. 79].

Отже, засуджені мають низку суб'єктивних прав, якими не володіють вільні громадяни. Їх зміст докорінно відрізняється від загальних прав громадян. Як відзначає О. Міхлін, вони надаються «взамін» неможливості реалізації тих прав, якими користуються вільні громадяни, для того, щоб «частково компенсувати правообмеження» засуджених [199, с. 38]. Законодавчо спеціальні права осіб, засуджених до позбавлення волі, закріплюються на рівні Кримінально-виконавчого кодексу України та інших нормативно-правових актів Міністерства юстиції України. Так, глава 2 КВК України «Правовий статус засуджених», що визначає спеціальний (родовий) статус засуджених осіб, містить в собі ст. 8, яка закріплює основні права засуджених, та ст. 10, що окремо встановлює право засуджених на особисту безпеку [158].

Норми цих статей стосуються усіх засуджених осіб, незалежно від виду призначеного судом покарання, тоді як положення глави 17 Кримінально-виконавчого кодексу визначають спеціальний (видовий) статус осіб, засуджених до позбавлення волі, а також індивідуальний статус зазначених осіб. Так, спеціальні права осіб, засуджених до позбавлення волі, закріплені у ст. 107 КВК України [158]. Крім того, чинний Кримінально-виконавчий кодекс України передбачає надання засудженим й інших прав, реалізація яких не суперечить меті покарання, порядку і умовам виконання та відбування покарання [158].

Спеціальні права та свободи засуджених до позбавлення волі закріплюються також у інших нормативних актах, зокрема, у низці підзаконних актів (наказів, інструкцій, правил та ін.), що створюють механізм реалізації прав, проголошених Конституцією України, міжнародними договорами, КПК та КВК України. Так, у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [373] закріплений перелік прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, є навіть більш ширшим за той, що передбачає КВК України, що пояснюється тим, що у Правилах права і свободи осіб, засуджених до позбавлення волі більш конкретизовані,

виходячи із необхідності забезпечення режимних вимог, встановлених для даного виду покарання [156, с. 62].

Індивідуальні права осіб, засуджених до позбавлення волі, можна згрупувати за суб'єктами на такі групи:

- 1) права неповнолітніх, а також осіб, які на момент вчинення злочину були неповнолітніми;
- 2) права жінок і чоловіків, які мають неповнолітніх дітей або дітей-інвалідів;
- 3) права вагітних жінок;
- 4) права жінок віком понад 50 років та чоловіків віком понад 55 років;
- 5) права жінок і чоловіків, які мають батьків віком понад 70 років, за умови, що в останніх немає інших працездатних дітей;
- 6) права ветеранів війни;
- 7) права інвалідів першої та другої груп, а також хворих на туберкульоз активної форми і на онкологічні захворювання;
- 8) права учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи [49, с. 84-85].

Індивідуальні права і свободи осіб, засуджених до позбавлення волі також визначаються чинним кримінально-виконавчим законодавством та окремими нормами інших галузей права. Зокрема, в главах Особливої частини КВК України розміщені норми, які детально визначають правовий статус засуджених до окремих видів кримінальних покарань: осіб, позбавлених волі на певний строк, осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, жінок, засуджених до позбавлення волі на певний строк, неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі на певний строк [158] та ін.

Слід зазначити, що розподіл прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, на зазначені групи з метою їх дослідження має достатньо умовний характер — досить часто одне і те ж право може відноситися як до однієї, так і до усіх вказаних груп прав і свобод [214, с. 103]. Крім того, враховуючи цілі та завдання нашого дослідження, корисним уявляється їх розподіл за основними

сферами життєдіяльності, адже, як справедливо підкреслюється в сучасній літературі, в цілому ж регулювання правового статусу особи не може абстрагуватися від умов її життя [48, с. 6], тож для розвитку особистості та забезпечення й охорони її прав і свобод необхідно забезпечити їх реалізацію у політичній, економічній, соціальній та культурній сферах [34, с.42; 523, с. 100].

Таким чином, аналіз особливостей прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, як об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту, має виходити з їх предметного розмежування відповідно до змісту на фізичні (природні), громадянсько-політичні, соціально-економічні та культурні конституційні, спеціальні та індивідуальні права і свободи осіб, засуджених до позбавлення волі. До головних переваг даної класифікації можна віднести її доступність та простоту, що значно полегшує як сам процес дослідження, так і правозастосування даних норм.

Слід підкреслити, що суб'єктивні права і свободи осіб, засуджених до позбавлення волі, є безпосереднім об'єктом правового захисту. У сучасній юридичній літературі зазначається, що головним спрямуванням правового захисту є припинення посягань на охоронювані правом суспільні відносини, відновлення порушених відносин, а також, за наявності певних обставин, запобігання посяганням на охоронювані правом суспільні відносини [94, с. 103-104]. Оскільки суспільні відносини, які виникають у зв'язку з забезпеченням та охороною прав і свобод людини і громадянина, безпосередньо відносяться до адміністративної сфери, належний захист прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, можливо гарантувати тільки шляхом підвищення ефективності механізмів адміністративно-правового захисту в Україні. При цьому механізм реалізації адміністративно-правового захисту прав і свобод становить сукупність взаємодіючих елементів (правової охорони прав і свобод людини та громадянина та правового захисту прав і свобод особистості) і є одним із найбільш динамічніших елементів механізму адміністративно-правового регулювання [94, с. 103-104].

1.2. Історико-правовий аналіз нормативно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні

Аналіз загальних закономірностей формування, становлення та розвитку основних принципів забезпечення прав громадян, що знаходяться у місцях позбавлення волі, передбачає історично-юридичний аналіз тих правових джерел, що безпосередньо стосуються предмету даного дослідження. Необхідність такого аналізу зумовлюється, насамперед, потребою у вивченні історичного досвіду правового регулювання прав громадян, засуджених до позбавлення волі, з метою підвищення ефективності їх забезпечення, у тому числі й шляхом чіткого розмежування правовідносин, які виникають під час забезпечення прав засуджених, та визначення серед них місця адміністративно-правового регулювання, встановлення адміністративно-правових форм забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, видів адміністративно-правових методів та відповідних організаційних засобів адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

У спеціальній літературі, присвяченій питанням періодизації радянського виправно-трудоного права, законодавства та системи виконання покарань, виділялися певні етапи, причому традиційно під такими етапами розуміли «головні етапи розвитку Радянської держави», розроблені в партійній літературі, інколи за основу також бралось прийняття основних законодавчих актів радянської держави [480, с. 22-37]. В сучасних наукових дослідженнях, присвячених аналізу становлення та розвитку вітчизняної пенітенціарної системи з часів її існування у складі Російської імперії [74; 213], найчастіше пропонується виокремлення таких умовних етапів її еволюціонування:

- 1) пенітенціарний етап, коли органи й установи виконання покарань перебували у сфері державно-правового регулювання Російської імперії;

2) виправно-трудоий етап, коли під впливом тоталітарної радянської виправно-трудоий політики засади державно-правового регулювання системи виконання покарань тричі піддавалися суттєвому перегляду;

3) кримінально-виконавчий етап, коли після виділення зі складу СРСР Україна почала формувати основні засади національної політики у сфері виконання покарань і створювати власну нормативно-правову базу у даній сфері [220, с. 16].

О. Джужа пропонує виділення певних основних історичних періодів розвитку кримінальної політики і кримінального законодавства у хронологічних межах від другої половини ХІХ ст. до сьогодні, у якій умовно виділено три основні етапи: перший етап — зародження і формування основ кримінальної політики та законодавства, що регулює правовий статус засуджених осіб (друга половина ХІХ ст. – 1917 р.); другий етап — формування радянської кримінальної політики (1920-ті рр. – кінець 1980-х рр.); третій етап — формування кримінальної політики у пострадянський період (початок 1990-х рр. й дотепер), протягом якого, власне, й відбувається визначення на державному рівні нового змісту та сутності кримінальної політики, що регулює цінності правової держави: безпеку особи, суспільства і держави, права і свободи людини та громадянина, законність, гуманізм і справедливість [93, с. 167].

Що стосується питання періодизації процесу розвитку нової національної системи законодавства, що закріплює правовий статус осіб, засуджених до позбавлення волі, то слід відзначити, що, досліджуючи історію становлення та розвитку пенітенціарної системи України, більшість вчених виходить з виділення певної низки важливих подій, які завдали визначального впливу на процес формування національного законодавства, що регулює правовий статус засуджених осіб, не виділяючи при цьому окремих етапів його розвитку. Так, І. Богатирьов, С. Богунов, О. Дука, С. Зінченко, І. Копотун, Г. Фрейман у розвитку кримінально-виконавчої системи України відзначають такі основні моменти як: прийняття Постанови

Кабінету Міністрів України «Про основні напрямки реформи кримінально-виконавчої системи України» (1991 р.); утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань (1998 р.); прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України (2003 р.); прийняття Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (2005 р.); утворення Державної пенітенціарної служби України (2010 р.) [42, с.26-28]. М. Кутєпов та А. Дудусь, досліджуючи історичні етапи становлення кримінально-виконавчої політики України та відповідні періоди розвитку законодавства України, що закріплюють правовий статус засуджених осіб, акцентують увагу на таких подіях як: прийняття Постанови Кабінету Міністрів УРСР від 11 липня 1991 р. «Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР», розробку першої загальнодержавної кримінологічної програми на 1993–1996 рр., що була затверджена Постановою Верховної Ради України від 25 червня 1993 р., «Про державну програму боротьби із злочинністю», ухвалення у 1996 р. Конституції України, утворення Указом Президента України від 22 квітня 1998 р. Державного департаменту України з питань виконання покарань, ухвалення у 2001 р. нового Кримінального кодексу України, розробка Програми подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 рр., затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р., та прийняття у 2003 р. Кримінально-виконавчого кодексу України [163, с. 115-116; 103, с. 149].

Нечисленні спроби періодизації вітчизняного законодавства, що регулює правовий статус засуджених в Україні, переважно характеризуються або надмірним подрібненням цього процесу (так, наприклад, А. Осауленко пропонує детальний аналіз періоду, що обмежується 1991-1992 рр. [222, с. 132-137]), або виділенням надто великих часових періодів, що іноді сягають десятиліть (як, наприклад, періоди 1991-2002 рр. та 2003-2013 рр. у дослідженнях О. Шкути [531, с. 153-157; 530, с. 58-61] та ін.).

Найбільш змістовним, на наш погляд, є виокремлення етапів розвитку національного законодавства, що регулює правовий статус осіб, засуджених до позбавлення волі, запропоноване М. Яцишиним. Аналізуючи процес становлення та формування вітчизняної кримінально-виконавчої політики, дослідник акцентує увагу на важливих державних рішеннях задля поступового перетворення кримінально-виконавчого закону на реальний механізм охорони й захисту прав і свобод засуджених осіб. При цьому методологія його періодизації базується на засадах суспільно-політичних відносин, що панують на певному етапі розвитку держави, яким відповідають певні види і система покарань, тож основним елементом дослідження постає «еволюція змін, що відбулися в класифікації обставин (політичних, економічних, соціальних, культурних, морально-етичних, психологічних тощо), які впливають на призначення і виконання покарання» [545, с. 113]. Вчений виділяє такі хронологічні рамки процесу становлення кримінально-виконавчої політики в контексті перших двох десятиліть національного державотворення, що містять в собі чотири умовні часові періоди:

1) 1989–1993 рр. — початок розробки нової стратегії застосування кримінально-правових норм, поступове звільнення від ідеологічних стереотипів і догм тоталітарного режиму, визначення реальних потреб реформування кримінально-виконавчої системи і розширення законодавства у даній сфері, зокрема внесення низки змін до Виправно-трудоного кодексу України;

2) 1993–1996 рр. — значне посилення уваги законодавчих і виконавчих органів влади України до конкретних проблем пенітенціарної політики, внесення змін до Кримінального кодексу України, затвердження першої загальнодержавної кримінологічної програми на 1993–1996 рр., прийняття Конституції України;

3) 1996–2000 рр. — затвердження Комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю на 1996–2000 рр., набуття Україною членства в Раді Європи та початок процесу приведення процедури виконання покарань у

відповідність до європейських стандартів утримання в'язнів, введення мораторію на смертну кару та її подальше скасування, поява засуджених до довічного позбавлення волі, утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, що безпосередньо реалізує єдину державну політику в сфері виконання покарань, затвердження нової редакції Правил внутрішнього розпорядку виправно-трудоустанов;

4) 2000–2009 рр. — період створення основоположної бази сучасної кримінально-виконавчої політики, найважливішими подіями якого стали: прийняття нового Кримінального Кодексу України, розробка Програми подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 рр., прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України, а також затвердження Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України [545, с. 113-123].

Погоджуючись в цілому з наведеною періодизацією розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої системи, зазначимо, що відповідні зміни у ставленні до прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, які знаходили свій прояв та нормативно-правове закріплення на тому чи іншому етапі, безпосередньо визначалися кримінально-виконавчою політикою держави. Зрозуміло, що й повноваження і компетенції відповідних органів влади та структурних підрозділів системи виконання покарань, які формувалися упродовж тривалого історичного розвитку, втілюючи існуючі в'язничні вимоги, правила і функції, також були безпосередньо пов'язані з особливостями і потребами політичного режиму держави [545, с. 7]. Тож уявляється, що історико-правовий аналіз питання правового забезпечення прав громадян в Україні, засуджених до позбавлення волі, має передусім базуватися на характеристиці основних періодів кримінально-виконавчої політики на відповідних етапах державотворення, яким відповідають стадії розроблення та прийняття законодавчих актів та інших важливих нормативно-правових документів, які спрямовані на закріплення та

регулювання правового статусу громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Аналізуючи зміст основних періодів розвитку вітчизняної пенітенціарної системи та відповідних етапів розвитку законодавства, що стосується прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, маємо відзначити, що загальна наукова розробка питання правового статусу засуджених фактично бере свій початок лише з постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 25 жовтня 1956 р. «Про заходи щодо покращення роботи Міністерства внутрішніх справ СРСР», якою передбачалася ліквідація виправно-трудова таборів як таких, що не здатні забезпечувати вирішення завдання з виправлення й перевиховання ув'язнених, у зв'язку з чим виникла необхідність істотно переглянути правову базу діяльності місць позбавлення волі [76, с. 68]. Тому 8 грудня 1958 р. Постановою Ради Міністрів СРСР № 1334 було затверджено Положення про виправно-трудова колонії та тюрми Міністерства внутрішніх справ СРСР. Положення встановлювало правила відбування покарання особами, засудженими до позбавлення волі у виправно-трудова колоніях і тюрмах, а також визначало порядок діяльності цих установ з виправлення й перевиховання ув'язнених. Основним видом виправно-трудова установ для засуджених були визнані виправно-трудова колонії, для яких передбачалися три види режимів: загальний, посилений і суворий (виправно-трудова табори, існування яких не передбачалося Положенням, були або реорганізовані в колонії, або ліквідовані). Відповідно до Положення, ув'язнені мали користуватися всіма встановленими законом громадянськими правами, за винятком прав, яких вони були позбавлені вироком суду, а також прав, які вони не могли здійснити в силу самого факту позбавлення волі [88, с. 73-84].

На підставі даного акту 26 липня 1961 р. указом Президії Верховної ради УРСР було затверджено Положення про виправно-трудова колонії і тюрми МВС Української РСР, яким передбачалися чотири види виправно-трудова колоній: загального, посиленого, суворого й особливого режимів. Республіканське Положення 1961 р. діяло до липня 1969 р. (тобто до

прийняття Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік) [42, с. 23]. Проте дія цього нормативного акту, як, власне, й акту союзного значення, виявилася нетривалою, адже корінні перетворення у сфері виправно-трудової політики держави вступили в певні протиріччя з кримінальною політикою, де перетворення йшли у більш повільному темпі. Наприкінці 1958 р. були прийняті Основи карного законодавства Союзу РСР і союзних республік, що стали правовою основою реформи всієї системи виконання кримінального покарання.

Ухвалення Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 25 грудня 1958 р., а, згодом і Кримінальних кодексів союзних республік, у тому числі й УРСРС, мало суттєве значення для формування основних засад регулювання правового статусу засуджених до позбавлення волі, так і для подальшого розвитку системи органів, які виконують покарання у виді позбавлення волі. Так, Основи кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік суттєво змінили мету та види покарання, що, у свою чергу, суттєво позначилося й на порядку їх виконання [150, с. 402-403], а у прийнятому на базі Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік Верховною Радою УРСР 28 грудня 1960 р. Кримінальному кодексі УРСР, що набрав чинності з 1 квітня 1961 р., знайшло своє подальше законодавче визначення та закріплення поняття правового статусу засуджених [508].

Принципова трансформація кримінального законодавства, дія нового Кримінального кодексу викликали необхідність розробки та прийняття нових нормативних актів, що регулюють виконання покарання. Наступним документом у галузі виконання покарань, що мав важливе значення для закріплення та регулювання правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, став кодифікований нормативний акт під назвою «Основи виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік», що був прийнятий 11 липня 1969 р. та набрав чинності з 1 листопада 1969 р. [217]. У відповідності з Основами і на їх підставі були розроблені та затверджені

виправно-трудова кодекси союзних республік, у тому числі й Виправно-трудова кодекс УРСР, що був прийнятий УРСР 23 грудня 1970 р., і набрав чинності з 1 червня 1971 р. [119]. Аналіз даних нормативних актів дозволяє стверджувати, що законодавчо встановлені методи управління місцями позбавлення волі, базувалися на підтриманні жорсткого режиму відбування покарань, не сприяли утвердженню законності та правопорядку в установах виконання та відбування покарань. Є очевидним, що забезпеченню прав засуджених не приділялося багато уваги — протягом тривалого часу як у ВТК УРСР, так і в інших нормативно-правових актах, перевага віддавалась встановленню обов'язків, а не розширенню прав засуджених. Так, закріпленню правого становища осіб, засуджених до позбавлення волі, у ВТК УРСР була присвячена лише ст. 8, яка встановлювала, що «особи, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі і виправних робіт без позбавлення волі, несуть обов'язки і користуються правами, встановленими законодавством для громадян України, з обмеженнями, що передбачені законодавством для засуджених, а також впливають з вироку суду і режиму, встановленого Кодексом для відбування покарання даного виду» [119]. 5 червня 1973 р. було уточнено порядок розміщення засуджених до позбавлення волі у виправно-трудова установах, 23 березня 1977 р. Виправно-трудова кодекс УРСР доповнений новим розділом — «Порядок і умови виконання умовного осуду до позбавлення волі й умовного звільнення з місць позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці». Протягом наступних років вносилися й інші зміни в чинний Виправно-трудова кодекс УРСР, а також і в структуру Головного управління ВТУ, проте аж до проголошення незалежності пенітенціарна система України, функціонувала відповідно до законодавчих та нормативних вимог, встановлених Кримінальним кодексом СРСР та його підзаконними актами [42, с. 24]. Слід також зауважити, що окрім Кримінального та Виправно-трудова кодексів, порядок і умови виконання покарання у виді позбавлення волі регламентували й численні відомчі нормативні акти МВС УРСР, головними з

яких були Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудоуних установ, що затверджувалися наказом МВС УРСР.

Отже, за десятиліття радянської влади було створено потужну уніфіковану і розгалужену карально-виконавчу систему на базі Основ кримінального законодавства СРСР та союзних республік, Основ виправно-трудоуного законодавства СРСР та союзних республік, і, відповідно — Кримінально кодексу УРСР і Виправно-трудоуного кодексу УРСР, яка повністю відповідала потребам тогочасного тоталітарного режиму [545, с. 114]. Кримінально-виконавча система, яка була створена на принципах суворого централізму та адміністративно-командного управління, не була в змозі повною мірою забезпечити покладені на неї функції, а чинне виправно-трудоуе законодавство, що діяло на теренах України, майже не приділяло уваги правовому статусу засуджених, особливо в частині визнання та забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі.

Принципове реформування кримінально-виконавчого законодавства розпочалося після розпаду СРСР та набуття Україною незалежності. Основні завдання та шляхи реформування, спрямованого на соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародних актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості, диференціації й індивідуалізації виховного впливу на засуджених, були визначені Постановою Кабінету Міністрів УРСР від 11 липня 1991 р. «Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР», у якій, зокрема, відзначалося, що «умови утримання засуджених і взятих під варту осіб не відповідають міжнародним стандартам», а «критичне становище системи диктує необхідність радикальних змін у галузі законодавства й організації виконання кримінальних покарань» [401]. В основу реформи було покладено Декларацію про державний суверенітет України [84], Загальну Декларацію прав людини [110], Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила [105], прийняті ООН Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями [204]

та інші міжнародні угоди й документи. Постановою було передбачено створення у Міністерстві внутрішніх справ УРСР Головного управління по виконанню покарань (ГУВП), на яке покладається організація виконання покарань на території республіки, в УВС областей — відповідні управління, відділи по виконанню покарань (УВП-ВВП) [401]. Зміни у режимі, комунально-побутовому і медичному забезпеченні ув'язнених передбачали поетапну зміну умов утримання засуджених у міру їх виправлення відповідно до принципів системи відбування покарання; визначення гарантованого мінімуму прав засуджених у частині надання їм побачень, одержання посилок, передач, придбання продуктів харчування, відрахувань із заробітної плати на особистий рахунок тощо. Лише протягом 1991 р. було внесено низку змін до Виправно-трудоного кодексу України, за якими засудженим було знято деякі обмеження режимного характеру, зокрема, в усіх виправно-трудогих установах було збільшено кількість тривалих і короткострокових побачень засуджених, знято обмеження в листуванні, збільшено суми грошових коштів на придбання продуктів харчування і предметів першої потреби та ін. [283]. Було розпочато процес розробки національних нормативів умов виконання кримінальних покарань, які б гарантували нормальну життєдіяльність засуджених з урахуванням міжнародних стандартів у даній галузі, з метою чіткого визначення прав і обов'язків засуджених, забезпечення захисту їх законних прав та інтересів. Постановою Кабінету Міністрів України від 26 січня 1994 р. було затверджено Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються у слідчих ізоляторах і лікувально-трудогих профілакторіях, у відповідність з міжнародними стандартами [413]. Як підкреслюють вітчизняні експерти, цим актом Україна підтвердила спрямованість пенітенціарної політики на досягнення забезпечення прав і свобод громадян, прийнятих у передовій практиці розвинених країн [545, с. 117].

Найголовнішою подією наступного періоду розвитку законодавства, що регулює правовий статус засуджених, стало, безумовно, прийняття Конституції України, яка стала необхідною правовою основою для подальшого розвитку національного законодавства, у тому числі й у частині забезпечення прав і свобод засуджених осіб. Ключовою конституційною нормою щодо закріплення прав засуджених в Україні є ст. 63 Основного Закону, яка встановлює, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [142].

Протягом кількох наступних років з метою адаптації норм вітчизняного законодавства до європейських стандартів в галузі прав людини, а також в межах загального процесу гуманізації виконання покарань було створено Державний департамент України з питань виконання покарань, прийнято нові Кримінальний і Кримінально-виконавчий кодекси України, а також цілу низку нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення прав засуджених осіб в Україні.

Так, після прийняття України до Ради Європи експерти Ради Європи здійснили аналіз чинного законодавства України, що регламентує виконання покарань та практику їх застосування. Підсумки дослідження були оприлюднені у доповіді «Оцінка в'язничної системи України», яка серед рекомендацій щодо приведення законодавства України у відповідність із загальноєвропейськими стандартами, містила в собі положення про «необхідність створення пенітенціарної служби як автономної соціальної організації» [226, с. 17]. На виконання зобов'язань, взятих Україною при вступі до Ради Європи, та з метою реформування кримінально-виконавчої системи України Указом Президента України від 22 квітня 1998 р. № 344/98 на базі колишнього Головного управління виконання покарань Міністерства внутрішніх справ України було утворено Державний департамент України з питань виконання покарань як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, що безпосередньо реалізує єдину державну політику у

сфері виконання покарань [429], а Указом від 31 липня 1998 р. № 827/98 затверджено Положення про Держдепартамент [407]. Як підкреслює більшість сучасних експертів, виведення Державного департаменту України з питань виконання покарань з підпорядкування МВС України і підпорядкування його безпосередньо Кабінету Міністрів України, дозволило зосередити більше уваги на питаннях покращення матеріально-побутового забезпечення засуджених [467, с. 149-156; 42, с. 26].

Зміни, що відбулися у регулюванні правового статусу засуджених осіб країни знайшли своє відображення у Правилах внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ, затверджених Наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань № 110 від 5 червня 2000 р. [376], а також у змінах цілої низки статей Виправно-трудового кодексу України, пов'язаних із покращенням умов тримання засуджених у тюрмах (зокрема, було введено обов'язкову середню освіту в установах виконання покарань, надана можливість засудженим звертатися до Уповноваженого з прав людини без перегляду листів, заяв і скарг представниками адміністрації та ін.). Відповідно до норм Основного Закону, загальноєвропейських стандартів з прав людини, а також на виконання зобов'язань, взятим Українською державою при вступі до Ради Європи, Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України» від 22 лютого 2000 р. № 1483 було замінено смертну кару в Україні як вид кримінального покарання на довічне позбавлення волі [318; 284]. Дане рішення знайшло своє остаточне нормативне закріплення у Кримінальному кодексі України, прийнятому у 2001 р. [149].

Із прийняттям 5 квітня 2001 р. нового Кримінального кодексу України процес реформування кримінально-виконавчої системи, у тому числі й щодо забезпечення прав засуджених, набув нового прискорення, що було зумовлено, насамперед, необхідністю виконання у повному обсязі міжнародних зобов'язань України щодо умов виконання покарань, гарантування прав і

поваги до людської гідності ув'язнених осіб. Забезпечення належних умов виконання покарань безпосередньо пов'язане з дотриманням прав людини. Ціла низка заходів щодо реформування кримінально-виконавчої системи, спрямованих на подальшу гуманізацію відбування покарань, зміцнення законності в місцях позбавлення волі, знайшла своє конкретне відображення в Програмі подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 рр., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 167 [374]. Програмою було закріплено здійснення відповідних заходів з метою поліпшення умов утримання ув'язнених, порядку виконання і відбування покарань, приведення умов утримання ув'язнених і засуджених у відповідність з міжнародними стандартами згідно з ратифікованими Україною міжнародними документами у даній галузі та чітке регулювання питань матеріально-побутового і медико-санітарного забезпечення, надання засудженим психологічної й педагогічної допомоги. Програма передбачала, зокрема, соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародного досвіду, принципів гуманізму, законності, демократизму, справедливості, диференційованого та індивідуального виховного впливу на засуджених за рахунок реорганізації системи виконання покарань. Так, з урахуванням положень відповідних міжнародних договорів України і Кримінального кодексу України передбачалося розробити та запровадити нову систему класифікації, розподілу та розміщення в них осіб, засуджених до позбавлення волі, а також тримання в місцях позбавлення волі неповнолітніх [374]. У Законі України від 10 липня 2003 р. «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [420] були також чітко встановлені умови і порядок надання соціальної допомоги особам, які відбували покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк, а також засади участі у їх соціальній адаптації органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян.

Нові можливості для гуманізації процесу відбування покарання засудженими та забезпечення правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, з'явилися з прийняттям 11 липня 2003 р. нового Кримінально-виконавчого кодексу України, який набрав чинності з 1 січня 2004 р. [158] та Закону «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 червня 2005 р. [331], у яких вперше на законодавчому рівні на підставі зарубіжного досвіду було визначено та закріплено законодавчо-нормативні основи виконання кримінальних покарань, у тому числі й позбавлення волі, утримання під вартою та функціонування всієї пенітенціарної системи в цілому, а також встановлено статус окремих елементів кримінально-виконавчої служби України, відповідно до якого на Державну кримінально-виконавчу службу України покладені завдання щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Порівняно з Виправно-трудовим кодексом 1970 р., новий Кримінально-виконавчий кодекс України встановив принципово іншу систему установ виконання покарань у виді позбавлення волі за рівнями безпеки та нову класифікацію і систему розподілу засуджених по установах. Так, відповідно до Кодексу, засуджені до позбавлення волі відбувають покарання тільки у виправних колоніях, які поділяються на колонії мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки, та у виховних колоніях (стосовно засуджених неповнолітніх) [158]. Чітке визначення мережі та типів установ виконання покарань у виді позбавлення волі дало можливість забезпечити роздільне тримання в них засуджених з урахуванням характеру і тяжкості вчиненого злочину, кількості судимостей, психологічних особливостей особи тощо [177, с. 11].

На думку експертів, у тексті Кримінально-виконавчого кодексу знайшли своє відбиття найпрогресивніші ідеї вітчизняних пенітенціаристів та норми відповідних сучасних зарубіжних законодавчих актів. Основними новелами Кримінально-виконавчого кодексу України є те, що вперше на

законодавчому рівні було закріплено загальну систему принципів виконання і відбування покарань, закріплено остаточну відмову від смертної кари як виняткової міри покарання та встановлено довічне позбавлення волі лише за злочини, пов'язані з умисним вбивством при обтяжуючих обставинах, визначено зміст таких базових понять кримінально-виконавчого права, як «виправлення засудженого» та «ресоціалізація», визначено та закріплено основні права та обов'язки засуджених осіб, введено прогресивну систему зміни умов тримання засуджених за рівнем їх виправлення та ін. [163, с. 116; 545, с. 324]. Крім того, протягом кількох наступних років до нього було внесено велику кількість змін і доповнень гуманістичної спрямованості, спрямованих на приведення правового статусу засуджених до сучасних світових і європейських пенітенціарних норм і стандартів [441, с. 144].

Проте, слід зауважити, що, незважаючи на численні позитивні переваги нового Кримінально-виконавчого кодексу України над вже безнадійно застарілим на цей час Виправно-трудовим кодексом, він, тим не менш, також мав низку недоліків і протиріч, у тому числі й щодо визначення правового статусу засуджених осіб [173, с. 271]. Крім того, як наголошували експерти, й сам фактичний стан справ у сфері діяльності з виконання і відбування кримінальних покарань і взяті Україною на себе зобов'язання за чисельними міжнародними договорами вимагали негайних суттєвих змін у даній сфері [545, с. 176]. Тому 3 серпня 2006 р. Постановою Кабінету Міністрів було затверджено Державну програму покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006–2010 рр. [341]. Як зазначалося у Преамбулі Програми, протягом кількох останніх років діяльність установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби, в яких трималося майже 180 тис. осіб, фінансувалося у розмірі не більше 40 % від мінімально необхідної потреби. Внаслідок цього як матеріально-технічна база установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, так і безпосередньо умови тримання засуджених та осіб, взятих під варту, не відповідали вимогам КВК України, Закону України «Про попереднє ув'язнення», Загальної

декларації прав людини, Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Мінімальним стандартним правилам поводження з в'язнями та Європейським пенітенціарним правилам, про що неодноразово відзначали Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, представники Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, експерти Ради Європи, громадські правозахисні організації [341]. До основних завдань Програми було віднесено:

- приведення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, у відповідність з вимогами законодавства та виконання міжнародних зобов'язань України з дотримання прав людини і громадянина;

- поліпшення медико-санітарного забезпечення засуджених та осіб, взятих під варту;

- забезпечення реалізації прав засуджених на гуманне ставлення і повагу їх гідності, охорону здоров'я, особисту безпеку, освіту, працю та ін. [335].

Разом з тим, як наголошували експерти, що більшість реформаторських рішень, які приймалися на державному рівні, не були достатньо підкріплені фінансово, що призводило лише до декларації завдань з приведення вітчизняної пенітенціарної системи у відповідність до міжнародних стандартів. Так, С. Сидоренко відзначав, що Державна програма покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006–2010 рр., була профінансована лише на 5,7%, при цьому — в основному у перші роки її дії [467]. При цьому також варто зазначити, що більшість з прийнятих у цей час нормативно-правових актів в даній сфері виявилися неефективними, суперечливими та такими, що не відповідали вимогам міжнародних стандартів поводження із засудженими і актам із запобігання катуванням [437, с. 3]. Так, у доповіді «Донецького меморіалу» «Дотримання прав

ув'язнених в Україні-2008» відзначалося, що підготовлені ще у 2006 р. зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України, спрямовані на усунення суперечностей та недоліків, виявлених при практичному застосуванні КВК, а також на створення правової бази для ефективного забезпечення прав людини органами та установами виконання покарань, так і не були прийняті. У той же час Державний Департамент України з питань виконання покарань продовжував практику прийняття нормативних документів, які порушують права засуджених, погіршують їх правове становище. Зокрема, Департаментом 25.01.2006 р. було видано Наказ № 13, яким затверджувалася Інструкція з перегляду кореспонденції засуджених, деякі положення якої порушували права і законні інтереси засуджених, а 11.01.2008 р. Департаментом було видано Наказ № 1 «Про затвердження інструкції про роботу відділів установ виконання покарань та слідчих ізоляторів по контролю за виконанням судових рішень», що замінив Наказ від 23.03.2000 р. № 38дск, яким визначався порядок надання засудженим короткострокових виїздів у зв'язку з винятковими обставинами [101]. Про наявність значних проблем у кримінально-виконавчій системі України цього періоду свідчили й матеріали доповіді про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні у 2006 та 2007 рр. Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, в якій, зокрема, зазначалося, що «стан справ у пенітенціарній системі України залишається дуже складним і проблемним, а її діяльність не відповідає сучасним вимогам дотримання прав і свобод людини. Загалом питання створення людських умов перебування ув'язнених у місцях позбавлення волі вимагають невідкладного державного втручання» [121, с. 147-155].

На подолання існуючих проблемних моментів у кримінально-виконавчій системі України, у тому числі й щодо питання забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, було спрямовано прийняття Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженої Указом Президента України 25 квітня 2008 р. [384]. Зокрема, у

Концепції зазначалося, що наявні в Україні органи й установи виконання покарань не відповідають сучасним вимогам забезпечення прав і свобод людини і громадянина, та наголошувалося на необхідності:

а) створення нормативно-правової бази, яка б відповідала Конституції України, національному законодавству, міжнародним нормам та забезпечувала виконання у повному обсязі всіх функцій, покладених на кримінально-виконавчу службу;

б) удосконалення форм взаємодії органів і установ виконання покарань, СІЗО із громадськими організаціями та державними інституціями з метою додержання принципу відкритості для демократичного цивільного контролю над правоохоронними органами держави;

в) впровадження нових засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, яке має здійснюватись передусім з додержанням прав і свобод людини і громадянина, недопущенням приниження честі і гідності особи тощо [384].

Наступний етап процесу розвитку нормативно-правового забезпечення прав громадян, засуджених в Україні до позбавлення волі, пов'язаний із утворенням у 2010 р. Державної пенітенціарної служби України та прийняттям у 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України й схваленням нової Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби, що визначила головні напрями удосконалення існуючої кримінально-виконавчої політики, у тому числі й щодо захисту прав і свобод засуджених осіб в Україні.

Відповідно до Указу Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010 [396] Державна пенітенціарна служба України була утворена шляхом реорганізації Державного департаменту України з питань виконання покарань, а основи її правового статусу як центрального органу виконавчої влади, що входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, було визначено у Положенні про Державну пенітенціарну службу України,

затвердженому Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 394/2011. До основних завдань діяльності Державної пенітенціарної служби України було віднесено:

- реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;
- забезпечення формування системи наглядових, соціальних, виховних та профілактичних заходів, які застосовуються до засуджених осіб;
- контроль за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених осіб [355].

20 жовтня 2011 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову № 1062 «Про утворення територіальних органів Державної пенітенціарної служби» [433], відповідно до якого територіальні органи Державного департаменту України з питань виконання покарань були перетворені на територіальні органи Державної пенітенціарної служби України як юридичні особи публічного права.

Прийняття Кримінального процесуального кодексу України 13 квітня 2012 р. [151], який набрав чинності 20 листопада 2012 р., також сприяло впровадженню нових прогресивних норм національного законодавства щодо забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, а також осіб, узятих під варту. Зокрема, як відзначають дослідники, з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України та реалізацією його положень, що оптимізують систему запобіжних заходів, вдалось суттєво зменшити чисельність осіб в установах попереднього ув'язнення. Так, тільки у 2012 р. кількість осіб, які перебували в установах попереднього ув'язнення, зменшилася майже на 6,7 тис. осіб (а протягом наступного року — майже на 9 тис.) [466, с.22], що вплинуло на проблему переповнення установ виконання покарань в цілому. Ключовою для врегулювання прав осіб, засуджених до позбавлення волі, є також норма КПК, що закріплює забезпечення права на захист, відповідно до якої засуджений має право на

захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом [151].

Однак, незважаючи на певні, досить суттєві, позитивні здобутки держави стосовно розв'язання проблеми поліпшення умов тримання засуджених і підвищення мотивації праці пенітенціарного персоналу, існуюча в Україні система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення, яка була побудована ще за радянських часів, все ж не відповідала сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства та принципам гуманізму і поваги до прав і свобод людини у процесі виконання покарань. Незважаючи на те, що у Кримінально-виконавчому кодексі України, прийнятому у 2003 р., було закладено якісно нові засади виконання кримінальних покарань, в Україні фактично зберігалася радянська система управління виправними закладами з притаманними їй рисами адміністративно-командного управління, що перешкоджало належному виконанню завдань, покладених на Державну кримінально-виконавчу службу України. Найгострішими проблемами у даній сфері стали: перевантаженість установ виконання покарань та слідчих ізоляторів; нерозвиненість механізму застосування системи запобіжних заходів, альтернативних триманню під вартою, низький рівень роботи кримінально-виконавчої інспекції, а отже, неефективність покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, і, як наслідок, поширеність практики надання судами переваги покаранням у виді позбавлення волі. Українцями незадовільними були й умови тримання засуджених та осіб, узятих під варту, в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах [382]. Про невідповідність умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, нормам національного законодавства та європейським стандартам неодноразово відзначалося в доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав

людини, а також у доповідях авторитетних міжнародних інституцій – Комітету ООН проти катувань, Комітету ООН з прав людини, Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [382]. Тож, задля закріплення позитивних зрушень та розв’язання існуючих проблем у даній сфері, а також з метою подальшого приведення умов тримання засуджених осіб та осіб, узятих під варту, у відповідність до вимог законодавства та європейських норм і стандартів, забезпечення безумовного дотримання прав людини і громадянина в місцях позбавлення волі, була прийнята Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби, схвалена Указом Президента № 631 від 8 листопада 2012 р. Концепцією було визначено головні напрями удосконалення існуючої кримінально-виконавчої політики, серед яких:

- 1) поліпшення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, а також модернізацію об’єктів інженерної інфраструктури та інженерно-технічних засобів охорони і нагляду;
- 2) удосконалення системи охорони здоров’я засуджених та осіб, узятих під варту, підвищення якості медичної допомоги;
- 3) підвищення рівня організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими;
- 4) модернізацію підприємств установ виконання покарань, а також удосконалення системи професійної підготовки засуджених;
- 5) підвищення ефективності виконання покарань, не пов’язаних з позбавленням волі;
- 6) підвищення ефективності діяльності персоналу органів і установ виконання покарань [382].

Аналіз положень Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби дозволяє віднести до ключової мети реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних

покарань забезпечення ефективної діяльності зазначених правових інститутів через:

- 1) захист інтересів особистості, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених;
- 2) запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами;
- 3) запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню з засудженими [209, с.237].

Було встановлено, що реалізація положень Концепції має відбуватися шляхом прийняття нових актів законодавства та внесення змін до актів, що регулюють питання діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України та порядок виконання покарань. Заплановано здійснення організаційних, методичних та інформаційних заходів, спрямованих на запровадження сучасної моделі управління Державної кримінально-виконавчої служби України, забезпечення її кваліфікованим персоналом, гуманізацію умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту [382]. Вітчизняні експерти відзначають, що реалізація положень Концепції у повному обсязі ускладнюється через цілу низку об'єктивних причин. Дослідники відзначають такі три основних блоки проблем, що стоять на шляху реалізації Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби:

- фінансово-господарський блок проблем, що полягає у недостатньому (обмеженому) фінансуванні органів Державної кримінально-виконавчої служби України;
- проблеми правозастосовної практики — прогалини у чинному законодавстві, а подекуди й повна відсутність правової регламентації окремих сфер діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України та засуджених осіб;
- загально-організаційні проблеми, до яких відносяться корупційна й бюрократична складові, правовий нігілізм та зневажливе ставлення до норм

чинного законодавства, а також відсутність поваги до прав, свобод і законних інтересів інших людей тощо [209, с.237].

Задля реалізації положень Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби було розроблено Державну цільову програму реформування Державної кримінально-виконавчої служби України на 2013–2017 рр., схвалену Кабінетом Міністрів України 29 квітня 2013 р. [340]. Програмою передбачалося здійснення низки заходів протягом 2013–2017 рр., спрямованих на вирішення проблеми поліпшення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, і приведення їх у відповідність до європейських стандартів. Таким чином, Державну програму покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006-2010 рр. [341] було замінено новою Державною цільовою програмою реформування Державної кримінально-виконавчої служби України на 2013-2017 рр., яка охоплювала усі основні напрямки реформування кримінально-виконавчої служби і передбачала реалізацію комплексу заходів, спрямованих на:

- вдосконалення організаційної структури кримінально-виконавчої служби, яка б забезпечувала дотримання конституційних прав і свобод людини, створення дієвих механізмів громадського контролю за нею, належних матеріальних, та санітарних умов тримання під вартою та відбування покарань, надання ефективної медичної допомоги особам, узятим під варту, та які відбувають покарання;

- функціонування органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів на принципах законності, демократизму, демілітаризації, об'єктивності, гласності, системності, децентралізації за окремими напрямами зі збереженням управлінської вертикалі для забезпечення реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

- розроблення сучасної моделі організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими та оптимізацію структури і чисельності соціально-психологічної служби, вдосконалення практики надання

психологічної допомоги особам, узятим під варту, та які відбувають покарання;

- розроблення та впровадження ефективного механізму розслідування за скаргами осіб, узятих під варту, або які відбувають покарання в установах виконання покарань, на неналежне поведження персоналу кримінально-виконавчої служби;

- подальший розвиток мережі закладів освіти як обов'язкових і невід'ємних складових установ виконання покарань, зміцнення їх матеріально-технічної бази, створення належних умов для загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених, а також для реалізації програми їх суспільно корисної зайнятості;

- недопущення катувань в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах та ін.

В межах виконання Програми передбачалося здійснити заходи за такими основними напрямками як:

- поліпшення умов тримання засуджених, забезпечення переходу від тримання засуджених у гуртожитках казарменого типу до блочного (камерного) їх розміщення із збільшенням норми жилої площі на одного засудженого;

- удосконалення системи охорони здоров'я засуджених та осіб, узятих під варту, підвищення якості медичної допомоги;

- підвищення рівня організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими;

- модернізація підприємств установ виконання покарань та удосконалення системи професійної підготовки засуджених та ін. [342].

Слід відзначити, що з метою гуманізації умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, у законодавчій сфері протягом цього періоду було зроблено й кілька інших важливих кроків. Так, зокрема, законодавчому врегулюванню питань забезпечення прав засуджених осіб в Україні сприяло прийняття Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що

втрапили чинність, деяких законодавчих актів України щодо діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України» [322], зі змінами та доповненнями, пов'язаними із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України та іншими законодавчими актами, яким було внесено зміни до 40 законодавчих актів України та ще близько десяти визнано такими, що втрапили чинність; 5 вересня 2013 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання» [315] та ін. Серед підзаконних актів, виданих у даній сфері за цей період, розроблених відповідно до чинних законів та спрямованих на визначення умов здійснення заходів щодо забезпечення безпеки засуджених осіб та поліпшення умов їх утримання, слід відзначити Положення про самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі [235], Порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах [364] та ін.

Зміст наступного етапу процесу розвитку забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, що бере свій початок з 2014 р., визначається кардинальними змінами у ціннісних орієнтирах суспільства, та відповідними змінами у державній політиці, спрямованими на демократизацію суспільного та державного життя, європейську інтеграцію, дотримання принципів правової та соціальної держави, боротьбу з корупцією та запобігання політичним репресіям, дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Слід зауважити, що, незважаючи на велику кількість прийнятих у даній сфері нормативно-правових актів, суттєвої зміни правової бази щодо забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, так і не відбулося. Значна частина норм чинного законодавства за своїм змістом не відповідає сучасним загальноєвропейським стандартам у галузі прав людини. Завдання забезпечення принципу верховенства права, гуманізації виконання (відбування) кримінального покарання, потребували подальшого розвитку

національного законодавства та його адаптації до відповідних європейських стандартів щодо закріплення і регулювання правового статусу засуджених осіб з метою покращення стану забезпечення прав громадян, позбавлених волі та посилення гарантій їх дотримання.

Крім того, в умовах військової агресії проти України і проведенням антитерористичної операції на Сході України, що висунула на перший план питання збереження незалежності та суверенітету країни, забезпечення безпеки громадян, та у зв'язку з підписанням Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом і необхідністю виконання комплексу заходів з реформуванням різних сфер суспільного життя, спрямованих на подальшу євроінтеграцію, перед державою постала ціла низка нових викликів у галузі забезпечення прав людини, у тому числі й щодо забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі.

Першою важливою подією цього періоду стало внесення кардинальних реформаторських змін до Кримінально-виконавчого кодексу країни, на необхідності яких неодноразово наполягали правозахисні організації [271]. Насамперед, цей процес пов'язаний із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», що істотно покращив правове становище осіб, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі в Україні. Експерти відзначали зміну у законодавстві щодо підходу до визначення праці засуджених як до їх суб'єктивного права, а не обов'язку, що безпосередньо відповідає нормам Конституції та положенням Європейських пенітенціарних (в'язничних) правил [105], а також врегулювання таких важливих питань, як порядок оформлення пенсії засуджених, порядок перегляду кореспонденції, право на тривалі побачення, право користування мобільним зв'язком та Інтернетом та ін. [527, с. 28-82].

На підставі та на виконання положень Закону було прийнято низку підзаконних нормативних актів, зокрема: Накази Міністерства юстиції

України «Про внесення змін до Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань» [301], «Про затвердження Порядку організації надання засудженим до позбавлення волі доступу до глобальної мережі Інтернет» [368], Наказ Мін'юсту України та МОЗ України «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» [369] та ін. Наказом Мін'юсту України від 24 листопада 2014 р. було затверджено зміни до деяких наказів Міністерства юстиції України з питань реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань [343], а відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 71 від 5 березня 2014 р. було достроково припинено дію Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 рр. [90].

29 грудня 2014 р. Наказом Міністерства юстиції України було затверджено нові Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [373], якими врегульовано порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, у тому числі й у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі. Зазначимо, що, на відміну від Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Державного департаменту з питань виконання покарань від 25 грудня 2003 р. [372], у частині III нових Правил «Основні права та обов'язки засуджених в установах виконання покарань», було значно розширено коло прав засуджених, зокрема:

- визначено право засуджених на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності;
- закріплено право на особисту безпеку засуджених осіб;
- встановлено право на соціальне забезпечення засуджених осіб, в тому числі на оформлення пенсій відповідно до законодавства;
- закріплено право засуджених користуватися мережею Інтернет, визначене Кримінально-виконавчим кодексом України;

– встановлено право засуджених листуватися та надсилати звернення рідною мовою;

– закріплено право засуджених подавати відповідно до ст. 539 Кримінального процесуального кодексу України клопотання до суду з вирішення питань визначених ст. 537 КПК України (в тому числі щодо застосування заохочувальних норм) та ін. [373].

В умовах агресії Російської Федерації проти України, зокрема, — тимчасової окупації Російською Федерацією окремих частин Луганської і Донецької областей України та Автономної Республіки Крим, виникла нагальна потреба щодо дотримання положень міжнародного гуманітарного права поряд з правами і основними свободами людини, що діють у мирний час [272].

У зв'язку з анексією та тимчасовою окупацією Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, а також з огляду на збройну агресію Російської Федерації проти України на територіях окремих районів Донецької та Луганської областей України, Верховна Рада України прийняла Постанову Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» від 27 січня 2015 р. [378], а також Постанову від 21 травня 2015 р. щодо схвалення Заяви Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» [377]. Основними положеннями Заяв Верховної Ради України є проголошення повної відповідальності Російської Федерації за дотримання прав людини і виконання відповідних міжнародних договорів на анексованій та тимчасово окупованій території України на період до повного припинення збройної агресії Російської Федерації, а саме до

моменту виведення усіх незаконних збройних формувань, керованих, контрольованих і фінансованих Російською Федерацією, російських окупаційних військ, їх військової техніки з території України, відновлення повного контролю України за державним кордоном України, відновлення конституційного ладу та порядку на окупованій території України [377].

Дійсно, питання порушення прав людини на території проведення АТО та прав засуджених на тимчасово окупованих територіях стали з 2014 р. чи не найбільш важливими проблемами у галузі забезпечення прав людини в Україні. Станом на 1 грудня 2014 р. в 177 установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України, трималося 79750 осіб. На території АР Крим було розташовано чотири заклади, які фактично опинилися окупованими внаслідок захоплення території Російською Федерацією. Загальна кількість громадян України, що опинилися неспроможними приймати власні рішення щодо вимушеного переселення на територію материкової частини України, склала близько 3910 осіб [271, с.319]. З огляду на ситуацію, що склалася, 15 квітня 2014 р. Верховною Радою України був ухвалений Закон «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий порядок на тимчасово окупованій території України» [329], норми якого були спрямовані на врегулювання підсудності кримінальних проваджень, розпочатих на території АР Крим, та захист прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі.

Ще загрозливішою ситуація є на території Донецької та Луганської областей України. З 36 установ виконання покарань, що знаходяться в Донецькій і Луганській областях, 29 опинилися в районах вірогідних військових зіткнень або на території, не підконтрольній Україні. З 20 установ виконання покарань в Донецькій області 14 установ, у яких трималося 9,7 тис. осіб, та із 15 установ виконання покарань в Луганській області 14 установ, у яких трималося 6,5 тис. осіб, вийшли з-під контролю української влади [43, с.18]. Станом на 2015 р. у зоні АТО знаходилося 27 пенітенціарних установ, де утримувалося близько 16 тисяч осіб, стосовно яких питання

належної медичної допомоги, харчування, забезпечення побутових потреб належним чином не вирішуються. В зоні реальної небезпеки поряд із лінією зіткнення розташовано ще 5 установ, які можуть потрапити у зону бойових дій [272, с.43-44].

На виправлення ситуації стосовно порушення прав і свобод засуджених осіб, що перебували на тимчасово окупованих територіях України, було спрямовано дію Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 листопада 2014 р. «Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної ситуації в Донецькій та Луганській областях» [417], яким передбачалося переміщення органів і установ Державної кримінально-виконавчої служби України, засуджених та осіб, узятих під варту, з окремих територій у районі проведення антитерористичної операції в Донецькій і Луганській областях до інших регіонів України. Також на виконання п. 3 Постанови Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 р. «Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей» [92] було організовано зміну місця знаходження управлінь ДПтС України в Донецькій та Луганській областях з тимчасово неконтрольованої території на територію, що контролюється українською владою. У 2017 р. Кабінетом Міністрів України було затверджено План заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо окремих районів Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, який також містив в собі завдання забезпечення гарантованих Конституцією України прав і свобод громадян на тимчасово окупованих територіях України [353].

Крім того, в умовах зовнішнього військового втручання, посягання на територіальну цілісність та суверенітет України, також набуло актуальності питання щодо надзвичайних ситуацій та особливих умов в установах виконання покарань, встановлених у зв'язку із втечею засуджених із колоній,

захопленням заручників та полонених, масовими заворушеннями й діями, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, а також з іншими явищами соціального та криміногенного характеру [43, с.17]. Експерти відзначають, що до 2014 р. випадки надзвичайних ситуацій не були поширеним явищем в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України, однак, насамперед, у зв'язку з російською військовою агресією проти України, вже у 2014 р. їх кількість сягнула 2051 [43, с.18]. Тож вкрай важливим завданням перед державою на цьому етапі постало як забезпечення прав засуджених, яких у місцях несвободи станом на 1 вересня 2015 р. перебувало понад 70 тисяч осіб, так і захист від зазіхань на життя та здоров'я персоналу установ виконання покарання, а також забезпечення в цілому стабільного функціонування колоній та слідчих ізоляторів. З огляду на це, було порушено питання про необхідність нагальних змін до Наказу Міністерства юстиції України № 1325/5 про воєнізоване формування Державної кримінально-виконавчої служби України (спецпідрозділ) з тим, щоб виключити з нього норми, які провокують серйозні колективні конфлікти у пенітенціарних установах [360], а також відповідних змін до Кримінально-виконавчого кодексу України та низки Законів України, зокрема, «Про боротьбу з тероризмом», «Про попереднє ув'язнення» та ін.

Ситуація із забезпеченням прав осіб, засуджених до позбавлення волі у 2015 р. ознаменувалась великою кількістю законодавчих ініціатив у цій сфері. Вони містили у собі як позитивні, так і негативні з точки зору прав людини тенденції. Найбільш резонансною подією цього періоду стало прийняття 26 листопада 2015 р. Закону України № 838-VIII від 26.11.2015 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання», більш відомий як «Закон Савченко» [316], відповідно до якого зарахування судом строку попереднього ув'язнення у разі засудження особи до позбавлення волі мало провадитися з розрахунку один день попереднього

ув'язнення за два дні позбавлення волі [149]. До основних завдань, які мали б бути реалізовані внаслідок прийняття цього рішення, було віднесено: покращення стану забезпечення та захисту прав і свобод людей, що перебувають під досудовим розслідуванням чи судовим слідством; надання правоохоронним органам та судам стимулу оперативно розслідувати та розглядати кримінальні провадження; зменшення можливостей для безпідставного тривалого утримання осіб у слідчих ізоляторах. Однак аналіз норм чинного законодавства дозволяє стверджувати про наявність достатньої кількості механізмів захисту прав особи, у тому числі й від безпідставного або тривалого утримання у слідчих ізоляторах, а подальша практика застосування даного закону переконливо засвідчила, що мета прискорити процес досудового розслідування та розгляду справи судом не тільки не була досягнута, а навіть у певній мірі поставлена під загрозу, адже, як зазначали експерти, підозрюваному або обвинуваченому стало вигідно, щоб строк його перебування у СІЗО був якомога триваліший, тож особи, котрі перебували під слідством або судом, всілякими способами намагалися затягнути процес [518, с.12-13]. Враховуючи викладене, стає очевидним, що Закон № 838-VIII не тільки не досяг поставленої мети щодо більш демократичного врегулювання суспільних відносин у кримінально-правовій сфері, а й, як справедливо зазначає С. Хохлов, не був сприйнятий суспільством, викликавши хвилю обурення та нерозуміння пересічних громадян, чому, зокрема, сприяли непоодинокі випадки вчинення повторних тяжких та особливо тяжких злочинів особами, що були звільнені з місць позбавлення волі на підставі «Закону Савченко» [518, с.12-13]. Тож, 18 травня 2017 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення)» [325], яким скасовувалися внесені «Законом Савченко» зміни, а попереднє ув'язнення знову стало зараховуватися судом у строк покарання у разі засудження до позбавлення волі день за день або за правилами, передбаченими у ч. 1 ст. 72

Кримінального кодексу України. Крім того, Законом встановлено, що при призначенні покарань, не зазначених у даній статті Кодексу, суд, враховуючи попереднє ув'язнення, може пом'якшити покарання або повністю звільнити засудженого від його відбування [149].

Досвід застосування «Закону Савченко» свідчить як про незадовільний стан захисту прав і свобод осіб, які перебувають під слідством, так і про незадовільний стан забезпечення прав засуджених осіб в Україні в цілому, що потребує належного законодавчого врегулювання. На вирішення даної проблеми, зокрема, було спрямовано розробку та прийняття за основу 9 грудня 2015 р. проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо імплементації окремих стандартів Ради Європи» [411]. Законопроект спрямований на імплементацію численних та невиконаних рекомендацій Комітету із запобігання катуванням, а також окремих рішень Європейського суду з прав людини, у Закон, що діє практично без змін вже протягом 25 років і містить в собі цілу низку застарілих норм, які не відповідають сучасним європейським стандартам в галузі прав людини. Тож прийняття законопроекту покликане ліквідувати невідповідність національного законодавства, що регулює умови та порядок утримання ув'язнених під вартою, Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та Європейській конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, і спрямовано на виконання Україною відповідних міжнародних зобов'язань перед Радою Європи.

Ще однією важливою подією у процесі удосконалення процесу забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, було прийняття рішення у травні 2016 р. про ліквідацію Державної пенітенціарної служби України з покладенням її функцій на Міністерство юстиції [91]. Відповідно було ліквідовано й систему територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та затверджено утворення територіальних органів Міністерства юстиції — міжрегіональних управлінь з питань

виконання кримінальних покарань та пробації [386]. Проте процес ліквідації Служби проходив з суттєвими затримками. Станом на 1 травня 2016 р. у сфері управління Державної пенітенціарної служби України перебувало 148 установ та 589 підрозділів кримінально-виконавчої інспекції. Крім того, 29 установ знаходилося на території Донецької та Луганської областей, що тимчасово не контролюється українською владою [518, с.12-13]. На період реформування структури пенітенціарної служби України, територіальні органи управління Державної пенітенціарної служби, що ліквідуються, були тимчасово підпорядковані Міністерству юстиції [326].

У 2016 р. Верховною Радою України було прийнято низку важливих змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на вдосконалення забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі. Так, зокрема:

1) Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань» було запроваджено відповідальність адміністрації установи виконання покарань у разі ненадання засудженому вказаної інформації про його права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання [313];

2) Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення» було внесено зміни до ч. 1 ст. 130 КВК України з метою розширення переліку заходів заохочення, які можуть застосовуватись до засуджених, що має забезпечити їх реальний вплив на поведінку засуджених [312];

3) Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення доступу до правосуддя осіб, які утримуються в установах попереднього ув'язнення та виконання покарань», необхідність прийняття якого зумовлено складністю доступу до суду засуджених та взятих під варту осіб у випадках, коли у них немає достатньо коштів для сплати

судового збору, було спрощено процедуру доступу до суду з метою підвищення ефективності захисту прав засуджених та осіб, взятих під варту [292];

4) Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених», підготовка якого зумовлювалася необхідністю забезпечення умов для реальної можливості засуджених скористатися наданими їм правами, було усунуто наявні розбіжності між статтями Кримінально-виконавчого кодексу України, а також з метою подальшої гуманізації кримінально-виконавчого законодавства України внесено зміни до Кримінально-виконавчого кодексу, Кримінального кодексу і низки законів, спрямовані на:

- розширення права засуджених до позбавлення волі (зокрема, щодо права здійснювати витрати на придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої необхідності за гроші, зароблені у виправній колонії, отримані за переказами, за рахунок пенсій та іншого доходу, без обмеження їх кількості та ін.);

- врегулювання питання пенсійного забезпечення засуджених до позбавлення волі, які фактично за діючими нормами Кримінально-виконавчого кодексу не могли скористатися правом на пенсійне забезпечення;

- створення відповідних умов для забезпечення права засуджених до довічного позбавлення волі на тривалі побачення та ін. [295].

Протягом 2017 р. було внесено зміни більш ніж до 70 актів Кабінету Міністрів України, прийнято 25 наказів Міністерства юстиції України, якими затверджено — 14 інструкцій та порядків, що регулюють діяльність установ виконання покарань, внесено зміни до 21 наказу з метою приведення у відповідність до міжнародних стандартів законодавства у сфері забезпечення прав засуджених осіб. Зокрема, було затверджено: Положення про визначення особам, засудженим до довічного позбавлення волі та

позбавлення волі на певний строк, виду колонії, порядок направлення для відбування покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, арешту й обмеження волі, та їх переведення, Положення про центральну, міжрегіональну комісії та комісію слідчого ізолятора з питань визначення особам, засудженим до довічного позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк, виду колонії, порядок направлення для відбування покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, арешту й обмеження волі, та їх переведення [354], Порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах [359], внесено зміни до Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань [323], Порядок оптимізації діяльності слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та підприємств установ виконання покарань [410] та ін.

Своєчасна і належна медична допомога для ув'язнених також все ще залишається невирішеною проблемою в Україні. Слід зазначити, що вітчизняна в'язнична медицина за останні роки неодноразово ставала предметом особливої стурбованості з боку численних правозахисних організацій та міжнародних органів Ради Європи, зокрема, Європейського комітету з запобігання катуванням, Європейського суду з прав людини, діяльність яких продемонструвала серйозні прогалини у забезпеченні здоров'я осіб, що знаходяться в пенітенціарних установах України [271, с.38]. З метою покращення ситуації Наказом Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України від 10 травня 2017 р. [344] було внесено низку змін до існуючого Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі [369].

Проте, незважаючи на суттєве поліпшення стану й умов утримання засуджених осіб, зокрема їх матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення, проблема належного рівня забезпечення прав громадян, засуджених в Україні до позбавлення волі, вимагає її комплексного

вирішення, перш за все, на законодавчому рівні. Саме з цією метою у 2017 р. було розроблено проект Закону України «Про пенітенціарну систему», а також унормовано питання оптимізації діяльності СІЗО та УВП Постановою Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. [410]. Крім того, було розроблено Концепцію подальшого реформування (розвитку) пенітенціарної системи, якою, зокрема, передбачено:

- удосконалення законодавства, що регламентує діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України;
- оптимізацію структури органів Державної кримінально-виконавчої служби України, системи функціонування установ виконання покарань та слідчих ізоляторів (створення Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби, Центру пробації та Центру охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби, як державних установ);
- підвищення ефективності протидії злочинності та забезпечення правопорядку в органах і установах Державної кримінально-виконавчої служби України;
- приведення умов тримання осіб, узятих під варту, та засуджених у відповідність до вимог Європейських пенітенціарних правил, забезпечення створення умов тримання, які не порушують гідність людини, а також недопущення порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [426].

Оптимізація структури органів Державної кримінально-виконавчої служби України передбачає ліквідацію Департаменту Державної кримінально-виконавчої служби України, Департаменту пробації та Управління медичного забезпечення, і створення в системі виконання покарань нових спецустанов зі статусом юридичної особи, які виконуватимуть специфічні функції, не властиві Міністерству, — Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України, якій будуть передані повноваження з управління пенітенціарною системою України, Державної установи «Центр пробації», утворення якої дозволить

забезпечити діяльність повноцінної системи пробації, здатної забезпечити баланс між безпекою суспільства, запобіганням злочинам та попередження скоєння злочинів/реабілітацією правопорушників, а також Державної установи «Центр охорони здоров'я ДКВСУ», що дозволить забезпечити здійснення реформи медичної служби пенітенціарних закладів та зробити лікаря незалежним від керівника колонії, що у свою чергу забезпечить неупереджене встановлення діагнозу [512].

Отже, незважаючи на наявність цілої низки системних проблем у сфері забезпечення прав громадян, засуджених в Україні до позбавлення волі, за останні роки було суттєво поліпшено умови тримання засуджених осіб, їх матеріально-побутове, медико-санітарне забезпечення, тощо. Протягом останнього часу були впроваджені істотні законодавчі та структурні зміни у регулюванні правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, з метою приведення у відповідність до сучасних міжнародних стандартів вітчизняного законодавства у сфері забезпечення прав засуджених осіб. Проте, маємо відзначити, що на сьогоднішній момент існуючі у даній сфері проблеми, пов'язані з регулюванням та забезпеченням прав засуджених в Україні, остаточно не вирішені і потребують комплексного підходу — як на законодавчому, так і на структурно-організаційному рівні.

1.3. Правові засади забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, та місце серед них адміністративно-правового регулювання

Належні охорона та захист прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, потребують їх чіткої правової регламентації, що зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу чинної системи правового забезпечення прав засуджених осіб, а також визначення у ньому місця адміністративно-правового регулювання прав громадян, засуджених до позбавлення волі.

Слід відзначити, що посилення уваги до питань дотримання та захисту прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, сьогодні є одним з найактуальніших завдань в адміністративній галузі права, зокрема щодо питання вдосконалення правових засад діяльності функціонування державних органів влади у сфері регулювання правовідносин у даній сфері, де особлива увага повинна бути приділена чіткому визначенню їх правового статусу, зокрема завдань та функцій діяльності, адміністративних повноважень та юридичної відповідальності, а також закріпленню основних адміністративно-правових форм забезпечення прав засуджених, встановленню відповідних адміністративно-правових методів та організаційно-правових засобів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі. Крім того, як відзначають експерти, нормотворча діяльність України в останній час дедалі більше спрямовується на адаптацію національного законодавства до європейського, у зв'язку з чим також виникає необхідність обґрунтування та аналізу нормативних актів у даній сфері після їх прийняття та їх погодження з нормами європейського законодавства [127, с.106].

Наразі в Україні існує досить великий масив нормативно-правових актів, що захищають права людини, у тому числі й тих осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Частину цих документів становлять міжнародні стандарти в галузі прав людини, іншу частину складають нормативні акти національного законодавства. Тож для більш ефективного їх дослідження, увесь комплекс існуючих норм права, які у своїй сукупності забезпечують регулювання та захист прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, уявляється необхідним систематизувати належним чином.

Зазначимо, що у сучасній адміністративно-правовій науці усі існуючі нормативно-правові акти, що складають систему права держави, класифікують за цілою низкою підстав, зокрема:

- 1) виходячи з характеру юридичних норм виділяють імперативні, диспозитивні та процесуальні нормативно-правові акти;
- 2) за субординаційною (або ієрархічною) ознакою, що відбиває їх юридичну силу нормативно-правові акти поділяють на закони та підзаконні нормативні акти;
- 3) відповідно до галузей законодавства виокремлюють конституційні, адміністративні, цивільні, трудові, кримінальні та ін. нормативно-правові акти;
- 4) за сферою їх дії виділяють загальні, спеціальні, локальні нормативні акти;
- 5) залежно від суб'єктів правотворчості виділяють нормативні акти, прийняті органами державної влади, органами місцевого самоврядування, адміністраціями державних підприємств, установ, організацій) та ін. [45, с.373; 44, с.346].

Проте, аналізуючи нормативно-правові акти, що складають правову основу регулювання окремого виду діяльності або певної сфери правовідносин, сучасні науковці розподіляють їх, як правило, на окремі групи саме за ієрархічною ознакою, що відбиває їх юридичну силу [470, с.316]. У такому випадку виділяються: міжнародні правові акти, які в установленому порядку імплементовані у систему законодавства України, Конституція України та закони України, підзаконні нормативно-правові акти різного рівня [73, с.117]. Зважаючи на корисність саме такого розподілу для аналізу загального масиву нормативно-правових актів в межах нашого дослідження, при визначенні правових засад забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, найбільш доцільним уявляється виходити з такого розуміння побудови законодавства у даній сфері, що охоплює законодавчі та підзаконні акти, а також міжнародні правові документи із зазначених питань. Дійсно, правовий статус засуджених у національному законодавстві формулюється, виходячи з загальних принципів положення людини і громадянина в суспільстві та державі. Пріоритетним завданням тут постає захист прав засуджених з боку

держави, при цьому як обов'язкові враховуються вимоги міжнародних стандартів поведіння з засудженими. Тож в основу визначення правового регулювання й захисту прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, покладаються такі фундаментальні положення: права людини і громадянина, а також гарантії їх дотримання, закріплені в Конституції та інших законах України; права та обмеження, що містяться у підзаконних нормативно-правових актах, у першу чергу, стосовно виконання кримінальних покарань та взаємодії між суб'єктами забезпечення прав засуджених; права та правила поведіння з засудженими, які містяться в сучасних міжнародних стандартах.

Таким чином, система адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, може бути представлена як узгоджена за змістом та ієрархічно впорядкована відповідно до юридичної сили система нормативно-правових актів національного законодавства та міжнародно-правових стандартів у даній сфері.

Аналіз чинного законодавства України дозволяє визначити, що основними складовими нормативної бази регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, є:

- 1) Конституція України;
- 2) Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, а також інші кодекси та закони України;
- 3) постанови Верховної Ради України, укази Президента України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України;
- 4) накази, рішення, розпорядження, інструкції, положення центральних та місцевих органів виконавчої влади України, прийняті у межах їх компетенції;
- 5) програмні документи у сфері захисту прав людини в Україні (стратегії, доктрини, концепції та ін.);

б) міжнародні і міждержавні документи у сфері захисту прав людини, ратифіковані Верховною Радою України (декларації, угоди, стандарти, правила та ін.).

Нормативно-правове забезпечення прав осіб, засуджених в Україні до позбавлення волі, перш за все, базується на конституційних засадах. Конституція України є необхідною правовою основою для подальшого розвитку національного законодавства, у тому числі й у частині забезпечення прав і свобод засуджених осіб.

Конституція України встановлює основні принципи правової та соціальної держави, зокрема — принципи законності та верховенства права, відповідно до яких Основний Закон України має найвищу юридичну силу, його норми є нормами прямої дії, а всі закони та інші нормативно-правові акти мають прийматися на основі Конституції України і повинні відповідати їй [142]. Крім того, усі органи державної влади та посадові особи зобов'язані діяти в межах повноважень, на підставі та у спосіб, що передбачені Конституцією України і законами України [142] (зокрема, Закони України «Про Кабінет Міністрів України» [380], «Про прокуратуру України» [414]; «Про Національну поліцію» [392]; «Про державну службу» [332]; «Про судоустрій і статус суддів» [425] та ін.).

Конституція України закріплює основні права та свободи людини і громадянина, зміст яких повністю відповідає положенням Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні, культурні права, принципам Заключного акту Наради по безпеці і співробітництву в Європі та інших сучасних міжнародних документів у галузі прав людини [273]. Зокрема, Конституція закріплює положення, відповідно до якого усі громадяни є вільними і рівними у своїй гідності і правах, рівними перед законом у користуванні конституційними правами і свободами, а також визнає право кожного захищати свої права і свободи, права і свободи інших людей від посягань, у тому числі й від посягань представників державної влади або

посадових осіб [142]. Держава не тільки не повинна втручатися у використання людиною конституційних прав і свобод, але й зобов'язана забезпечити їх реалізацію та захист. Згідно з засадами державної політики України в галузі прав людини і забезпечення їх гарантій, у тому числі і при виконанні кримінальних покарань, засуджені мають можливість відстоювати свої права, звертаючись із заявами не тільки до адміністрації, а й до суду, прокуратури, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, у спостережні комісії, відповідні міжнародні організації тощо [545, с.131].

Ключовою конституційною нормою щодо закріплення прав засуджених в Україні є ст. 63 Основного Закону, яка, на думку експертів, «відкриває для засуджених достатньо широкі можливості щодо реалізації та захисту своїх прав і свобод, та водночас вимагає залучення додаткових сил з боку держави та громадянського суспільства для їхньої реалізації» [73, с.119]. Дана стаття встановлює, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [142]. Так, звичайно, що при позбавленні волі засуджені обмежуються, зокрема, у вільному виборі місця проживання і перебування, роботи, спілкування з іншими членами суспільства, в тому числі й з рідними, на період перебування цих осіб в місцях позбавлення волі зупиняється здійснення їх пасивного виборчого права та ін. Проте засуджений до позбавлення волі в Україні не виключається з числа членів суспільства, не позбавляється всіх основних прав і обов'язків. Як справедливо наголошує М. Яцишин, засуджений, у тому числі і до позбавлення волі, хоч і відрізняється за своїм правовим статусом від інших громадян, все ж продовжує залишатися правоздатним та дієздатним громадянином, суб'єктом обов'язків і прав, гарантованих Конституцією України та іншими законами, що визначають правовий статус громадян України [545, с.130-131].

Утвердження найвищої цінності людської особистості як невід'ємної складової правової, соціальної держави на рівні Основного Закону України [142], призвело до суттєвих змін у системі кримінальних покарань — із 1997

р. смертні вироки в Україні не виконувалися, а у 2000 р. смертна кара була вилучена з переліку кримінальних покарань. Остаточна відмова України від смертної кари як кримінального покарання відбулася у 2001 р., з прийняттям нового Кримінального кодексу України, що встановив загальні засади призначення кримінальних покарань, їх види та порядок відбування, а також вперше у вітчизняному кримінальному праві закріпив визначення довічного позбавлення волі як виду покарання [149]. Згідно зі ст. 63 Кримінального кодексу покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу, що встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років, за винятком випадків, передбачених Загальною частиною цього Кодексу [149]. Довічне позбавлення волі, яке закріплюється ст. 64 Кримінального кодексу, встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк [149].

Найважливішим законодавчим актом щодо належного правового регулювання та забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, є Кримінально-виконавчий кодекс України, який закріплює концептуальні засади діяльності щодо реалізації політики у сфері виконання кримінальних покарань в Україні [158]. Кримінально-виконавчий кодекс України визначає сформульовані та закріплені на конституційному рівні основні принципи забезпечення прав засуджених осіб, закріплює основні засади правового статусу засуджених, гарантій захисту їх прав, законних інтересів та обов'язків, окреслює порядок застосування до них заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки, визначає систему органів і установ виконання покарань, їх функції та порядок діяльності, визначає особливості нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань та порядок участі громадськості в цьому процесі, а

також регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань в Україні [158].

Основні принципи виконання і відбування покарань, відповідно до конституційних приписів, сформульовано у ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу, що закріплює принципи невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань [158]. Одним із найбільш визначальних для забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, є, на думку більшості сучасних фахівців, принцип справедливості. Так, зокрема, А. Степанюк зазначає, що це положення, виступаючи фундаментальним критерієм оцінки діяльності правоохоронних органів, посідає центральне місце в забезпеченні прав людини при здійсненні правообмежень, властивих покаранням [157, с.9]. А оскільки застосування таких правообмежень встановлює доволі вузькі межі щодо реалізації конституційних прав і законних інтересів засудженого, то, як справедливо підкреслює М. Яцишин, справедливість реалізації кари, відбиваючи співвідношення діяння і відплати за нього, позначає відповідність між правами й обов'язками громадян, закріплених в Конституції України [142], обмеження правового статусу осіб, які зазнали покарання [545, с.134]. Принцип справедливості виконання покарання спрямований на дотримання порядку та умов його виконання і відбування, аби покарання було не лише карою за вчинений злочин, а й виправляло засуджених, створювало умови для їх ресоціалізації, запобігало вчиненню нових злочинів як засудженими так і іншими особами, недопустимості застосування до засуджених тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження із засудженими [158]. Не менш важливим

для забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, є тісно пов'язаний з ідеєю справедливості принцип рівності, згідно з яким засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених КВК, законами України і встановлених вироком суду. Наведене положення є особливо важливим, оскільки формулює фундаментальний принцип, відповідно до якого засуджена особа повинна бути позбавлена лише тих благ та зазнати лише тих обмежень, які безпосередньо впливають з обсягу конкретного кримінального покарання та зумовлені фактом засудження особи [455, с.41]. Кримінально-виконавчий кодекс України забороняє дискримінацію засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [158].

Відповідно до ст. 7 КВК, держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку [158]. Спираючись на конституційні норми, Кримінально-виконавчий кодекс України визначає основи правового статусу засуджених, закріплюючи їх основні права та обов'язки. Як відзначають аналітики, більшість із них співвідносна з положеннями щодо правового статусу засудженого у міжнародних актах, зокрема в частині: забезпечення ставлення до засудженого з повагою до його людської гідності; додержання особистих прав та основоположних свобод такої особи; забезпечення умов тримання засуджених нормам, прийнятим у суспільстві [546, с.482]. До основних прав, що стосуються усіх засуджених в Україні незалежно від виду призначеного судом покарання, Кодекс відносить:

- право на отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання;

– право на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню;

– право звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань;

– право давати пояснення і вести листування, а також звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами рідною мовою;

– право на охорону здоров'я, що забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги, право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги;

– право на соціальне забезпечення, у тому числі й на оформлення пенсій, відповідно до законів України;

– право отримувати у встановленому законом порядку передачі (окрім речей, що засудженим заборонено мати при собі законом, зокрема зброї, наркотичних або психотропних речовин, прекурсорів);

– право на оплачувану працю, організовану відповідно до вимог законодавства про працю, у тому числі щодо тривалості, умов та оплати праці;

– право на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених цим Кодексом;

- право на належне матеріально-побутове забезпечення у порядку, встановленому цим Законом та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України;

- право на отримання копій документів з їх особових справ та інших, пов'язаних з реалізацією їх прав, документів у порядку, встановленому Міністерством юстиції України;

- право на правову допомогу;

- право на побачення [158].

Засуджені, до яких судом застосовано пробацію, користуються правами, визначеними Кримінально-виконавчим кодексом України та Законом України «Про пробацію» [158].

Засудженим в Україні гарантується право на особисту безпеку. Кримінально-виконавчий кодекс України встановлює, що у разі наявності небезпеки для життя і здоров'я засуджених, до яких згідно із законом у зв'язку з їх участю у кримінальному судочинстві прийнято рішення про застосування заходів безпеки, адміністрація установи виконання покарань вживає заходів щодо забезпечення безпеки цих осіб. Крім того, до зазначених осіб можуть бути застосовані такі заходи, як ізольоване тримання або переведення в іншу установу виконання покарань [158].

До основних обов'язків засуджених відносяться:

- обов'язок виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, неухильно додержуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб;

- виконувати встановлені законодавством вимоги адміністрації органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації;

- ввічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених;

- з'являтися за викликом адміністрації органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації [158].

Норми, що більш детально визначають правовий статус засуджених до окремих видів кримінальних покарань, містяться в главах Особливої частини Кримінально-виконавчого кодексу. Основні права та обов'язки осіб, засуджених до позбавлення волі, закріплені у ст. 107 КВК України, згідно з якою:

1. Засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право:

– одержувати інформацію і роз'яснення про умови відбування і порядок виконання покарання у виді позбавлення волі;

– користуватися послугами, які надаються в місцях позбавлення волі, в тому числі додатковими, оплачуваними;

– брати участь у трудовій діяльності;

– отримувати медичну допомогу і лікування, у тому числі платні медичні послуги;

– розпоряджатися грошовими коштами, придбавати, володіти і розпоряджатися предметами, речами, виробами;

– здійснювати листування з особами, які знаходяться за межами колоній, вести з ними телефонні розмови, у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користуватися глобальною мережею Інтернет;

– одержувати і відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі;

– зустрічатися з родичами та іншими особами;

– подавати пропозиції, заяви і скарги в усній чи письмовій формі від свого імені;

– брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості, займатися фізичною культурою і спортом;

– придбавати, користуватися і зберігати предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування;

– розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому правил поведінки;

- одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту;
- одержувати правову допомогу від адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи;
- звертатися до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням [158].

2. Засуджені зобов'язані:

- дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня колонії, правомірних взаємовідносин з іншими засудженими, персоналом колонії та іншими особами;
- утримувати в чистоті і порядку приміщення, дбайливо ставитися до майна колонії і предметів, якими вони користуються при виконанні дорученої роботи, здійснювати за ними належний догляд і використовувати їх тільки за призначенням;
- виконувати встановлені законодавством вимоги персоналу колонії;
- виконувати необхідні роботи по самообслуговуванню, благоустрою колонії;
- дотримуватися санітарно-гігієнічних норм;
- дотримуватися вимог пожежної безпеки і безпеки праці [158].

Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми визначається окремою главою Особливої частини Кримінально-виконавчого кодексу. Крім того, враховуючи специфіку відбування покарання осіб, засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі, законодавець деталізує їх окремі права у ст. 151 КВК України, згідно з якою засуджені до довічного позбавлення волі мають право:

- витратити для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби гроші, зароблені у виправній колонії, одержані за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу, без обмеження їх обсягу;

- одержувати один раз на місяць короткострокове побачення та один раз на два місяці тривале побачення з близькими родичами;
- мати щоденну прогулянку тривалістю в одну годину;
- при сумлінній поведінці і ставленні до праці після відбуття п'яти років строку покарання право брати участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру;
- право подати клопотання про помилування після відбуття не менше двадцяти років призначеного покарання [158].

Законодавчу основу забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, складають також інші закони України, серед яких слід відзначити: Кримінальний процесуальний кодекс України, до завдань якого відноситься захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження [151], Кодекс України про адміністративні правопорушення, завданням якого є охорона прав і свобод громадян, зміцнення законності, запобігання правопорушенням та ін. [129], а також Кодекс законів про працю України [128], Сімейний кодекс України [469], інші закони України.

Одним із засадничих у сфері забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, є Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», що визначає правові основи організації та діяльності ДКВС України, її завдання та повноваження [331]. За висновками експертів, визначення основних принципів діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України цілком відповідають міжнародним стандартам у галузі прав людини, а саме: законність, повага та дотримання прав і свобод людини та громадянина, гуманізм, відкритість для демократичного громадського контролю [545, с.150]. Згідно з Законом, діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України проводиться на основі дотримання прав і свобод людини та громадянина [331]. До обов'язків посадових і службових осіб органів і установ виконання покарань

безпосередньо відноситься забезпечення дотримання прав людини і громадянина, реалізація законних прав та інтересів засуджених і осіб, узятих під варту, а також вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань [331].

Не менш важливим для сфери забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, є Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», що визначає загальні засади соціальної адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, засади участі у соціальній адаптації цих осіб підприємств, установ та організацій, об'єднань громадян, а також фізичних осіб, забезпечує правове регулювання відносин, спрямованих на реалізацію такими особами прав і свобод, передбачених Конституцією та законами України [421].

Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», є одним з найважливіших законодавчих актів за останні роки, яким було внесено зміни і доповнення до понад 50 статей Кримінально-виконавчого кодексу України, які стосуються як правового статусу засуджених, так і нагляду та контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених, звільнення від відбування покарання і допомоги особам, які звільнені від відбування покарання, а також порядку й умов виконання кримінальних покарань [311]. Так, зокрема, зміни щодо правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, стосувалися:

– збільшення переліку основних прав засуджених та безпосереднє розширення окремих прав засуджених до позбавлення волі (зокрема, було передбачено право засуджених отримувати медичну допомогу і лікування, у тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких у закладах охорони здоров'я);

- надання права засудженим до позбавлення волі на певний строк користуватися засобами мобільного зв'язку та мережею Інтернет;
- закріплення гарантій прав засуджених, які перебувають на лікуванні у стаціонарних закладах охорони здоров'я;
- збільшення кількості побачень, що можуть отримувати засуджені до позбавлення волі на певний строк протягом року, та надання права на тривалі побачення засудженим до довічного позбавлення волі та ін.

Серед інших Законів, якими за останні роки було внесено зміни і доповнення як до Кримінально-виконавчого кодексу України, так і до цілої низки інших законодавчих актів України, спрямовані на вдосконалення процесу забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, слід також відзначити:

1) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України» [299];

2) Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань» [313];

3) Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення» [312];

4) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення доступу до правосуддя осіб, які утримуються в установах попереднього ув'язнення та виконання покарань» [292];

5) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» [295] та ін.

Велике значення для закріплення та регулювання правового статусу громадян, засуджених до позбавлення волі, мають підзаконні нормативні

правові акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України.

1) Постанови Верховної Ради України, що є концептуальним підґрунтям для вироблення відповідних рішень Президентом України, Радою національної безпеки і оборони України та Кабінетом Міністрів України:

– Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» від 27 січня 2015 р., у якій Парламент України закликав звільнити усіх громадян України, у тому числі й заручників та ув'язнених, незаконно утримуваних на території Російської Федерації й на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим та міста Севастополя [378];

– Постанова від 21 травня 2015 р. щодо схвалення Заяви Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод», якою було проголошено повну відповідальність Російської Федерації за дотримання прав людини і виконання відповідних міжнародних договорів на анексованій та тимчасово окупованій території України на період до повного припинення збройної агресії Російської Федерації [377];

– Постанова Верховної Ради України від 24 травня 2017 р. «Рекомендації парламентських слухань на тему: "Актуальні питання зовнішньої політики України"», у якій вимагалось негайне звільнення громадян України, які незаконно утримуються на невідконтрольній Україні території, зокрема, осіб, які перебували в місцях позбавлення волі на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, і незаконно та всупереч їх

волі були вивезені на територію Російської Федерації, що є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права [451] та ін.

2) Укази Президента України, прийняті на основі та на виконання Конституції і законів України:

– Указ Президента України «Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи», спрямований на забезпечення завершення процесу реформування пенітенціарної системи та подальшої гуманізації кримінального законодавства і системи виконання покарань, а також забезпечення виконання рекомендацій Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [406];

– Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 листопада 2014 р. «Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної ситуації в Донецькій та Луганській областях», яким передбачалося переміщення органів і установ Державної кримінально-виконавчої служби України, засуджених та осіб, узятих під варту, з окремих територій у районі проведення антитерористичної операції в Донецькій і Луганській областях до інших регіонів України [417];

– Указ Президента України «Про Положення про порядок здійснення помилування», яким, відповідно до положень Конституції України, визначено порядок здійснення помилування засуджених осіб Президентом України [409] та ін.

3) Постанови Кабінету Міністрів, видані в межах його компетенції та спрямовані на конкретизацію загальних положень механізму забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, встановлених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України.

– Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації державних цільових програм і національних проєктів, економії бюджетних

коштів та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України» [90];

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися органами та установами Державної кримінально-виконавчої служби» [350];

– Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції» [91];

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах» [362];

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо окремих районів Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження» [353];

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок оптимізації діяльності слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та підприємств установ виконання покарань» [410] та ін.

Важливе місце у системі законодавства України, що стосується питань забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, посідають норми, закріплені у підзаконних актах центральних органів виконавчої влади, що забезпечують механізм реалізації, охорони та захисту прав засуджених осіб, який міститься у вищих за своєю юридичною силою нормативно-правових актах.

Увесь масив підзаконних нормативних актів можна умовно об'єднати у певні групи відповідно до їх різновиду (накази, інструкції, положення, правила та ін.) або суб'єкта видання (підзаконні акти Міністерства юстиції України, Міністерства оборони України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України та ін.). Крім того, підкреслюючи значення, яке підзаконні нормативно-правові акти мають у регулюванні питань охорони та захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі та

зважаючи на їх значну кількість, окремі дослідники пропонують класифікувати їх за напрямками діяльності на правоохоронні, гуманітарні, соціально-виховні та акти щодо забезпечення режиму [73, с.126-129]. Погоджуючись в цілому із доцільністю об'єднання усіх підзаконних нормативно-правових актів відповідно до напрямків діяльності та завдань правового регулювання, пропонуємо виділення двох основних груп підзаконних актів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні:

1) підзаконні нормативні акти, що регламентують умови та порядок відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі:

- Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарання [373];
- Порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах [365];

- Положення про визначення особам, засудженим до довічного позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк, виду колонії, порядок направлення для відбування покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, арешту й обмеження волі, та їх переведення, Положення про центральну, міжрегіональну комісії та комісію слідчого ізолятора з питань визначення особам, засудженим до довічного позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк, виду колонії, порядок направлення для відбування покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, арешту й обмеження волі, та їх переведення [354];

2) підзаконні нормативні акти, що стосуються регулювання соціального та виховного аспектів відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі:

- Порядок організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі [369];

– Порядок організації навчання у загальноосвітніх закладах освіти при виправних колоніях та слідчих ізоляторах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України [367];

– Порядок організації надання засудженим до позбавлення волі доступу до глобальної мережі Інтернет [368];

– Інструкція про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань [348];

– Інструкція з організації перегляду кореспонденції (листування) осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах [346];

– Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі [349];

– Положення про самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі [235];

– Положення про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими [399];

– Положення про програми диференційованого виховного впливу на засуджених [361] та ін.

Одним з найважливіших підзаконних нормативних актів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, є «Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарання» [373], в якому конкретизуються та отримують необхідну подальшу деталізацію норми Кримінально-виконавчого кодексу України щодо закріплення прав та обов'язків як для персоналу установ виконання покарань, так, власне, й для осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі. Відповідно до Правил, засуджені мають право:

– одержувати інформацію про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання, у тому числі у друкованому вигляді;

– на гуманне ставлення до них та на повагу до їх людської гідності;

– на особисту безпеку;

- на соціальне забезпечення, у тому числі на оформлення пенсій, відповідно до законодавства;
- користуватися послугами, які надаються в установах виконання покарань, у тому числі додатковими;
- отримувати медичну допомогу і лікування, у тому числі платні медичні послуги;
- розпоряджатися грошовими коштами, придбавати, володіти і розпоряджатися предметами, речами, виробами;
- здійснювати листування у встановленому Правилами порядку;
- вести телефонні розмови та користуватися глобальною мережею Інтернет у встановленому Правилами порядку;
- одержувати і відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі у встановленому Правилами порядку;
- зустрічатися з родичами та іншими особами з урахуванням обмежень, передбачених для різних категорій засуджених;
- рідною мовою давати пояснення, вести листування, звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами в усній чи письмовій формі від свого імені, а також отримувати відповіді мовою звернення;
- брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості, займатися фізичною культурою і спортом, користуватися бібліотекою, настільними іграми;
- носити спортивний одяг та взуття під час проведення спортивних заходів та у вільний час відповідно до розпорядку дня (до засуджених, які тримаються у виправних центрах, виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації, це обмеження не застосовується);
- придбавати, користуватися і зберігати предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування;

- розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому встановленого порядку відбування покарання;
- на щоденну прогулянку під час відбування покарання в камерах;
- на оплачувану працю, організовану відповідно до вимог законодавства про працю;
- одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту;
- на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії;
- користуватися послугами адвоката або іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги та ін. [373].

Засудженим можуть надаватися й інші права, реалізація яких не суперечить меті покарання, порядку і умовам виконання та відбування покарання.

Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарання встановлено обов'язки засуджених, до яких, зокрема, віднесено обов'язки:

- дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня установи виконання покарань, правомірні взаємовідносини з іншими засудженими, персоналом установи виконання покарань та іншими особами;
- утримувати в чистоті і порядку приміщення, дбайливо ставитися до майна установи виконання покарань і предметів, якими вони користуються при виконанні дорученої роботи, здійснювати за ними належний догляд і використовувати їх тільки за призначенням;
- носити одяг встановленого законодавством зразка та нагрудні знаки, затверджені зразками поіменної картки та нагрудного розпізнавального знака для засуджених; засуджені, які тримаються у виправних центрах, виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації, засуджені жінки, звільнені від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також які мають дітей до трьох років, мають право носити цивільний одяг;

- виконувати встановлені законодавством вимоги персоналу установи виконання покарань;
- виконувати необхідні роботи по самообслуговуванню, благоустрою установи виконання покарань;
- дотримуватися санітарно-гігієнічних норм, мати охайний вигляд;
- дотримуватися вимог пожежної безпеки і безпеки праці [373].

Перелік спеціальних прав і обов'язків засуджених до позбавлення волі, який закріплений у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарання, є значно ширшим за перелік, передбачений Кримінально-виконавчим кодексом України. Це пояснюється конкретизацією у Правилах прав і обов'язків засуджених до позбавлення волі виходячи із необхідності забезпечення режимних вимог, встановлених для такого виду покарання. Правила містять в собі окремий розділ XXVI «Особливості зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі», за яким, залежно від поведінки засудженого і ставлення до праці та навчання умови відбування покарання можуть змінюватися в межах однієї виправної колонії або шляхом переведення до виправної колонії іншого виду, а також розділ XXIII «Особливості тримання засуджених до довічного позбавлення волі», який, зокрема, встановлює, що особи, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, мають обов'язки і користуються правами людини та громадянина, за винятком обмежень, визначених законодавством для цієї категорії засуджених, а також установлених вироком суду. Згідно з Правилами, на засуджених до довічного позбавлення волі у повному обсязі поширюються основні права й обов'язки засуджених до позбавлення волі, що визначені Кримінально-виконавчим кодексом України, а також самими Правилами. Закріплюється також норма, відповідно до якої порядок і умови тримання засуджених до довічного позбавлення волі жінок встановлюються, як для осіб, які відбувають покарання у виправній колонії (секторі) середнього рівня безпеки, із забезпеченням ізоляції від інших категорій засуджених [373].

Важливе значення для регулювання правовідносин щодо забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, мають також програмні документи у сфері захисту прав людини — стратегії, доктрини, концепції та інші документи концептуального характеру, що визначають загальну спрямованість розвитку національного законодавства у даній сфері.

Перш за все, слід відзначити затверджену у 2012 р. Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби [382]. Концепцією було заплановано здійснення організаційних, методичних та інформаційних заходів, спрямованих на запровадження сучасної моделі управління Державної кримінально-виконавчої служби України, забезпечення її кваліфікованим персоналом, гуманізацію умов тримання засуджених осіб. До головних напрямів підвищення ефективності забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, Концепцією було, зокрема, віднесено:

1) поліпшення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, а також модернізацію об'єктів інженерної інфраструктури та інженерно-технічних засобів охорони і нагляду;

2) удосконалення системи охорони здоров'я засуджених та осіб, узятих під варту, підвищення якості медичної допомоги, забезпечення установ виконання покарань та слідчих ізоляторів сучасним медичним обладнанням;

3) підвищення рівня організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, впровадження програм диференційованого виховного впливу, організація обов'язкової соціально-педагогічної підтримки і соціально-психологічного супроводження засуджених осіб;

4) модернізацію підприємств установ виконання покарань, а також удосконалення системи професійної підготовки засуджених, запровадження дієвого механізму заохочення засуджених до трудової діяльності та оптимізації системи оплати праці;

5) підвищення ефективності діяльності персоналу органів і установ виконання покарань [382].

Не менш важливими для розвитку законодавства у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, є Національна стратегія у сфері прав людини та затверджений на основі Стратегії План дій щодо її реалізації на період до 2020 р. [350]. Дані програмні документи були розроблені у 2015 р. з метою приведення у відповідність міжнародним стандартам умов тримання під вартою та поводження з особами в інших місцях їх примусового тримання за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу відповідно до закону. Зазначено, що недосконале правове забезпечення права на свободу та особисту недоторканність залишається системною проблемою в Україні. Існуючими проблемами у цій сфері є, зокрема, практика недотримання процесуального законодавства працівниками правоохоронних органів та судьями, невідповідність законодавства у сфері прав і свобод людини міжнародним стандартам, що призводить до свавільного позбавлення свободи (зокрема, порушення прав осіб при госпіталізації до психіатричних закладів, прав осіб у пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, а також у пунктах тимчасового розміщення біженців); поширення насильницьких зникнень осіб на тимчасово окупованій території України та у районі проведення антитерористичної операції в Донецькій і Луганській областях [350]. Тож стратегічною метою розвитку національного законодавства на період до 2020 р. було встановлено:

- створення ефективної системи захисту права на свободу та особисту недоторканність;
- приведення у відповідність із міжнародними стандартами процедур затримання і тримання особи під вартою, припинення практики незареєстрованих затримань;
- забезпечення періодичних перевірок судом законності затримання та позбавлення свободи осіб;
- посилення ефективності судового контролю за підставами позбавлення свободи та ін. [350].

У 2017 р. Кабінетом Міністрів України було затверджено План заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо окремих районів Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, який також містив в собі завдання забезпечення гарантованих Конституцією України прав і свобод громадян на тимчасово окупованих територіях України [353].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. було схвалено надважливий документ програмного характеру — Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України [426]. Враховуючи, що існуюча система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення, незважаючи на суттєві кроки щодо її реформування та удосконалення, ще й досі не повною мірою відповідає принципам гуманізму і поваги до прав і свобод людини, а умови тримання засуджених осіб потребують їх приведення у відповідність з європейськими стандартами, Концепцією було передбачено здійснення реформування пенітенціарної системи України за такими основними напрямками:

- удосконалення законодавства, що регламентує діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України;
- оптимізація структури Державної кримінально-виконавчої служби, системи функціонування установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, штатної чисельності персоналу Служби та підвищення ефективності його діяльності в умовах реалізації нової політики державного управління;
- оптимізація мережі установ виконання покарань та їх підприємств, забезпечення їх ефективного функціонування та прибутковості (рентабельності) виробничої діяльності;
- приведення умов засуджених осіб у відповідність з вимогами Європейських пенітенціарних правил, створення умов тримання, які не порушують гідність людини, а також недопущення порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [426].

Невід'ємною складовою системи правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, є міжнародно-правові документи у галузі прав людини, що визначають правовий статус засуджених та реалізацію їх прав, свобод і законних інтересів.

Україною ратифіковано близько 30 основних міжнародних документів у галузі прав людини [547, с.565], у першу чергу ООН, а також визнано низку резолюцій та рішень міжнародних організацій з питань регулювання та дотримання прав засуджених, у тому числі міжнародно-правові акти, які розроблялись і приймались Радою Європи [462, с.74]. Згідно з Конституцією України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства [142].

Аналізуючи питання міжнародного нормативно-правового забезпечення відносин у сфері прав людини і, зокрема, забезпечення прав засуджених, більшість сучасних науковців підкреслюють наявність великої кількості правових джерел. Розпорошеність окремих норм з питань регулювання прав та свобод засуджених осіб в різних нормативно-правових актах створює суттєві труднощі в їх опануванні та застосуванні, що вимагає їх відповідної систематизації. Такі науковці, як А. Гель, Г. Семаков, А. Степанюк та І. Яковець, пропонують виокремлення міжнародних стандартів, що стосуються певних професійних груп, окремих видів покарань та окремих категорій правопорушників, виділяючи загальні міжнародно-правові документи, які розроблялись і приймалися ООН та Радою Європи — урядовою міжнародною організацією, що займається питаннями розвитку соціальної сфери та забезпеченням прав і свобод людини [155, с.206-215]. Застосування суб'єктного критерію для класифікації дає можливість А. Ковальову безпосередньо вести мову про основні стандарти загального і регіонального характеру щодо регулювання прав та свобод засуджених [127, с.109]. О. Джужа усі правові акти у галузі прав людини поділяє на чотири основні групи: 1) універсальні міжнародні стандарти загального характеру, 2) універсальні міжнародні стандарти спеціального характеру; 3) регіональні

міжнародні стандарти загального характеру; 4) регіональні міжнародні стандарти спеціального характеру [154, с.161]. Проте найбільш простою, й, одночасно, обґрунтованою та корисною для нашого дослідження уявляється класифікація міжнародних актів, підтримувана такими дослідниками, як С. Гречанюк і В. Львовчкін, за якою виділяються акти загального (універсального) характеру та спеціалізовані акти [73, с.130; 178, с.43-44].

На наш погляд, до першої групи міжнародно-правових актів слід віднести групу універсальних міжнародних стандартів загального характеру, усі положення яких можуть бути застосовані для визначення загальних основ правового статусу будь-якої особи у сучасному світі, у тому числі й такої, яка відбуває кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі. До найважливіших міжнародних правових актів цієї групи, насамперед, слід віднести Загальну декларацію прав людини, що вперше на міжнародному рівні закріпила перелік основних прав і свобод людини і стала своєрідною програмою міжнародного співробітництва в галузі прав людини й необхідною передумовою розроблення та прийняття наступних документів у цій сфері [110], а також Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, прийняті з метою конкретизації та доповнення окремих положень Загальної декларації [201; 202]. Зокрема, ст. 5, 7-10 Пакту про громадянські та політичні права безпосередньо стосуються процесу виконання покарань та поводження із засудженими [201]. До міжнародних стандартів загального характеру слід віднести також Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [200], Європейську Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [137] та ін.

До найважливіших міжнародно-правових актів другої групи, яку складають спеціалізовані документи, що безпосередньо стосуються визначення правового статусу засуджених осіб або містять в собі відповідні норми щодо регулювання прав і свобод засуджених осіб, слід віднести:

– Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, положення яких стосуються практично всіх питань відбування покарання у вигляді позбавлення волі, зокрема, класифікації засуджених до цього виду покарання, встановлення режиму у місцях позбавлення волі, а також особливостей праці засуджених, виховної роботи з засудженими, вимог до житлових приміщень та забезпечення побуту засуджених, харчування і медичного обслуговування та ін. [204], а також Основні принципи поводження з в'язнями, що конкретизують положення Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями та сприяють їх повному здійсненню [225];

– Європейські пенітенціарні правила, дія яких спрямована на встановлення єдиних вимог стосовно тих аспектів управління пенітенціарними установами, які є найбільш важливими для забезпечення гуманних умов тримання під вартою, і такого поводження з особами, позбавленими волі, яке мало б на них виправний вплив [105];

– Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, якою було визначено низку застережних заходів проти жорстоких видів поводження з засудженими й передбачено створення Європейського комітету як спеціального позасудового механізму контролю щодо запобігання катуванням у місцях позбавлення волі [104];

– Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, відповідно до якої підготовка персоналу установ виконання повинна забезпечувати такий стан справ, за яким повністю б враховувалася заборона катувань та інших жорстоких видів поводження з засудженими [85].

Серед інших важливих міжнародних стандартів спеціального характеру слід відзначити також Звід принципів захисту всіх осіб, затриманих чи ув'язнених в будь-якій формі [113], Конвенція про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання у державі, громадянами якої

вони є [138], Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі [276] та ін.

Цінність розглянутих міжнародно-правових актів як джерел національного законодавства України сьогодні є надважливою. Принципові положення цих документів щодо поводження із засудженими з боку держави стали основою для розробки та прийняття відповідних нормативних актів, зокрема, з питань, які стосуються закріплення правового статусу засуджених осіб, забезпечення їх прав і свобод, визначення основних принципів поводження з в'язнями, організації процесу виконання покарань, участі громадськості в цьому процесі тощо. При цьому деякі з зазначених положень закріплені у національному законодавстві як загальноправові (конституційні) принципи, що діють у всіх галузях права, у тому числі й у адміністративній [545].

Висновки до розділу 1

Визначено, що важливою складовою системи забезпечення прав і свобод особистості в Україні є забезпечення охорони та захисту прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі. Актуальність і значимість дослідження правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, визначається як загальним переосмисленням змісту даного кримінального покарання в сучасних умовах, так і низкою наявних конкретних проблем правового регулювання, охорони та захисту прав і свобод засуджених, пов'язаних з неузгодженістю норм кримінального, кримінально-виконавчого та адміністративного законодавства, відсутністю належної регламентації в нормах вітчизняного законодавства спеціальних прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, їх відповідності міжнародним стандартам в галузі прав людини в цілому і прав засуджених, зокрема, та ін.

Правовий статус осіб, що відбувають покарання у виді позбавлення волі, було визначено як сукупність їх прав, свобод і обов'язків з відповідними обмеженнями, конкретизацією та доповненнями, що передбачені нормами кримінального, кримінально-виконавчого та інших галузей права, а також впливають з вироку суду та особливостей режиму відбування покарання.

З огляду на те, що до різновидів правового статусу відносяться загальний (конституційний) статус, спеціальний, який складається з родового та видового статусів, і індивідуальний статус, встановлено, що правовий статус осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі, має розглядатися як різновид спеціального правового статусу, що є видовим стосовно правового статусу засуджених.

Відзначено, що правовий статус осіб, що відбувають кримінальне покарання у виді позбавлення волі, має міжгалузевий характер, оскільки регулюється не лише нормами кримінального, кримінально-виконавчого права, але й нормами конституційної, адміністративної, трудової, цивільної, сімейної та інших галузей права.

Наголошується, що питання охорони та захисту прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, безпосередньо пов'язане із вирішенням проблеми їх класифікації. Увесь комплекс прав і свобод засуджених з метою їх аналізу у сучасній науковій літературі та чинному законодавстві класифікують за цілою низкою підстав. Найбільш цілісною та обґрунтованою уявляється класифікація, за якою усі права засуджених, відповідно до класифікації правового статусу особи на загальний (конституційний), спеціальний (родовий) та індивідуальний, поділяються на основні (визначені Конституцією), спеціальні та індивідуальні (визначені чинним кримінально-виконавчим законодавством та окремими нормами інших галузей права).

Встановлено, що суспільні відносини, які виникають у зв'язку з забезпеченням та охороною прав і свобод, безпосередньо відносяться до адміністративної сфери, а суб'єктивні права і свободи осіб, засуджених до позбавлення волі, є безпосереднім об'єктом правового захисту.

Аналіз особливостей прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, як об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту, має виходити з їх предметного розмежування відповідно до змісту на фізичні (природні), громадянсько-політичні, соціально-економічні та культурні конституційні, спеціальні та індивідуальні права і свободи. До головних переваг даної класифікації можна віднести її доступність та простоту, що значно полегшує як сам процес дослідження, так і правозастосування даних норм.

З'ясовано, що історико-правовий аналіз питання правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, має, передусім, базуватися на характеристиці основних періодів розвитку вітчизняної пенітенціарної системи та кримінально-виконавчої політики на відповідних етапах державотворення, яким і відповідають певні стадії розробки та прийняття законодавчих актів й інших нормативно-правових документів, що спрямовані на закріплення та регулювання правового статусу громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Відзначено, що за десятиліття радянської влади було створено потужну уніфіковану карально-виконавчу систему на базі Основ кримінального законодавства СРСР та союзних республік, Основ виправно-трудоного законодавства СРСР та союзних республік, і, відповідно — Кримінального кодексу УРСР і Виправно-трудоного кодексу УРСР, яка повністю відповідала потребам тогочасного тоталітарного режиму, а чинне виправно-трудоное законодавство, що діяло на теренах України, майже не приділяло уваги правовому статусу засуджених, особливо в частині визнання та забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі.

Аналіз змісту кримінально-виконавчої політики в Україні та особливостей процесу розвитку пенітенціарної системи дозволив виділити такі основні етапи розвитку національного законодавства з питань регулювання правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі:

1) 1991-1995 рр. — пострадянський період, який характеризувався переосмисленням існуючої кримінально-виконавчої політики, оновленням застарілих радянських методів управління системою виконання покарань в нових соціально-політичних та правових умовах та початком процесу кардинального реформування законодавства, що регулювало правовий статус засуджених осіб в Україні. Основні завдання та шляхи реформування, спрямованого на соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародних актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості, диференціації й індивідуалізації виховного впливу на засуджених, були визначені Постановою Кабінету Міністрів УРСР «Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР» (1991 р.). Протягом даного періоду було внесено низку змін до Виправно-трудоного кодексу України, за якими засудженим було знято деякі обмеження режимного характеру, а також розпочато процес розробки національних нормативів умов виконання кримінальних покарань, які б гарантували нормальну життєдіяльність засуджених з урахуванням міжнародних стандартів у даній галузі, з метою чіткого визначення прав і обов'язків засуджених, забезпечення захисту їх законних прав та інтересів. У 1994 р. було затверджено Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, у відповідність з міжнародними стандартами.

2) 1996-2000 рр. — період, головним змістом якого є прийняття у 1996 р. Конституції України, що стала необхідною правовою основою для подальшого розвитку національного законодавства, у тому числі й у частині забезпечення прав і свобод засуджених осіб. Ключовою конституційною нормою щодо закріплення прав засуджених в Україні є ст. 63 Основного Закону, яка встановлює, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Ще однією важливою подією цього періоду стало створення з

метою адаптації норм вітчизняного законодавства до європейських стандартів в галузі прав людини Державного департаменту України з питань виконання покарань.

3) 2001-2005 рр. — період, протягом якого в межах загального процесу гуманізації виконання покарань прийнято нові Кримінальний (2001 р.) і Кримінально-виконавчий (2003 р.) кодекси України, а також цілу низку інших нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення прав засуджених осіб в Україні, зокрема, Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» (2003) та ін. Низка заходів щодо реформування кримінально-виконавчої системи, спрямованих на подальшу гуманізацію відбування покарань, зміцнення законності в місцях позбавлення волі, знайшла своє відображення в Програмі подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 рр.

4) 2006-2009 рр. — період, за який з метою приведення умов тримання засуджених осіб, у відповідність з вимогами законодавства та виконання міжнародних зобов'язань України з дотримання прав людини і громадянина, а також забезпечення реалізації прав засуджених на гуманне ставлення і повагу їх гідності, охорону здоров'я, особисту безпеку, освіту, працю та ін., було розроблено низку нормативно-правових актів програмного характеру. Зокрема, на подолання існуючих проблемних моментів було спрямовано прийняття Державної програми покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006–2010 рр., а також Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України.

5) 2010-2013 рр. — етап процесу розвитку нормативно-правового забезпечення прав громадян, засуджених в Україні до позбавлення волі, пов'язаний із утворенням у 2010 р. Державної пенітенціарної служби України та прийняттям у 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України й схваленням нової Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби, що визначила

головні напрями удосконалення існуючої кримінально-виконавчої політики, у тому числі й щодо захисту прав і свобод засуджених осіб в Україні.

б) 2014-2018 рр. — новітній етап процесу розвитку забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, що бере свій початок з 2014 р., і визначається кардинальними змінами у ціннісних орієнтирах суспільства, та відповідними змінами у державній політиці, спрямованими на демократизацію суспільного та державного життя, європейську інтеграцію, дотримання принципів правової та соціальної держави, боротьбу з корупцією та запобігання політичним репресіям, дотримання прав і свобод людини і громадянина. Зміст даного етапу становить подальший розвиток національного законодавства та його адаптація до європейських стандартів щодо закріплення і регулювання правового статусу засуджених осіб з метою покращення стану забезпечення прав громадян, позбавлених волі та посилення гарантій їх дотримання в умовах військової агресії проти України і проведенням антитерористичної операції на Сході України, що висунула на перший план питання збереження незалежності та суверенітету країни, забезпечення безпеки громадян, а також, у зв'язку з підписанням Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом і необхідністю виконання комплексу заходів з реформуванням різних сфер суспільного життя, спрямованих на подальшу євроінтеграцію. Важливими подіями цього періоду стали: внесення кардинальних змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів, гуманізації порядку та умов виконання покарань, вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення, затвердження нових Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань та ін. Крім того, слід також відзначити ліквідацію Державної пенітенціарної служби України у 2016 р., початок процесу оптимізації структури органів Державної кримінально-виконавчої служби України, системи функціонування установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, що передбачає, відповідно до розроблених у 2017 р. Концепції подальшого

реформування пенітенціарної системи та проекту Закону України «Про пенітенціарну систему», створення Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби, Центру пробації та Центру охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби, як державних установ.

Встановлено, що, незважаючи на наявність цілої низки системних проблем у сфері забезпечення прав громадян, засуджених в Україні до позбавлення волі, за останні роки було суттєво поліпшено умови тримання засуджених осіб, їх матеріально-побутове, медико-санітарне забезпечення тощо. Протягом останнього часу були впроваджені істотні законодавчі та структурні зміни у регулюванні правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, з метою приведення у відповідність до сучасних міжнародних стандартів вітчизняного законодавства у сфері забезпечення прав засуджених осіб. Проте маємо відзначити, що на сьогоднішній момент існуючі у даній сфері проблеми, пов'язані з регулюванням та забезпеченням прав засуджених в Україні, остаточно не вирішені і потребують комплексного підходу — як на законодавчому, так і на структурно-організаційному рівні.

Відзначено, що в Україні існує великий масив нормативно-правових актів, що захищають права людини, у тому числі й осіб, засуджених до позбавлення волі. Система адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, може бути представлена як узгоджена за змістом та ієрархічно впорядкована за юридичною силою система нормативно-правових актів національного законодавства та міжнародних стандартів у даній сфері.

Аналіз чинного законодавства дозволив визначити, що основними складовими нормативної бази регулювання та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, є:

- 1) Конституція України;

2) Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, а також інші кодекси і закони України;

3) постанови Верховної Ради України, укази Президента України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України;

4) накази, рішення, розпорядження, інструкції, положення центральних і місцевих органів виконавчої влади України, прийняті у межах їх компетенції;

5) програмні документи у сфері захисту прав людини в Україні (стратегії, доктрини, концепції);

6) міжнародні документи у сфері захисту прав людини, ратифіковані Верховною Радою України (декларації, угоди, стандарти, правила та ін.).

Наголошено на тому, що попри існування цілої низки нормативно-правових актів різного рівня, спрямованих на забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, в умовах активного реформування національного законодавства у цій сфері та його адаптації до загальноєвропейських вимог і стандартів, є достатньо велика кількість питань, що вимагають свого значного доопрацювання з метою удосконалення та осучаснення правових засад забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

РОЗДІЛ 2

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

2.1. Поняття, структура та особливості адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні

Удосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності та взаємодії суб'єктів захисту прав і свобод громадян у пенітенціарних установах України є одним із пріоритетних напрямків діяльності держави на сучасному етапі. Досягнення зазначеної мети дозволить створити ефективний правовий механізм, що забезпечує функціонування системи забезпечення специфічних прав людини. Як відзначають сучасні дослідники, механізм забезпечення прав засудженої особи являє собою певну внутрішньо узгоджену систему державних органів, громадських організацій, посадових осіб та громадян, залучених у сферу кримінального судочинства або тих, які відповідно до наданих їм повноважень можуть здійснювати на нього вплив [488, с.48].

Класифікація суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, у сучасному адміністративному праві проводиться за різними підставами, зокрема:

- за видом (змістом) та напрямками діяльності з захисту та забезпечення прав засуджених;
- за зв'язком із державною владою та громадянським суспільством;
- за формою реалізації компетенції суб'єктами забезпечення прав засуджених осіб;
- за характером організаційно-правових форм та засобів взаємодії суб'єктів захисту прав засуджених;

– за фінансовими джерелами діяльності суб'єктів забезпечення прав засуджених та ін. [73; 95; 189; 516].

Безпосередньо нормами Кримінально-виконавчого кодексу України встановлюється, що засуджені мають право звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань [158]. Крім того, закріплюється, що для одержання правової допомоги засуджені можуть користуватися послугами адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи [158].

Л. Стрельбіцька, аналізуючи механізм захисту прав і свобод засуджених осіб, визначає його як внутрішню узгоджену систему державних органів, громадських організацій, посадових осіб та громадян, залучених у сферу кримінального судочинства або тих, які відповідно до наданих їм повноважень можуть здійснювати на нього вплив. Діяльність даного механізму спрямовується на вирішення завдань кримінального судочинства та на охорону прав та законних інтересів учасників процесу [488, с.48]. Ю. Чеботарьова підкреслює, що у вітчизняному кримінальному процесі систему механізму реалізації та охорони (захисту) прав, свобод і законних інтересів засудженої особи складають: суд, прокурор, захисник, Президент України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Конституційний суд України, спостережні комісії, міжнародні урядові та неурядові організації [522].

С. Гречанюк поділяє усі суб'єкти захисту прав і свобод пенітенціарних установах України на дві загальні групи:

- державні органи (правоохоронні, контролюючі, а також ті державні інституції, які не належать до системи правоохоронних);
- неурядові інституції (громадські, релігійні, правозахисні організації, приватні підприємці тощо) [73, с.149].

Н. Домбровська, досліджуючи питання, пов'язані із забезпеченням захисту прав засуджених до позбавлення волі, основну увагу звертає на особливості діяльності суб'єктів, що забезпечують дотримання прав засуджених, серед яких виділяє органи та установи виконання покарань, органи прокуратури, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також суди в частині забезпечення дотримання прав засуджених до позбавлення волі, їх реалізацію та відновлення в разі порушення [100, с.292-295].

Аналіз основних підходів до класифікації суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, дає змогу визначити такі їх загальні групи:

1) Загальнодержавні суб'єкти.

Верховна Рада України як вищий представницький та єдиний законодавчий орган влади в Україні розробляє та приймає закони в галузі кримінально-виконавчого законодавства, забезпечує єдність законодавчого регулювання у сфері виконання покарань на всій території України, здійснює безпосередньо і через створювані нею органи контроль за дотриманням законності в діяльності органів і установ виконання покарань. Відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини», парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод засуджених та захист їх прав на території України здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [427]. Як відзначають експерти, його роль і авторитет в державі постійно зростають, про що свідчать численні звернення громадян із скаргами на порушення їх конституційних прав [488, с.48-50].

У державно-правовому механізмі забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, важлива роль належить Президенту України, який відповідно до ст. 102 Конституції України є гарантом прав і свобод людини й громадянина [142]. Статус Президента як голови держави, визначений даною статтею, дає підставу вважати його уособленням держави і державної влади в цілому, який зобов'язаний створювати умови, які б забезпечували чітке і своєчасне реагування відповідних органів держави на будь-які факти порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади і, відповідно до ст. 116 Конституції України, забезпечує здійснення внутрішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України, зокрема, щодо вжиття заходів із забезпечення прав та свобод людини і громадянина [142]. Центральні органи виконавчої влади у своїй діяльності забезпечують виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України зокрема, щодо забезпечення законності і правопорядку; додержання прав і свобод громадян, у тому числі й засуджених до позбавлення волі.

Однією з головних юридичних засобів захисту прав і свобод людини, у тому числі і засуджених осіб, є судовий захист. І. Шицький, розглядаючи специфіку правового статусу суду як органу державної влади, що має державно-владні повноваження, відзначає, що завдяки його особливим функціям та специфіці діяльності, суд посідає особливе місце у державному механізмі, та може бути розглянутий як «державна організація, що вступає у правовідносини при реалізації владних повноважень, котрі знаходять свій прояв у праві приймати акти застосування права, а також у можливості забезпечувати виконання та дотримання прав і свобод людини і громадянина» [530, с.14].

Відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу України, питання, які виникають під час та після виконання вироку вирішуються

судом за клопотанням (поданням) прокурора, засудженого, його захисника, законного представника, органу або установи виконання покарань, а також інших осіб, установ або органів у випадках, встановлених законом [151].

2) Правоохоронні та контролюючі суб'єкти, що мають контрольні повноваження, але не відносяться до правоохоронних, зокрема й відомчі. Правоохоронні органи у юридичній літературі визначаються як система державних та недержавних органів, наділених відповідними владними повноваженнями щодо охорони врегульованих правом суспільних відносин [224, с.214].

До державних правоохоронних суб'єктів забезпечення прав засуджених осіб слід, насамперед, віднести:

– Прокуратуру України, що становить єдину систему, яка здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави [414]. У Законі України «Про прокуратуру» серед засад, на яких ґрунтується діяльність прокуратури, зокрема, встановлено законність, верховенство права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю [414];

– поліцію, як органа державної влади, діяльність якого спрямована на забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання безпеки і порядку [392];

– Національну гвардію України, яка є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави [391] та ін.

До недержавних правоохоронних органів належать: адвокатура, недержавні охоронні, розшукові та інші установи [224, с.214]. Так, забезпечення права на надання правової допомоги, закріпленого ст. 59 Конституції України, покладається на адвокатуру [142]. У кримінальному

процесі особою, що потребує професійної правничої допомоги, є, зокрема, засуджений, якому Основним Законом гарантується право на одержання відповідних юридичних (правових) послуг. Як захисник засудженого у кримінальному судочинстві [151], адвокат здійснює захист його прав, свобод та законних інтересів, надає йому правову допомогу, що охоплює широке коло дій: допомогу в пошуку необхідного нормативно-правового акту, роз'ясненні його змісту, сприянні у складанні клопотань, заяв, чи інших документів, наданні консультацій, представництві інтересів засудженого в суді чи іншому державному органі та ін. [488, с.48-50].

Серед контролюючих суб'єктів, що мають контрольні повноваження у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, слід відзначити низку тих, що не відносяться до правоохоронних органів (державні інспекції, служби, агентства та інші контролюючі органи), а також відомчі — Міністерство юстиції України, органи Державної кримінально-виконавчої служби України.

Так, Міністерство юстиції України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, зокрема державну політику з питань організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, забезпечує здійснення правового регулювання з питань забезпечення та реалізації конституційних прав і свобод людини, а також контроль за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту [358].

Органи державної кримінально-виконавчої служби України реалізують державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, здійснюючи, відповідно до законодавства, відповідні правозастосовні та правоохоронні функції [331]. Основними принципами діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України є: законність, повага та дотримання прав і свобод

людини та громадянина, гуманізм, відкритість для демократичного цивільного контролю та ін. [331].

Діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України спрямовується і координується Міністерством юстиції України. Державна кримінально-виконавча служба України складається з центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, його територіальних органів управління, кримінально-виконавчої інспекції, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, воєнізованих формувань, закладів освіти, закладів охорони здоров'я, підприємств установ виконання покарань, інших підприємств, установ і організацій, створених для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України. Керівництво органами і установами виконання покарань в Україні здійснює Адміністрація Державної кримінально-виконавчої служби України — міжрегіональний територіальний орган Мін'юсту з питань виконання кримінальних покарань [432], якому підпорядковуються Міжрегіональні управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України [386].

3) Місцеві органи виконавчої влади та самоврядування.

Як відповідні ланки у системі виконавчої влади України, управління та відділи центральних органів влади, а також місцеві органи виконавчої влади у своїй діяльності забезпечують виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, та відповідних інших органів виконавчої влади, зокрема, щодо забезпечення законності і правопорядку; додержання прав і свобод громадян, у тому числі й засуджених до позбавлення волі [142].

Органи місцевого самоврядування представляють територіальні громади та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження самоврядування у відповідних представницьких органах місцевого самоврядування, у тому числі й щодо питань забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод та законних інтересів громадян,

соціального захисту населення, сприяння діяльності органів суду, прокуратури, юстиції, служби безпеки, Національної поліції, адвокатури і Державної кримінально-виконавчої служби України [387].

4) Громадські суб'єкти, які контролюють умови утримання засуджених осіб.

Можливі форми участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених та форми громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань встановлені нормами Кримінально-виконавчого кодексу України [158]. Так, відповідно до Кодексу, об'єднання громадян та засоби масової інформації, релігійні та благодійні організації, окремі особи в порядку, встановленому законами України, можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи [158].

Громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань у виправних колоніях, арештних домах, виправних центрах та слідчих ізоляторах здійснюють спостережні комісії, які діють на підставі Кримінально-виконавчого кодексу України [158] та Положення про спостережні комісії [362]. Експерти відзначають, що функціонування спостережних комісій створює реальні умови для участі громадськості у процесі виправлення і ресоціалізації засуджених та здійснення громадського контролю за дотриманням прав людини, як під час відбування кримінального покарання, так і після звільнення з місць позбавлення волі [52, с.156]. Так, зокрема, на спостережні комісії покладаються функції погодження рішень адміністрацій установ виконання покарань, що стосуються зміни правового статусу засуджених (умовно-дострокове звільнення, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, зміна умов тримання засуджених та ін.). Таким чином, маємо зазначити, що утворення спостережних комісій виконкомами та

держадміністраціями з одночасним обов'язковим включенням до них представників громадських організацій являє собою оптимальну форму поєднання зусиль влади та громадськості, а самі спостережні комісії стають свого роду об'єднувальною ланкою між владою, суспільством та засудженою особою.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [337] при кожному органі виконавчої влади утворюється консультативно-дорадчий орган — громадська рада, метою діяльності якої є участь громадян в управлінні державними справами. Зокрема, створено Громадські Ради при міжрегіональних управліннях з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції як постійно діючі колегіальні виборні консультативно-дорадчі органи, діяльність яких спрямовано на забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю органів і установ, що належать до сфери виконання кримінальних покарань, налагодження ефективної взаємодії зазначених органів та установ із громадськістю, врахування громадської думки під час реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань в Україні.

Однак, коло суб'єктів громадського контролю за дотриманням прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, не слід зводити лише до діяльності існуючих суспільно-спостережних комісій та громадських рад. Громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань можуть здійснювати й різноманітні громадські об'єднання — неурядові правозахисні організації, численні об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації, окремі особи та ін. Так, зокрема, неурядові правозахисні організації — добровільні громадські об'єднання, які ставлять своєю основною метою захист прав і свобод людини і громадянина [95] — є самостійним інститутом громадянського суспільства, який діє незалежно від органів державної влади, завдаючи при цьому

значний вплив на державні структури, та є свого роду гарантією захисту і забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Ефективність правового регулювання, охорони та захисту прав громадян, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, безпосередньо залежить від чіткого визначення правового статусу усіх зазначених державних та громадських суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

У сучасній юридичній літературі існує ціла низка підходів до визначення змісту та структури категорії «правовий статус» як ключового поняття юридичної науки — окремої юридичної категорії, що визначає стандарти можливої та необхідної поведінки певного суб'єкта правовідносин, які забезпечують нормальну життєдіяльність соціального середовища та характеризують реальну взаємодію держави та особи в цілому [494, с.314]. Проте, незважаючи на достатньо велику увагу до терміну «правовий статус» як на загальнотеоретичному рівні, так і на галузевому, у тому числі й у адміністративному праві [56; 540; 543], у сучасній юридичній науці наразі не існує єдиного розуміння даного терміна та вичерпної характеристики його змісту і структури, особливо щодо колективних суб'єктів права.

Традиційно під правовим статусом у юридичній літературі розуміють сукупність прав, обов'язків та законних інтересів суб'єкта права [59, с.147]. При цьому найпоширенішим можна вважати визначення правового статусу як системи законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів і обов'язків суб'єкта правовідносин, що є певною «системою еталонів, зразків поведінки суб'єктів, які, з одного боку, захищаються державою, а, з іншого — схвалюються суспільством» [494, с.315]. У юридичній довідковій літературі правовий статус визначається як положення суб'єкта, що відбиває його фактичний стан у відносинах із суспільством і державою [477, с.86], сукупність прав і обов'язків фізичних і юридичних осіб, що встановлюється законами й іншими нормативно-правовими актами [476, с.424; 529, с.44-45].

Відзначаючи особливості правового змісту діяльності індивідуальних та колективних суб'єктів права, сучасні науковці обґрунтовують необхідність розподілу усіх суб'єктів правовідносин на дві великі категорії — фізичних та юридичних осіб, і, відповідно, доцільність виділення правового статусу особистості та правового статусу юридичної особи [46, с.30; 11, с.13]. Так, Н. Оніщенко стосовно індивідуальних суб'єктів права визначає правовий статус як систему законодавчо встановлених і гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів і обов'язків суб'єкта суспільних відносин, що відбиває індивідуальні особливості особи та її реальне становище у взаємовідносинах із суспільством та державою [494, с.366], а щодо юридичних осіб, на думку Ю. Шемшученка, правовий статус, перш за все, виявляється через їх компетенцію, зафіксовану в чинному законодавстві [529, с.44-45].

Загальний адміністративно-правовий статус характеризує правове положення суб'єкта у сфері управління. Суб'єктом адміністративного права є фізична або юридична особа, яка відповідно до встановлених адміністративним законодавством норм, бере участь у здійсненні державного управління, реалізації функцій виконавчої влади. Суб'єкт адміністративного права — учасник управлінських відносин, наділений правами, обов'язками, повноваженнями, компетенцією, відповідальністю, здатністю вступати в адміністративно-правові відносини [164, с.16-18]. Конкретний зміст адміністративно-правового статусу суб'єкта адміністративного права залежить від цілої низки чинників — виду діяльності, відношення до державного механізму, місця в апараті державної влади, включеності до організаційної структури та ін. Але, незважаючи на відмінності в правових статусах різних суб'єктів адміністративно-правових відносин, усім їм також властиві й певні спільні риси, зокрема:

– адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративних правовідносин визначається нормами законодавчих та інших нормативних актів;

– діяльність суб'єктів адміністративно-правових відносин є завжди підзаконною;

– діяльність суб'єктів адміністративно-правових відносин має виконавчо-розпорядчий характер;

– діяльність суб'єктів адміністративно-правових відносин має державно-владний характер;

– діяльність суб'єктів адміністративно-правових відносин характеризується вертикальною підпорядкованістю (проте цей принцип не виключає існування субординаційних і горизонтальних відносин з деяких питань) [465, с.78].

Слід також підкреслити, що, незважаючи на те, що окремі вітчизняні та зарубіжні науковці ототожнюють адміністративно-правовий статус із правами і обов'язками або компетенцією суб'єкта [540, с.155], переважна більшість сучасних дослідників вважають його зміст більш широким, таким, що відбиває його місце у системі відповідних правовідносин, а також зв'язок із іншими суб'єктами права не лише через визначення прав, обов'язків або повноважень, але й через особливості юридичної відповідальності, гарантії діяльності та ін.

Таким чином, уявляється цілком логічним погодитися із доцільністю виокремлення поряд із правовим статусом індивідуальних суб'єктів адміністративно-правового статусу колективних суб'єктів правовідносин з виділенням їх основних структурних елементів відповідно до їх особливостей. При цьому слід погодитися із думкою О. Музичука, який слушно відзначає, що визначення конкретного елементного складу правового статусу суб'єктів адміністративно-правових відносин залежить, насамперед, від того, чи це фізична, чи юридична особа [207, с.319]. Зокрема, якщо мова йде про фізичну особу, то до основних елементів її правового статусу відносять, насамперед, права, обов'язки, а також юридичну відповідальність, тоді як основними елементами правового статусу юридичної особи найчастіше визначають мету її утворення та діяльності, завдання, функції,

обов'язки, права, відповідальність, а також особливості організаційно-структурної будови та взаємовідносин [207, с.319]. Так, О. Скакун визначає, що структура правового статусу особи може бути представлена у вигляді таких елементів як: правосуб'єктність, права, свободи, обов'язки, відповідальність [470, с.378]. С. Дубенко окреслює індивідуальний правовий статус як сукупність прав, свобод, обов'язків, обмежень, заохочень, відповідальності, встановлених законодавством та гарантованих державою [102, с.44]. В. Корельський визначає індивідуальний правовий статус як багатоаспектну категорію, що має загальний, універсальний характер і реалізується через обов'язки, що кореспондуються правам, юридичну відповідальність у необхідних випадках, а також через правові гарантії [144, с.549]. Ще ширше розуміння змісту індивідуального правового статусу пропонує М. Матузов, який до основних елементів в структурі правового статусу відносить: правосуб'єктність суб'єкта суспільних відносин; принципи конституційно-правового статусу суб'єкта; права і свободи суб'єкта та гарантії їх реалізації; обов'язки суб'єкта та гарантії їх виконання [184, с.231].

Специфіку адміністративно-правового статусу колективних суб'єктів правовідносин визначають такі характерні особливості:

1) права, обов'язки та відповідальність, властиві суб'єкту, закріплюються у достатньо великому масиві нормативних актів;

2) норми, що регулюють адміністративно-правовий статус колективних суб'єктів, у тому числі органів державної влади, знаходяться у тісному взаємозв'язку з нормами інших галузей права;

3) адміністративно-правовий статус, на відміну від інших галузевих видів правового статусу, не підлягає відчуженню та ін. [525, с.110].

Зазначені особливості правового статусу колективних суб'єктів адміністративних правовідносин дають можливість віднести до основних елементів їх адміністративно-правового статусу порядок утворення, мету та функції діяльності, організаційно-правову форму, способи діяльності та

зв'язків із публічною владою, ступінь і характер владних повноважень та ін. [146, с.11-12; 176, с.140-141]. При цьому найчастіше за основу для виокремлення тих чи інших елементів в структурі правового статусу колективних суб'єктів правовідносин береться адміністративно-правова характеристика статусу організації (установи), що передбачає наявність таких складових як:

- цілі діяльності та функції установи;
- права та обов'язки установи;
- порядок утворення та реєстрації, порядок реорганізації та ліквідації установи;
- порядок формування органа управління справами установи;
- адміністративна відповідальність установи;
- гарантії діяльності установи [538, с.17].

П. Кононов до структури адміністративно-правового статусу юридичних осіб відносить загальні та спеціальні права, загальні та спеціальні обов'язки, обмеження загальних і спеціальних прав юридичних осіб в адміністративно-публічній сфері, а також заходи юридичної відповідальності, що можуть бути застосовані до юридичних осіб за вчинені в адміністративно-публічній сфері правопорушення [3, с.88]. І. Дахова визначає адміністративно-правовий статус колективного суб'єкту як сукупність таких елементів, як правосуб'єктність, принципи діяльності, компетенція, відповідальність [83, с.46]. О. Коренєв, аналізуючи адміністративно-правовий статус органів державної влади, виділяє такі основні елементи його структури, як адміністративна правосуб'єктність, призначення, місце та роль органу влади в загальній системі державного управління [4, с.83].

Отже, слід відзначити, в сучасній юридичній науці наразі не існує єдиного підходу до визначення структури правового статусу суб'єктів адміністративних правовідносин. Низка вітчизняних та зарубіжних дослідників виокремлюють різну кількість основних структурних елементів адміністративно-правового статусу суб'єктів правовідносин, нерідко

відносячи до правового статусу й такі елементи, як загальна правоздатність, гарантії, законні інтереси, громадянство та ін. Так, зокрема, К. Міронова окреслює правовий статус як сукупність не тільки прав та обов'язків, але й законних гарантій та юридичної відповідальності, що закріплені державою в нормативно-правових актах [195, с.34]. І. Окунєв, А. Колодій, А. Олійник також розкривають зміст правового статусу суб'єкта права не лише через систему його прав, обов'язків та законних інтересів, але й через такі елементи, як правові принципи і юридичні гарантії прав і обов'язків, правосуб'єктність та юридична відповідальність суб'єкта права [219, с.3-4; 132, с.129].

Д. Бахрах також пропонує більш розширено розглядати зміст адміністративно-правового статусу, відносячи до нього такі додаткові складові, як принципи діяльності, законні інтереси особи, юридичні гарантії реалізації прав і свобод та юридичну відповідальність [35, с.56]. Але, на наш погляд, таке широке трактування змісту та структури правового статусу навряд чи виправдане, адже такі складові елементи, як правоздатність, громадянство, принципи діяльності та ін., скоріше характеризують передумови реалізації правового статусу суб'єкта адміністративного права, або взагалі виходять за межі його правового змісту. Деякі науковці в структурі адміністративно-правового статусу колективних суб'єктів правовідносин безпосередньо відносять до складу основних такі елементи, як «гарантії забезпечення діяльності» [479, с.110; 538, с.10], «обмеження, гарантії та економічне забезпечення» [72, с.54] та ін. Проте вважаємо, що гарантії не можуть розглядатись як складові елементи правового статусу, адже, як справедливо відзначає І. Дахова, вони мають переважною мірою організаційно-правовий та матеріально-технічний характер і суттєвим чином не впливають на стабільність функціонування суб'єктів правовідносин [83, с.45]. Уявляється цілком очевидним, що юридичні гарантії реалізації повноважень суб'єктів правовідносин знаходяться поза межами адміністративно-правового статусу, адже, як правило, реалізуються у

діяльності інших суб'єктів правовідносин. Слід погодитись із думкою І. Осики, який, відзначаючи суттєвий вплив гарантій реалізації прав і обов'язків на зміст і соціальне значення правового статусу суб'єкта правовідносин, відзначає, що як загально-соціальні (економічні, політичні, ідеологічні та інші), так і спеціально-соціальні (юридичні) гарантії є лише факторами реалізації правового статусу суб'єкту правовідносин, а не складовими елементами структури його системи [239, с.42-43].

Намагаючись подолати зазначені проблемні моменти у визначені елементного складу правового статусу, деякі науковці пропонують виділення певних змістових блоків у його структурі.

Так, Д. Бахрах виокремлює в адміністративно-правовому статусі суб'єктів правовідносин три основні блоки:

1) цільовий блок — юридично закріплені цілі, завдання, функції та принципи діяльності колективного суб'єкта (у загальному плані його ціль можна розуміти як забезпечення певної соціальної потреби, а в положеннях, уставах та інших правових актах ціль конкретизується в переліку завдань та виконуваних функцій);

2) компетенційний блок — основна змістова частина правового статусу колективних суб'єктів права, що складається із сукупності владних повноважень щодо певних предметів відання;

3) структурно-організаційний блок — нормативне регулювання процедури утворення, реорганізації та ліквідації суб'єктів, їх підпорядкованості й передачі з відання одних організацій у підпорядкування інших, установлення й зміни їх організаційних структур, права на організаційне самовизначення, процедур діяльності, права на офіційні символи [5, с.283].

Аналізуючи структуру адміністративно-правового статусу установ, Л. Юнусова пропонує виділити такі змістові блоки:

1) цільовий блок, елементами якого є мета й предмет (сукупність функцій) їх діяльності, а також повноваження (права та обов'язки) щодо виконання даних цілей і функцій;

2) зовнішньоорганізаційний блок, який містить у собі сукупність повноважень державних органів влади відносно установи, а також такі елементи — створення установи, її державну реєстрацію, ліцензування діяльності установи, ліквідацію та реорганізацію установи, визначення кола повноважень вищих державних органів відносно відповідної установи, адміністративно-правові гарантії діяльності установ та їх юридичну відповідальність;

3) внутрішньоорганізаційний блок адміністративно-правового статусу установи, що охоплює собою сукупність дій щодо формування органа управління справами установи та його функціонування [538, с.18].

А. Неугодніков, досліджуючи особливості адміністративно-правового статусу державного органу, розширює його структуру, пропонуючи виділення чотирьох основних складових, до яких відносить: цільовий блок, компетенцію, організаційний блок, а також відповідальність [215, с.16]. Близькою до такої позиції є підхід Л. Анохіної, яка в структурі правового статусу суб'єкта адміністративних правовідносин виокремлює функції, компетенцію (предмети відання, повноваження, обов'язки), організаційний блок (порядок утворення і структуру органу), юридичну відповідальність [13, с.9-10], а О. Крамнік в структурі адміністративно-правового статусу колективних суб'єктів права виділяє п'ять окремих змістових блоків: загальний, організаційний, структурний, процедурний та компетенційний [148, с.225].

До головної ж ознаки, що визначає основи правового статусу суб'єкта адміністративних правовідносин, відносяться характеристика його безпосередньої діяльності, яка, насамперед, виявляється у такому елементі, як компетенція [457, с.69]. Маємо повністю погодитися із думкою В. Авер'янова, який, визначаючи адміністративно-правовий статус як комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав та обов'язків, закріплених за

відповідним суб'єктом нормами адміністративного права, наголошує, що основою змісту правового статусу кожного органу є саме компетенція, яка доповнюється такими важливими елементами як завдання, функції, характер взаємозв'язків з іншими органами, місце в ієрархічній структурі органів виконавчої влади, порядок вирішення установчих і кадрових питань, тощо [55, с.247]. Подібної думки дотримуються й інші сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники. Так, Ю. Козлов вважає, що правовий статус знаходить своє конкретне вираження в компетенції, у якій закріплюються завдання, функції, права та обов'язки, форми й методи діяльності цих суб'єктів [130, с.183]. М. Золотарьова, визначаючи головною складовою адміністративно-правового статусу компетенцію, під якою розуміється сукупність їх прав та обов'язків, доповнює її зміст такими додатковими елементами, як юридична відповідальність, функції, завдання, організація (структура) та порядок здійснення діяльності суб'єктом адміністративних правовідносин [115, с.199]. Б. Лазарєв трактує компетенцію як право й обов'язок здійснювати певну діяльність. Разом із тим, реалізація таких повноважень суб'єктами правовідносин є жорстко обмеженою законом, адже «встановлюючи компетенцію того або іншого суб'єкта, держава уповноважує його на здійснення певних дій, обмежуючи цю діяльність певними рамками» [167, с.23].

Отже, на підставі аналізу наведених ознак, можна стверджувати, що адміністративно-правовий статус суб'єкту забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні:

- 1) фіксує його місце в системі забезпечення прав засуджених;
- 2) окреслює його призначення в системі забезпечення прав засуджених шляхом визначення завдань і функцій діяльності;
- 3) визначає компетенцію, тобто окреслює коло його прав і обов'язків (адміністративних повноважень), необхідних для реалізації відповідних завдань і функцій діяльності, закріплює певні методи й форми його організації та діяльності.

Виходячи з цього, в адміністративно-правовому статусі суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, можна виділити три основні блоки: цільовий; структурно-організаційний і компетенційний. Підсумовуючи розглянуті підходи до визначення структури правового статусу, зазначимо, що в загальному масиві елементів, які складають структуру правового статусу суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, ключовими елементами для аналізу їх діяльності, на наш погляд, є завдання та функції суб'єктів, а також їх компетенція (адміністративні повноваження).

2.2. Завдання та функції суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні

Основу адміністративно-правового статусу суб'єктів правовідносин становлять завдання та функції їх діяльності. Як відзначають сучасні науковці, будь-яка діяльність у будь-якій правовій сфері повинна мати свої чітко визначені завдання [227, с.95], під якими в адміністративно-правовій науці зазвичай розуміється забезпечення певної соціальної потреби, що у положеннях, уставах та інших управлінських актах конкретизується в переліку виконуваних функцій й повноваженнях відповідного суб'єкта адміністративного права [35, с.27].

Аналіз чинного законодавства України дає можливість констатувати, що основним призначенням діяльності цілої низки державних та недержавних суб'єктів є впровадження державної політики щодо забезпечення прав людини, правові засади якої визначені, насамперед, у Конституції та законах України. Забезпечення реалізації та охорони прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, здійснюється за допомогою розгалуженої системи державних і недержавних суб'єктів, діяльність яких або безпосередньо спрямована на досягнення даної мети, є провідним напрямом

їх функціонування, або ж реалізується опосередковано у зв'язку з використанням тих чи інших загальних посадових, владно-управлінських та інших повноважень, становлячи певний правовий механізм забезпечення прав людини в Україні. Однак, слід зауважити, що як на рівні сучасної адміністративно-правової науки, так і на рівні чинного законодавства завдання та функції цих суб'єктів не отримали, на жаль, свого належного розгляду та відповідного закріплення. Так, О. Скакун відзначає, що основним завданням механізму соціально-юридичного забезпечення прав людини є «охорона, захист, відновлення порушених прав, а також формування загальної і правової культури населення» [470, с.160]. М. Ребкало, аналізуючи завдання системи державних органів та організацій у сфері виконання покарань, їх основним призначенням визначає реалізацію державної кримінально-виконавчої політики та реформування кримінально-виконавчої системи відповідно до вимог міжнародних пенітенціарних стандартів та сучасних світових стандартів у галузі прав людини [448, с.9]. Основні завдання державного управління у даній сфері у найзагальнішому виді окреслені в ст. 3 Конституції України, а також в інших положеннях Основного Закону України, що визначають основи конституційного статусу особи [142], а аналіз норм Кримінально-виконавчого кодексу дає змогу визначити, що головною метою державної політики, що регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави, встановлено створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів засудженими, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими, на основі додержання прав і свобод людини і громадянина та міжнародних пенітенціарних стандартів [158]. Відповідно до головного завдання державної кримінально-виконавчої політики, законодавством визначені також інші завдання, спрямовані на досягнення цілей державної пенітенціарної політики, що й становлять зміст державного управління у

сфері забезпечення прав засуджених осіб в Україні, серед яких, зокрема, слід виділити:

- визначення правового статусу засуджених, гарантій захисту їх прав, законних інтересів та обов'язків;
- визначення порядку застосування до засуджених осіб заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки;
- здійснення нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості в цьому процесі;
- визначення принципів виконання кримінальних покарань, регламентація порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань та ін. [158].

У тексті Національної стратегії у сфері прав людини та затвердженого на її основі Плану дій щодо її реалізації на період до 2020 р. зазначено, що поряд із іншими першочерговими завданнями (зокрема, зміцненням національної безпеки, подоланням економічної кризи, реформуванням державного управління тощо), завдання забезпечення прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави та безпосередньо визначає зміст і спрямованість діяльності державних органів влади, зокрема за такими напрямками як:

- забезпечення відповідності міжнародним стандартам захисту права на життя умов тримання та поводження з особами у місцях, в яких вони примусово тримаються за судовим рішенням відповідно до закону;
- створення ефективної системи захисту права на свободу та особисту недоторканність;
- забезпечення судового контролю законності позбавлення свободи осіб та ін.;
- створення ефективної системи протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню та ін. [350].

Завдання формування й проведення державної політики України щодо забезпечення прав людини, законодавче регулювання діяльності суб'єктів правовідносин у даній сфері здійснює Верховна Рада України як вищий представницький та єдиний законодавчий орган державної влади в Україні. В межах своїх повноважень Верховна Рада України здійснює законодавче регулювання й контроль за діяльністю органів державної влади та посадових осіб щодо реалізації ними відповідних повноважень у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні [142].

Головним завданням Президента України, який, згідно зі ст. 102 Конституції України, є гарантом прав і свобод людини й громадянина [142], у даній сфері є створення умов, які б забезпечували чітке і своєчасне реагування відповідних органів держави на будь-які факти порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина. Крім того, як гарант прав і свобод людини та громадянина, Президент має сприяти створенню відповідних механізмів контролю та забезпечення реалізації цих прав і свобод, а обстоюючи їх — створювати умови нетерпимого ставлення до будь-яких випадків порушення таких прав і свобод.

Кабінет Міністрів України, який є вищим органом у системі органів виконавчої влади і, відповідно до ст. 116 Конституції України, забезпечує здійснення внутрішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України, зокрема, щодо вжиття заходів із забезпечення прав та свобод людини і громадянина [142]. Згідно з Законом України «Про Кабінет Міністрів України, діяльність Кабінету Міністрів України спрямовується на забезпечення інтересів Українського народу шляхом виконання Конституції та законів України, актів Президента України, а також Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України, забезпечення прав і свобод людини та громадянина [380]. До основних завдань Кабінету Міністрів України у сфері забезпечення прав людини і, зокрема, прав і свобод засуджених, належать: вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина,

створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості; спрямування та координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади, здійснення контролю за їх діяльністю [380].

Як відповідні ланки у системі виконавчої влади України, центральні органи влади, їх управління та відділи, а також місцеві органи виконавчої влади у своїй діяльності забезпечують виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, та відповідних інших органів виконавчої влади, зокрема, щодо забезпечення законності і правопорядку; додержання прав і свобод громадян, у тому числі й засуджених до позбавлення волі [142]. Згідно з Законом України «Про центральні органи виконавчої влади до основних завдань міністерств віднесено: забезпечення нормативно-правового регулювання, визначення пріоритетних напрямів розвитку; інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики, узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проектів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президентів України та Кабінету Міністрів України, забезпечення здійснення соціального діалогу на галузевому рівні, а також здійснення інших завдань, визначених законами України [435]. Основними завданнями центральних органів виконавчої влади є: надання адміністративних послуг, здійснення державного нагляду (контролю), управління об'єктами державної власності, внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністрів, які спрямовують та координують їх діяльність, а також здійснення інших завдань, визначених законами України [435].

В системі державної влади слід окремо виділити правоохоронні органи, що являють собою сукупність органів виконавчої влади, діяльність яких спрямована на захист прав і свобод людини, охорону законності та підтримання суспільного правопорядку. Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної

політики у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку є Міністерство внутрішніх справ, основними завданнями якого є забезпечення формування державної політики у сфері охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку [408]. Діяльність поліції як органа державної влади спрямована на забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання безпеки і порядку [392].

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави [392].

Головним завданням діяльності Національної гвардії України, яка є окремим військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України, визначено виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави [391].

Відповідно до Закону України «Про прокуратуру України», головною метою діяльності системи прокуратури України також визнається захист прав і свобод людини, а також загальних інтересів суспільства та держави [408].

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що встановлює основне завдання судів в Україні, суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, має забезпечувати кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [425]. До інших завдань судової гілки влади в Україні також віднесено:

- приведення у відповідність із міжнародними стандартами процедури затримання і тримання особи під вартою, припинення практики незареєстрованих затримань;
- забезпечення періодичних перевірок судом законності затримання, позбавлення свободи осіб;
- посилення ефективності судового контролю за підставами позбавлення свободи та ін. [350].

Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» визначено єдиний державний орган — Державну кримінально-виконавчу службу України, на який, згідно зі ст. 1 Закону, покладається завдання щодо здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань [331]. Враховуючи основні завдання кримінально-виконавчої політики, а саме: визначення основних напрямів ефективного виконання кримінальних покарань за умов суворого дотримання вимог законності; розроблення основних напрямів діяльності органів держави і громадськості для досягнення виправлення та ресоціалізації засуджених; розроблення основних напрямів діяльності, пов'язаної з профілактикою вчинення злочинів і правопорушень засудженими та ін., визначимо, що діяльність Державної кримінально-виконавчої служби спрямовано на дотримання прав і свобод людини в процесі виконання кримінальних покарань, приведення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, у відповідність з європейськими стандартами, створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених.

Міністерство юстиції України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, зокрема державну політику з питань організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, забезпечує здійснення правового регулювання з питань забезпечення та реалізації конституційних прав і свобод людини, а також

контроль за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту [358]. Для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України створені: Адміністрація Державної кримінально-виконавчої служби України — міжрегіональний територіальний орган Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань вищого рівня [432], що реалізує повноваження Мін'юсту в сфері виконання покарань та пробації, здійснює керівництво оперативно-службовою діяльністю та організовує фінансово-господарську діяльність підпорядкованих йому міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України, а також його територіальні органи — Міжрегіональні управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України (Західне, Південне, Південно-Східне, Північно-Східне, Центральне, Центрально-Західне) [386], установи виконання покарань, слідчі ізолятори, заклади освіти, заклади охорони здоров'я, підприємства установ виконання покарань, інші підприємства, установи та організації [331]. Окремо функціонують ДУ «Центр пробації», що регулює діяльність центрів пробації в Україні [431], ДУ «Центр охорони здоров'я» [430].

Відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України участь у виправленні та ресоціалізації засуджених та проведенні соціально-виховної роботи з ними можуть брати об'єднання громадян та засоби масової інформації, релігійні або благодійні організації, окремі особи в порядку, встановленому законами України [158].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [337] при кожному органі виконавчої влади передбачено утворення консультативно-дорадчого органу — громадської ради, головним завданням діяльності якої є забезпечення участі громадян в управлінні державними справами.

Самостійним інститутом громадянського суспільства, який діє незалежно від незаконного впливу органів державної влади, завдаючи при цьому значний вплив на державні структури, та є свого роду гарантією захисту й забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, є неурядові правозахисні організації — добровільні громадські об'єднання, що мають своєю основною метою захист прав і свобод людини і громадянина [95, с.127-128]. Як відзначають експерти, діяльність правозахисних організацій спрямована на утвердження й захист прав людини і основоположних свобод, ефективний контроль за їх дотриманням державою, її органами і посадовими особами, для чого вони мають працювати одночасно в трьох напрямках:

- 1) захист прав людини в конкретних випадках, громадські розслідування фактів порушень прав людини державними органами;
- 2) поширення інформації про права людини, правове виховання;
- 3) аналіз стану з правами людини [112].

Одним із найважливіших елементів цільового блоку адміністративно-правового статусу суб'єкту правовідносин є його функції. У найбільш широкому значенні функції можна визначити як ролі, що виконуються певними елементами соціальної системи, суб'єктами відносин з метою реалізації своїх цілей та інтересів, а також інтересів і потреб суспільства [483, с.397], комплекс взаємопов'язаних організаційно-правових впливів суб'єкта, що є напрямком для досягнення мети, поставленої перед певною системою управління [524, с.113]. У сучасній адміністративно-правовій науці функція вважається однією з основоположних, засадничих, фундаментальних категорій існування будь-якого суб'єкту діяльності. Ця категорія має кілька тлумачень: основні напрямки (сторони, види) діяльності, призначення, обов'язок виконання певної роботи тощо [20, с.62].

У найзагальнішому вигляді функції як елемент структури адміністративно-правового статусу можуть бути представлені як сукупність дій суб'єкта, що реалізуються у певних напрямках, спрямовані на досягнення

головної мети їх діяльності та виконання поставлених перед ними завдань. При цьому слід підкреслити, що саме через свої функції суб'єкт правовідносин виявляє свій зміст та призначення [117, с.179]. Виходячи з загального визначення функцій як основних напрямків діяльності суб'єкта, що, перш за все, зумовлюються його цілями та завданнями, Л. Анохіна відзначає такі основні ознаки функцій, як безперервність, постійність, необумовленість конкретними подіями та діями [13, с.9]. А. Неугодніков, аналізуючи адміністративно-правовий аспект правового статусу органів державного управління, визначає зміст функцій як комплекс основних взаємопов'язаних напрямків діяльності, що реалізуються як відповідним органом в цілому, так і його окремими структурними підрозділами, посадовими особами і службовцями для досягнення загальної мети [216, с.31]. Як структурний елемент адміністративно-правового статусу органу управління, функції мають низку характерних ознак. Зокрема, слід зазначити, що функція є проявом життєздатності, активності органу управління (його структурних підрозділів, службових осіб), а її невід'ємними рисами є організуючий вплив та динамізм. Крім того, функції органів влади та управління мають статутний характер, що означає їх правову регламентацію в законодавчих та підзаконних нормативних актах різного рівня (у тому числі — положеннях, посадових інструкціях, тощо), в яких, зокрема, встановлюються й наслідки невиконання (порушення) функцій у вигляді юридичної відповідальності [126, с.27].

Отже, як окремий елемент структури адміністративно-правового статусу, функції можуть бути визначені як нормативно-регламентовані та забезпечені організаційно усталені напрями діяльності суб'єкта правовідносин, що відбивають та конкретизують його відповідні цілі та завдання. Усіх суб'єктів реалізації і захисту прав людини і громадянина можна поділити на тих, які наділені відповідними функціями від імені держави та тих, які здійснюють певні функції як інститути громадянського суспільства [482, с.75]. У загальному масиві їх функцій слід виділити

самостійні (головні, заради яких, власне, й створюються дані суб'єкти) та допоміжні (додаткові, спрямовані на створення належних умов для реалізації основних функцій) [190, с.173; 528, с.99].

Як відзначають експерти, у сфері забезпечення прав і свобод засуджених осіб використовується система функцій, притаманних державному управлінню в цілому, а їх конкретний зміст опосередковується у повноваженнях, якими наділені відповідні органи державного управління у цій сфері, відповідними нормативно-правовими актами [448, с.9]. Зокрема, відповідно до Закону України «Про державну службу», до основних функцій віднесено підготовку, розробку та забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів у відповідній сфері діяльності, а також здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства [332]. Таким чином, до основних функцій органів державної влади у сфері забезпечення прав і свобод засуджених осіб в Україні слід, насамперед, віднести, функцію нормативно-правового регулювання (вироблення та реалізація державної політики у даній сфері) та функцію контролю і нагляду в сфері виконання і відбування кримінального покарання. Кримінально-виконавчий кодекс України містить в собі перелік цілої низки функцій кримінально-виконавчої системи, серед яких можна виділити: охоронну, запобіжну, соціальну, нейтралізаційну, виправну, регулятивну (організаційну), інформаційну та ін. [152, с.18] Закон «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» закріплює правозастосовні та правоохоронні функції щодо діяльності органів, які реалізують державну політику у сфері виконання кримінальних покарань [325]. Аналіз особливостей правового статусу державних органів влади і, насамперед, органів виконавчої влади, дав можливість сучасним дослідникам виділяти такі функції, як представницька, адміністративна, політична [14, с.11], правотворча, організаційна [69, с.71], а також контрольна, установча та ін. [277, с.82].

Серед основних функцій суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, слід, насамперед, відзначити нормотворчу функцію, що виступає свого роду основою для діяльності усіх учасників правовідносин у даній сфері. До суб'єктів нормотворення у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, слід віднести Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, міністерства, Державний департамент України з питань виконання покарань, місцеві органи виконавчої влади і органи самоврядування.

Так, Верховна Рада України затверджує закони в галузі кримінально-виконавчого законодавства, забезпечуючи єдність законодавчого регулювання у сфері виконання покарань та охорони прав і свобод засуджених осіб на всій території України, зокрема, щодо виконання усіх видів кримінальних покарань, регламентації діяльності органів та установ, які виконують покарання, застосування до засуджених засобів виправного впливу, порядку участі органів державної влади та місцевого самоврядування, інших органів та громадських об'єднань у здійсненні контролю та нагляду за діяльністю органів і установ виконання покарань, дотримання ними конституційних вимог та міжнародних стандартів правового статусу засуджених та ін. [544, с.154]. Президент України є учасником законодавчого процесу (має право законодавчої ініціативи, підписує прийняті Верховною Радою України закони), а також видає укази, прийняті на основі та на виконання Конституції і законів України, та спрямовані на забезпечення прав і свобод засуджених осіб. Кабінет Міністрів України в межах його компетенції видає постанови, спрямовані на конкретизацію загальних положень механізму забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, встановлених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України. Центральні органи виконавчої влади видають власні підзаконні акти, що забезпечують механізм реалізації, охорони та захисту прав засуджених осіб, який міститься у вищих за своєю юридичною силою нормативно-правових

актах, здійснюють відповідну організаційну, політичну та іншу діяльність у процесі прийняття необхідних законів України, актів глави держави та уряду, інших нормативно-правових актів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, беруть участь у формуванні правової та іншої державної політики у даній галузі, забезпечують її необхідне правове оформлення та послідовну реалізацію [277, с.81].

До основних функцій суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, слід віднести охоронну (правозахисну) функцію. Означена функція визначає напрямки діяльності основних суб'єктів забезпечення прав засуджених осіб, є основою державної стратегії у сфері виконання покарань та необхідною підставою для конкретизації інших функцій, які можуть виникати у процесі діяльності суб'єктів захисту прав і законних інтересів осіб, засуджених до позбавлення волі (зокрема, функції контролю, взаємодії та ін.). Охоронна (правозахисна) функція може бути представлена як специфічна діяльність відповідних суб'єктів, що виявляється у створенні необхідних умов для використання особою наданих їй законом можливостей щодо захисту своїх прав і свобод. Суб'єктами реалізації охоронної функції у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, є суди, органи кримінально-виконавчої служби України, уповноважені особи органів внутрішніх справ, спеціальні державні органи і установи виконання покарань, представники адміністрацій виправних установ.

Так, охоронна (правозахисна) функція стосовно прав засуджених осіб відноситься до головних функцій органів судової влади і виявляється в охороні прав, свобод та інтересів індивідуальних і колективних суб'єктів публічно-правових відносин у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі). Як наголошують сучасні науковці, правозахисна функція суду проявляється у самому процесі здійснення судочинства: у засадах та принципах, яких суд повинен дотримуватись під час здійснення кримінально-виконавчого судочинства, у процесуальній формі [488, с.48-50].

Охоронна функція стосовно прав засуджених осіб забезпечується діяльністю спеціальних державних органів і установ виконання покарань. С. Зливко підкреслює, що правоохоронна діяльність державної кримінально-виконавчої служби України в системі загальних напрямків такої діяльності передусім полягає у виконанні судових рішень [114, с.94]. Діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України спрямована на забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, підрозділами таких установ та слідчих ізоляторів.

Однією з головних функцій, яка не поглинається іншими і не є допоміжною, а, навпроти, об'єднує інші, активно впливаючи на них та корегуючи їх зміст, є функція контролю, що полягає в «аналізі та порівнянні фактичного стану справ з вимогами, які поставлені перед системою, пошуку відхилень від поставлених завдань та з'ясуванні причин цих відхилень, оцінці діяльності та розвитку системи» [192, с.199]. Зміст контрольної функції у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, становить контроль за дотриманням вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань у частині реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина в установах пенітенціарної системи. Залежно від суб'єкта, який здійснює контрольні функції, можна виокремити такі основні види контролю, як державний контроль (парламентський, урядовий, судовий) та громадський контроль. Основними суб'єктами контролю у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, є Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, суди, прокуратура, правоохоронні органи, органи державної кримінально-виконавчої служби, а також різноманітні об'єднання громадян, спостережні комісії, правозахисні організації та ін.

Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод осіб, які утримуються в установах виконання покарань, здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Метою

парламентського контролю, який здійснює Уповноважений відповідно до законодавства, є:

1) захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України;

2) додержання та повага до прав і свобод людини і громадянина суб'єктами правовідносин;

3) запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню;

4) сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі;

5) поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина;

6) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод;

7) сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу [427].

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб. Втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб у діяльність Уповноваженого забороняється [427].

Актами реагування Уповноваженого щодо порушень положень Конституції України, законів України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини і громадянина є конституційне подання Уповноваженого та подання Уповноваженого до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств,

установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб [427].

Питання контролю щодо здійснення прав і свобод людини та громадянина, а також створення сприятливих умов для всебічного розвитку особистості законодавством України віднесено до основних завдань Кабінету Міністрів України [380]. Зокрема, Закон України «Про Кабінет Міністрів України» серед основних повноважень Кабінету Міністрів у сфері правової політики, законності, забезпечення прав і свобод людини та громадянина визначає:

- здійснення контролю за додержанням законодавства органами виконавчої влади, їх посадовими особами, а також органами місцевого самоврядування з питань виконання ними делегованих повноважень органів виконавчої влади у даній сфері;

- вжиття заходів щодо захисту прав і свобод, гідності, життя і здоров'я людини та громадянина від протиправних посягань, охорони власності та громадського порядку, забезпечення пожежної безпеки, боротьби із злочинністю, запобігання і протидії корупції;

- здійснення заходів щодо забезпечення виконання судових рішень органами виконавчої влади та їх керівниками;

- забезпечення координації і контролю за діяльністю органів виконавчої влади щодо запобігання і протидії корупції у даній сфері та ін. [380].

Одним із видів державного контролю є судовий контроль. Л. Стрельбіцька з цього приводу слушно зазначає, що саме контрольна діяльність суду має вирішальне значення для забезпечення процесуально-правового статусу засудженого на стадії виконання вироку [488, с.48-50]. Особливість цього контролю полягає у тому, що він здійснюється не систематично, не повсякденно, а одноразово при розгляді справ [9, с.502].

Передбачене Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» завдання центральних органів виконавчої влади здійснювати державний нагляд (контроль) [435] визначає основний функціональний

напрямок діяльності правоохоронних органів України. Як підкреслює В. Лукашевич, правоохоронні органи являють собою сукупність державних органів влади, основною функцією яких є охорона законності, боротьба зі злочинністю та іншими правопорушеннями [175, с.23-24].

Відповідно до Закону України «Про прокуратуру України», на прокуратуру, що становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави, покладається функція нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [414]. У наказі Генеральної прокуратури України № 161 від 20.04.2016 р. «Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» до основних функціональних напрямків діяльності на цьому напрямі визначено забезпечення нагляду за додержанням:

- прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства і держави при виконанні покарань та інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи, відповідно до законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

- законодавства щодо запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню із затриманими, взятими під варту та засудженими;

- визначених законодавством вимог режиму, порядку та умов відбування покарань засудженими особами та ін. [398].

Особливе місце серед органів державної влади, що здійснюють контроль за реалізацією та охороною прав засуджених в Україні, належить Міністерству юстиції України та органам Державної кримінально-виконавчої

служби України [331]. Зокрема, до основних функціональних напрямків діяльності Міністерства юстиції України відноситься контроль за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених [358]. Адміністрація державної кримінально-виконавчої служби України реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань узагальнює практику застосування законодавства з питань, що стосуються завдань Державної кримінально-виконавчої служби України, розробляє пропозиції, спрямовані на його вдосконалення, і вносить їх на розгляд Міністерству юстиції України [331]. Діяльність Адміністрації державної кримінально-виконавчої служби України спрямована на організацію контролю за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, а також за реалізацією законних прав та інтересів засуджених осіб, організація та контроль за виконанням судових рішень стосовно засуджених осіб. На Управління пенітенціарних інспекцій покладається організація контролю за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізації законних прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту, та персоналу в органах і установах ДКВС України; організація інспектування органів та установ ДКВС України щодо стану ефективності їх управлінської діяльності та дотримання прав людини і громадянина під час виконання і відбування кримінальних покарань; здійснення контролю за дотриманням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час виконання і відбування кримінальних покарань в органах і установах ДКВС України; розробка пропозицій щодо реалізації зауважень та рекомендацій, викладених у Доповідях Європейського комітету по запобіганню катуванням та нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Підкомітету ООН із попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження та покарання та здійснення контролю

за станом їх виконання; організація проведення службових розслідувань за фактами надзвичайних подій та вчинених злочинів, порушення прав та свобод людини і громадянина під час виконання і відбування кримінальних покарань в органах і установах ДКВС України та ін. [510].

Громадський контроль за дотриманням прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, здійснюють спостережні комісії, а також, у випадках, встановлених законодавством, громадські об'єднання [158]. Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах», на спостережні комісії покладено функцію організації та здійснення контролю за дотриманням прав, основних свобод і законних інтересів засуджених осіб та осіб, звільнених від відбування покарання [362]. Разом з органами і установами виконання покарань, спостережні комісії вносять до суду за місцем відбування покарання засудженими подання щодо: умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким; звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. На підставі інформації органів і установ виконання покарань ведуть облік осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, організують громадський контроль за поведінкою цих осіб та проведення виховних заходів за місцем їх роботи (навчання) і проживання протягом невідбутої частини покарання [362]. До важливих завдань спостережних комісій у сфері контролю за дотриманням прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, відносяться також погодження зміни умов тримання засуджених у разі збільшення їх суворості, сприяння органам і установам виконання покарань у виправленні і ресоціалізації засуджених осіб та створенні належних умов для їх тримання, організація виховної роботи з особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, та громадського контролю за їх поведінкою протягом невідбутої частини покарання, надання допомоги у соціальній адаптації особам, звільненим від відбування

покарання надання допомоги у соціальній адаптації особам, звільненим від відбування покарання [362].

У випадках, встановлених Кримінально-виконавчим кодексом України та законами України, громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань можуть здійснювати об'єднання громадян, зокрема, правозахисні організації. Предметом контролю правозахисних організацій є поточна державна політика в галузі прав людини, рішення, дії державних органів та їх посадових осіб, внаслідок яких порушуються права людини і основоположні свободи, або створюються перешкоди для здійснення прав і свобод, або людина незаконно залучається до виконання яких-небудь обов'язків або притягається до відповідальності. До функціональних напрямків діяльності правозахисних організацій відносять захист прав і свобод людини, закріплених в Конституції і національному законодавстві, а також підвищення рівня освіченості та поінформованості в галузі прав людини, заохочення становлення цінностей і розвиток настанов, що сприяють повазі і усвідомленню прав людини [112].

До допоміжних (додаткових) функцій суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, слід віднести функцію сприяння виправленню (виховну функцію), функцію ресоціалізації засуджених, функцію соціального захисту і запобігання (профілактики) правопорушень та ін.

Так, зокрема, Кримінально-виконавчим кодексом України передбачено положення про необхідність застосування до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, заходів виправлення і ресоціалізації [158]. Під виправленням засудженого розуміється певний процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. Ресоціалізація засудженого визначається як свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [158]. Н. Кльован підкреслює, що функції виправлення і ресоціалізації являють собою

правову основу для реалізації всього комплексу засобів виховного і профілактичного впливу на засуджених, оскільки процес виправлення носить примусовий характер [124, с.336]. Відповідно до ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України, основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив [158]. Отже, виховна функція здійснюється такими основними засобами:

1) шляхом реалізації покарання, оскільки примус виховує людину, привчає її до дисципліни та до дотримання встановлених правил при відбуванні покарання;

2) шляхом встановлення і реалізації правил поведінки, які не є за своєю природою каральними, а інколи взагалі не регулюються правом в звичайному житті (що таким чином привчає засуджених осіб до порядку і організованості);

3) шляхом створення необхідних правових заходів, які сприяють успішному застосуванню до засуджених осіб засобів виправного впливу [124, с.336].

Забезпечення необхідних умов для виправлення і ресоціалізації засуджених є однією з функцій державної влади яка реалізується за допомогою відповідних механізмів регуляторного впливу [158]. Надавати допомогу відповідним державним органам влади та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи можуть також об'єднання громадян та засоби масової інформації, релігійні та благодійні організації, окремі особи [158]. Тож суб'єктами регуляторного впливу, функцією яких є виправлення та ресоціалізація осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, є: центральні та місцеві органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері соціальної політики, міграції, охорони здоров'я, освіти; органи внутрішніх справ; органи державної кримінально-виконавчої служби України; соціальні служби для сім'ї, дітей та

молоді, органи праці та соціального захисту населення, державні служби зайнятості, інші державні та громадські інституції, до функцій яких безпосередньо чи опосередковано відноситься здійснення виправлення та ресоціалізації засуджених.

Функція соціального захисту, спрямована на соціальну адаптацію осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, передбачає заходи щодо соціального патронажу та обслуговування засуджених, а також соціального супроводу та контролю за поведінкою засуджених, суб'єктами реалізації яких є органи праці та соціального захисту населення; державні служби зайнятості; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; органи внутрішніх справ; органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах міграції, охорони здоров'я, освіти (на стадії перебування засуджених у місцях позбавлення волі), які взаємодіють з установами виконання покарань та кримінально-виконавчими інспекціями та ін.

Однією з функцій суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, є функція запобігання вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими, що передбачена ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України [158]. Профілактична функція (функція запобігання правопорушенням) в місцях позбавлення волі реалізується шляхом ізоляції засуджених від суспільства і одночасного роздільного тримання різних категорій засуджених для максимальної захищеності їх від шкідливого впливу; постійного нагляду за ними; точного і неухильного виконання ними своїх обов'язків; перегляду кореспонденції; застосуванні заходів стягнення і безпеки тощо [124, с.336]. Суб'єктами реалізації профілактичної функції у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, є органи державної кримінально-виконавчої служби України, установи виконання покарань, місцеві органи влади та їх виконавчі структури, що

несуть відповідальність за стан правопорядку на підвідомчій території, органи внутрішніх справ, центри соціальної реабілітації, громадські об'єднання, які були безпосередньо створені для цієї діяльності, а також інші органи державного управління, організації та громадські об'єднання, які можуть займатися профілактичною діяльністю поряд із своїми основними функціями. П. Гламазда та М. Яцишин виділяють низку технічних вимог та механізмів їх реалізації, необхідних для досягнення необхідного рівня ефективності профілактичної діяльності щодо профілактики (запобігання вчиненню правопорушень) правопорушень, серед яких, зокрема, слід відзначити:

- постійне удосконалення видів і засобів профілактики злочинів, дотримання відповідного співвідношення між ними;

- врахування важливості різноманітних соціальних процесів, зокрема, тих, які детермінують злочинність і вимагають тактичного співвідношення кількісних та якісних показників об'єктів профілактичного впливу, а також сил і засобів, задіяних для виконання кримінального покарання чи інших профілактичних дій;

- створення умов, сприятливих для досягнення позитивного профілактичного результату та відповідне наукове та нормативно-правове забезпечення тактики профілактичної діяльності, що передбачає: систематичний науковий аналіз явищ злочинності; визначення правового статусу засуджених, гарантії захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків і особистої безпеки, особливо в частині застосування до них заходів профілактичного впливу; корегування змісту виконання покарання і тактики запобігання злочинам шляхом введення у структурних дільницях колоній рівнів безпеки, гласності використання технічних засобів нагляду і контролю за поведінкою засуджених та ін. [63, с.74-81].

2.3. Адміністративні повноваження суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні

Головним змістовим елементом у структурі правового статусу суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, є компетенція, що, у поєднанні із встановленими завданнями та функціями, дає цілісну уяву про зміст діяльності будь-якого учасника правовідносин. Саме компетенційний блок становить собою основу адміністративно-правового статусу суб'єктів права, що складається із сукупності повноважень і містить в собі права та обов'язки, пов'язані зі здійсненням відповідних напрямків діяльності в системі адміністративно-правових відносин [87, с.119].

Слід відзначити, що ані сучасна правова наука, ані чинне законодавство наразі не дають єдиного чіткого визначення змісту та структури поняття «компетенція», що активно використовується у вітчизняній юридичній науці та нормотворчій практиці.

У сучасній науковій літературі компетенція визначається в цілому як сукупність предметів відання, завдань, повноважень, прав і обов'язків посадової особи чи громадського органу [539, с.135], закріплені в офіційній формі права і обов'язки, тобто повноваження будь-якого органу або посадової особи, що визначають можливості цього органу або посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організувати та контролювати їх виконання, вживати у необхідних випадках заходи відповідальності [1, с.196]. Компетенція залежить від завдань, які покладаються на особу або державний чи громадський орган, виду органу, а також від взаємовідносин з іншими органами.

В адміністративному праві компетенція як елемент правового статусу, що відбиває здатність суб'єкта здійснювати функції управління, являє собою окрему адміністративно-правову категорію, яка визначає життєдіяльність суб'єктів як публічно-правових, так і приватноправових відносин [496, с.60].

В. Авер'янов, виходячи з загального розуміння адміністративно-правового

статусу як комплексу конкретно визначених суб'єктивних прав та обов'язків, що закріплені за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права, стосовно колективних суб'єктів, зокрема – органів державної влади, відзначає, що основою змісту правового статусу кожного органу є компетенція [55, с.247]. Зміст компетенції безпосередньо зумовлюється комплексом завдань та функцій, які покладаються на конкретний державний чи громадський орган (посадову особу), його місцем в загальному механізмі держави, а також характером взаємовідносин з іншими органами та посадовими особами. Останній, за слушним зауваженням В. Колпакова, визначається дорученою даному органу сферою управління, його місцем в управлінській (владній) ієрархії та власними структурними особливостями [133, с.30].

Розширюючи зміст даної категорії адміністративно-правової науки, І. Бачило, І. Ганділова, О. Гришковець в структурі компетенції пропонують виділяти такі основні елементи як:

- права та обов'язки;
- участь в управлінських відносинах, яка, зокрема, передбачає й право видавати відповідні акти;
- підвідомчість;
- правове закріплення кола об'єктів, на які поширюються владні повноваження [474, с.32].

Слід також відзначити, що окремі вітчизняні та зарубіжні дослідники пропонують виділення більшої кількості елементів у структурі компетенції, відзначаючи поряд із повноваженнями органів і посадових осіб та предметами відання прав, й інші складові, до яких інколи відносять навіть завдання і функції суб'єктів правовідносин, юридичну відповідальність, які є окремими (самотійними) елементами правового статусу [533, с.23; 539, с.135]. З цього приводу слід повністю погодитися із думкою Б. Лазарева, який, наголошуючи на недоцільності їх віднесення до складових елементів компетенції, підкреслює, що «завдання і функції можуть охоплюватися

поняттям «компетенція» лише в тій мірі, в якій вони знаходять своє відбиття в правах та обов'язках організації (установи), тобто елементами компетенції є не самі завдання і функції організації, а закріплені за ними законодавством права та обов'язки щодо їх здійснення» [167, с.46].

Отже, аналіз основних наукових підходів до характеристики сутності та структури компетенції як ключового елементу адміністративно-правового статусу дозволяє визначити її як сукупність юридично встановлених повноважень (прав і обов'язків) конкретного суб'єкта, що відбиває його місце у системі зв'язків з іншими суб'єктами адміністративних правовідносин. Таким чином, компетенція суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, має розглядатися як такий елемент їх адміністративно-правового статусу, що відбиває законодавчо визначене коло повноважень, спрямованих на здійснення покладених на них завдань та функцій, пов'язаних з безпосереднім здійсненням даної діяльності щодо забезпечення, охорони і захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі.

В юридичній літературі повноваження органів публічної влади та їх посадових осіб, а також громадських об'єднань найчастіше тлумачаться як встановлене законодавством нерозривне поєднання прав і обов'язків [39, с.73; 161, с.233]. Сучасна довідкова література визначає повноваження як сукупність прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій [54, с.210].

Адміністративне право як ключовий елемент повноважень являє собою закріплену в адміністративно-правових нормах міру можливої поведінки суб'єкту правовідносин щодо реалізації покладених на нього функцій і завдань публічного характеру.

Адміністративний обов'язок являє собою встановлену нормами адміністративного права, юридично забезпечену й безумовну необхідність

здійснення суб'єктом правовідносин певної юридично значущої дії з метою реалізації покладених на нього публічних функцій і завдань. Обов'язки, як невід'ємна складова повноважень, дають можливість визначити, яку роль виконує той чи інший суб'єкт певних правовідносин. На підставі аналізу низки нормативно-правових актів, що закріплюють правовий статус посадових осіб, Н. Янюк пропонує виділення таких загальних обов'язків як складової повноважень суб'єкта адміністративних правовідносин:

- здійснення загального керівництва роботою відповідної організаційної структури;
- забезпечення організації роботи по підборі кадрів організаційної структури;
- вирішення питань про заохочення та покарання підлеглих працівників;
- організація і контроль за роботою апарату відповідного органу;
- персональна відповідальність за виконання завдань, які покладені на організаційну структуру [542, с.89-90].

Отже, визначаючи повноваження як цілісну систему прав і свобод органів публічної влади та їх посадових осіб, а також громадських об'єднань, слід за О. Альохіним наголосимо, що дана система містить у собі як обов'язок, так і право виконувати визначені законодавством завдання та функції суб'єкта [12, с.128]. Таким чином, маємо відзначити, що зміст завдань та функцій суб'єктів забезпечення прав громадян в Україні, засуджених до позбавлення волі, безпосередньо конкретизується у тих повноваженнях, якими органи державного управління та посадові особи у даній сфері, а також недержавні суб'єкти, наділяються відповідними нормативно-правовими актами чинного законодавства.

Повноваження Верховної Ради України у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, закріплюються нормами Конституції України [142] та Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [427]. Так, відповідно до положень

Конституції України, як один з провідних суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, Верховна Рада України:

- визначає основні засади внутрішньої та зовнішньої політики держави, в тому числі й у сфері захисту прав людини (зокрема, розробляє законопроекти, приймає закони і постанови у даній сфері, ратифікує міжнародні угоди у галузі прав людини та ін.);

- на законодавчому рівні формує сучасну нормативно-правову основу правового захисту прав людини, у тому числі — визначає основи взаємодії суб'єктів, діяльність яких спрямована на забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні;

- формує сучасну державну кримінально-виконавчу політику України та здійснює її конституційне регулювання, зокрема у питаннях щодо поводження з засудженими до позбавлення волі;

- здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина в установах виконання покарань [142].

До компетенції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі, віднесено такі повноваження:

- право відвідувати без попереднього повідомлення про час і мету відвідування місць, в яких особи примусово тримаються за судовим рішенням, в тому числі кримінально-виконавчих установ;

- право опитувати осіб, які перебувають у місцях, в яких особи примусово тримаються за судовим рішенням, в тому числі кримінально-виконавчих установ, та отримувати інформацію стосовно поводження з цими особами і умов їх тримання;

- право бути присутнім на засіданнях судів усіх інстанцій, у тому числі на закритих судових засіданнях, за умови згоди суб'єкта права, в інтересах якого судовий розгляд оголошено закритим;

- право звертатися до суду із заявою про захист прав і свобод людини і громадянина, які за станом здоров'я чи з інших поважних причин не можуть

цього зробити самостійно, а також особисто або через свого представника брати участь у судовому процесі у випадках та порядку, встановлених законом;

– право направляти у відповідні органи акти реагування Уповноваженого у разі виявлення порушень прав і свобод людини і громадянина для вжиття цими органами заходів;

– право перевіряти стан додержання встановлених прав і свобод людини і громадянина відповідними державними органами, в тому числі тими, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, вносити в установленому порядку пропозиції щодо поліпшення діяльності таких органів у цій сфері та ін. [427].

З метою виконання функцій національного превентивного механізму відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, Уповноважений з прав людини:

1) здійснює без попереднього повідомлення про час і мету відвідувань та без обмеження їх кількості регулярні відвідування місць, в яких особи примусово тримаються за судовим рішенням, в тому числі кримінально-виконавчих установ;

2) проводить опитування осіб, які перебувають у місцях, в яких особи примусово тримаються за судовим рішенням, в тому числі кримінально-виконавчих установ, з метою отримання інформації стосовно поводження з цими особами і умов їх тримання, а також опитування інших осіб, які можуть надати таку інформацію;

3) вносить органам державної влади, державним органам, підприємствам, установам, організаціям незалежно від форми власності, у тому числі кримінально-виконавчих установам, пропозиції щодо попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання;

4) залучає на договірних засадах (на платній або безоплатній основі) до регулярних відвідувань місць, в яких особи примусово тримаються за судовим рішенням, в тому числі кримінально-виконавчих установ, представників громадських організацій, експертів, учених та фахівців, у тому числі іноземних [427].

Відповідно до законодавства, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини щороку готує спеціальну доповідь про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, яка оприлюднюється в засобах масової інформації та надсилається Президентові України, Верховній Раді України і Кабінету Міністрів України з додержанням законодавства України про інформацію [427].

До найважливіших суб'єктів, що законодавчо уповноважені формувати державну політику у сфері захисту прав людини, у тому числі й у питанні забезпечення та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі, відноситься й Президент України, який, відповідно до норм Конституції України, виступає гарантом додержання прав і свобод людини і громадянина, має право законодавчої ініціативи, повноваження щодо підписання законів, в тому числі законопроектів і законів кримінально-виконавчого характеру, здійснює помилування засуджених, видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України, має повноваження щодо затвердження концепцій і стратегій реформування кримінально-виконавчого законодавства і діяльності системи виконання покарань та ін. [142].

До компетенції Кабінету Міністрів України нормами Конституції України віднесено: забезпечення здійснення внутрішньої і зовнішньої політики України, в тому числі у сфері виконання кримінальних покарань; вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина; спрямування і координацію роботи міністерств, інших органів виконавчої влади, у тому числі в сфері виконання кримінальних покарань [142]. Свої повноваження Кабінет Міністрів України здійснює, приймаючи постанови і

розпорядження зі стратегічних та поточних питань управління, а також використовуючи право законодавчої ініціативи шляхом підготовки законопроектів та подання їх на розгляд до Верховної Ради України [142].

Функціональне призначення Кабінету Міністрів України щодо забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, конкретизується шляхом визначення його повноважень у відповідних сферах (соціальной, економічній, правоохоронній, духовно-культурній та ін.), у яких діяльність Кабінету Міністрів України спрямовується на забезпечення проведення державної політики та розробку і здійснення загальнодержавних програм розвитку.

Так, відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України», до основних повноважень Кабінету Міністрів України у сферах правової політики, законності, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, які стосуються захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі, зокрема, віднесено:

- забезпечення проведення державної правової політики;
- здійснення контролю за додержанням законодавства органами виконавчої влади, їх посадовими особами, а також органами місцевого самоврядування з питань виконання ними делегованих повноважень органів виконавчої влади;
- вжиття заходів щодо захисту прав і свобод, гідності, життя і здоров'я людини та громадянина від протиправних посягань, охорони власності та громадського порядку, забезпечення пожежної безпеки, боротьби із злочинністю, запобігання і протидії корупції;
- здійснення заходів щодо забезпечення виконання судових рішень органами виконавчої влади та їх керівниками;
- створення умов для вільного розвитку і функціонування системи юридичних послуг та правової допомоги населенню;
- здійснення заходів щодо забезпечення функціонування системи безоплатної правової допомоги;

- створення належних умов для функціонування судів та діяльності суддів;
- організація фінансового і матеріально-технічного забезпечення діяльності правоохоронних органів;
- забезпечення координації та контролю за діяльністю органів виконавчої влади щодо запобігання і протидії корупції та ін. [380].

Кабінет Міністрів України спрямовує і координує роботу міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, які забезпечують проведення державної політики у сфері захисту прав людини, у тому числі й щодо забезпечення прав і свобод засуджених осіб, виконання Конституції та законів України, актів Президента України, додержання прав і свобод людини та громадянина [380].

Центральні органи виконавчої влади, а також місцеві органи виконавчої влади на відповідній території згідно з законодавством забезпечують: виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади, у тому числі й тих, що спрямовані на забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі; законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян; виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, взаємодію з органами місцевого самоврядування; реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень у сфері забезпечення прав людини і громадянина, у тому числі й щодо захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні [142].

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», захист прав, свобод та інтересів особи гарантується незалежним, безстороннім і справедливим судом [425]. Як підкреслюють експерти, контрольна діяльність суду має вирішальне значення для забезпечення процесуально-правового статусу засудженого на стадії виконання вироку. Інша важлива функція суду — правозахисна — виявляється у самому процесі здійснення судочинства: у

тих засадах та принципах, яких суд має дотримуватись під час здійснення кримінально-виконавчого судочинства [488, с.48-50]. До них законодавством, зокрема, віднесено: незалежність суду від будь-якого незаконного впливу, доступність правосуддя та його здійснення на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, гласність і відкритість судового процесу, обов'язковість судових рішень до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України, право на перегляд справи та оскарження судового рішення та ін. [425].

Відповідно до Закону України «Про прокуратуру», до повноважень прокуратури України віднесено нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [414]. Зокрема, прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, має право у будь-який час за посвідченням, що підтверджує займану посаду, відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, установи, де перебувають особи, щодо яких застосовані примусові заходи медичного або виховного характеру, та будь-які інші місця, до яких доставлено осіб з метою складення протоколу про адміністративне правопорушення чи в яких особи примусово тримаються згідно з судовим рішенням або рішенням адміністративного органу. Крім того, відповідно до Закону, прокурор здійснює нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян в органах та установах, шляхом проведення регулярних перевірок, а також у зв'язку з необхідністю належного реагування на відомості про

можливі порушення законодавства, що містяться у скаргах, зверненнях чи будь-яких інших джерелах (у межах реалізації зазначеної функції прокурор має право залучати відповідних спеціалістів) [414].

Забезпечення права на захист та надання правової допомоги Конституція України покладає на адвокатуру [142]. Предметом її діяльності є надання правової допомоги конкретним фізичним та юридичним особам. У кримінальному процесі такою особою є, зокрема, засуджений, якому гарантується право на надання кваліфікованої правової допомоги, яку може надати саме адвокат. Як захисник засудженого у кримінальному судочинстві [151], адвокат здійснює захист його прав, свобод та законних інтересів, надає йому правову допомогу, що охоплює широке коло дій: допомогу в пошуку необхідного нормативно-правового акту, роз'ясненні його змісту, сприянні у складанні клопотань, заяв, чи інших документів, наданні консультацій, представництві інтересів засудженого в суді чи іншому державному органі та ін. Слід відзначити, що при вирішенні справ у судах та інших державних органах України лише адвокати можуть виконувати вказані види діяльності, проте правову допомогу засудженій особі можуть також надавати й інші недержавні суб'єкти — юрисконсульти, спеціалісти профспілок, нотаріуси, працівники поліції та ін. [488, с.48-50].

Міністерство юстиції України, за визначенням експертів, слід розглядати як особливий суб'єкт забезпечення прав і свобод засуджених осіб, що являє собою орган державної влади, який займає певне проміжне положення між органами, які формують державну політику та, органами, які її реалізують [210, с.218], адже, відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, воно є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, зокрема державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації [358].

Міністерство юстиції України відповідно до покладених на нього завдань:

- розробляє проекти законів та інших нормативно-правових актів;
- розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства та подає їх в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України;
- узагальнює практику застосування законодавства та надає методичні рекомендації з питань, що належать до його компетенції;
- розробляє за пропозиціями міністерств та інших центральних органів виконавчої влади плани законопроектної роботи, координує нормотворчу діяльність у міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, здійснює контроль за такою діяльністю;
- здійснює інформування громадян про їх права і свободи, правову політику держави, реалізацію проектів, пов'язаних із правовою освітою;
- сприяє розвитку надання юридичних послуг з метою реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб;
- забезпечує координацію діяльності центральних органів виконавчої влади щодо реалізації державної політики у сфері надання безоплатної правової допомоги, взаємодіє з центральними органами виконавчої влади з питань реалізації Закону України «Про безоплатну правову допомогу»;
- затверджує нормативно-правові акти з питань функціонування системи надання безоплатної правової допомоги та надання такої допомоги відповідно до закону;
- надає методичну допомогу органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з питань, що стосуються надання безоплатної первинної правової допомоги;
- бере участь у розробленні та розповсюдженні освітніх програм у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів громадян;
- забезпечує роботу громадських приймалень з надання безоплатної первинної правової допомоги;
- відповідає за впровадження та функціонування системи безоплатної вторинної правової допомоги;

- приймає рішення про утворення територіальних відділень Координаційного центру з надання правової допомоги;
- забезпечує підвищення професійного рівня працівників центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги;
- встановлює порядок ведення Координаційним центром з надання правової допомоги Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу;
- забезпечує підготовку документів та представництво інтересів держави в Європейському суді з прав людини під час розгляду справ про порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та звітує перед Комітетом міністрів Ради Європи про стан виконання рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України;
- забезпечує координацію виконання рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України;
- звертається до суду з позовами про відшкодування збитків, завданих Державному бюджету України внаслідок виплати відшкодування за рішеннями Європейського суду з прав людини;
- визначає основні напрями діяльності міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Мін'юсту, уповноважених органів з питань пробації, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, воєнізованих формувань, закладів освіти, закладів охорони здоров'я, підприємств установ виконання покарань, інших підприємств, установ та організацій, утворених для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби;
- організовує та контролює виконання вироків суду та інших судових рішень і застосування передбачених законом засобів виправлення засуджених;
- забезпечує здійснення заходів стосовно виявлення та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень і дисциплінарних проступків

засудженими, а також заходів щодо них для припинення кримінальних правопорушень і дисциплінарних проступків;

- забезпечує контроль за організацією охорони установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, дотриманням правопорядку та забезпеченням безпеки в них;

- організовує облік та реєстрацію засуджених та осіб, узятих під варту;

- визначає вид установи виконання покарань, у якій відбуватимуться покарання засуджені до позбавлення волі, здійснює розподіл, переводить їх та осіб, узятих під варту, з однієї установи до іншої;

- здійснює видачу осіб (екстрадицію), а також прийом громадян України, засуджених за кордоном, для відбування покарання на території України та передачу іноземців, засуджених судами України, для відбування покарання за кордоном, забезпечує транзитне перевезення через територію України осіб, узятих під варту, або засуджених згідно із законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

- забезпечує виконання актів амністії та помилування, проводить перевірки дотримання органами і установами вимог нормативно-правових актів, які регламентують порядок оформлення матеріалів до клопотання про помилування;

- організовує проведення соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, залучає до її проведення представників релігійних і благодійних організацій, громадських об'єднань, творчих спілок, фізичних осіб;

- сприяє здійсненню спостережними комісіями та громадськими об'єднаннями громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань;

- організовує у взаємодії з МОН професійно-технічне і загальноосвітнє навчання засуджених;

– організовує здійснення санітарно-епідеміологічного нагляду, медичного контролю за станом здоров'я засуджених та осіб, узятих під варту, надання їм медичної допомоги, забезпечує належний санітарно-епідемічний стан в установах виконання покарань та ін. [358].

З метою організації своєї діяльності Міністерство юстиції України:

– здійснює добір персоналу в апарат Міністерства та на керівні посади в його територіальні органи, на підприємства, в установи та організації, що належать до сфери його управління, організовує роботу з підготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації працівників апарату Мін'юсту та його територіальних органів, а також організовує підвищення кваліфікації працівників центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується через Міністра юстиції, та їх територіальних органів через заклади освіти післядипломної освіти, які належать до сфери управління Мін'юсту;

– контролює діяльність територіальних органів Мін'юсту;

– організовує та контролює роботу державних виконавців, вживає заходів щодо її поліпшення, здійснює керівництво та проводить перевірку діяльності структурних підрозділів територіальних органів Мін'юсту, що забезпечують здійснення повноважень у сфері організації примусового виконання рішень [358].

Мін'юст України відповідно до покладених на нього завдань має право:

1) залучати в установленому порядку спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, вчених, представників інститутів громадянського суспільства до розгляду питань, що належать до компетенції Міністерства;

2) отримувати безоплатно від міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування необхідні для виконання покладених на нього завдань інформацію, документи і матеріали;

3) користуватися відповідними інформаційними базами даних державних органів, державною системою урядового зв'язку та іншими технічними засобами;

4) скликати наради, утворювати комісії та робочі групи, проводити наукові конференції, семінари з питань, що належать до компетенції Міністерства [358].

Міністерство юстиції України у межах повноважень, передбачених законом, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів Президента України та постанов Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та законів України, актів Кабінету Міністрів України видає накази, здійснює організацію і контроль за їх виконанням. Накази Мін'юсту, видані у межах повноважень, передбачених законом, обов'язкові для виконання центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами, місцевими державними адміністраціями, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності та громадянами [358].

Таким чином, основу компетенції Міністерства юстиції України стосовно питань забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, складають нормотворчі повноваження, повноваження із забезпечення виконання державних програм розвитку та реалізації державної правової політики у даній сфері, а також повноваження щодо планування і визначення пріоритетів роботи та шляхів виконання відповідних завдань і функцій, встановлених законодавством. Крім того, до повноважень Міністерства юстиції України слід також віднести організаційно-контрольні повноваження (забезпечення впровадження та виконання законів та підзаконних нормативних актів, спрямованих на реалізацію правової політики держави, контроль за його дотриманням, використанням та застосуванням).

Органи державної кримінально-виконавчої служби України, що реалізують державну політику у сфері виконання кримінальних покарань,

здійснюють низку повноважень, спрямованих на реалізацію встановлених законодавством правозастосовних та правоохоронних функцій [331]. Основними завданнями ДКВС України є:

1) реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

1-1) реалізація державної політики у сфері пробації;

2) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації;

3) забезпечення формування системи наглядових, соціальних, виховних та профілактичних заходів, які застосовуються до засуджених та осіб, узятих під варту;

4) контроль за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту [331].

Діяльність Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України спрямована на організацію забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, підрозділами таких установ та слідчих ізоляторів, а також на організацію контролю за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацію законних прав та інтересів засуджених осіб. До основних її повноважень слід віднести:

– забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування у кримінальних провадженнях, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, запобігання незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності та застосування до неї заходів процесуального примусу, виконання вимог закону про невідворотність відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення, вжиття заходів щодо відшкодування заподіяних кримінальними правопорушеннями збитків;

– спрямування та координацію діяльності міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, воєнізованих формувань, закладів освіти, закладів охорони здоров'я, підприємств установ виконання покарань, інших підприємств, установ та організацій, утворених для забезпечення виконання завдань ДКВС України;

– організацію забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, підрозділами таких установ та слідчих ізоляторів;

– організацію контролю за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених осіб;

– забезпечення здійснення заходів стосовно виявлення та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень і дисциплінарних проступків засудженими, а також заходів щодо них для припинення кримінальних правопорушень і дисциплінарних проступків;

– контроль за організацією охорони установ виконання покарань, дотримання правопорядку та забезпечення безпеки в них;

– організацію та контроль за виконанням судових рішень стосовно засуджених осіб;

– визначення виду установи виконання покарань, у якій відбуватимуть покарання засуджені до позбавлення волі, здійснення розподілу, переведення їх з однієї установи до іншої;

– видачу осіб (екстрадиція), а також прийом громадян України, засуджених за кордоном, для відбування покарання на території України та передача іноземців, засуджених судами України, для відбування покарання за кордоном, забезпечення транзитного перевезення через територію України засуджених згідно із законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

– забезпечення виконання актів амністії та помилування;

– сприяння здійсненню спостережними комісіями та громадськими об'єднаннями громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань та ін. [86].

До основних повноважень Управління пенітенціарних інспекцій віднесено:

– формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань в органах і установах Державної кримінально-виконавчої служби України;

– організацію контролю за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізації законних прав та інтересів засуджених осіб та персоналу в органах і установах ДКВС України;

– організацію інспектування органів та установ ДКВС України щодо стану ефективності їх управлінської діяльності та дотримання прав людини і громадянина під час виконання і відбування кримінальних покарань;

– здійснення контролю за дотриманням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час виконання і відбування кримінальних покарань в органах і установах ДКВС України;

– забезпечення координації діяльності міжрегіональних управлінь та органів і установ ДКВС України відповідно до завдань, покладених на Управління;

– моніторинг ефективності реалізації законних прав та інтересів засуджених осіб під час виконання і відбування кримінальних покарань в органах і установах ДКВС України;

– організацію проведення службових розслідувань за фактами надзвичайних подій та вчинених злочинів, порушення прав та свобод людини і громадянина під час виконання і відбування кримінальних покарань в органах і установах ДКВС України;

– організаційно-методичне забезпечення міжрегіональних управлінь, органів і установ ДКВС України щодо захисту прав людини і громадянина

під час виконання і відбування кримінальних покарань, відповідно до вимог законодавства і згідно з принципами, закріпленими національним законодавством та міжнародними стандартами;

- забезпечення взаємодії з міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, установами та організаціями, науковими та закладами освіти з питань реалізації прав людини і громадянина в органах і установах ДКВС України;

- формування вимог до професійної компетентності персоналу підрозділів інспектування міжрегіональних управлінь та підготовка пропозицій щодо його відбору та навчання;

- забезпечення взаємодії зі спостережними комісіями та громадськими об'єднаннями громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань в органах і установах ДКВС України;

- здійснення міжнародного партнерства у сфері дотримання прав людини і громадянина під час виконання і відбування кримінальних покарань та ін. [504].

Безпосередньо державна політика у сфері виконання кримінальних покарань, у тому числі й щодо питань забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, знаходить свій прояв у реалізації повноважень цілої низки органів і установ, а саме: установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, воєнізованих формувань, закладів освіти, підприємств установ виконання покарань, інших підприємств, установ і організацій, створених для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України [331].

До обов'язків посадових і службових осіб органів і установ виконання покарань безпосередньо відноситься:

- виконання покарань відповідно до вимог кримінально-виконавчого законодавства;

- забезпечення дотримання прав людини і громадянина, реалізація законних прав та інтересів засуджених, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань;
- виконання вироків, постанов і ухвал суду, а також рішень, прийнятих прокурорами і слідчими в установленому законом порядку і в межах їх компетенції;
- застосування передбачених законом засобів виправлення і ресоціалізації засуджених;
- забезпечення виконання актів амністії та помилування;
- забезпечення правопорядку, додержання вимог режиму, правил внутрішнього розпорядку в установах виконання покарань, вимагання від засуджених виконання ними обов'язків, установлених законом;
- забезпечення безпеки засуджених, персоналу і громадян, які перебувають на території установ виконання покарань;
- припинення адміністративних правопорушень, що посягають на встановлений законодавством порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань;
- запобігання вчиненню кримінальних правопорушень та дисциплінарних проступків в органах і установах виконання покарань;
- забезпечення охорони, ізоляції та нагляду за засудженими і особами, узятими під варту; здійснення заходів щодо розшуку осіб, які вчинили втечу з установ виконання покарань;
- виявлення, припинення кримінальних правопорушень, вчинених в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, участь в їх розкритті у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України;
- виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень і порушень режиму в установах виконання покарань, вжиття в межах своїх повноважень заходів до їх усунення;
- створення належних умов для тримання засуджених, їх комунально-побутового і медико-санітарного забезпечення;

– організація загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених та залучення їх до праці та ін. [331].

Посадові і службові особи органів і установ виконання покарань мають право:

– вимагати від засуджених осіб додержання норм кримінально-виконавчого законодавства;

– проводити огляд і обшук засуджених осіб, їх речей, огляд інших осіб та їх речей, транспортних засобів, які знаходяться на територіях установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, підприємств установ виконання покарань і на прилеглих до них територіях, на яких установлені режимні вимоги, а також вилучати заборонені для використання речі та документи;

– одержувати безперешкодно від підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та об'єднань громадян відомості, матеріали та іншу допомогу, необхідні для виконання покладених завдань;

– запроваджувати в установленому законом порядку режим особливих умов в установах виконання покарань;

– проводити медичний огляд засуджених осіб з метою виявлення фактів вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших засобів, що одурманюють, призначати медичне обстеження засуджених та ін. [331].

Відповідно до норм Кримінально-виконавчого кодексу України [158], Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [421], Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції» [91], з метою нормативного забезпечення процесу організації соціально-виховної та психологічної роботи з особами, засудженими до позбавлення волі були створені відділення соціально-психологічної служби, до компетенції яких було віднесено такі повноваження:

- використовувати соціально-педагогічні, психологічні та інші форми і методи роботи із засудженими, які є доцільними з точки зору їх виправлення та відповідають вимогам встановленого порядку відбування покарання;
- порушувати питання про вжиття персоналом установи заходів, спрямованих на забезпечення законних прав та інтересів засуджених;
- брати участь у засіданнях комісії з питань переведення засуджених до інших структурних дільниць або інших установ, застосування до засуджених заохочувальних норм, амністії або помилування та інших комісій, доповідати про свої пропозиції щодо доцільності прийняття тих чи інших рішень стосовно засуджених;
- вносити керівництву установи пропозиції щодо застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення, користуватися дисциплінарними повноваженнями, визначеними кримінально-виконавчим законодавством;
- порушувати перед керівництвом установи питання щодо створення належних умов тримання засуджених та зміцнення матеріально-технічної бази для проведення соціально-виховної роботи у відділенні;
- порушувати перед керівництвом установи клопотання щодо переведення до дільниці ресоціалізації засуджених, які тримаються у дільниці посиленого контролю та ін. [399].

Органи місцевого самоврядування, що представляють територіальні громади, здійснюють від їх імені та в їх інтересах повноваження самоврядування у відповідних представницьких органах місцевого самоврядування, у тому числі й повноваження щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод та законних інтересів громадян, соціального захисту населення, а також сприяння діяльності органів суду, прокуратури, юстиції, служби безпеки, Національної поліції, адвокатури і Державної кримінально-виконавчої служби України [387].

До основних громадських суб'єктів, які мають відповідні повноваження у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, зокрема щодо контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання

кримінальних покарань, а також надання допомоги органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи, нормами Кримінально-виконавчого кодексу України віднесено об'єднання громадян, засоби масової інформації, релігійні та благодійні організації, окремі особи [158]. Як слушно зауважує І. Яковець, залучення різних груп громадянського суспільства до процесу реформування кримінально-виконавчої системи є невід'ємною частиною гуманізації і демократизації системи, забезпечує її відкритість і прозорість [541, с.27].

Як вже відзначалося, діяльність більшості неурядових організацій, спрямована на захист прав і свобод людини і громадянина, контроль за їх дотриманням державою, її органами та посадовими особами, наразі ведеться, переважно шляхом реалізації повноважень у таких основних напрямках:

- 1) аналіз стану захисту прав людини у пенітенціарних закладах;
- 2) розслідування фактів порушень прав людини державними органами;
- 3) поширення інформації про права людини, правове виховання [112].

Громадський контроль за дотриманням прав засуджених та моніторинг стану захисту правам людини у пенітенціарних закладах України здійснюється, зокрема, спостережними комісіями і піклувальними радами, громадськими радами та ін.

Згідно зі встановленими завданнями та функціями, до повноважень спостережних комісій щодо забезпечення прав засуджених віднесено:

- 1) погодження постанов адміністрації кримінально-виконавчих установ щодо зміни умов тримання засуджених осіб, подань щодо переведення засуджених до виправних колоній з вищим рівнем безпеки; постанов начальників виправних колоній щодо надання дозволу на проживання за межами виправної колонії засудженим жінкам на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами та до досягнення дитиною трирічного віку;

- 2) разом з органами і установами виконання покарань внесення до суду за місцем відбування покарання засудженими особами подання щодо: умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни

невідбутої частини покарання більш м'яким; звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років;

3) сприяння адміністрації установ виконання покарань у: проведенні соціально-виховної роботи із засудженими особами, організації їх загальноосвітнього і професійно-технічного навчання; залученні громадських організацій, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій і громадян до надання допомоги у створенні належних умов для тримання засуджених осіб, їх матеріально-побутовому та медико-санітарному забезпеченні, здійсненні оздоровчо-профілактичних заходів; створенні робочих місць для залучення засуджених осіб до суспільно корисної праці; підготовці засуджених осіб до звільнення;

4) інформування громадськості через засоби масової інформації про результати своєї роботи та про стан дотримання прав людини, захист основних свобод і законних інтересів засуджених осіб під час виконання кримінальних покарань та ін. [362].

Спостережні комісії, відповідно до законодавства, мають право:

1) доручати членам комісії: відвідувати установи виконання покарань, вивчати стан матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених осіб, умови їх праці та навчання, стан організації соціально-виховної роботи; брати участь у засіданнях комісій установ виконання покарань під час розгляду питань про внесення до суду подань щодо умовно-дострокового звільнення засуджених осіб від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, та брати участь у судових засіданнях під час розгляду таких подань;

2) одержувати від громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів і установ виконання покарань, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності інформацію і документи, необхідні для виконання покладених на комісії завдань;

3) проводити особистий прийом засуджених осіб, розглядати їх звернення та приймати за результатами розгляду відповідні рішення;

4) заслуховувати на своїх засіданнях з питань, що належать до компетенції комісій, інформацію посадових осіб органів і установ виконання покарань, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та окремих громадян;

5) вносити на розгляд органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування пропозиції щодо: удосконалення діяльності органів і установ виконання покарань з питань дотримання прав людини, захисту основних свобод і законних інтересів засуджених осіб; удосконалення процесу підготовки до звільнення засуджених осіб та ін. [362].

Згідно зі ст. 149 Кримінально-виконавчого кодексу України, для надання допомоги адміністрації виховної колонії в організації навчально-виховного процесу і зміцненні матеріально-технічної бази колонії, здійснення громадського контролю та оцінки рівня дотримання прав людини, вирішення питань соціального захисту засуджених, трудового і побутового влаштування осіб, які звільняються, при виховних колоніях створюється піклувальна рада з представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій [158].

Відповідно до покладених завдань, піклувальні ради:

1) забезпечують розроблення та здійснення у виховних колоніях заходів, спрямованих на поліпшення становища засуджених, формування здорового способу життя;

2) подають пропозиції до проектів регіональних (місцевих) програм підтримки діяльності виховних колоній;

3) взаємодіють з громадськими організаціями, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями з питань сприяння діяльності виховних колоній;

4) надають допомогу адміністрації виховних колоній у проведенні соціально-виховної роботи із засудженими, організації їх загальноосвітнього та професійно-технічного навчання;

5) вживають заходів щодо розширення зв'язків виховних колоній з підприємствами, установами і організаціями з питань зміцнення матеріально-технічної бази колоній та залучення засуджених до суспільно корисної праці;

6) сприяють поліпшенню матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених, здійсненню оздоровчо-профілактичних заходів та ін. [362].

Піклувальні ради мають право:

1) відвідувати виховні колонії, вивчати стан матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених, умови їх праці та навчання, стан організації соціально-виховної роботи;

2) одержувати від громадських організацій, органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, органів і установ виконання покарань, підприємств, установ і організацій інформацію і документи, необхідні для виконання покладених на піклувальні ради завдань;

3) проводити особистий прийом засуджених, розглядати їх звернення та приймати за ними рішення;

4) вносити на розгляд органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, адміністрації виховних колоній та керівництва міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Мін'юсту пропозиції щодо удосконалення діяльності виховних колоній з питань поліпшення становища засуджених, дотримання їх прав і законних інтересів та ін. [362].

Аналіз положень Кримінально-виконавчого кодексу України дає можливість відзначити, що під час відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми, реалізація повноважень щодо здійснення громадського контролю та участі у виправленні та ресоціалізації засуджених неповнолітніх покладається на відповідні служби у справах дітей [158], створені за Законом

України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування [397].

До основних повноважень служб у справах дітей стосовно забезпечення прав засуджених віднесено:

- розроблення і здійснення самостійно або разом з відповідними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, громадськими організаціями заходів щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів дітей, запобігання вчиненню ними правопорушень; контроль за виконанням цих заходів;

- координація зусиль органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності у вирішенні питань соціального захисту дітей;

- здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей, проведення роботи з соціально-правового захисту дітей, запобігання правопорушенням серед них, із соціально-психологічної реабілітації дітей та ін. [397].

Самостійними інституціями, діяльність яких спрямована на здійснення громадського контролю та забезпечення участі громадськості у діяльності органів та установ виконання покарань з метою захисту прав і свобод засуджених, є Громадські ради при міжрегіональних управліннях з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» Громадська рада є консультативно-дорадчим органом при органі виконавчої влади [337], що, відповідно до покладених на неї завдань, реалізує такі основні повноваження:

- розробляє пропозиції до плану роботи міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції

щодо його взаємодії з громадськістю, а також бере участь у підготовці та проведенні публічних громадських обговорень та консультацій з питань формування та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

- забезпечує проведення громадської експертизи проектів нормативно-правових актів міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції, що стосуються прав, свобод та законних інтересів громадян, які тримаються в установах кримінально-виконавчої системи, а також персоналу органів і установ виконання покарань;

- виконує дорадчі функції під час обговорення та прийняття рішень міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції, а також здійснення моніторингу реалізації зазначених рішень;

- сприяє діяльності міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції щодо здійснення заходів з питань організації процесу виправлення і ресоціалізації засуджених, створення належних умов для їх тримання, залучення до цієї діяльності громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян;

- інформує громадськість, зокрема через засоби масової інформації, про свою діяльність, прийняті рішення, стан їх виконання та ін.

Потужним самостійним інститутом громадянського суспільства, який діє незалежно від органів державної влади, завдаючи при цьому значного впливу на діяльність державних структур щодо захисту і забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, є неурядові правозахисні організації. До компетенції правозахисних організацій у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, слід віднести:

1) розгляд заяв фізичних і юридичних осіб, або їх асоціацій, про недотримання прав людини і основоположних свобод, закріплених у Конституції, міжнародному праві і національному законодавстві; інформування про права і можливості їх правового захисту; проведення громадських розслідувань фактів порушень прав людини; звернення в суд і міжнародні організації, участь у судовому процесі з метою захисту і відновлення порушених прав і свобод засудженої особи; винесення громадського осуду і громадського попередження органам або особам, чії дії призвели до порушення прав людини і основоположних свобод, оприлюднення висновків у ЗМІ;

2) збір, підготовка і поширення інформаційних матеріалів, що містять в собі міжнародні правові документи з прав людини, норми чинного законодавства, які стосуються прав людини, а також адміністративні і судові рішення та їх тлумачення вищими судовими органами; проведення спеціалізованих семінарів з прав людини для співробітників органів внутрішніх справ і служб безпеки, службовців пенітенціарних закладів та установ, адвокатів, суддів, прокурорів, військовослужбовців, лікарів, журналістів, профспілкових діячів, соціальних робітників, представників законодавчої і виконавчої гілок влади, пов'язаних із створенням і виконанням законодавства, що стосується захисту прав людини; організація різноманітних публічних кампаній і акцій із метою утвердження прав людини в суспільній свідомості; збір і поширення матеріалів з історії розвитку ідеї прав людини та історії правозахисного руху;

3) підготовка висновків стосовно законів, законопроектів та інших нормативно-правових актів і програм, спрямованих на утвердження і захист прав людини, підготовка і надання парламенту через офіційних суб'єктів права законодавчої ініціативи законопроектів і програм; моніторинг законодавства, судової та адміністративної практики в галузі прав людини; спостереження за відповідністю національного законодавства і правозастосовної практики міжнародним зобов'язанням у галузі прав людини; підготовка незалежних доповідей про стан дотримання і захисту

прав людини і основоположних свобод; підготовка і надання парламенту, уряду й іншим органам державної влади та управління рекомендацій та пропозицій, що стосуються питань, пов'язаних з правами людини, зокрема, щодо: державної політики у даній сфері, адміністративних процедур і практики, процесуальних дій правоохоронних органів – поліції, прокуратури, служби безпеки та ін., міжнародних аспектів дотримання і захисту прав людини та, зокрема, засуджених осіб [112].

Для виконання основних завдань і функцій у сфері захисту та забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, правозахисні організації мають такі основні права:

- право одержувати письмові або усні роз'яснення від усіх осіб (у тому числі державних посадових осіб і службовців), що можуть мати інформацію про порушення прав засуджених осіб;

- право проводити розслідування заяв про порушення прав людини, в тому числі відвідувати установи виконання покарань, військові частини, психіатричні лікарні, інтернати та інші місця тимчасового обмеження свободи людини, а також право на вільний доступ до всіх документів, в тому числі й документи, що зберігаються державними органами та архівами, які необхідні для належного розслідування заяви, якщо викладена в цих документах інформація не містить державної таємниці;

- право на вільний доступ до законотворчої роботи: право одержувати проекти законів від Комітетів парламенту, право брати участь в обговоренні законопроектів на засіданнях Комітетів, право звертатися до суб'єктів законодавчої ініціативи; брати участь у розробці державних програм, що стосуються питань захисту прав людини;

- право бути присутніми у судових засіданнях і засіданнях інших державних органів із питань захисту прав людини і основоположних свобод;

- право на одержання офіційних доповідей, які держава повинна направляти органам і комітетам ООН, ОБСЄ, Ради Європи й інших міжнародних організацій;

– право передавати зібрану інформацію про порушення прав людини, власні аналітичні матеріали органам влади, засобам масової інформації, а також міжнародним організаціям та ін. [112].

Отже, компетенція як комплекс адміністративних прав та обов'язків суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, необхідних для виконання покладених на них завдань і функцій, становить основний зміст їх адміністративно-правового статусу, є ключовим елементом їх структури. Адміністративні повноваження (адміністративні права та адміністративні обов'язки) суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, не мають єдиного обсягу та змісту, оскільки їх сукупність, види й характер безпосередньо залежать від міри залучення кожного окремого суб'єкта забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, до державного механізму публічного управління, місця в загальному механізмі держави, характеру взаємовідносин з іншими органами та посадовими особами, ролі в реалізації конкретних напрямків у діяльності по забезпеченню прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні та ін.

Основу компетенції державних органів влади стосовно питань забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, складають нормотворчі повноваження, повноваження із забезпечення виконання державних програм розвитку та реалізації державної правової політики у даній сфері, а також повноваження щодо планування і визначення пріоритетів роботи та шляхів виконання відповідних завдань і функцій, встановлених законодавством. Крім того, до повноважень державних органів влади слід віднести організаційно-контрольні повноваження (впровадження та виконання законів та підзаконних нормативних актів, спрямованих на реалізацію правової політики держави у даній сфері, контроль за його дотриманням, використанням та застосуванням).

До компетенції основних недержавних (громадських) суб'єктів, які беруть участь у правовідносинах з приводу захисту та забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, слід, насамперед, віднести

повноваження у сфері контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань, моніторингу стану дотримання прав засуджених, поширення інформації про права людини, а також низку повноважень щодо надання допомоги органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених до позбавлення волі та у проведенні соціально-виховної роботи.

Висновки до розділу 2

Зазначено, що ефективність правового регулювання, охорони та захисту прав громадян, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, безпосередньо залежить від чіткого визначення місця усіх існуючих державних та громадських суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, у загальному механізмі забезпечення специфічних прав громадян.

Встановлено, що класифікація суб'єктів забезпечення прав засуджених осіб у сучасному адміністративному праві проводиться за різними підставами, зокрема: за видом (змістом) та напрямками діяльності з захисту та забезпечення прав засуджених; за зв'язком із державною владою та громадянським суспільством; за формою реалізації компетенції суб'єктами забезпечення прав засуджених осіб; за характером організаційно-правових форм та засобів взаємодії суб'єктів захисту прав засуджених; за фінансовими джерелами діяльності суб'єктів забезпечення прав засуджених та ін.

З'ясовано, що правовий механізм забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, складає система органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань та організацій, а також осіб, які мають відповідні завдання, функції та адміністративні повноваження у даній сфері діяльності.

Аналіз змісту та сутності діяльності основних суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, дав змогу визначити такі їх загальні групи:

1) загальнодержавні суб'єкти (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, суди);

2) правоохоронні (прокуратура, поліція, Національна гвардія України та інші державні органи, статус яких визначається підзаконними актами) та контролюючі суб'єкти (що мають контрольні повноваження, але не відносяться до правоохоронних — державні інспекції, служби, агентства та інші контролюючі органи), зокрема і відомчі (Міністерство юстиції України, органи Державної кримінально-виконавчої служби України);

3) місцеві органи виконавчої влади та самоврядування (обласні та районні державні адміністрації, управління та відділи центральних органів влади, органи місцевого самоврядування);

4) громадські суб'єкти, у тому числі й спеціалізовані, які контролюють умови утримання засуджених (спостережні комісії, громадські ради, неурядові правозахисні організації, громадські об'єднання, окремі особи).

Враховуючи специфіку предмету регулювання адміністративного права та велику кількість суб'єктів, які вступають у адміністративно-правові відносини, вважаємо доцільним виокремлювати правовий статус індивідуальних суб'єктів та правовий статус колективних суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, з виділенням основних структурних елементів відповідно до їх особливостей.

Аналіз природи адміністративно-правового статусу доводить, що він відбиває положення суб'єкта у системі державного регулювання, управління, контролю та нагляду, відображає завдання та функції діяльності, його адміністративні повноваження, а також закріплює юридичну відповідальність суб'єкта. Виходячи з цього, в адміністративно-правовому статусі суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення

волі в Україні, можна виділити три основні блоки: цільовий; структурно-організаційний і компетенційний.

Підсумовуючи існуючі підходи до визначення структури правового статусу, встановлено, що в загальному масиві елементів, які складають структуру правового статусу суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, ключовими елементами для аналізу їх діяльності є завдання та функції суб'єктів, а також їх компетенція (адміністративні повноваження).

З'ясовано, що зміст і спрямованість діяльності основних суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, визначається їх головними завданнями, до яких віднесено охорону, захист інтересів засуджених осіб, відновлення порушених прав, створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів засудженими шляхом створення ефективної системи забезпечення прав і свобод засуджених осіб, яка б відповідала основним вимогам міжнародних пенітенціарних стандартів та нормам сучасних світових документів у галузі прав людини.

Зазначено, що конкретизація встановлених завдань основних суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, відбувається через їх функції, що визначаються як нормативно-регламентовані та забезпечені організаційно усталені напрями діяльності, які спрямовані на досягнення головної мети їх діяльності та виконання поставлених перед ними завдань.

Усіх суб'єктів реалізації і захисту прав людини і громадянина поділено на тих, які наділені відповідними функціями від імені держави та тих, які здійснюють певні функції як інститути громадянського суспільства. Наголошується, що усі функції суб'єктів взаємопов'язані між собою, а, отже, мають застосовуватися у комплексі, оскільки практична реалізація будь-якої з них складає основу для реалізації інших функцій. У загальному масиві їх функцій виділено самостійні (головні, заради яких, власне, й створюються

дані суб'єкти) та допоміжні (додаткові, спрямовані на створення належних умов для реалізації основних функцій).

До головних (самостійних) функцій суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, віднесено функцію нормотворення, охоронну функцію та функцію контролю; до допоміжних (додаткових) — функцію сприяння виправленню (виховну функцію), функцію ресоціалізації засуджених, функцію соціального захисту й запобігання (профілактики) правопорушень та ін.

Зазначається, що зміст завдань та функцій суб'єктів забезпечення прав громадян в Україні, засуджених до позбавлення волі, безпосередньо конкретизується у повноваженнях, якими органи державного управління та посадові особи у даній сфері, а також недержавні суб'єкти, наділяються відповідними нормативно-правовими актами чинного законодавства.

Аналіз основних наукових підходів до характеристики сутності та структури компетенції як ключового елементу адміністративно-правового статусу дозволяє визначити її як сукупність юридично встановлених повноважень (прав і обов'язків) конкретного суб'єкта, що відбиває його місце у системі зв'язків з іншими суб'єктами адміністративних правовідносин. Таким чином, компетенція суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, має розглядатися як такий елемент структури їх адміністративно-правового статусу, що відбиває законодавчо визначене коло повноважень, спрямованих на здійснення покладених на них завдань та функцій, пов'язаних з безпосереднім здійсненням діяльності щодо забезпечення, охорони і захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі.

Розгляд повноважень як цілісної системи прав і свобод органів публічної влади та їх посадових осіб, а також громадських об'єднань, дає можливість підкреслити, що дана система містить у собі як право, так і обов'язок виконувати встановлені законодавством завдання та функції суб'єктів. Адміністративне право як ключовий елемент повноважень розглядається як

закріплена в адміністративно-правових нормах міра можливої поведінки суб'єкту правовідносин щодо реалізації покладених на нього функцій і завдань публічного характеру. Адміністративний обов'язок визначено як встановлену нормами адміністративного права, юридично забезпечену й безумовну необхідність здійснення суб'єктом правовідносин певної юридично значущої дії з метою реалізації покладених на нього публічних функцій і завдань.

Встановлено, що адміністративні повноваження (адміністративні права та адміністративні обов'язки) суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, не мають єдиного обсягу та змісту, оскільки їх сукупність, види й характер безпосередньо залежать від міри залучення кожного окремого суб'єкта забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, до державного механізму публічного управління, місця в загальному механізмі держави, характеру взаємовідносин з іншими органами та посадовими особами, ролі в реалізації конкретних напрямків у діяльності по забезпеченню прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні та ін.

З'ясовано, що основу компетенції державних органів влади стосовно питань забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, складають нормотворчі повноваження, повноваження із забезпечення виконання державних програм розвитку та реалізації державної правової політики у даній сфері, а також повноваження щодо планування і визначення пріоритетів роботи та шляхів виконання відповідних завдань і функцій, встановлених законодавством. Крім того, до повноважень державних органів влади слід також віднести організаційно-контрольні повноваження (забезпечення впровадження і виконання законів та підзаконних нормативних актів, спрямованих на реалізацію правової політики держави у даній сфері, контроль за його дотриманням, використанням та застосуванням).

Визначено, що до компетенції основних недержавних (громадських) суб'єктів, які беруть участь у правовідносинах стосовно захисту та забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, слід, насамперед, віднести повноваження у сфері контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань, моніторингу стану дотримання прав засуджених, поширення інформації про права людини, а також низку повноважень щодо надання допомоги органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи.

РОЗДІЛ 3

ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

3.1. Напрямки адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні

Додержання прав і свобод особи, засудженої до позбавлення волі, їх належне адміністративно-правове забезпечення вимагає, насамперед, чіткого уявлення про зміст та межі реалізації цих прав і свобод, адже застосування відповідних заходів державного примусу при виконанні кримінального покарання у вигляді позбавлення волі неминуче призводить до істотного обмеження прав і свобод громадянина, а також специфічних особливостей їх безпосереднього здійснення. Як справедливо підкреслюють сучасні науковці, саме міра реальної свободи засудженого визначає міру несвободи держави по відношенню до нього, а права засуджених, гарантовані та забезпечені державою матеріально, політично та організаційно, сприяють розвитку особистості засудженого, а в кінцевому підсумку — його виправленню [505, с.113].

Згідно зі специфікою правового статусу особи, засудженої до позбавлення волі в Україні, увесь комплекс прав і свобод як спеціального об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту у попередніх розділах було класифіковано виходячи з їх предметного розмежування відповідно до змісту на фізичні (природні), громадянсько-політичні, соціально-економічні та культурні конституційні, спеціальні та індивідуальні права і свободи громадян, засуджених до позбавлення волі.

3.1.1. Адміністративно-правове забезпечення фізичних (природних) прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні

Фізичні (природні) права і свободи людини є ядром всієї системи прав і свобод особистості, складаючи в цілому основу правового статусу людини і громадянина в правовій державі. Ця група прав і свобод громадян спрямована на забезпечення неприпустимості посягання держави, її органів чи посадових осіб на життя, здоров'я, свободу, гідність людини, її приватне життя.

В теорії держави і права природні права визначаються як сукупність принципів, прав і цінностей, продиктованих самою природою людини та через це не залежних від законодавчого визнання або невизнання їх в конкретній державі [275, с.19]. Для людини вони є необхідними передумовами забезпечення умов гідного і вільного існування особистості, задоволення життєво необхідних матеріальних і духовних потреб. Без забезпечення природних прав людини усі інші суб'єктивні права людини або позбавляються сенсу, або взагалі їх реалізація стає неможливою [182, с.29]. Л. Рассказов та І. Упоров, відхиляючи такі риси природних прав людини, як відбиття найбільш істотних можливостей розвитку людини, а також їх безпосередній та об'єктивний характер, підкреслюють, що усі інші суб'єктивні права (навіть якщо вони закріплені на конституційному або міжнародно-правовому рівні) лише конкретизують зміст природних прав людини [447, с.15-17]. Зауважуючи, що природні права людини в сучасному розумінні — це наданий природою, заснований на загальнолюдських цінностях обсяг загальносоціального та правового статусу людини, який є необхідним, невід'ємним та притаманним її існуванню, Є. Романюк відзначає, що природні права людини засновуються на загальнолюдських цінностях, визначаються самою природою людини, характеризуються загальнозначущістю та універсальністю і є необхідними для нормального існування людини та розвитку особистості [456, с.130].

До специфічних ознак даної групи прав і свобод відносять такі основні риси:

1) дані права і свободи є природними правами і свободами кожної людини, а тому безпосередньо не впливають із належності особи до громадянства держави;

2) дані права і свободи є невід'ємними і належать кожному від народження;

3) дані права і свободи спрямовані на охорону життя, свободи, гідності людини як особистості, вони безпосередньо пов'язані з її особистим, приватним життям;

4) дані права і свободи є особливо важливими для кожної людини, тому їх порушення завжди найнесприятливішим чином впливає на людину [166, с.60; 99, с.135-142; 473, с.93].

На думку Б. Малишева даній групі прав людини притаманні такі властивості:

1) природність (тобто вираз індивідуальної, а не соціальної чи державної природи людини);

2) безпосереднє забезпечення життєво необхідних для людини цінностей: справедливість, рівність, свобода, гуманізм (який включає в себе життя, гідність, фізичну недоторканність);

3) безпосередній та об'єктивний характер (тобто для їх реалізації не потрібний жоден правозастосовний акт та їх реалізація здійснюється незалежно від волі людини) [182, с.23].

Отже, природні (фізичні) права людини характеризуються такими ключовими рисами, як невід'ємність (права належать кожній людині з моменту народження, незалежно від держави і не пов'язані із громадянством), невідчужуваність (за відсутності цих прав людина буде позбавлена можливості повноцінно існувати), вони мають загальний (універсальний) характер (права стосуються усіх людей без винятку і пов'язані із забезпечення життєво необхідних для людини цінностей).

Сучасні науковці по-різному підходять до виділення та класифікації фізичних (природних) прав і свобод, що пов'язані з реалізацією життєво важливих потреб індивіда. Найчастіше серед численних природних прав і свобод сьогодні виділяють права і свободи, що спрямовані на захист людини від свавілля з боку інших осіб, та права і свободи, які спрямовані на захист людини від свавілля держави [141, с.268]. До першої групи відносять, зокрема, право людини на життя і повагу до її гідності, право на свободу і особисту недоторканість, право чинити опір насильству та ін. Другу групу природних прав і свобод, які стосуються захисту особи від свавілля з боку держави та її органів, становлять: недоторканість житла, таємниця листування, телефонних розмов та кореспонденції, невтручання у сімейне й особисте життя тощо.

Природні права як основні, фундаментальні права людини закріплюються у міжнародних основоположних правових документах у галузі прав людини: у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод тощо, які є основою для закріплення цих прав і свобод на рівні національного законодавства. Так, закріплюючи природні, невід'ємні права і свободи людини в Основному Законі України та інших нормативних актах, українська держава враховує загальновізанні принципи і норми Загальної декларації прав людини та інших міжнародно-правових документів у галузі прав людини. Як відзначають дослідники, підтвердженням визнання ідеї природних (невідчужуваних) прав і свобод людини і громадянина в Україні є порядок розміщення прав і свобод в Конституції, адже у системі прав і свобод людини і громадянина (II Розділ Конституції України) природні права і свободи були поставлені на перше місце [473, с.93]. Це, зокрема, право на життя, повагу до гідності, право на свободу та особисту недоторканість, недоторканість житла, таємниця листування, телефонних розмов, свобода світогляду і віросповідання,

свобода думки і слова, невтручання в особисте і сімейне життя (ст. ст. 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55-63) [142]. Саме ці права і свободи стають свого роду показником ступеня демократичності суспільства, характеризують рівень його цивілізованості, а також міру особистої свободи, яку має кожен член суспільства [98, с.51]. При цьому слід зазначити, що принципово важливе значення має не тільки проголошення, формальне закріплення даних прав і свобод людини і громадянина, а й можливість та ступінь їх реалізації, що забезпечується державою та її відповідними інститутами.

Першим і найважливішим з невід'ємних прав і свобод людини є право на життя, яке є визначальною передумовою, основою людської гідності, що «гарантує недоторканність фізичного існування людини, оскільки життя розглядається як єдине і неподільне благо, яке не підлягає обмеженню» [487, с.287]. Необхідно відзначити, що право на життя є надзвичайно широким і багатоплановим поняттям, яке містить в собі різні аспекти. Воно стосується таких питань, як збереження життя, визначення його меж, право розпоряджатися своїм життям та інші аспекти [62, с.47-48]. Деякі сучасні дослідники, аналізуючи зміст даного права, пропонують розглядати його як сукупність цілої низки елементів, серед яких, зокрема:

- право на збереження життя;
- право на особисту недоторканність;
- право вимагати від держави здійснення заходів, спрямованих на підтримку життя;
- право розпоряджатися своїм життям;
- право на охорону здоров'я і медичну допомогу [487, с.290].

Загальність та універсальність цього права, його природний характер закріплюються у найвідоміших міжнародно-правових документах у галузі прав людини. Зокрема, у ст. 3 Загальної декларації прав людини закріплюється право кожної людини на життя, свободу та особисту недоторканність [110], ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права встановлює, що право на життя є невід'ємним правом кожної людини,

яке охороняється законом [201], ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод також підкреслює, що право кожної особи на життя не лише проголошується, але й захищається законом, і жодна людина не може бути умисно його позбавлена [137].

Відповідно до положень сучасних міжнародно-правових стандартів, право на життя в Україні, перш за все, забезпечується низкою конституційних гарантій. Так, Конституція України визнає людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю [142]. Стаття 27 Основного Закону проголошує, що кожна людина має невід'ємне право на життя і ніхто не може бути свавільно позбавлений життя [142]. Право на життя визнається правом, яке безпосередньо відноситься до сфери відповідальності держави за його здійснення, що передбачає як обов'язок держави поважати це право, так і обов'язок захищати та забезпечувати його відповідними засобами [141, с.269]. Природне та невід'ємне право на життя гарантується в Україні заборонаю смертної кари, що безпосередньо впливає з конституційної норми, за якою обов'язком держави є захист життя людини [142]. Конституційне право на життя розвивається в інших положеннях Конституції щодо заборони катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, покарання чи поводження; заборони медичних, наукових та інших дослідів на людині без її згоди, права на безпечне для життя і здоров'я довкілля тощо.

Зміст права людини на життя, закріплений у Конституції України, конкретизується в інших нормативно-правових актах чинного законодавства України. Зокрема, відповідно до положень ст. 281 Цивільного кодексу України, складовими права на життя є такі основні елементи як: заборона позбавлення життя фізичної особи; захист життя і здоров'я від протиправних посягань; можливість проведення медичних, наукових та інших дослідів лише за вільною згодою; заборона задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя; можливість стерилізації, штучного переривання вагітності у випадках, встановлених законодавством, лише за бажанням

повнолітньої особи; проведення за медичними показаннями лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством. Встановлюється також, що особа має право вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю [520].

До найважливіших природних (невід'ємних) прав особи відноситься право на свободу та особисту недоторканість (фізичну і психічну), що не лише створює умови, необхідні для всебічного задоволення потреб особи, а й забезпечує демократичний характер розвитку суспільства і держави. У цьому праві закладено обмеження для держави та її посадових осіб, які мають можливість застосовувати заходи примусу до людей. Особиста недоторканість поширюється на життя людини, її здоров'я, честь і гідність. Ніхто не вправі примушувати людину до будь-яких дій, піддавати її катуванню, обшуку чи завдавати шкоди її здоров'ю. Обмеження свободи особи (позбавлення волі) можливе лише за вироком суду та з обов'язковим дотриманням встановлених законом процедур, а усі заходи примусу мають бути під жорстким судовим контролем. Дане право неодноразово проголошувалося та закріплювалося міжнародним співтовариством у різних міжнародно-правових документах, зокрема, у Загальній декларації прав людини [110], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [201], Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини [137]. На конституційному рівні в Україні дане право було закріплено у ст. 29 Основного Закону. З метою реалізації даного права державою гарантується кожній особі право на захист та відстоювання своїх законних інтересів [142]. Законодавчо забороняються будь-які форми фізичного чи психічного тиску на фізичну особу, вчинення інших дій, що порушують право на свободу [520].

Конституція України закріплює право на повагу до людської гідності, встановлюючи норму, відповідно до якої катування та інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність особи, види поводження і

покарання є грубим порушенням прав людини [142]. Ця норма відповідає положенням Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [139]. Крім того, Конституція України закріплює положення про заборону піддання людини без її згоди медичним, науковим чи іншим досліддам [142], яке, в свою чергу, відтворює норму, що міститься у ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [201].

Однією з головних природних (невід'ємних) свобод людини є свобода думки і слова, закріплена у низці сучасних міжнародно-правових документів з прав людини. Так, зокрема, у Загальній декларації прав людини [110] та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [201] встановлюється право кожної людини на свободу думки і совісті, свободу переконань та вільне їх виявлення, що передбачає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження. Ст.10 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини встановлює право дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання держави і незалежно від кордонів [137]. Зазначеним міжнародним нормам повністю відповідає й ст. 34 Конституції України, що гарантує кожному в Україні право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань [142]. Користування правом шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї накладає особливі обов'язки та відповідальність, пов'язані з певними обмеженнями — в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, охорони здоров'я населення, захисту прав інших людей та ін. [142].

Серед природних прав і свобод особи слід виділити й свободу пересування та вибору місця проживання. Відповідно до Конституції України, кожному гарантується свобода пересування, вільний вибір місця

проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обставин, які встановлюються законом [142].

Недоторканість житла як природне право особи являє собою право кожного на державну охорону його житла від незаконних вторгнень, обшуків та інших посягань з боку службових осіб та окремих громадян. Згідно з Конституцією України, дане право передбачає, що не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду [142]. Це положення узгоджується з Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, за яким ніхто не може безпідставно або незаконно посягати на недоторканість житла [201].

До природних (невід'ємних) прав людини слід віднести й такі права, як право на сім'ю та право на невтручання у сімейне та особисте життя людини. Так, згідно з законодавством України, будь-яка особа незалежно від віку та стану здоров'я має право на сім'ю. Людина має право на підтримання зв'язків з членами своєї сім'ї та родичами незалежно від того, де вона перебуває, а також не може бути проти її волі розлучена з сім'єю, крім випадків, встановлених законом [520]. Зміст права на невтручання у сімейне та особисте життя становить охорона таємниці особистого та сімейного життя, розголошення якої є небажаним для особи (таємниця усиновлення, заповітів, стану здоров'я та ін.). Правове забезпечення цього права відбувається за двома основними напрямками: шляхом встановлення меж зовнішнього втручання у цю справу та шляхом заборони поширення інформації про особисте життя людей. Згідно з Конституцією України, ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Основним Законом [142].

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення інформації про особу без її згоди, окрім випадків, визначених законом, в інтересах національної безпеки та прав людини. Громадяни мають право знайомитися в органах державної влади та місцевого самоврядування з

відомостями про себе, які не є державною або іншою, захищеною законом, таємницею. Кожному громадянину гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї родини, права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також права на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням недостовірної інформації [142].

Тайна листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції також є важливою гарантією права на недоторканість приватного життя особи, її особистої та сімейної таємниці. Обмеження цього права можуть бути встановлені лише судом у випадках, встановлених законом. Ст. 31 Конституції України, що закріплює дане право [142], заснована на відповідному положенні Загальної декларації прав людини, яке проголошує, що ніхто не може зазнавати безпідставного посягання на таємницю його кореспонденції [110]. Оскільки, відповідно до Основного Закону України, винятки з таємниці листування, телефонних розмов, кореспонденції можуть встановлюватись лише судом, дана вимога знаходить своє відповідне відтворення в тих законодавчих актах, які безпосередньо стосуються питань таємниці кореспонденції [149].

Свобода совісті та віросповідання передбачає можливість вільно сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, вести пропаганду релігійних поглядів, справляти релігійні культу. Згідно з положеннями Загальної декларації прав людини [110] та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [201], кожна людина має право на свободу релігії, що передбачає свободу мати чи приймати релігію на свій вибір, сповідувати свою релігію як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень. Змісту наведених положень міжнародно-правових документів відповідають норми Конституції України, що закріплюють право кожного в Україні на свободу світогляду та віросповідання [142]. Дана свобода закріплюється також на рівні Закону України «Про свободу совісті та релігійні

організації» [418], а також Кримінального кодексу України, що закріплює кримінальну відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від ставлення до релігії та за перешкоджання відправлення релігійних обрядів та ін. [149].

Оцінюючи зміст, особливості реалізації та стан правового забезпечення природних прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, перш за все, маємо виходити з положення Конституції України про можливість засудженого користуватися усіма правами людини і громадянина, крім обмежень, передбачених законом та вироком суду [142]. Тобто особи, що відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі в Україні, зберігають усі основні права людини, але, через зумовлену кримінальним покаранням ізоляцію, їх права і свободи можуть суттєво обмежуватися, звужуватися або видозмінюватися.

Дійсно, система природних (невід'ємних) прав і свобод особи, яка відбуває кримінальне покарання, в будь-якому разі зазнає значних змін, які виявляються у тому, що держава, беручи на себе зобов'язання з забезпечення безпеки, поваги й захисту життя, честі і гідності засудженого, водночас у тій чи іншій мірі обмежує вільний вибір поведінки, яка не є життєво важливою. Та при цьому також слід підкреслити, що виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі не тільки певним чином змінює фізичні (природні) права та свободи засудженої особи, але й покладає на державу відповідні зобов'язання щодо забезпечення реалізації прав кожного засудженого, який утримується у кримінально-виконавчій установі.

Так, визнаючи невід'ємне право громадянина, засудженого до позбавлення волі, на життя, держава законодавчо встановлює систему засобів його забезпечення, зокрема у Кримінально-виконавчому кодексі України, Кримінальному процесуальному Кодексі України, Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», інших законах, а також у постановах Міністерства юстиції України та інших підзаконних нормативно-правових актах. Аналіз чинного законодавства

України дає підстави стверджувати, що на законодавчому рівні закріплені такі основні заходи забезпечення охорони життя та здоров'я осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні:

1) нагляд за засудженими (ст. 102 Кримінально-виконавчого кодексу України);

2) заходи стягнення, що застосовуються до засуджених (ст. 132 Кримінально-виконавчого кодексу України);

3) заходи соціально-виховного впливу на засуджених (гл. 19 Кримінально-виконавчого кодексу України, ст. 123-137);

4) заходи, що здійснюються в межах оперативно-розшукової діяльності (ст. 104 Кримінально-виконавчого кодексу України);

5) заходи безпеки у виправній колонії (гл. 16 Кримінально-виконавчого кодексу України);

6) переведення засуджених у безпечне місце (ст. 10, 93, 100-101 Кримінально-виконавчого кодексу України);

8) інші заходи, що передбачені у ст. 10 Кримінально-виконавчого кодексу України та в інших законах (ст. 36-39 Кримінального кодексу України; ст. 42-46 Закону України «Про Національну поліцію» та ін.) [459, с.55].

Право засудженого на свободу совісті та віросповідання у сучасній юридичній літературі зазвичай розглядається як елемент спеціального правового статусу засуджених, що являє собою права громадянина, реалізовані в залишковому обсязі [205, с.52]. Проте, беручи до уваги позитивні зміни в національному законодавстві, а також специфіку правового положення засуджених, можна відзначити достатньо широкі можливості для реалізації даного права, забезпечені цілою низкою правових гарантій.

Перш за все, право на свободу світогляду і віросповідання, передбачене ст. 35 Конституції України та конкретизоване на рівні Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», визнається державою та реалізується для засуджених до позбавлення волі осіб через норми Кримінально-

виконавчого кодексу України [158], Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [325], а також низки підзаконних актів, зокрема, Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [373] та ін.

Так, відповідно до ст. 8 Кримінально-виконавчого кодексу України, засуджені в Україні мають право на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії, у тому числі право на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених законодавством [158]. Ст. 128 Кримінально-виконавчого кодексу України встановлює право на проведення богослужіння і релігійних обрядів в колоніях для осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. Закріплюється, що у колоніях здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії, підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для забезпечення ізоляції, громадської безпеки. Богослужіння і релігійні обряди в колоніях проводяться за проханням засуджених або за зверненням релігійної організації в неробочий час [158].

Слід зазначити, що якщо звичайні громадяни, реалізуючи свободу віросповідання, закріплену на рівні Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», мають самостійно створювати або обирати релігійні організації, то в колоніях саме адміністрація повинна сприяти у запрошенні священнослужителів, брати участь у визначенні місця, часу та інших умов проведення богослужіння, обряду або церемонії [158]. Богослужіння і релігійні обряди в колоніях проводяться за проханням засуджених або за зверненням релігійної організації в неробочий час. Засуджені мають право на придбання і користування релігійною літературою, іншими предметами і матеріалами релігійного призначення, використання яких не суперечить інтересам забезпечення ізоляції засуджених, а також іншим умовам виконання покарання. Разом з тим, відправлення релігійних обрядів не повинно порушувати розпорядок дня в колоніях, а також права інших осіб,

які відбувають покарання. Засуджені не мають права, посилаючись на свої релігійні переконання, ухилитися від виконання своїх обов'язків, а також установлених вимог режиму відбування покарання. Окремо слід додати, що у колонії для відправлення релігійних обрядів можуть допускатися тільки представники релігійних організацій, які офіційно зареєстровані у встановленому законом порядку [158].

Відповідно до Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України» [299] в Україні забезпечується організація душпастирської опіки засуджених, що являє собою діяльність в установах виконання покарань священнослужителів (капеланів), уповноважених релігійними організаціями, статути (положення) яких зареєстровані у встановленому законом порядку, і що спрямована на задоволення релігійних потреб засуджених, їх духовне виховання. Для координації заходів душпастирської опіки засуджених центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, створює дорадчий орган, до складу якого включаються представники заінтересованих релігійних центрів і управлінь, статути (положення) яких зареєстровані у встановленому законом порядку. Порядок спеціальної підготовки священнослужителів (капеланів) та надання повноважень на здійснення заходів душпастирської опіки засуджених погоджуються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань [158]. Згідно з Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», керівний склад органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби України має сприяти проведенню священнослужителями (капеланами) заходів душпастирської опіки з персоналом [331]. Встановлюється, що заходи душпастирської опіки не повинні порушувати встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування

покарань. Зустрічі священнослужителів (капеланів) із засудженими надаються у час, вільний від роботи (навчання) засуджених, без обмеження кількості зустрічей у місці, визначеному адміністрацією установи виконання покарань. Священнослужителі (капелани) можуть відвідувати установи виконання покарань для проведення заходів душпастирської опіки за спеціальним дозволом адміністрації таких установ у завчасно погоджений з адміністрацією установи час. Таємниця сповіді є недоторканною і охороняється законом. Забороняється оприлюднювати, фіксувати технічними засобами та відтворювати будь-яку інформацію, отриману зі сповіді. Відомості, отримані зі сповіді, не можуть бути предметом досудового розслідування, досудового слідства чи кримінального провадження, використовуватися як доказ. Адміністрація установ виконання покарань повинна сприяти забезпеченню конфіденційності зустрічей засуджених із священнослужителями (капеланами) [158].

Проте якщо право на життя та свобода світогляду і віросповідання визнаються та забезпечуються особам, засудженим до позбавлення волі, цілою низкою державних гарантій, то деякі інші фізичні (природні) права на засуджених до позбавлення волі майже не поширюються або поширюються у вкрай обмеженому обсязі, зокрема — право на свободу та особисту недоторканість, свободу пересування на території України, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України та ін.

Так, відповідно до вимог режиму та ізоляції, для осіб, засуджених до позбавлення волі, суттєво обмежується проголошене ст. 33 Конституції України право на свободу пересування та вільного вибору місця проживання. Суворе обмеження цього права зумовлюється самим змістом та характером кримінального покарання, виконання якого, насамперед, означає неможливість вільного пересування засудженої особи територією України та вільного вибору нею місця проживання, а також можливості залишати територію України, адже громадянин, засуджений до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, зобов'язаний увесь встановлений

вироком суду строк покарання перебувати у відповідній виправній установі. Так само природно обмежується самим характером кримінального покарання й право на вільне спілкування особи.

Однак, слід відзначити, що навіть цих прав засуджені особи позбавляються не остаточно, адже особи, засуджені до позбавлення волі в Україні, вкрай рідко утримуються в умовах повної ізоляції. Порівняно більший обсяг реалізації права на свободу пересування надається засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального та середнього рівня безпеки — у вільний від роботи час вони користуються правом вільного пересування в межах території дільниці, а з дозволу адміністрації колонії можуть пересуватися без нагляду поза територією дільниці, але в межах населеного пункту, якщо це необхідно за характером виконуваної ними роботи або у зв'язку з навчанням. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» [295], засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, дозволяються короточасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами як: смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого; стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї; одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана установою виконання покарань, за наявності відповідного висновку лікаря такої установи. Засуджені, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, мають право на щорічний короточасний виїзд за межі колонії тривалістю 14

календарних днів [158]. Певні особливості щодо реалізації даного права мають жінки та неповнолітні, засуджені до позбавлення волі в Україні. Так, згідно з Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» [311], засудженим жінкам, які сумлінно ставляться до праці, у разі її наявності, і додержуються вимог режиму, постановою начальника виправної колонії за погодженням із спостережною комісією дозволяється проживання за межами виправної колонії на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку. Засуджені жінки, яким дозволено проживання за межами виправної колонії: оселяються поблизу виправної колонії і перебувають під наглядом адміністрації колонії; користуються правом вільного пересування по території, межі якої визначаються начальником виправної колонії [158]. Також, відповідно до чинного законодавства, за сумлінну поведінку і ставлення до праці та навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах неповнолітнім особам, засудженим до позбавлення волі, може надаватись право виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів. Тривалість виходу за межі колонії встановлюється начальником колонії, але не може перевищувати восьми годин [158]. Однак, при цьому засудженим до позбавлення волі заборонено: самовільно залишати колонію, порушувати лінію охорони; спілкуватися із засудженими та іншими особами з порушенням встановлених правил ізоляції, звертатися до них з проханням про виконання незаконних дій; самовільно залишати призначену для перебування ізольовану територію, приміщення або визначене місце роботи, а також перебувати без дозволу адміністрації колонії у гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють [158].

Законодавство України закріплює право засуджених осіб на гуманне ставлення до них, повагу їх людської гідності, особисту недоторканність. Право на недоторканність осіб, що відбувають покарання в пенітенціарних

установах, являє собою дієвий механізм захисту від можливих протиправних дій з боку державних органів та інших суб'єктів, адже, незважаючи на той факт, що до засудженого застосовується покарання у вигляді позбавлення волі, він, тим не менш, залишається під захистом держави. При цьому, безумовно, слід звернути увагу й на наявність певних обмежень даного права, зумовлену характером кримінального покарання та умовами і вимогами режиму. Так, адміністрація виправної установи має право піддавати засуджених, їх речі й одяг, а також приміщення на території колонії обшуку і догляду. Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань встановлюється, що з метою виявлення предметів, виробів, речей та продуктів харчування, що не передбачені переліком, а також грошей, цінних паперів і речей, предметів, які заборонено використовувати в установах виконання покарань, приготувань до втечі з-під варти, розшуку засуджених, які переховуються, тощо проводяться обшуки та огляди засуджених, персоналу і громадян, які перебувають на території установ виконання покарань та прилеглий території, а також контрагентських об'єктах, їх речей і одягу, транспортних засобів, а також приміщень, територій житлових та виробничих зон [373]. Персонал органів і установ виконання покарань має право застосовувати спеціальні засоби, заходи фізичного впливу для припинення правопорушень з боку засуджених, подолання протидії законним вимогам адміністрації установ виконання покарань, якщо інші способи не забезпечили виконання покладених на них обов'язків виконання покарань [373]. Безумовно, дані процедури є необхідними. Як підкреслюють експерти, їх застосування пов'язано, перш за все, зосередженням у виправних установах осіб антисуспільної спрямованості, істотною кількістю порушень режиму і виправдовується вимогами забезпечення безпеки засуджених та інших осіб, необхідністю припинення правопорушень, подолання протидії законним вимогам адміністрації установ виконання покарань та ін. [205, с.50] Але, у той же час,

застосування зазначених заходів призводить до суттєвого обмеження права на особисту недоторканність.

Тож забезпечення права на особисту недоторканність громадян, засуджених до позбавлення волі, передбачає жорстку регламентацію таких основних аспектів його реалізації:

- неприпустимості застосування до осіб, які утримуються у виправних установах, побоїв, катувань та інших насильницьких дій;
- законності порядку проведення стосовно осіб, засуджених до позбавлення волі, дій примусового характеру (зокрема, особистого обшуку та застосування заходів фізичного впливу).

Встановлюється, що засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню, а заходи впливу можуть застосовуватися до засуджених виключно на підставі закону. Засуджені також не можуть бути піддані медичним або іншим подібним дослідженням незалежно від їх згоди [158]. Порядок проведення оглядів і обшуків, а також необхідні підстави для застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї регламентуються Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [373].

Безпосереднім проявом принципу гуманізму у поводженні із засудженими, спрямованим на реалізацію природного (невід'ємного) права на гуманне ставлення до людини, поваги до її гідності, є надання можливості контактів засуджених до позбавлення волі із зовнішнім світом. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями стосовно контактів засуджених осіб містять рекомендацію щодо надання їм «можливості спілкуватися через регулярні проміжки часу і під належним наглядом з їх сім'ями або друзями, що мають бездоганну репутацію, як шляхом листування, так і безпосередньо, в ході відвідин» [204]. Відповідно до сучасних європейських стандартів, законодавство України гарантує засудженому право на побачення з родичами, адвокатами та іншими особами та визначає їх основні права і обов'язки [158]. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких

законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» [295], засуджені до позбавлення волі особи мають право на побачення: короткострокові тривалістю до чотирьох годин і тривалі — до трьох діб. Короткострокові побачення надаються з родичами або іншими особами у присутності представника колонії. Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти. Тривалі побачення при реєстрації шлюбу надаються позачергово. Оплата послуг за користування кімнатами короткострокових і тривалих побачень здійснюється засудженими або їх родичами чи іншими особами за рахунок власних коштів [158]. Порядок організації побачень, телефонних розмов, користування мережею Інтернет встановлюється Міністерством юстиції України [158]. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань не дозволяють побачення і телефонні розмови між засудженими до позбавлення волі, які перебувають в кримінально-виконавчих установах [373]. Враховуючи особливості відбування покарання у виховних колоніях, слід відзначити, що у виховних колоніях засуджені мають право: одержувати короткострокові побачення без обмежень і щомісяця одне тривале побачення; при сумлінній поведінці і ставленні до праці та навчання після відбуття не менше однієї четвертої частини строку покарання засуджені — право на поліпшення умов тримання і їм може бути дозволено за постановою начальника колонії одержувати один раз на три місяці короткострокове побачення за межами виховної колонії [158]. Крім того, слід також відзначити, що особам, засудженим до довічного позбавлення волі, забезпечується право одержувати один раз на місяць короткострокове побачення та один раз на два місяці тривале побачення з близькими родичами [158].

Окрім побачень, засудженим до позбавлення волі забезпечується право здійснювати листування з особами, які знаходяться за межами колоній, вести з ними телефонні розмови, у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користуватися глобальною мережею Інтернет [158]. Реалізація даної групи прав засуджених також має певні обмеження, зумовлені як змістом та характером кримінального покарання, так і вимогами режиму. Так, відправлення засудженими листів проводиться тільки через адміністрацію установи виконання покарань. З цією метою на території установи виконання покарань вивішуються поштові скриньки, які щодня відкриваються уповноваженими на те посадовими особами. Кореспонденція, яку одержують і надсилають засуджені до відбування покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки, підлягає перегляду. Листування між засудженими, що перебувають у місцях позбавлення волі і не є родичами, допускається тільки з дозволу адміністрації установи виконання покарань [158].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» [291], кореспонденція, яку засуджені адресують Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини та його представникам, Європейському суду з прав людини, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженим особам таких міжнародних організацій, до суду та прокуророві або отримують від них, перегляду не підлягає і протягом доби надсилається за належністю або вручається засудженим у запечатаному вигляді (конверті). Кореспонденція, яку засуджені адресують захиснику у кримінальному провадженні, що здійснює свої повноваження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, перегляду не підлягає і надсилається за поштовою адресою протягом доби з часу її подачі.

Кореспонденція, яку засуджені одержують від такого захисника, перегляду не підлягає [158].

Згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» [295], засудженим надається право на телефонні розмови (у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку) без обмеження їх кількості під контролем адміністрації. Порядок організації телефонних розмов, користування мережею Інтернет встановлюється Міністерством юстиції України. Адміністрація установи виконання покарань забезпечує надання засудженим телефонних розмов без обмеження їх кількості у визначений розпорядком дня час. З метою реалізації права на телефонні розмови усіх засуджених, які відбувають покарання в установі, тривалість розмови одного засудженого не повинна перевищувати 15 хвилин. Перша телефонна розмова надається засудженому відразу після прибуття його до установи виконання покарань. Для проведення телефонних розмов у визначеному адміністрацією установи виконання покарань місці встановлюються таксофони і забезпечується наявність засобів мобільного зв'язку, які знаходяться на обліку установи. Телефонні розмови проводяться за рахунок засудженого і під контролем представника адміністрації протягом дня у вільний від роботи час, а за необхідності та за погодженням з адміністрацією — у будь-який час. Телефонні розмови між засудженими, які перебувають в установах виконання покарань, не дозволяються [158].

Особам, засудженим до позбавлення волі, також надається право користуватися мережею Інтернет під контролем адміністрації [158]. Користуватися глобальною мережею Інтернет засуджені до позбавлення волі особи можуть у вільний від роботи час та поза часом, передбаченим для приймання їжі та безперервного сну. Оплата послуг за користування мережею Інтернет здійснюється засудженими з особистих коштів або з коштів інших осіб шляхом їх внесення на електронний гаманець. Засуджені можуть створювати електронну поштову скриньку та користуватися нею під

контролем адміністрації установи виконання покарань. Адміністрація установи виконання покарань ознайомлюється зі змістом вхідних та вихідних повідомлень у разі, якщо це необхідно з огляду на індивідуальні ризики окремих засуджених. Під час користування глобальною мережею Інтернет особам, засудженим до позбавлення волі, забороняється: вносити будь-яку інформацію, у тому числі направляти листи, коментарі, знаки тощо, та реєструватися на веб-сайтах, крім випадків створення та користування електронною поштовою скринькою у визначеному Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань порядку, а також у разі необхідності здійснення реєстрації для користування дозволеними сайтами; формувати будь-які бази даних та накопичувальні диски, у тому числі віртуальні; відвідувати веб-сайти соціальних мереж, сайти, що пропагують жорстокість, насильство, еротичного або порнографічного змісту, переглядати сайти, що можуть негативно вплинути на психічний стан засудженого [158].

Для забезпечення права засуджених, які тримаються у дільницях, ресоціалізації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівнів безпеки, користуватися глобальною мережею Інтернет, обладнуються в окремих приміщеннях цих виправних колоній комп'ютерні класи (місця), які розташовуються поза межами локальних дільниць відділень соціально-психологічної служби. Для засуджених, які тримаються у дільницях посиленого контролю виправних колоній, приміщень камерного типу виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки, комп'ютерні класи (місця) обладнуються безпосередньо на території цих дільниць та секторів. У комп'ютерних класах (місцях) в обов'язковому порядку блокується доступ до послуг електронної пошти, соціальних мереж, а також сайтів, що пропагують жорстокість, насильство, еротичного або порнографічного змісту [373].

Нарешті, ще однією формою підтримки зв'язку засудженої особи із зовнішнім світом є одержання засудженим до позбавлення волі передач і

посилок. Згідно з законодавством, засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі в Україні, мають право одержувати і відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі (окрім речей, що засудженим заборонено мати при собі законом, зокрема зброї, наркотичних або психотропних речовин, прекурсорів). Адміністрація виправної колонії з огляду на режимні вимоги зобов'язана здійснювати перегляд вмісту отриманих засудженими посилок і передач, тож з предметів культурно-побутового вжитку, що надходять у бандеролях, засудженим видаються лише ті предмети, зберігання яких не заборонено Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [158]. Порядок приймання і вручення посилок (передач) або бандеролей, а також перелік предметів, заборонених до одержання, визначаються нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України.

Окремим невід'ємним природним правом осіб, які відбувають кримінальне покарання у виді позбавлення волі, є право засуджених на особисту безпеку, під якою розуміється гарантована законодавством захищеність життя, здоров'я, інших життєво важливих і соціально-значимих інтересів цієї категорії громадян від завдання шкоди, а також запобігання небезпеці та загрозам, які виникають у процесі відбування (виконання) кримінального покарання у виді позбавлення волі [156, с.212]. Маємо погодитися із думкою таких вчених, як А. Степанюк та І. Яковець, які наголошують на тому, що право на особисту безпеку слід в цілому віднести до загальних прав людини і громадянина, зміст яких не може бути обмежений на підставі закону або вироку суду [157, с.47]. Забезпечення безпеки засуджених осіб, які перебувають в установах виконання покарань, є одним з основних обов'язків посадових і службових осіб органів та установ виконання покарань [331]. Забезпечення безпеки осіб, засуджених до позбавлення волі, здійснюється оперативними підрозділами установ виконання покарань. Згідно з чинним законодавством, у разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю засуджених, які відбувають покарання у виді

позбавлення волі, вони мають право звернутися із заявою до будь-якої посадової особи органу чи установи виконання покарань з проханням про забезпечення особистої безпеки. У цьому разі відповідна посадова особа зобов'язана вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого [158]. Зокрема, відповідно до п. 3. розділу 3 «Здійснення у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань заходів безпеки щодо засуджених, які не беруть участь у кримінальному судочинстві» Наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах», отримавши заяву або повідомлення про загрозу безпеці засудженого, начальник слідчого ізолятора або установи виконання покарань має вжити заходів щодо переведення засудженого в безпечне місце та здійснити перевірку заяви чи повідомлення [365]. Безпека осіб, які перебувають в установах виконання покарань і беруть участь у кримінальному судочинстві, забезпечується заходами, зазначеними у ст. 8, 11, 15, 16 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», за винятками, що впливають з вимог режиму їх тримання [334]. Додатково до них можуть застосовуватися також такі заходи, як переведення до іншої установи виконання покарань чи слідчого ізолятора або в інше місце із спеціальним режимом тримання, окреме тримання [158; 359].

3.1.2. Адміністративно-правове забезпечення реалізації громадянами, засудженими до позбавлення волі в Україні, політичних прав і свобод

У загальній системі прав і свобод одне з найважливіших місць належить політичним (громадянським) правам і свободам. Конституція України встановлює, що народ України, який є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади, здійснює свою владу безпосередньо та через органи

державної влади і місцевого самоврядування [142]. Це означає як закріплення участі народу (громадян України) в управлінні державою, так і виключне право народу своїми рішеннями визначати і змінювати конституційний лад в країні. Відповідно до Конституції, громадяни України здійснюють свою владу різними шляхами — через всеукраїнський та місцеві референдуми, вибори, народну законодавчу ініціативу, інші форми безпосередньої демократії.

Довідкова юридична література визначає такі основні ознаки політичних прав як законодавчо закріплених норм можливої поведінки громадян у сфері управління державними справами:

- 1) політичні права і свободи надаються та забезпечуються державою;
- 2) політичні права і свободи виникають з моменту набуття особою громадянства та відповідного віку;
- 3) політичні права і свободи пов'язані з дієздатністю особи та, на відміну від природних прав людини, можуть бути обмежені у певних випадках [44, с.431].

Дійсно, на відміну від природних прав, що належать людині з народження, політичні права безпосередньо пов'язані з наявністю громадянства, тобто усталеного політико-правового зв'язку особи з державою. Реалізуючи дані права і свободи, громадяни беруть участь у суспільно-політичному житті країни [166, с.68]. Поряд із природними правами і свободами, політичні права є однією з найбільш значущих груп прав громадянина демократичної держави. Саме політичні права відбивають положення громадянина у державі як повноправного суб'єкта влади, який бере участь в управлінні державними справами. Але, на відміну від природних прав, які за своєю природою є невідчужуваними, політичні права можуть обмежуватися відповідно до закону, в інтересах національної безпеки та громадського порядку, а також стосовно окремих категорій громадян України, у тому числі й засуджених до позбавлення волі. Політичні права і свободи, що забезпечують громадянам реальні можливості в управлінні

державними та суспільними справами, в умовах позбавлення волі можуть значно видозмінюватися й обмежуватися, причому найбільш суттєва зміна обсягу та форм реалізації цих прав відбувається при відбуванні покарань, пов'язаних із позбавленням волі, адже саме режим позбавлення волі за своїм змістом та характером виключає можливість надання більшості політичних прав і свобод у повному обсязі.

Сучасна юридична наука по-різному підходить до виокремлення основних видів політичних прав і свобод людини. Так, виділяють: право на свободу об'єднань, право участі в управлінні державними справами, право на участь у зборах та мітингах [141, с.215]; свободу висловлювання думок; свободу об'єднань; право на збори, мітинги, демонстрації, пікетування; право петицій; право на доступ до державної служби [526, с.73-77]. Найбільш поширена класифікація політичних прав громадян містить у собі такі права і свободи:

1) пасивне (право бути обраним до органів державної влади і самоврядування) та активне (право обирати представників до органів державної влади й самоврядування) виборче право;

2) право на участь у референдумі;

3) право на об'єднання;

4) право на збори;

5) право на звернення [44, с.431-432].

Використовуючи як основний критерій для класифікації політичних прав і свобод участь у організації та діяльності держави, можна виділити дві основні групи: групу прав з участі в організації й діяльності держави та її органів, яку складають виборчі права, право на референдум та право петицій, а також групу правочинностей, що являють собою невід'ємні права громадян, метою реалізації яких є активна участь індивіда в житті суспільства, — свобода слова та друку, свобода спілок, свобода зборів [97, с.41]. Підставою для класифікації політичних прав і свобод може бути їх реалізація залежно від кількості суб'єктів. За цим критерієм виділяють

політичні права, які можуть бути реалізовані індивідуально (право на рівний доступ до державної служби, право на звернення), та політичні права, які здійснюються колективно (право на об'єднання, право на проведення зборів, мітингів) [107, с.346]. Т. Заворотченко також пропонує виділяти за співвідношенням прав основні та додаткові (похідні від основних) політичні права і свободи громадян. Так, наприклад, право брати участь в управлінні справами держави є основним правом, тоді як виборчі права, право на рівний доступ до державної служби, на здійснення правосуддя є похідними від нього. Крім того, в залежності від універсальності політичних прав, їх можна поділити на: виключно політичні права (право обирати і бути обраним, право брати участь у референдумі, право на рівний доступ до державної служби) та політичні права, що мають змішаний характер, а віднесення деяких з них до політичних взагалі уявляється спірним — вони сприяють реалізації не тільки досліджуваної групи прав, але й інших прав і свобод людини та громадянина (право на звернення, право на вільний доступ до інформації, свобода друку та засобів масової інформації, право на страйк та ін.) [107, с.347-348].

Підсумовуючи існуючі підходи до виділення політичних прав і свобод, до основних політичних прав, які забезпечують реальну можливість громадян держави безпосередньо впливати на суспільне і політичне життя країни, маємо віднести: право брати участь в управлінні державними справами, право обирати і бути обраними, право участі у референдумах, право на свободу об'єднання у політичні партії й громадські організації, право на звернення та право на збори.

Відповідно до Конституції України, до основних політичних прав, які забезпечують реальну можливість громадян держави безпосередньо впливати на суспільне і політичне життя країни, відносяться: право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36), право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, право доступу до державної служби та до

служби в органах місцевого самоврядування (ст. 38), право проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39), право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів (ст. 40) [142]. Закріплення комплексу основних політичних прав і свобод на конституційному рівні забезпечує необхідні правові гарантії здійснення даних прав і свобод громадян України.

Право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, передбачене ст. 20 Загальної декларації прав людини [110] та ст. 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права щодо свободи асоціацій [201], закріплене у ст. 36 Конституції України і розвинуте у Законі України «Про об'єднання громадян» (що регламентує зміст права об'єднання та його основні державні гарантії), передбачає право громадян України об'єднуватися у політичні партії і громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [142].

Права громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському референдумі, а також обирати і бути обраними до органів державної влади і місцевого самоврядування, закріплені у ст. 38 Конституції України [142], реалізує вимоги ст. 21 Загальної декларації прав людини [110], яка проголошує право кожного громадянина брати участь в управлінні своєю державою як безпосередньо, так і через вільно обраних представників, а також право на рівний доступ до державної служби. Безпосередня участь громадян в управлінні державними справами здійснюється шляхом таких форм діяльності як:

- а) громадські слухання;
- б) громадські консультації;

в) громадська експертиза діяльності органів державної влади;
г) діяльність громадських рад при державних органах виконавчої влади;
г) участь представників інститутів громадянського суспільства в конкурсних та атестаційних комісіях в органах державної влади і органах місцевого самоврядування тощо [514, с.81].

Відносини з приводу реалізації та захисту зазначених прав регулюються цілою низкою законів та підзаконних нормативно-правових актів, серед яких: Закони України «Про вибори Президента України» [281], «Про вибори народних депутатів України» [280], «Про місцеві вибори» [388], «Про всеукраїнський референдум» [328], «Про Центральну виборчу комісію» [436], «Про Державний реєстр виборців» [330], «Про державну службу» [332], «Про службу в органах місцевого самоврядування» [419], Постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [337], «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» [371] та ін.

Право громадян збиратися мирно, без зброї, і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, закріплене у ст. 39 Конституції України [142], що відтворює положення ч. 1 ст. 20 Загальної декларації прав людини про право кожного на свободу мирних зборів та асоціацій [110], та ст. 11 Конвенції про захист прав і основних свобод людини [137], але стосується, на відміну від них, лише громадян, а не будь-якої людини на території держави. Дане право спрямоване на забезпечення політичної свободи думок, переконань та висловлювань. За своїм юридичним змістом воно гарантує громадянам України можливість вільно і без перешкод виражати, обговорювати і поширювати в будь-якій формі свої думки, переконання і погляди з питань суспільного, політичного, економічного та культурного життя [141, с.281]. Здійснення зазначених політичних свобод забезпечується наданням громадянам та їх організаціям громадських приміщень, вулиць, майданів, можливості розповсюджувати відповідну інформацію, використовувати для

цього засоби масової інформації. Обмеження щодо реалізації даного права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, задля охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Такі обмеження відповідають положенням міжнародних документів у даній сфері, зокрема, ст. 21 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, яка встановлюючи право на мирні збори, містить положення, згідно з яким «користування цим правом не підлягає обмеженням, крім тих, які накладаються відповідно до закону і які необхідні в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я й моральності населення або захисту прав і свобод інших осіб» [201].

Право направляти індивідуальні або колективні звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до посадових і службових осіб цих органів встановлює ст. 40 Конституції України [142]. Право на звернення є важливим засобом забезпечення здійснення й захисту прав і свобод громадян, участі громадян в управлінні державними справами. Праву громадян на особисті звернення, направлення індивідуальних чи колективних звернень відповідає обов'язок органів та посадових осіб органів держави або місцевого самоврядування, яким вони направлені, уважно, в установленому порядку розглянути ці звернення, відповісти на них у встановлений законом строк та прийняти щодо них законні й обґрунтовані рішення. Положення ст. 40 Конституції України конкретизуються у Законі України «Про звернення громадян» [379], що регулює питання практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією права вносити в органи державної влади, об'єднання громадян відповідно до їх статуту пропозиції про поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів. Закон виділяє такі види звернень, як пропозиції (зауваження), заяви (клопотання), скарги та петиції. Відповідно до Закону, звернення може бути

подано окремою особою (індивідуальне) або групою осіб (колективне) органам державної влади і органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям незалежно від форми власності, об'єднанням громадян або посадовим особам, до повноважень яких належить вирішення порушених у зверненнях питань [379].

При аналізі змісту, можливостей реалізації та засобів забезпечення політичних прав громадян, засуджених до позбавлення волі, перш за все необхідно виходити з того, що засуджені продовжують залишатися громадянами держави, що користуються всіма правами людини і громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [142]. При цьому слід зауважити, що суд, виходячи з власного розсуду при призначенні основних і додаткових покарань, визначає реальний обсяг прав і свобод засудженого, але реалізований він може бути лише в окреслених законом межах. Таким чином, можна констатувати, що лише закон є єдиним джерелом правових обмежень для засуджених, а вирок суду слід розглядати як відповідний юридичний факт, при настанні якого з'являється спеціальний статус засудженого. Тож фактична реалізація засудженими своїх прав і свобод безпосередньо залежить від закріплення відповідних норм у законодавстві держави.

Низка обмежень прав засуджених осіб, що регламентується кримінальним, адміністративним, сімейним, трудовим законодавством, залежить від режиму відбування покарання та безпосередньо пов'язана із спеціальним статусом засудженого. Зокрема, увесь комплекс правообмежень у правовому статусу особи, засудженої до позбавлення волі в Україні, передбачений кримінальним, кримінально-виконавчим, адміністративним та іншими галузями законодавства, уточнює основні (конституційні) права та свободи громадянина, певним чином їх видозмінюючи та обмежуючи.

Детальний аналіз норм чинного законодавства України, що стосується регулювання суспільно-політичних відносин, дозволяє зазначити, що значна

кількість закріплених у Конституції України політичних прав і свобод на рівні правового статусу громадян, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, суттєвим чином обмежується, видозмінюється або взагалі відсутня. Перш за все, це стосується обмеження права на участь в управлінні державними справами, зокрема, — втрати та обмеження частини виборчих прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, а також суттєвого обмеження і видозмінення права на збори та права брати участь у роботі політичних партій і громадських організацій.

Так, внаслідок факту ізоляції, зумовленої змістом і характером вимог кримінального покарання, громадяни, засуджені до позбавлення волі в Україні, позбавлені такого політичного права, як право збиратися і проводити збори, мітинги та ін., що закріплюється у ст. 39 Конституції України [142]. Під час відбування покарання засудженим до позбавлення волі заборонено самовільно залишати колонію, порушувати лінію охорони; спілкуватися із засудженими та іншими особами з порушенням встановлених правил ізоляції, звертатися до них з проханням про виконання незаконних дій; самовільно залишати призначену для перебування ізольовану територію, приміщення або визначене місце роботи, а також перебувати без дозволу адміністрації колонії у гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють [158].

Відсутнє у достатньо великої частини громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, й право рівного доступу до державної служби, а також служби в органах місцевого самоврядування [142]. Згідно з встановленими законодавством обмеженнями, пов'язаними з прийняттям на службу в органи державної влади і місцевого самоврядування та проходженням там служби, на державну службу, а також на службу в органи місцевого самоврядування не можуть бути прийняті особи, які мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку [332].

Суттєво обмеженим виявляється й закріплене у ст. 36 Конституції України право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації [142]. Частково реалізуючи дане право, засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право в порядку, встановленому Кримінально-виконавчим кодексом України та відповідними нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості, які створюються в колоніях з метою розвитку в засуджених корисної ініціативи, соціальної активності, здорових міжособових взаємовідносин, участі у вирішенні питань організації праці, навчання, відпочинку, побуту, впливу на виправлення засуджених, розвитку корисних соціальних зв'язків [158 ; 367]. Участь у самодіяльних організаціях є добровільною справою кожного засудженого, його соціально корисна активність заохочується адміністрацією колонії і враховується при визначенні ступеня його виправлення. У колоніях можуть створюватися й інші самодіяльні організації засуджених, якщо їх діяльність не суперечить порядку і умовам відбування покарання [158].

Дія ст. 38 Конституції України, що закріплює право громадян брати участь в управлінні державними справами [142], обмежується у правовому статусі громадян, засуджених до позбавлення волі, нормами цілої низки законодавчих актів. Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», громадяни України, засуджені до позбавлення волі, не можуть бути членами громадських рад при міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київській і Севастопольській міських, районних, районній у Києві та Севастополі держадміністраціях, адже членство в громадській раді припиняється у разі набрання законної сили обвинувальним вироком щодо члена відповідної громадської ради [337].

Право громадян, засуджених до позбавлення волі, брати участь у всеукраїнському референдумі забезпечується державою шляхом надання

усім дієздатним громадянам, яким на день голосування виповнилося вісімнадцять років, права голосу на спеціальних дільницях, що утворюються в установах кримінально-виконавчої системи. Спеціальні дільниці зі всеукраїнського референдуму утворюються таким чином, щоб громадяни могли проголосувати, не порушуючи режиму перебування в закладі (установі). Не допускається утворення однієї спеціальної дільниці для двох і більше закладів чи установ [328]. У поданні щодо утворення спеціальної дільниці з всеукраїнського референдуму у відповідному закладі чи установі зазначаються:

- 1) назва закладу чи установи;
- 2) юридична адреса закладу чи установи;
- 3) орієнтовна кількість учасників всеукраїнського референдуму, що перебуватимуть у закладі чи установі на день проведення всеукраїнського референдуму;
- 4) наявність відповідного приміщення для голосування та його адреса (у разі, якщо адреса приміщення для голосування відмінна від юридичної адреси закладу чи установи);
- 5) зобов'язання керівництва закладу чи установи щодо забезпечення відкритого доступу до приміщення для голосування членів відповідної комісії з всеукраїнського референдуму та осіб, які мають право бути присутніми при голосуванні та підрахунку голосів [328].

Документом, який посвідчує особу і громадянство України учасника всеукраїнського референдуму, засудженого до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, є картка (довідка) установи кримінально-виконавчої системи, що містить: прізвище, ім'я, по батькові, рік народження, громадянство, фотографію особи, підпис керівника та печатку установи (для осіб, які перебувають в установах кримінально-виконавчої системи). Згідно зі встановленим порядком утворення дільничних комісій референдуму, до складу дільничної комісії референдуму не можуть входити громадяни, які утримуються в установах кримінально-виконавчої системи або мають

судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку [328]. Також закріплюється положення щодо обмеження агітації референдуму в установах кримінально-виконавчої системи та заборони відвідування установ кримінально-виконавчої системи окремими уповноваженими особами суб'єктів процесу референдуму. Зустрічі цих осіб з учасниками всеукраїнського референдуму організовуються відповідною окружною комісією референдуму спільно з керівником установи кримінально-виконавчої системи з обов'язковим повідомленням не пізніше як за три дні до дня зустрічі всіх уповноважених осіб суб'єктів процесу референдуму у відповідному територіальному окрузі. Держава має забезпечити відкритий доступ до приміщення для голосування для членів комісії референдуму, уповноважених осіб суб'єктів процесу референдуму, офіційних та міжнародних спостерігачів та представників засобів масової інформації [328].

Права громадян, засуджених до позбавлення волі, обирати і бути обраними до органів державної влади і місцевого самоврядування закріплені у ст. 38 Конституції України [142], також суттєво відрізняються від загальних виборчих прав громадян України. До найбільш гострих загальних проблем у сфері реалізації виборчого права слід віднести:

– неузгодженість у чинному виборчому законодавстві питань обмеження активного і пасивного виборчого права для засуджених осіб, яке би кореспондувало загальним конституційним обмеженням виборчого права в Україні;

– неможливість забезпечення повного доступу до інформації про кандидатів, які беруть участь у виборах, що обмежує як свободу вибору, так і рівноправність політичних сил у впливі на громадську думку;

– складність попередження або усунення можливостей зловживань (зокрема, впливу адміністрації на виборчий процес) і фальсифікацій, що перешкоджають забезпеченню вільного волевиявлення виборців на

спеціальних виборчих дільницях, створених в установах кримінально-виконавчої системи та ін. [500 с.133; 485, с.166]

Найбільш повно реалізувати своє виборче право громадяни, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, можуть на виборах Президента України. Документом, який є підставою для отримання виборчого бюлетеня, і який може бути використаний на спеціальній виборчій дільниці, утвореній у відповідній установі виконання покарань, є картка (довідка) установи виконання покарань, що повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік народження, громадянство, фотокартку особи, підпис керівника та печатку установи. Спеціальні виборчі дільниці утворюються за місцем розташування відповідних закладів чи установ виконання покарань. Певні обмеження встановлюються законодавством лише стосовно питань утворення Центральної виборчої комісії та окружних і дільничних виборчих комісій, до складу яких не можуть входити громадяни, які утримуються в установах виконання покарань чи слідчих ізоляторах або мають судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, злочину проти виборчих прав громадян чи корупційного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку, а також стосовно обмеження ведення передвиборної агітації в установах виконання покарань та заборони відвідання установ виконання покарань і слідчих ізоляторів окремими кандидатами на пост Президента України чи їх довіреними особами [281].

Подібні обмеження для входження до складу членів окружної чи дільничної виборчої комісії та ведення передвиборної агітації встановлені й щодо виборів народних депутатів України [280]. Проте чинне законодавство містить також низку додаткових обмежень щодо реалізації як пасивного, так і активного виборчого права для громадян, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі в Україні. Зокрема, Закон України «Про вибори народних депутатів України» надає право голосу громадянам, засудженим до позбавлення волі, на виборах депутатів лише у

загальнодержавному виборчому окрузі. Підставою для отримання виборчого бюлетеня, що може бути використаний на спеціальній виборчій дільниці, утвореній у відповідній установі виконання покарань, є картка (довідка) установи виконання покарань або слідчого ізолятора, що повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік народження, громадянство, фотокартку особи, підпис керівника та печатку установи виконання покарань. Не може бути висунутий кандидатом й обраний народним депутатом громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку [280].

Найбільш жорстко обмежуються виборчі права громадян, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, на місцевих виборах. Згідно з законодавством, громадяни України, які за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі, вважаються такими, що не належать до жодної територіальної громади та не мають права голосу на місцевих виборах. Так само позбавляються й пасивного виборчого права громадяни України, які мають судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, злочину проти виборчих прав громадян чи корупційного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку, — такі громадяни не можуть бути обрані депутатами, сільськими, селищними, міськими головами та старостами [388].

Вкрай важливим для громадян, засуджених до позбавлення волі, є забезпечення реалізації права на звернення, встановлене у ст. 40 Конституції України [142]. Засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право в порядку, встановленому законодавством, подавати пропозиції, заяви і скарги в усній чи письмовій формі від свого імені [158]. Засуджені мають право звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних

організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань. Відповідні звернення (кореспонденція) подаються до адміністрації установи виконання покарань. Про отримання адміністрацією звернення (кореспонденції) засудженому видається талон-підтвердження. Протягом трьох діб (а у випадках, встановлених законодавством, протягом однієї доби) з часу видачі талона-підтвердження зазначене звернення направляється адресату [158].

Відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу України, засуджені, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, мають право подавати клопотання до суду для вирішення питань, які вирішуються судом під час виконання вироків [151].

Громадяни, засуджені до позбавлення волі, мають право викладати пропозиції, заяви та скарги в усній або письмовій формі від свого імені. Письмові пропозиції, заяви та скарги направляються за належністю через адміністрацію установи виконання покарань. Адміністрація установ виконання покарань повинна забезпечити виконання вимог Закону України «Про звернення громадян». Направлені адресатам пропозиції, заяви та скарги з питань одержання посилок (передач) і бандеролей, надання побачень, телефонних розмов, медичної допомоги, забезпечення речовим майном, а також інші звернення, які можуть бути вирішені по суті адміністрацією установи виконання покарань, розглядаються на місці, не чекаючи результатів їх розгляду організаціями або посадовими особами, яким вони адресовані. Пропозиції, заяви та скарги, адресовані до державних органів і громадських організацій та на ім'я посадових осіб, адміністрація установи виконання покарань супроводжує листами. До звернень з питань помилування, а також переведення до інших установ виконання покарань додаються довідки-характеристики на осіб, які їх подали. Щодо пропозицій, заяв та скарг, адресованих до державних органів, громадських організацій та на ім'я посадових осіб, з питань, які не входять до їх повноважень, особі, що

їх подала, рекомендується їх переадресувати за належністю. Якщо засуджений наполягає на відправленні пропозицій, заяв та скарг до визначеного органу, вони направляються адресату. Особистий прийом громадян, засуджених до позбавлення волі, здійснюється керівництвом установ виконання покарань, а також начальниками підрозділів за встановленими графіками [373].

3.1.3. Адміністративно-правове забезпечення використання громадянами, засудженими до позбавлення волі в Україні, соціально-економічних прав і свобод

Важливою окремою групою прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, є соціально-економічні права і свободи. Соціально-економічні права визначають місце людини в економічному і соціальному житті, відбиваючи можливості особи брати участь у виробництві матеріальних та інших благ, користуватися соціальними благами у сфері матеріального виробництва, трудової діяльності, здоров'я, відпочинку. Соціально-економічні права і свободи є однією з найбільш численних видів прав і свобод, які проголошуються та закріплюються на конституційному рівні.

Сучасна довідкова юридична література визначає соціально-економічні права і свободи як комплекс можливостей людини і громадянина, пов'язані з забезпеченням фізичних, матеріальних, духовних та інших соціальних потреб людини [44, с.561], сукупність правових норм, що визначають місце людини в соціальній та економічній сферах, забезпечують їй можливість мати, користуватися і розпоряджатися економічними та соціальними благами і цінностями [64, с.322]. Д. Єрмоленко, розглядаючи зміст та місце соціально-економічних прав в структурі правового статусу людини громадянина соціальної держави, визначав їх як передбачені правовими нормами і гарантовані державою можливості поведінки конкретних суб'єктів у сфері

виробництва і розподілу матеріальних благ, що покликані забезпечити задоволення економічних і тісно пов'язаних з ними духовних потреб та інтересів людини [106, с.10].

Основними рисами соціально-економічних прав і свобод є такі особливості:

1) їх обсяг та можливості реалізації у великій мірі залежать від стану економіки країни;

2) юридичний зміст цих прав і свобод може мати рекомендаційний характер;

3) дані права і свободи мають значно менше гарантій реалізації, аніж інші групи прав і свобод [44, с.561].

Стосовно класифікації існуючих соціально-економічних прав і свобод слід, насамперед, відзначити, що їх розподіл за будь-якими критеріями є досить умовним і може істотно змінюватися залежно від цілей та завдань конкретного дослідження. Так, за характером суб'єктів та формою здійснення усі права і свободи досить часто поділяють на індивідуальні та колективні (групові) [147, с.96]. Деякі дослідники також пропонують розподіл усіх соціально-економічних прав і свобод на основні та додаткові. Зокрема, Т. Бабкова виокремлює три так звані ключові (системоутворюючі) права — право на працю, право на соціальний захист та право на достатній життєвий рівень, довкола яких утворюється власна специфічна підгрупа прав і свобод. Право на працю містить у собі такі складові права як: право на належні, безпечні і здорові умови праці, право на заробітну плату, право на страйк, право на відпочинок; право на соціальний захист конкретизується у таких правах, як право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом та реалізується, насамперед, через систему соціального страхування та забезпечення відшкодування соціальних ризиків; право на достатній життєвий рівень об'єднує в окрему підгрупу такі

соціальні права як право на житло, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [17, с.142].

Проте найчастіше під час аналізу змісту та особливостей забезпечення даних прав і свобод людини і громадянина виходять з їх розподілу на дві очевидні групи — економічні (права, що забезпечують людині вільне розпорядження основними можливостями у господарчій діяльності) та соціальні права (що спрямовані на забезпечення гідного рівня життя та соціальну захищеність), хоча й такий критерій для розподілу виявляється у сучасній науці вкрай нечітким. Так, сучасна довідкова література до економічних прав і свобод відносить право власності (у тому числі на землю та результати інтелектуальної діяльності, а також право спадкування), свободу підприємницької діяльності (господарчої ініціативи), свободу праці та інші трудові права (зокрема, право на страйк, право на об'єднання у міжнародні або національні організації для захисту своїх прав, право на участь в управлінні підприємством тощо) [45, с.561], до соціальних — право на соціальне забезпечення, право на освіту, право на охорону здоров'я та медичну допомогу, право на житло, на охорону материнства та дитинства та ін. [45, с.562].

Такі вітчизняні дослідники, як О. Кушніренко та Т. Слінько, розглядають економічні права як можливості людини і громадянина вільно розпоряджатися предметами вжитку та власністю, виявляти винахідливість та ініціативу в реалізації своїх здібностей і здобутті засобів для існування, беручи участь у виробництві матеріальних і інших благ [166, с.68]. С. Котелейчук, визначаючи економічні права як певні можливості людини і громадянина, що характеризують їх участь у виробництві матеріальних благ, відносить до них:

- 1) право на приватну власність (індивідуальну і колективну);
- 2) право на працю і вибір професії та роду трудової діяльності;
- 3) можливість вибору роду занять і роботи за своїм покликанням;
- 4) право на професійну підготовку і перепідготовку;

- 5) право на справедливу оплату праці;
- 6) право на страйк;
- 7) право на відпочинок тощо [147, с.97].

У свою чергу, соціальні права у вітчизняній науковій літературі визначаються як такі громадські права, зміст яких полягає у можливості набуття соціальних благ, володінні, користуванні й розпорядженні ними та їх захисті або вчиненні певних дій у цій сфері [54, с.829]. До групи соціальних прав людини і громадянина, таким чином, зазвичай відносять: право на працю, право на страйк, право на відпочинок, право на достатній життєвий рівень, право на соціальний захист та соціальне забезпечення, право на належні, здорові та безпечні умови праці, право на житло, право на охорону здоров'я і медичну допомогу та медичне страхування, право на сприятливе навколишнє середовище [140, с.139-142].

Отже, підсумовуючи наведені підходи до виокремлення та класифікації прав і свобод у соціальній та економічній сферах суспільного життя, маємо відзначити, що систему соціально-економічних прав і свобод, які є однією з найбільш численних видів прав і свобод громадян, котрі проголошуються та закріплюються в Україні на конституційному рівні, складають економічні права і свободи — право на власність, право на підприємницьку діяльність, право на користування природними та іншими об'єктами суспільної власності, та соціальні права і свободи — право на працю, право на відпочинок, право на страйк, право на соціальний захист, право на житло, право на достатній життєвий рівень, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та страхування.

Основні права і свободи громадянина у сфері економічного життя в Україні становлять:

- 1) Право на власність (право володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном та результатами своєї інтелектуальної праці). В сучасних умовах власність має не лише економічний зміст, вона також є засобом вільного розвитку особи, створюючи умови для задоволення культурних,

духовних, естетичних потреб та запитів. Тож гарантування дотримання права на власність стає одним з найважливіших факторів соціальної стабільності. Конституція України [142], Цивільний кодекс України [520] та інші нормативно-правові акти чинного законодавства закріплюють гарантії додержання права власності, яке проголошується непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності громадян, а примусове відчуження об'єктів приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом [142].

2) Право на підприємницьку діяльність, під якою розуміється гарантована Конституцією самостійна ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [71]. Суб'єктами підприємницької діяльності можуть бути громадяни, які не обмежені у правоздатності та дієздатності, та яким законом або судовим рішенням не заборонено займатися даним видом діяльності. Законом також встановлюється, що підприємницька діяльність не може завдавати шкоди довкіллю, порушувати права та законні інтереси громадян та їх об'єднань, інших суб'єктів господарювання, установ, організацій, права місцевого самоврядування і держави [71].

3) Право на користування природними та іншими об'єктами суспільної власності. Відповідно до закону, кожний громадянин для задоволення власних потреб має право користуватися об'єктами державної та комунальної власності відповідно до закону. Користуватися даними об'єктами громадяни можуть як безкоштовно, так і за плату в порядку і на умовах, встановлених органами, що управляють державним чи комунальним майном в Україні [142].

Систему основних соціальних прав і свобод громадянина, відповідно до Конституції України, складають: право на працю, право на відпочинок, право на страйк, право на соціальний захист, право на житло, право на достатній

життєвий рівень, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та страхування. Дана підгрупа соціально-економічних прав і свобод відбиває визнаний та закріплений на конституційному рівні принцип відповідальності сучасної соціальної держави за забезпечення своїм громадянам відповідного рівня життя [142]. Даний вид прав і свобод, закріплений у Конституції України, повністю відповідає змісту положень найважливіших міжнародних документів у галузі прав людини, зокрема, — Загальної декларації прав людини [110], Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [201], а також більш ніж 100 конвенцій та рекомендацій щодо соціальних прав людини й громадянина, прийнятих Міжнародною організацією праці [122, с.45], та ін.

Право на працю є одним з фундаментальних соціальних прав, що передбачає можливість заробляти собі на життя працею, яку особа собі вільно обирає або на яку вільно погоджується [142]. Право вільного обрання праці або вільного погодження на неї відповідає положенням ст. 23 Загальної декларації прав людини [110], в яких встановлюється виключне право самої особи розпоряджатися своїми здібностями до творчої і продуктивної праці. Слід також відзначити, що право вільно розпоряджатися своїми здібностями до праці означає й право не займатися трудовою діяльністю, що не може розглядатися як підстава до будь-якої відповідальності.

Визнаючи та закріплюючи право на працю на рівні Основного Закону, держава гарантує його дотримання та забезпечення умов для повного здійснення цього права шляхом створення рівних можливостей у виборі професії та роду трудової діяльності, а також реалізації програм професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб [142]. Встановлюючи заборону на використання примусової праці, визначену у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права [201], Конституція зазначає, що не вважається такою військова або альтернативна служба, а також робота чи служба, що виконується особою за вироком суду [142].

Обов'язком держави також є контроль за організацією та умовами праці. Юридичні гарантії права на працю містить поточне законодавство (норми трудового, адміністративного, кримінального та інших галузей права). Так, зокрема, закріплені в Конституції України права на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, а також на своєчасне одержання винагороди за працю [142] захищаються відповідними нормами Кодексу законів про працю України [128], Кодексу України про адміністративні правопорушення [129], Кримінального кодексу України [149], Законів України «Про оплату праці» [395], «Про охорону праці» [403], Наказів Мін'юсту України «Про затвердження Порядку організації виробничої діяльності та залучення засуджених до суспільно корисної праці на підприємствах виправних центрів, виправних та виховних колоній Державної кримінально-виконавчої служби України» [366], «Про затвердження Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі» [349] та ін. Законодавством передбачається й судовий захист права громадян на працю, у тому числі захист від незаконного звільнення, вирішення спорів про поновлення на роботі, зміну дати і формулювання причини звільнення та ін.

Тісно пов'язаним з правом на працю є право тих, хто працює, на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Закріплене у ст. 44 Конституції право працівників на страйк [142]. відтворює положення ст. 8 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [202], у якому він розглядається як крайній засіб для вирішення трудового конфлікту. Страйк не допускається, якщо він створює загрозу життю і здоров'ю людей, а також у державних органах, на підприємствах і організаціях, на які покладено виконання завдань по забезпеченню обороноздатності, правопорядку і безпеки країни, у безперервно діючих виробництвах, зупинення яких пов'язане з небезпечними наслідками. Саме тому Конституція України встановлює основи порядку здійснення права на страйк

з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей [142].

Право на відпочинок, проголошене ст. 24 Загальної декларації прав людини [110], закріплюється у Конституції України, Кодексі законів про працю України та інших нормативно-правових актах чинного законодавства України. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення права визначаються законом [142].

Право на соціальний захист являє собою систему законодавчо встановлених соціальних гарантій та заходів, спрямованих на забезпечення оптимальних умов життя, задоволення потреб населення. Зокрема, закріплюються гарантії допомоги на випадок настання кризових ситуацій, у яких може опинитися будь-який громадянин упродовж життя, і які можуть бути викликані цілою низкою соціальних ризиків: хворобою, інвалідністю, старістю, втратою годувальника, безробіттям та ін. Соціальний захист охоплює собою соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальну допомогу [64, с.401]. Право на соціальний захист, закріплене у ст. 46 Конституції України [142], передбачає право на забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Ці права гарантуються загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними [142]. Реалізація та фінансове забезпечення встановленої

системи соціального захисту громадян України здійснюється переважно системою державного забезпечення та управління.

Право громадян на житло передбачає можливість одержання у встановленому порядку житлового приміщення. Право власності та інші права на житло гарантуються державою. Зокрема, держава гарантує створення умов, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду суду [142]. Право громадян на житло забезпечується шляхом стимулювання державою будівництва та реконструкції як державного і громадського, так і приватного житлового фонду; розширенням обсягів спорудження комфортного житла; забезпечення державним житлом громадян, які потребують поліпшення житлових умов; надання пільгових кредитів для спорудження або придбання власного житла; сприяння збільшенню обсягів будівництва, поліпшенню якості та підвищенню рівня благоустрою житла; надання адресних субсидій на оплату користування житлом і комунальних послуг громадянам, які потребують соціального захисту, тощо. Право на житло охороняється законом. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду [142].

Право на достатній життєвий рівень, що закріплює ст. 48 Конституції України [142], передбачає достатнє харчування, одяг та житло для себе і своєї сім'ї. З метою гарантування відповідного розміру оплати праці (адже заробітна плата є основним елементом, що визначає життєвий рівень громадян) держава в законодавчому порядку встановлює мінімальний розмір заробітної плати. Непрацевдатним громадянам (інвалідам, пенсіонерам), самотніми матерями та іншим категоріям малозабезпечених громадян надається відповідна державна допомога та пільги.

Однією з найважливіших складових системи соціально-економічних прав і свобод громадян є право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Ці права, встановлені у ст. 12 Міжнародного пакту про

економічні, соціальні і культурні права [202], знайшли відповідне закріплення на рівні Основного Закону України [142].

Під охороною здоров'я розуміється певна система заходів, що здійснюється органами державної влади і місцевого самоврядування, їх посадовими особами, закладами охорони здоров'я, фізичними особами-підприємцями, медичними та фармацевтичними працівниками, громадськими об'єднаннями і громадянами з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя [142].

Зміст права на охорону здоров'я, закріплений у Конституції України, конкретизується в інших нормативно-правових актах чинного законодавства України. Зокрема, відповідно до ст. 283 Цивільного кодексу України, кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, реалізація якого передбачає:

- право на медичну допомогу (ст. 284);
- право на інформацію про стан свого здоров'я (ст. 285);
- право на таємницю про стан здоров'я (ст. 286);
- права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я (ст. 287);
- право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 293) [520].

Відповідно до Основ законодавства України про охорону здоров'я, складовими права на охорону здоров'я є такі основні елементи як:

- 1) життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування і забезпечення, який є необхідним для підтримання здоров'я;
- 2) безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;
- 3) санітарно-епідемічне благополуччя території і населеного пункту, де проживає громадянин;
- 4) безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку;

- 5) кваліфікована медична допомога, включаючи вільний вибір лікаря, вибір методів лікування і закладу охорони здоров'я;
- 6) достовірна та своєчасна інформація про стан свого здоров'я і здоров'я населення, включаючи існуючі і можливі фактори ризику та їх ступінь;
- 7) участь в обговоренні проектів законодавчих актів і внесення пропозицій щодо формування державної політики в сфері охорони здоров'я;
- 8) участь в управлінні охороною здоров'я та проведенні громадської експертизи з цих питань у порядку, передбаченому законодавством;
- 9) можливість об'єднання в громадські організації з метою сприяння охороні здоров'я;
- 10) правовий захист від будь-яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних із станом здоров'я;
- 11) відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди;
- 12) оскарження неправомірних рішень і дій працівників, закладів та органів охорони здоров'я;
- 13) можливість проведення незалежної медичної експертизи у разі незгоди громадянина з висновками державної медичної експертизи, застосування заходів примусового лікування та в інших випадках, коли діями працівників охорони здоров'я можуть бути ущемлені права людини і громадянина;
- 14) право пацієнта, який перебуває на стаціонарному лікуванні в закладі охорони здоров'я, на допуск до нього інших медичних працівників, членів сім'ї, опікуна, піклувальника, нотаріуса і адвоката, а також священнослужителя для відправлення богослужіння і релігійного обряду та ін. [223].

Законодавство України про охорону здоров'я закріплює низку гарантій забезпечення права на охорону здоров'я. Встановлюється, що держава відповідно до Конституції України гарантує всім громадянам реалізацію їх прав у сфері охорони здоров'я шляхом:

- створення розгалуженої мережі закладів охорони здоров'я;

- організації і проведення системи державних і громадських заходів щодо охорони та зміцнення здоров'я;
- фінансування надання всім громадянам та іншим визначеним законом особам гарантованого обсягу медичних послуг та лікарських засобів у порядку, встановленому законом;
- здійснення державного і громадського контролю та нагляду в сфері охорони здоров'я;
- організації державної системи збирання, обробки і аналізу соціальної, екологічної та спеціальної медичної статистичної інформації;
- встановлення відповідальності за порушення прав і законних інтересів громадян у сфері охорони здоров'я [223].

Невід'ємною складовою механізму охорони здоров'я є надання громадянам медичної допомоги, що визначається у національному законодавстві як відповідна діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами [223]. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування шляхом сприяння розвитку лікувальних закладів усіх форм власності, надання безоплатної медичної допомоги у державних та комунальних закладах охорони здоров'я медичної допомоги, існуючу мережу яких заборонено скорочувати, охоплення населення всіма видами медичних послуг, доглядом за хворими, непрацездатними та інвалідами [142].

Важливою формою захисту інтересів громадян у разі втрати ними здоров'я є медичне страхування, що спрямоване на компенсацією витрат, пов'язаних із підтримкою здоров'я (оплата медичних послуг, придбання медикаментів, перебування у лікувальних та лікувально-профілактичних установах, витрати на профілактичні або оздоровчі заходи, тощо).

У комплексі заходів щодо охорони здоров'я особливе місце займає державне забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя, яке

здійснюється шляхом впровадження і забезпечення дотримання санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм, здійснення комплексу спеціальних санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних заходів та організації державного санітарного нагляду в порядку, визначеному Законом України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» [336].

З охороною здоров'я безпосередньо пов'язаний розвиток фізичної культури і спорту, спрямований на зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей громадян. Загальні правові, організаційні, соціальні та економічні умови для розвитку фізичної культури і спорту, а також гарантії прав громадян у сфері фізичної культури і спорту визначено у Законі України «Про фізичну культуру в спорт» [434].

Держава визнає право кожного громадянина України на охорону здоров'я і забезпечує його захист за допомогою відповідних соціально-економічних, медико-санітарних та оздоровчо-профілактичних програм, які фінансуються державою [142]. Кожен громадянин має право на безоплатне отримання у державних та комунальних закладах охорони здоров'я медичної допомоги, до якої належать: екстрена, первинна, вторинна (спеціалізована), третинна (високоспеціалізована) та паліативна медична допомога. Держава гарантує громадянам України надання необхідних медичних послуг та лікарських засобів за рахунок коштів Державного бюджету України на умовах та в порядку, встановлених законодавством. У разі порушення законних прав і інтересів громадян у сфері охорони здоров'я відповідні державні, громадські або інші органи, підприємства, установи та організації, їх посадові особи і громадяни зобов'язані вжити заходів щодо поновлення порушених прав, захисту законних інтересів та відшкодування заподіяної шкоди [223].

Оцінюючи зміст, особливості реалізації та стан правового забезпечення соціально-економічних прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, насамперед, маємо зазначити, що під час відбування громадянами

кримінальних покарань дана група прав і свобод завжди зазнає різного роду обмежень. Реалізація покарання у вигляді позбавлення волі позначається на всіх без виключення соціально-економічних правах і свободах. О. Кушніренко та Т. Слінько зауважують, що при відбуванні триваючих у часі видів кримінальних покарань низка цих прав взагалі перетворюється на обов'язки (наприклад, імперативно визначене житлове приміщення, обов'язкове знаходження у лікувально-трудоному профілакторії тощо), а інші обмежуються (зокрема, право на вільний вибір професії, на відпочинок та отримання винагороди за працю) чи скасовуються (наприклад, свобода укладення трудового договору, який, відповідно до п. 1.2 Інструкції з оплати праці засуджених до обмеження волі або позбавлення волі, укладається не між працівником і роботодавцем, а між установою виконання покарання та замовником [349]). У більш-менш повному обсязі реалізуються лише права, пов'язані з біологічними (вік, стать, вагітність тощо) і професійними якостями громадян [166, с.91].

Що стосується власне економічних прав засуджених, то слід зауважити, що засуджені, відбуваючи кримінальне покарання у місцях позбавлення волі, продовжують залишатися правоздатними та дієздатними суб'єктами майнових відносин, проте їх правовий статус зазнає істотних змін — позбавлення волі тягне за собою тимчасове (на час виконання покарання) позбавлення засуджених більшості економічних прав і обмеження можливості користування іншими правами, які належали особі до її засудження.

Засуджений залишається суб'єктом права власності щодо майна, яке належало йому до засудження, але в умовах режиму ізоляції, зумовленого самим характером кримінального покарання, обмежується в праві володіння, користування та розпорядження ним. Так, зокрема, засуджений не має можливості безпосередньо користуватися майном, яке знаходиться поза місцями позбавлення волі, а розпоряджатися ним, тобто вступати у договірні відносини купівлі-продажу, обміну, дарування, заповіту, спадкування, може

лише через обраного ним представника за дорученням, засвідченим адміністрацією виправної установи (в даному випадку видозмінюється не саме право, а порядок його здійснення).

Право власності щодо майна засудженого, яке надійшло разом з ними до пенітенціарного закладу, також обмежується. Засудженому забороняється придбавати, виготовляти, зберігати і використовувати гроші, цінності, предмети, речі, речовини і вироби, заборонені до використання в колонії, а також мати при собі предмети і речі в асортименті і кількості, що виходять за межі, встановлені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань [158]. Перелік і кількість предметів і речей, які засуджені можуть мати при собі, визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України. Відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України, виявлені у засуджених речі та предмети, які заборонено використовувати в колоніях, вилучаються. Крім того, засуджені позбавлені права продавати, дарувати або відчужувати в інший спосіб на користь інших осіб предмети, вироби і речі, що перебувають в їх особистому користуванні [158]. Суб'єктами угоди купівлі-продажу громадяни, засуджені до позбавлення волі, можуть бути лише при придбанні за безготівковим розрахунком продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби на гроші, зароблені в колоніях, одержані за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу [158]. Перелік продуктів харчування, одягу, взуття, білизни і предметів першої потреби, що дозволяються до продажу засудженим, визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України. Для придбання засудженими продуктів харчування і предметів першої потреби в пенітенціарних установах організуються крамниці. При цьому адміністрація забезпечує, щоб кожний засуджений мав змогу відвідати крамницю не менше трьох разів на місяць згідно з графіком у час, відведений розпорядком дня [373]. Засуджені, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, мають також право одержувати грошові перекази і

відправляти грошові перекази родичам, а з дозволу адміністрації колонії, й іншим особам. Одержані за переказами гроші зараховуються на особовий рахунок засудженого [158].

Право людини і громадянина на працю, закріплене у ст. 43 Конституції України, поширюється й на громадян, засуджених до позбавлення волі. Конституція України гарантує, що кожен громадянин (у тому числі й засуджений до позбавлення волі) має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Використання примусової праці забороняється [142]. Однак до недавнього часу національне кримінально-виконавче законодавство закріплювало норму, згідно з якою праця в місцях позбавлення волі була не правом, а обов'язком засуджених до позбавлення волі в Україні, які повинні працювати в місцях і на роботах, що визначалися адміністрацією виправних установ. Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» [311] істотним чином змінив правовий статус засуджених осіб, закріпивши у ч. 1 ст. 8 Кримінально-виконавчого кодексу «право засуджених до позбавлення волі на оплачувану працю, організовану відповідно до вимог законодавства про працю», замінивши в ч. 1 ст. 118 слова «повинні працювати» на слова «мають право працювати», слова «залучаються до праці» — на слова «залучаються до оплачуваної праці», а також встановивши, що «праця засуджених регламентується Кодексом законів про працю України» [158].

Принципова зміна у законодавчому закріпленні характеру праці засуджених зумовило цілу низку відповідних змін як щодо порядку та умов відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк у кримінально-виконавчому законодавстві, так і щодо встановлення та дотримання встановлених правил оплати та охорони праці, техніки безпеки та інших питань правового регулювання та захисту права на працю громадян, засуджених до позбавлення волі, у нормах кримінально-виконавчого,

трудового, адміністративного та інших галузей права. Проте, слід відзначити цілу низку норм чинного законодавства щодо регулювання та забезпечення права засуджених на працю, які наразі все ще не узгоджені між собою належним чином, суперечать вимогам Основного Закону та сучасних міжнародних стандартів у галузі прав людини. Крім того, через характер самого кримінального покарання, це право в певній мірі змінюється, а його складові суттєво обмежуються.

Юридична наука до основних складових права на працю традиційно відносить:

- 1) право на вільний вибір роду заняття;
- 2) право на вільний вибір місця, часу, й форми реалізації праці;
- 3) право на належні та безпечні умови праці;
- 4) право на забезпечення заробітною платою;
- 5) право на відпочинок [511, с.56].

Перш за все, обмеження стосуються вільного вибору роду діяльності засуджених, передбаченого Конституцією України та міжнародними стандартами. Зокрема, Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями закріплюють положення, згідно з якими в'язні повинні мати можливість працювати за своїм вибором, якщо це сумісно з правильним вибором ремесла і вимогами управління та дисципліни в закладі, відповідно до їх фізичних і психічних здібностей [204].

Кодекс законів про працю України гарантує усім працездатним громадянам, які постійно проживають на території України, вільний вибір виду діяльності [128], але ст. 118 Кримінально-виконавчого кодексу України містить прямо протилежну норму, відповідно до якої засуджені до позбавлення волі залучаються до суспільно корисної праці у місцях і на роботах, безпосередньо визначених адміністрацією пенітенціарного закладу [158]. Громадяни, засуджені до позбавлення волі, можуть залучатися до оплачуваної праці:

- у центрах трудової адаптації;

- у майстернях, підсобних господарствах установ та слідчих ізоляторів;
- на підприємствах установ виконання покарань;
- на підприємствах державної або інших форм власності за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції;
- на роботах з господарського обслуговування установ та слідчих ізоляторів [349].

Неповнолітні, засуджені до позбавлення волі, залучаються до праці лише на підприємствах виховних колоній [349].

Стосовно порядку й умов залучення засуджених до праці, ч. 1 ст. 118 Кримінально-виконавчого кодексу України встановлює, що засуджені до позбавлення волі залучаються до суспільно корисної праці з урахуванням наявних виробничих потужностей, зважаючи при цьому на стать, вік, працездатність, стан здоров'я і спеціальність [158]. Законодавством встановлюються заборона на використання праці засуджених до позбавлення волі щодо:

- всіх робіт з господарського обслуговування адміністративних будівлях, у яких розміщується персонал з охорони установ виконання покарань;
- у приміщеннях, де розміщені зброя, спецзасоби та службова документація;
- робіт, пов'язаних з устаткуванням для множення документів, радіотелеграфною та телефонною технікою (за винятком лінійних монтерів у присутності представників адміністрації виконання покарань);
- посад продавців, бухгалтерів-операціоністів, касирів, завідувачів продовольчих та речових складів, комірників;
- робіт, пов'язаних з обліком, зберіганням та видачею медикаментів, а також вибухових та отруйних речовин;
- посад фотографів, зубопротезистів, водіїв легкових та оперативних автомобілів і мотоциклістів;
- посад з підпорядкуванням їм вільнонайманих працівників;

- робіт, що пов'язані з обслуговуванням та ремонтом технічних засобів охорони і нагляду;

- робіт, що пов'язані з наданням медичної допомоги [373].

Крім того, законодавством передбачені загальні обмеження працевикористання громадян, засуджених до позбавлення волі, що, згідно з нормами Кодексу законів про працю України, Закону України «Про охорону праці», Закону України «Про охорону дитинства» та інших нормативно-правових актів, залежать від:

- виду й рівня безпеки установи виконання покарань;

- віку та статі засуджених до позбавлення волі;

- поведінки засудженого до позбавлення волі під час відбування кримінального покарання;

- наявності у засудженого до позбавлення волі захворювань, а також від інших підстав, передбачених чинним законодавством.

Адміністрація установи виконання покарань зобов'язана створювати умови, що дають змогу засудженим займатися суспільно корисною оплачуваною працею [158]. Згідно з Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», посадові та службові особи органів і установ виконання покарань зобов'язані організувати професійно-технічне навчання засуджених та залучати їх до праці [331]. Зміст поняття «залучення засуджених до праці» при цьому слід розуміти як унормовану трудовим і кримінально-виконавчим законодавством діяльність адміністрації установи виконання покарань з працевлаштування та працевикористання засуджених [50, с.80-81]. Посадові та службові особи органів і установ виконання покарань зобов'язані також забезпечувати додержання вимог законодавства з охорони праці, техніки безпеки та виробничої санітарії [331].

Згідно з міжнародними стандартами у галузі прав людини та поводження з в'язнями, усі заходи та гарантії органів державної влади щодо забезпечення трудових прав засуджених осіб мають відповідати аналогічним заходам, встановленим для осіб, що знаходяться на волі [204]. Проте, якщо за

загальною нормою Кодексу законів про працю працівники реалізують право на працю шляхом укладення трудового договору на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою [128], то за кримінально-виконавчим законодавством засуджені до позбавлення волі залучаються до оплачуваної праці за строковим трудовим договором, що укладається не між засудженим і безпосереднім роботодавцем, а між засудженим і установою виконання покарань [185]. Крім того, як підкреслюють експерти, для ув'язнених, які працюють на підприємствах пенітенціарної системи, механізм врегулювання та захисту трудових та інших соціально-економічних інтересів та прав засуджених взагалі залишається законодавчо не визначеним [41, с.214]. О. Северин, зокрема, зауважує, що якщо за нормами трудового права переведення на іншу роботу на тому ж підприємстві, в установі, організації, а також переведення на роботу на інше підприємство, в установу, організацію або в іншу місцевість є можливим лише за згодою працівника [128], то відповідних норм для регулювання переведення на іншу роботу осіб, засуджених до позбавлення волі, не існує [463]. Також слід погодитись з тим зауваженням, що у той час, як Кодексом законів про працю передбачено надання громадянам щорічних (основної та додаткової) відпусток, такі норми у Кримінально-виконавчому кодексі та інших нормативно-правових документах, що регламентують порядок та умови відбування покарання у виді позбавлення волі, відсутні [463].

Потребують свого уточнення та врегулювання й такі аспекти трудових відносин з особами, засудженими до позбавлення волі, як оплата праці, норми тривалості робочого часу, охорона праці, техніка безпеки і виробничої санітарії, вирішення трудових конфліктів та ін. з урахуванням особливостей роботи засуджених до позбавлення волі та тих обмежень їх у трудових правах, які передбачені чинним кримінально-виконавчим законодавством [463].

Зокрема, важливим елементом забезпечення права на працю громадянина, засудженого до позбавлення волі, є право на гідну оплату його

праці. Як справедливо відзначає з цього приводу О. Бублік, суспільно корисна оплачувана праця є не лише джерелом і важливою передумовою фізичного та соціально-психічного розвитку особистості засудженого, але й важливим елементом виправлення і ресоціалізації, дієвим засобом, що зменшує рівень його деградації [50, с.116]. За Європейськими пенітенціарними правилами та Мінімальними стандартними правилами поводження з в'язнями, особи, засуджені до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, повинні отримувати справедливу винагороду за свою працю [105]. Кодекс законів про працю визначає право громадян на працю як забезпечуване державою право на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру [128], а, згідно з Кримінально-виконавчим кодексом України, праця осіб, засуджених до позбавлення волі, оплачується відповідно до її кількості і якості [158]. Форми і системи оплати праці, норми праці та розцінки встановлюються нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України. Проте аналіз чинного законодавства України з цього питання дозволяє відзначити наявність низки положень, які, за оцінками багатьох експертів, характеризуються складністю і плутаниною та «дають змогу тлумачити їх достатньо довільно, маніпулюючи заробітком засудженого» [437, с.75]. Так, за інформацією Міністерства юстиції України, у сфері управління Міністерства юстиції України перебуває 148 установ, розташованих на території, що контролюється українською владою, у яких станом на початок 2017 р. утримувалося 57 100 осіб. У порівнянні з 2016 р. чисельність таких осіб зменшилася на 3 299 осіб (5,46%) [536]. При цьому у сфері управління Міністерства юстиції України знаходиться 97 підприємств Державної кримінально-виконавчої служби України, які у 2016 р. виготовили продукції на загальну суму 488 тис. грн. (2015 р. — 456,3 тис. грн.). Кількість працевдатних засуджених осіб в установах виконання покарань станом на 1 січня 2016 р. становила 32 095 осіб (у 2015 р. — 32,3 тис. осіб), з них працевлаштованими є 16 226 осіб (50,6% від числа працевдатних та 30,2% від загального числа засуджених) (у 2015 р. відповідні показники становили

близько 18 тис. осіб). До оплачуваних робіт на виробництві залучено 7 330 осіб (2015 р. — 9 348 осіб), до робіт з господарського обслуговування залучено 1 901 особа (2015 р. — 2 242 особи). Разом із тим, лише з 1345 особами укладено строкові трудові договори. Середньомісячна заробітна плата засуджених, які працюють на виробництві, у 2016 р. склала 541 грн. (2015 р. — 424 грн.), осіб, зайнятих на роботах з господарського обслуговування, — 1 080 грн. (2015 — 909 грн.). Заборгованість перед засудженими (у тому числі звільненими) у 2016 р. склала 340 грн. (2015 р. — 247 грн.) [206].

З правом на працю нерозривно пов'язане право на відпочинок, реалізація якого засудженими до позбавлення волі також має свої особливості, що виявляються у низці додаткових обмежень. І. Михалко, аналізуючи умови та порядок надання та використання засудженими особами різних видів відпочинку, відзначає, що дане питання врегульовується як чинним трудовим законодавством стосовно працюючих засуджених (перерви в продовж робочого дня, щоденний (міжзмінний) відпочинок, вихідні, святкові та неробочі дні, щорічні відпустки та ін.), так і кримінально-виконавчим законом, що встановлює особливості щодо умов, форми та видів реалізації права засуджених на відпочинок (восьмигодинний сон у нічний час; вільний час; щоденна прогулянка; короткочасні виїзди: щорічний короткочасний виїзд за межі колонії та виїзд до близьких родичів за межі виправного центру на святкові, неробочі та вихідні дні) [197, с.131]. Проте, маємо зазначити, що засуджені до позбавлення волі особи реалізують далеко не всі з зазначених видів та форм відпочинку, що зумовлюється самим характером даного кримінального покарання. Так, чергова щорічна відпустка засудженим до позбавлення волі не надається (відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України, такі відпустки можуть надаватися лише засудженим до обмеження волі, або до громадських та виправних робіт) [158]. Чинним законодавством встановлюються такі основні гарантії реалізації засудженими права на відпочинок:

1) Для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, робочий тиждень не може перевищувати норму тривалості робочого часу, встановленого законодавством про працю. Місце та вид роботи, час початку та закінчення роботи (зміни) визначаються адміністрацією виправної установи [158].

2) Засуджені до позбавлення волі звільняються від роботи у вихідні, святкові та неробочі дні, визначені законодавством про працю [158]. Залучення засуджених до роботи у ці дні проводиться лише за письмовим наказом начальника установи, слідчого ізолятора. Робота у вихідний день компенсується наданням іншого дня відпочинку або у грошовій формі у подвійному розмірі [349].

3) Засуджені до позбавлення волі мають право розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому правил поведінки. Вільним часом є час, вільний від основної трудової діяльності і виконання обов'язкових заходів, передбачених для засуджених розпорядком дня. Вільний час засуджених повинен тривати не менш як дві години на добу і передбачається розпорядком дня колонії [158].

4) Засудженим, які займаються самоосвітою, адміністрація установи виконання покарань зобов'язана створювати необхідні умови для занять у вільний від роботи час [158].

Конституційне право на соціальний захист у правовому статусі громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, реалізується, насамперед, через права на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсійне забезпечення. Відповідно до ст. 122 Кримінально-виконавчого кодексу, засуджені до позбавлення волі, залучені до суспільно корисної оплачуваної праці за строковим трудовим договором, підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню. Засуджені мають право на загальних підставах на призначення та отримання пенсії за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених законодавством про пенсійне забезпечення [158].

Пенсії засудженим за наявності відповідного права призначаються територіальними органами Пенсійного фонду України за місцем відбування покарання. Особа, якій було призначено пенсію до відбування покарання, підлягає державному пенсійному забезпеченню на загальних підставах. Особа ж, яка набула право на пенсію під час відбування покарання, надає адміністрації виправного закладу клопотання про забезпечення необхідних умов для призначення їй пенсії за місцезнаходженням цього виправного закладу, у тому числі щодо виклику представників Пенсійного фонду України з метою подання у встановленому порядку необхідних документів безпосередньо особою, яка відбуває покарання, або представником особи, яка відбуває покарання, за нотаріальним дорученням. Адміністрація виправного закладу не більш як протягом 30 днів з дня реєстрації клопотання забезпечує зустріч засудженого з представником Пенсійного фонду України та всебічно сприяє належному оформленню і поданню ним відповідних документів або забезпечує умови для оформлення і подання необхідних документів через представника особи, яка відбуває покарання [158].

Виплата особам, засудженим до позбавлення волі, призначених пенсій здійснюється територіальними органами Пенсійного фонду України на рахунок установи за місцем відбування покарання. Із пенсій засуджених до позбавлення волі відшкодовуються витрати на їх утримання в установах виконання покарань в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (харчування, речове майно, комунально-побутові послуги та ін.). При цьому не менш як п'ятдесят відсотків пенсії зараховується установою за місцем відбування покарання на особистий рахунок засудженого [158].

Слід також зазначити, що з 1 січня 2017 р. набула чинності Постанова Кабінету Міністрів «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2005 р. № 261 і від 17 вересня 2014 р. № 454» [319], якою було змінено норму, що забороняла громадянам, засудженим до позбавлення волі, отримувати соціальну допомогу та допомогу на догляд. Так, згідно з попередню редакцію Постанови Кабінету Міністрів України

«Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам і державної соціальної допомоги на догляд», така допомога під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі не могла бути призначена, а її виплата припинялася з дня набрання сили обвинувальним вироком суду і поновлювалася з дня закінчення строку ув'язнення [370]. Відповідно до змін, засуджені до позбавлення волі мають право на призначення соціальної допомоги, яка за наявності відповідного права призначається органами праці та соціального захисту населення за місцем відбування особою покарання. Особа, яка під час відбування покарання набула права на соціальну допомогу, подає до адміністрації установи виконання покарань клопотання щодо забезпечення необхідних умов для призначення їй соціальної допомоги за місцезнаходженням такої установи, зокрема щодо виклику представників органів праці та соціального захисту населення і офіційного прийому ними в установленому порядку відповідних документів, безпосередньо від особи, яка відбуває покарання, або від її представника за довіреністю. Адміністрація установи виконання покарань не більш як протягом 30 днів з дати реєстрації клопотання особи, яка набула права на призначення соціальної допомоги під час відбування покарання, забезпечує зустріч цієї особи із представником органу праці та соціального захисту населення та всебічно сприяє належному оформленню і поданню нею відповідних документів або забезпечує умови для оформлення і подання необхідних документів через її представника [319]. На забезпечення виконання зазначених положень, згідно з новою редакцією Постанови Кабінету Міністрів України «Про реалізацію положень статті 122 Кримінально-виконавчого кодексу України» [416], компенсація витрат на відрядження представників структурних підрозділів з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад з метою проведення заходів щодо оформлення особам, засудженим до позбавлення волі, документів для призначення державної

соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам має здійснюватися у порядку та розмірах, визначених цією постановою з урахуванням положень ст. 15 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» [319].

Право на охорону здоров'я є одним із найважливіших прав засуджених громадян, що безпосередньо впливає з конституційного права громадян України на охорону здоров'я і медичну допомогу [142]. Застосовуючи до осіб покарання у вигляді позбавлення волі, що обмежує їх можливості у реалізації цілої низки прав і свобод, держава бере на себе обов'язок щодо надання таким особам можливості отримувати медичну допомогу та проходити медичне лікування. Проте порядок реалізації та забезпечення права на охорону здоров'я має свої особливості та є значно обмеженим, що зумовлено, перш за все, самим характером кримінального покарання.

Основні вимоги щодо медичного забезпечення ув'язнених та засуджених регламентовані як відповідними міжнародними стандартами, так і нормами національного законодавства України. Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими встановлюють такі вимоги до забезпечення медичного обслуговування осіб, які тримаються в установах пенітенціарної системи:

- медичне обслуговування організовується у тісному співробітництві із загальною адміністрацією охорони здоров'я місцевого або національного рівня;
- медичне обслуговування забезпечується з метою виявлення та лікування будь-якого фізичного або психічного захворювання чи негараздів, які можуть перешкоджати соціальній реадaptaції в'язнів після їх звільнення;
- лікувальне відділення, його приладдя, обладнання і ліки мають бути достатніми для забезпечення медичного обслуговування та лікування хворих в'язнів, і таке відділення має бути укомплектоване належним чином підготовленим персоналом;

- в'язні не повинні використовуватися для проведення експериментів, що можуть призвести до фізичної або моральної шкоди;
- лікар зобов'язаний здійснювати нагляд за станом фізичного і психічного здоров'я ув'язнених та здійснювати прийом хворих;
- лікар доповідає начальникові кожного разу, коли він вважає, що подальше утримування або будь-який режим мав або матиме негативні наслідки для фізичного або психічного стану здоров'я особи;
- лікар регулярно здійснює інспекції та консультує начальника установи з питань:
  - а) кількості, якості, приготування та подання їжі та води;
  - б) стану санітарно-гігієнічних умов та чистоти в установі та серед в'язнів;
  - в) санітарно-технічного обладнання, опалення, освітлення та вентиляції установи;
  - г) придатності та чистоти одягу, спальних речей в'язнів та ін. [204].

Правове регулювання медико-санітарного забезпечення засуджених у місцях позбавлення волі в Україні здійснюється на підставі норм Законодавства України про охорону здоров'я, Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», Кримінально-виконавчого кодексу України, нормативних актів Кабінету Міністрів України, Міністерства юстиції України та ін.

Чинне законодавство України закріплює право громадян, засуджених до позбавлення волі, отримувати медичну допомогу і лікування, у тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких, у закладах охорони здоров'я, які мають ліцензію Міністерства охорони здоров'я України та не віднесені до відання Державної кримінально-виконавчої служби України. У місцях позбавлення волі організовуються необхідні лікувально-профілактичні заклади, а для лікування засуджених, які хворіють на активну форму туберкульозу, — заклади на правах лікувальних. Для спостереження та лікування хворих на

інфекційні захворювання в медичних частинах колоній створюються інфекційні ізолятори [158]. Лікувально-профілактична і санітарно-протиепідемічна робота в місцях позбавлення волі організовується і проводиться відповідно до законодавства про охорону здоров'я. Адміністрація колоній зобов'язана виконувати необхідні медичні вимоги, що забезпечують охорону здоров'я засуджених [158].

Порядок лікувально-профілактичної і санітарно-протиепідемічної роботи в місцях позбавлення волі визначається Основами законодавства України про охорону здоров'я. З метою здійснення контролю за виконанням вимог Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [336], проводяться перевірки щодо профілактики туберкульозу, ВІЛ/СНІДу, кишкових, професійних хвороб, умов тримання, організації харчування ув'язнених та засуджених до позбавлення волі, санітарно-гігієнічних та протиепідемічних заходів у медичних частинах та пунктах охорони здоров'я.

Згідно з Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, в установах виконання покарань здійснюються:

- клінічне обстеження та нагляд за засудженими з метою оцінки стану здоров'я, при виявленні хвороб — надання медичної допомоги та встановлення працездатності;

- амбулаторне, стаціонарне і спеціалізоване лікування в закладах охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України [373].

Надання закладами охорони здоров'я медичної допомоги громадянам, засудженим до позбавлення волі, здійснюється відповідно до Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі [369], який закріплює основні засади організації медичної допомоги засудженим та визначає взаємодію закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України із закладами охорони здоров'я щодо медичної допомоги засудженим до позбавлення волі. Згідно зі встановленим Порядком, засуджені мають право звертатися за лікарськими консультаціями та

лікуванням до закладів охорони здоров'я, що надають платні медичні послуги та не віднесені до відання центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. Оплата таких послуг і придбання необхідних лікарських засобів здійснюються засудженими або їх родичами за рахунок власних коштів. Консультації і лікування у таких випадках проводяться в медичних частинах за місцем відбування покарання під наглядом персоналу медичних частин установ виконання покарань. За потреби їм надається екстрена медична допомога в закладах охорони здоров'я [373]. Крім того, у разі необхідності лікування в умовах стаціонару засуджений має право отримувати медичну допомогу і лікування, в тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких, у зазначених закладах охорони здоров'я. Підставою для надання такої медичної допомоги є медичний висновок [158]. Медична допомога засудженим до довічного позбавлення волі організовується і надається безпосередньо в камері у присутності не менше трьох представників адміністрації установи виконання покарань. При необхідності надання екстреної медичної допомоги засуджені до довічного позбавлення волі переводяться до найближчого закладу охорони здоров'я [373].

В установах виконання покарань забезпечується виконання санітарно-гігієнічних та протиепідемічних правил. У закладах охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України, які мають у своїй структурі психіатричні або інфекційні відділення (палати), установлюється режим, що забезпечує ізоляцію хворих, а також посилений нагляд за поведінкою усіх категорій засуджених. З метою виявлення та запобігання поширенню інфекційних, паразитарних, виявлення загальносоматичних та психічних захворювань серед засуджених в установах виконання покарань один раз на рік проводиться профілактичний медичний огляд [373].

Отже, охорона здоров'я осіб, засуджених до позбавлення волі, забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних та платних форм медичної

допомоги, передбачених чинним законодавством України. Проте, незважаючи на достатньо велику кількість нормативних документів, що складають нормативну основу для забезпечення права на охорону здоров'я засуджених громадян, на даний момент організація медичного обслуговування та надання медичної допомоги особам, позбавленим волі, є незадовільною, адже якість медичних послуг, які надаються громадянам, засудженим до позбавлення волі, знаходиться на вкрай низькому рівні, гостро відчувається брак ресурсів, обладнання, ліків та кваліфікованого персоналу, а самі медичні працівники залишаються залежними від керівництва установ виконання кримінальних покарань.

Як підкреслюють експерти, проблема неналежних умов утримання та неякісного медичного обслуговування в пенітенціарних закладах України є «структурною проблемою і потребує негайного вирішення, оскільки призводить, серед іншого, до поширення різноманітних захворювань і як наслідок — смерті позбавлених волі осіб, а також їх самогубства» [452]. Дійсно, неякісність та недостатність медичної допомоги в закладах пенітенціарної системи тягне за собою цілу низку тяжких наслідків, адже відсутність у осіб, засуджених до позбавлення волі, можливості отримати вчасну та кваліфіковану медичну допомогу безпосередньо зумовлює як зростання рівня захворюваності, так і смертності серед них. Так, станом на 1 березня 2016 р. в установах виконання покарання померло 75 осіб від: СНІДу — 17; захворювань серцево-судинної системи — 19; туберкульозу — 8; захворювань центральної нервової системи — 7; захворювань травної системи — 6; злоякісних новоутворень — 5; захворювань дихальної системи — 4; членушкоджень — 1; травм — 1; суїцидів — 5; нещасних випадків — 2. Крім того, в установах виконання покарання було зареєстровано хворих на туберкульоз — 1842 особи; хворих на ВІЛ-інфекцію — 4129 осіб [452].

Ключовими чинниками, що впливають на смертність серед осіб позбавлених волі, є недостатнє фінансування та неналежне оснащення медичних частин установ необхідним обладнанням (майже 70 відсотків якого

є застарілим або технічно зношеним) [452], ліками, технікою, а також відсутність кваліфікованого персоналу, що, зрештою, й призводить до надання неякісної, а в деяких випадках і до ненадання медичної допомоги взагалі.

Протягом 2016 р. на розгляд відділу моніторингу пенітенціарних установ Департаменту з питань реалізації національного превентивного механізму надійшло 2397 звернень стосовно порушення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, 687 з них були безпосередньо пов'язані з необхідністю дотримання права ув'язнених осіб на належну медичну допомогу [536]. Серед основних проблем, що порушувалися у зазначених зверненнях, були: несвоєчасне надання первинної медичної допомоги та недостатній її рівень в установах виконання покарань, відсутність необхідних лікарських препаратів, неналежна організація процесу консультування хворих лікарями-спеціалістами, необґрунтоване зволікання при прийнятті рішень за запитами про госпіталізацію засуджених тощо [536].

Найбільш поширеними недоліками у сфері надання медичної допомоги засудженим особам є:

- недостатня кількість лікарів та медичного персоналу у медичних частинах установ виконання покарань;
- неналежне забезпечення медичних частин необхідним обладнанням та медикаментами;
- незадовільний рівень організації надання медичної допомоги ув'язненим (відсутність стаціонарів, інфекційних ізоляторів, ізоляторів для тримання осіб з психічними розладами та ін.);
- неналежний рівень обстеження ув'язнених на ВІЛ-інфекцію та надання медичної допомоги хворим на ВІЛ/СНІД (зокрема, переривання лікування високоактивною антиретровірусною терапією ув'язнених, які мають ВІЛ-позитивний статус);

– відсутність заходів додаткової діагностики (лабораторних, інструментальних) захворювань, крім загальних обов'язкових та рентгенологічних обстежень;

– недостатнє знання персоналом установ положень і вимог міжнародних правових актів з прав людини, стандартів поводження з в'язнями, невідповідність порядку ведення медичної документації вимогам чинного законодавства та ін. [536]

Отже, передбачене та гарантоване законодавством право засуджених на охорону здоров'я, з огляду на низку соціально-економічних та правових чинників, залишається лише задекларованим у нормативних актах, на практиці виявляючись лише у періодичних медоглядах та констатації захворювань [517, с.335], адже для того, щоб бути реально здійсненим, даному праву засудженої особи має відповідати обов'язок держави забезпечити можливість його реалізації. Проте національне законодавство здебільшого обмежується встановленням загальних правил охорони здоров'я засуджених, що мають декларативний характер і не можуть бути виконані. При цьому законодавство України не закріплює ані дієвих механізмів реалізації права на охорону здоров'я, ані відповідальності посадових і службових осіб за неналежне медичне обслуговування засуджених та за заподіяння шкоди здоров'ю засуджених [437, с.80]. Так, наприклад, Кримінально-виконавчий кодекс містить положення, згідно з яким кожен засуджений має право звертатися за консультацією і лікуванням до установ, що надають платні медичні послуги [158], однак відповідні режимні заборони та обмеження, зумовлені характером кримінального покарання, фактично не дозволяють громадянину, засудженому до позбавлення волі, здійснити таке право [437, с.85]. Також декларативним залишається право особи, засудженої до позбавлення волі, на вільний вибір лікаря та медичної установи, в якій вона бажає проходити лікування, адже на сьогодні в Україні фактично відсутній механізм забезпечення засуджених осіб лікарями не з системи установ виконання покарань, навіть за їх власні кошти [452].

Нарешті, ще однією проблемою, на яку звертають увагу більшість дослідників, є те, що медичні працівники не є незалежними від керівництва установ пенітенціарної системи. Лікування засуджених медичною службою має підпорядковуватися виключно меті відновлення здоров'я особам, які захворіли, тож зрозуміло, що медичні працівники не повинні бути «включеними» у процес виконання кримінального покарання [437, с.86].

Слід зазначити, що з метою подолання існуючих на сьогоднішній момент як на законодавчому, так і на структурно-організаційному рівні проблем, пов'язаних з регулюванням та забезпеченням права засуджених, на охорону здоров'я, було розроблено Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України [426]. Відповідно до Концепції, удосконалення кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення системи охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби, а також поліпшення умов тримання осіб, засуджених до позбавлення волі, передбачає, зокрема, створення в установах виконання покарань державної установи «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби», як необхідної підстави здійснення реформи медичної служби пенітенціарних закладів і забезпечення незалежності лікаря від керівника установи виконання покарань, що, насамперед, сприятиме неупередженому встановленню діагнозів та якісному наданню медичної допомоги особам, засудженим до позбавлення волі в Україні.

3.1.4. Адміністративно-правове забезпечення реалізації громадянами, засудженими до позбавлення волі в Україні, культурних (духовних) прав і свобод

Окремою групою прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, є культурні права і свободи, що визначають місце людини в культурному житті суспільства, відбиваючи можливості особи брати участь у виробництві духовних благ, користуватися результатами інтелектуальної та

духовної творчості. В юридичній науці дана група прав і свобод людини і громадянина визначається також як духовно-культурні, гуманітарні або інтелектуально-культурні права і свободи. Така кількість назв зумовлюється загальною спрямованістю реалізації цих прав і свобод, а також тими функціями, які вони виконують у загальній системі прав та свобод людини і громадянина.

Культурні (культурно-духовні) права визначаються як група прав і свобод людини та громадянина, спрямованих на забезпечення культурних потреб особи, доступу до культурних цінностей свого народу та всього людства, участі в духовному (культурному житті) [238, с.223].

П. Рабінович та О. Скакун, визначаючи дану групу прав і свобод як гуманітарні (культурні) права, пропонують розглядати їх зміст як набір певних можливостей (свобод) для збереження і розвитку національної самобутності людини, доступу до духовних досягнень людства, їх засвоєння, використання та участі в подальшому їх розвитку і збагаченні [444, с.10; 470, с.182].

Духовно-культурні права і свободи інколи розглядаються як складова частина соціальних або соціально-економічних прав і свобод [185, с16; 141, с.215] і визначаються як сукупність прав, що гарантують соціально-культурний, духовний розвиток людини, який забезпечує її участь у соціальному прогресі, розвитку людства, цивілізації (до даної групи прав відносять: право на доступ до культурних цінностей; право брати участь у культурному житті суспільства; свободу літературної, художньої, наукової, технічної творчості; право на користування результатами наукового прогресу та їх практичне застосування) [44, с.562]. Під культурно-духовними правами і свободами розуміються права людини на культурну діяльність, незалежно від національності, статі, мови, майнового стану тощо. Довідкова юридична література відносить до даної групи такі права і свободи:

– право на творчість, яке громадянин має змогу реалізовувати відповідно до своїх інтересів та здібностей;

- право на результати своєї творчості;
- право на особисту культурну самобутність (що передбачає можливість вільно обирати моральні, естетичні та інші цінності);
- право на залучення до культурних цінностей, безперешкодний доступ до них та право на їх використання;
- право на гуманітарну та художню освіту;
- право на об'єднання в культурні асоціації, творчі спілки та інші культурні організації [44, с.446-447].

Підсумовуючи розглянуті підходи до визначення сутності культурних прав і свобод людини і громадянина, культурні (духовні) права і свободи людини і громадянина слід визначити як встановлену законодавчо міру можливої поведінки (або діяльності) людей щодо задоволення своїх культурних потреб у сфері освіти, літературної, художньої, наукової та технічної діяльності [141, с.292; 471, с.329]. До основних ознак культурних (духовних) прав і свобод людини і громадянина можна віднести:

- 1) загальний характер, оскільки вони є неодмінною складовою частиною конституційно-правового статусу людини та громадянина в Україні;
- 2) індивідуальний характер суб'єктивних прав та свобод;
- 3) можливість їх реалізації людиною та громадянином протягом усього життя;
- 4) взаємозв'язок з іншими правами та свободами;
- 5) постійні розвиток і збагачення змісту у процесі створення та зміцнення економічних та інших гарантій їх реалізації;
- 6) державний захист від протиправних обмежень під час реалізації прав;
- 7) забезпечення державою в особі державних органів і органів місцевого самоврядування, державними установами відповідної спрямованості;
- 8) забезпечення можливостей відшкодування збитків і відновлення порушених прав і свобод [185, с.18; 187, с.213].

Культурні права і свободи є однією з основних груп прав і свобод людини і громадянина, які проголошуються та закріплюються на

конституційному рівні в Україні. Згідно з Конституцією України, до основних культурних прав і свобод людини і громадянина відносяться:

- право на освіту;
- свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості;
- право на результати своєї інтелектуальної та творчої діяльності;
- право на використання здобутків культури та мистецтва [142].

Право на освіту є свого роду основою, ядром даної групи прав і свобод, адже у сучасному світі освіта стає однією з головних умов всебічного розвитку особистості та передумов реалізації інших прав і свобод. Зміст права на освіту становить гарантована можливість громадянину одержати середню загальну, середню професійну та вищу освіту в державних і комунальних закладах освіти [141, с.293]. Відповідно до ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Конституція України визнає право на освіту за кожною людиною, незалежно від її статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, стану здоров'я та інших обставин [202].

Основний Закон України встановлює, що держава забезпечує доступність та безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних закладах освіти, а також розвиток дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання [142]. Гарантіями здійснення права на освіту є надання можливості громадянам безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних закладах освіти на конкурсній основі, а також забезпечення можливості громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону, навчатися рідною мовою або вивчати рідну мову в державних і комунальних закладах освіти або через національні культурні товариства [142]. Право на освіту забезпечується низкою Законів України та інших нормативно-правових актів у сфері освіти (Закони України «Про освіту» [400], «Про загальну середню

освіту» [339], «Про професійно-технічну освіту» [415], «Про вищу освіту» [282], «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» [423] та ін.).

Відповідно до ст. 54 Конституції України, громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [142]. Право на результати інтелектуальної, творчої діяльності гарантується заборонаю використовувати або поширювати без згоди авторів результати їх інтелектуальної, творчої діяльності, за винятками, встановленими законом. Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством, а також забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами [142].

Право на результати інтелектуальної та творчої діяльності реалізується на підставі цілої низки законодавчих актів, якими забезпечується право на вибір і заняття інтелектуальною та творчою діяльністю, а також забезпечуються права інтелектуальної власності, авторські права і пов'язані з ними майнові права та моральні інтереси (Цивільний кодекс України [520], Закони України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [390], «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [402], «Про авторське право і суміжні права» [278], «Про науково-технічну інформацію» [389] та ін.). Об'єктами права інтелектуальної власності є твори науки, музики, літератури й мистецтва, винаходи, моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, знаки для товарів і послуг, комп'ютерні програми та бази даних, результати науково-дослідних робіт, виступи, лекції, промови та інші здобутки інтелектуальної праці [278]. Чинним законодавством встановлюється низка заходів, спрямованих на забезпечення позову в справах про порушення авторського права і суміжних прав. Крім того, як

додаткові гарантії забезпечення розвитку і захист результатів інтелектуальної діяльності слід розглядати діяльність держави з: розвитку науки, становлення наукових зв'язків із світовим співтовариством; розвитку творчих організацій, спілок і об'єднань; надання державної підтримки вченим, винахідникам, літераторам; збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що мають культурну цінність; охорони культурної спадщини та ін. [385].

Право на освіту, встановлене у ст.53 Конституції України, конкретизується щодо правового статусу засуджених у нормах Кримінально-виконавчого кодексу України, згідно з якими у відповідності з законами «Про освіту», «Про загальну середню освіту» і «Про професійно-технічну освіту» та в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, для засуджених забезпечується доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти, у тому числі професійно-технічного навчання на виробництві [158]. Ці норми кореспондують положенням міжнародних стандартів щодо поводження з ув'язненими, за якими в'язням, які здатні мати з цього користь, має бути забезпечена можливість освіти, а навчання неграмотних і молоді слід вважати обов'язковим, на що органи тюремного управління повинні звертати особливу увагу. Крім того, навчання в'язнів, наскільки це можливо, має бути пов'язано з діючою в країні системою освіти, з тим, аби звільнені в'язні могли продовжувати навчання без утруднень [204].

Загальноосвітнє навчання організується місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до потреб у ньому і за наявності необхідної матеріально-технічної та науково-методичної бази, педагогічних кадрів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, у спеціально створюваних при установах виконання покарань загальноосвітніх школах трьох ступенів та консультативних пунктах, забезпечених відповідним обладнанням, штатом вчителів, який очолюється директором. Контроль за відвідуванням школи засудженими та їх успішністю здійснюється начальником відділення соціально-психологічної служби або відповідним вихователем [158]. Час проведення занять у загальноосвітніх

зкладах освіти визначається розпорядком дня установи виконання покарань. Під час навчального процесу засуджені можуть мати обмежений доступ до мережі Інтернет під контролем адміністрації установи виконання покарань для користування навчальними програмами (ресурсами) [373].

Засудженим, які займаються самоосвітою, адміністрація колонії створює необхідні умови для занять у вільний від роботи час. Засудженим, які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, надається можливість підготовки на курсах професійного навчання робітників на виробництві [158].

На період проходження державної підсумкової атестації засуджені, які навчаються, звільняються від роботи на строк, передбачений законодавством. У разі успішного складання ЗНО засуджені громадяни отримують можливість стати абітурієнтами та студентами вишів і, відповідно, здобути вищу освіту, перебуваючи в місцях позбавлення волі [158]. Зрозуміло, що особи, засуджені до позбавлення волі, через фізичну ізоляцію від суспільства, зумовлену характером кримінального покарання, не можуть отримувати освіту на стаціонарній, вечірній та заочній формах навчання у вищих закладах освіти, проте вони мають можливість самостійно отримувати вищу освіту, навчаючись за дистанційною формою навчання, відповідно до Положення про дистанційне навчання [356]. Адміністрація установ виконання покарань сприяє загальноосвітньому, професійно-технічному та дистанційному навчанню засуджених, у разі потреби надає їм допомогу в отриманні консультацій, придбанні підручників та посібників. Загальноосвітнє, професійно-технічне та дистанційне навчання засуджених заохочується і враховується при визначенні ступеня їх виправлення. Педагогічні працівники загальноосвітніх і професійно-технічних закладів освіти надають допомогу адміністрації колонії в соціально-виховній роботі із засудженими [158].

Механізм організації навчання та врегулювання питань, пов'язаних з організацією навчання і отримання базової та повної загальної середньої

освіти у загальноосвітніх закладах освіти при виправних колоніях особами, які засуджені до позбавлення волі, та неповнолітніми ув'язненими, а також питань, пов'язаних з організацією професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі, детально регламентується Порядком організації навчання у загальноосвітніх закладах при виправних колоніях та слідчих ізоляторах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України [367], та Положенням про навчальний центр при кримінально-виконавчій установі закритого типу [359].

Однак, незважаючи на формальне нормативно-правове закріплення механізму організації навчання і отримання освіти засудженими до позбавлення волі, слід відзначити, що відповідні освітні підрозділи існують далеко не в усіх установах виконання покарань, тоді як ані серед критеріїв, за якими проводиться обрання конкретної установи, де має відбувати покарання засуджений, ані серед підстав, за якими можливе переведення засудженої особи до іншої колонії, потреба засудженого в отриманні певного рівня освіти чи в продовженні навчання не встановлена, й, отже, не може бути врахована як визначальна для вибору місця відбування покарання з метою забезпечення доступу до відповідних освітніх послуг і створення необхідних умов для забезпечення конституційного права засудженої особи на освіту.

Свобода наукового, технічного та інших видів творчості засуджених до позбавлення волі, закріплена на рівні конституційних норм, суттєво обмежується відсутністю у розпорядженні засудженого необхідних для такої діяльності умов та засобів, що зумовлюється самим характером кримінального покарання. Однак при цьому громадяни мають певні можливості займатися раціоналізаторською і винахідницькою роботою, брати участь в гуртках художньої самодіяльності, займатися образотворчим мистецтвом та ін. Як підкреслюють О. Кушніренко та Т. Слінько, передумовами збереження за громадянами, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, цих культурних прав і свобод, що стимулюють їх залучення до освітньої, мистецької, творчої, виховної діяльності, є загальне

завдання по виправленню та ресоціалізації засуджених осіб [166, с.105-106]. Крім того, за засудженими до позбавлення волі в повному обсязі зберігається авторське право та право на відкриття і винахід, що охороняється законом. Для розгляду раціоналізаторських пропозицій і винаходів, які надходять від засуджених, в установах виконання покарань організуються бюро раціоналізації та винахідництва. Після належного оформлення відповідно до встановлених норм винахідницького права, засуджений має право на отримання гонорару за винахід чи раціоналізаторську пропозицію у загальновстановленому порядку [212, с.24].

Засудженим дозволяється користуватися літературою, яка є в бібліотеках установ виконання покарань, а також газетами і журналами. Жилі приміщення, клуби, бібліотеки, кімнати для виховної роботи у відділеннях соціально-психологічної служби, ДІЗО, ПКТ (ОК), карцери, камери для засуджених до довічного позбавлення волі, палати закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України радіофікуються. У жилих приміщеннях виправних центрів, виправних колоній мінімального, середнього, максимального рівнів безпеки, виховних колоніях, ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки можуть установлюватись телевізори. Час радіотрансляції і перегляду телепередач визначається розпорядком дня установи виконання покарань [373]. Засуджені можуть мати при собі не більше 10 примірників книжок, а ті, які навчаються, — відповідні підручники у необхідній кількості без урахування художніх книжок. Решту літератури засуджені здають для зберігання на склад, або за особистим бажанням передають до бібліотеки установи виконання покарань, або віддають з дозволу адміністрації родичам. Кількість газет і журналів, які засуджені можуть мати при собі, не обмежується. Засудженим забороняється мати при собі книжки, газети і журнали, які пропагують насилля, міжнаціональну ворожнечу або мають порнографічний зміст [373].

Відповідно до права засуджених до позбавлення волі брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості

[158], в установах виконання покарань з метою розвитку в засуджених корисної ініціативи, соціальної активності, здорових міжособових взаємовідносин, участі у вирішенні питань організації праці, навчання, відпочинку, побуту, впливу на виправлення засуджених та розвитку корисних соціальних зв'язків можуть створюватися самодіяльні організації засуджених [158]. Участь у самодіяльних організаціях є добровільною справою кожного засудженого, його соціально корисна активність заохочується адміністрацією колонії і враховується при визначенні ступеня його виправлення. Порядок та організація роботи гуртків визначаються адміністрацією установи виконання покарань [373].

Отже, аналіз норм чинного законодавства України, що стосується регулювання культурних прав і свобод засуджених осіб, дає можливість констатувати, що, незважаючи на формальне нормативно-правове закріплення низки засобів з їх реалізації, існуючий наразі механізм регулювання та захисту культурних прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, потребує значного удосконалення.

До основних напрямків розвитку механізму адміністративно-правового регулювання та захисту культурних прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, слід віднести:

1) у сфері державного управління:

– підвищення якості національного законодавства (його внутрішньої узгодженості та відповідності сучасним міжнародним стандартам у галузі прав людини та поводження з засудженими);

– вдосконалення діяльності державного апарату, органів місцевого самоврядування, їх службових і посадових осіб, а також громадських організацій щодо забезпечення реалізації та захисту культурних прав і свобод засуджених осіб;

2) у сфері культури:

– розробка та реалізація заходів щодо підвищення рівня загальної, правової та політичної культури засуджених осіб;

– розробка культурно-дозвільних програм для різних соціальних та вікових категорій засуджених (молодь, люди похилого віку, інваліди, представники національних меншин та ін.);

3) у сфері освіти і науки:

– максимальне забезпечення доступу засуджених осіб до різних форм і рівнів освіти за державними та недержавними освітніми програмами;

– поліпшення матеріально-технічної та науково-методичної бази закладів освіти при установах виконання покарань;

– створення належних умов для самоосвіти осіб, засуджених до позбавлення волі.

3.2. Поняття та види адміністративно-правових засобів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні

Поряд із завданням визнання і закріплення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, важливою проблемою є їх реальне здійснення, що потребує належного забезпечення з боку держави за допомогою відповідних адміністративно-правових засобів — гарантій, які надають усім правам і свободам засудженої особи реального змісту, та за допомогою яких, власне, і стає можливим повна та безперешкодна реалізація цих прав і свобод, а також їх охорона від можливих протиправних посягань та захист від незаконних порушень [186, с.38].

У найзагальнішому розумінні гарантії являють собою систему засобів, що сприяють реалізації прав і свобод, охоплених законом інтересів та обов'язків [55, с.160]. Довідкова література визначає юридичні гарантії як встановлені законом засоби безпосереднього забезпечення, використання, додержання, виконання і правильного застосування норм права [65, с.124]. Як засоби, умови, способи, що забезпечують здійснення у повному обсязі й всебічну охорону прав і свобод особи, дане поняття охоплює собою усю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну

реалізацію прав і свобод, на усунення можливих перешкод їх здійснення [170, с.555].

В. Пашинський виходить із визначення гарантій прав і свобод як правових норм та інститутів, які забезпечують можливість безперешкодного здійснення прав особи, їх охорону, а в разі протиправних посягань — захист і поновлення [229, с.98]. О. Скрипнюк під гарантіями прав і свобод пропонує розуміти систему визначених Конституцією та законами України засобів і юридичних механізмів забезпечення належної реалізації громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод людини і громадянина [472, с.233]. Проте слід погодитися із думкою О. Ткачука, який слушно відзначає, що сутність гарантій полягає не тільки у визначенні тих або інших умов (засобів, способів) в нормах права, але й у реальній їх дії за допомогою примусу. Тож саме гарантії забезпечують перехід від «теорії» до реального здійснення можливостей, закріплених у загальних і спеціальних нормативно-правових актах [498, с.140]. С. Гусарев, А. Олійник та О. Слюсаренко також наголошують на тому, що гарантії забезпечення прав і обов'язків людини і громадянина — це ті умови та засоби, що спрямовані на перетворення в життя проголошених у нормативно-правових актах прав і свобод та виконання відповідних обов'язків [78, с.241]. Маємо також погодитись і з думкою О. Кучинської, яка справедливо зазначає, що дієвість та ефективність юридичних гарантій безпосередньо залежить від рівня розвитку загальноправових принципів, демократичних інститутів, стану економіки, реального стану політичної системи суспільства, стану чинного законодавства, механізмів реалізації законів, ступеня правової свідомості і загального рівня правової культури населення та ін. [165, с.5]

Головною особливістю юридичних гарантій є те, що вони мають бути виражені й закріплені в законодавстві як відповідні спеціальні засоби забезпечення прав і виконання обов'язків всіма громадянами і посадовцями [53, с.115]. Окрім нормативної визначеності, до основних ознак юридичних

гарантій щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина слід віднести:

- фундаментальність (закріплення основних прав і свобод людини і громадянина на національному та міжнародному рівнях);
- системність (узгодженість і взаємопов'язаність усіх гарантій між собою);
- доцільність (властивість гарантій забезпечувати процес реалізації прав і свобод людини);
- універсальність (вплив гарантій прав і свобод на всі сфери суспільного життя держави на всій території держави);
- стабільність (гарантії існують постійно й доступні для використання суб'єктами правовідносин);
- забезпеченість державою (держава створює умови для реалізації гарантій прав і свобод, а в разі їх порушення застосовує заходи примусу);
- пріоритетність (закріплення гарантій на конституційному рівні та на рівні провідних міжнародно-правових документів в галузі прав людини);
- загальність (поширення гарантій на усіх осіб, незалежно від віку, статі, національності, майнового стану тощо);
- індивідуальність (поширення гарантій на певну особу за певних обставин) [40, с.25-27; 109, с.33-34; 231, с.94].

I. Магновський до визначальних характеристик гарантій прав і свобод людини та громадянина відносить їх матеріальний зміст, тобто те, в чому гарантії прав і свобод в загальному виді знаходять свій реальний прояв у житті, а також їх функціональне призначення, тобто ті завдання, які постають перед гарантіями прав і свобод людини та громадянина у суспільстві [180, с.10]. Т. Заворотченко у загальному поняття гарантій прав і свобод людини, що являє собою основні умови і засоби, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої права, виділяє три основних аспекти:

- 1) за своєю суттю, гарантії — це умови, які зобов'язана створити держава для реалізації прав і свобод своїм громадянам;

2) за своїм змістом, гарантії — це система заходів, які спрямовані на реалізацію прав і свобод людини і громадянина;

3) за своєю формою, гарантії — це передбачені законодавством нормативно-правові та організаційно-правові форми реалізації прав і свобод людини і громадянина [109, с.31].

Отже, підсумовуючи розглянуті підходи до визначення сутності та змісту юридичних гарантій, у найзагальнішому виді під правовими (юридичними) гарантіями забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, можна розуміти систему законодавчо закріплених засобів, умов, прийомів та способів, що спрямовані на забезпечення реалізації прав і свобод засуджених, а у випадку їх порушення чи необґрунтованого обмеження — регулюється діяльність відповідних суб'єктів щодо їх охорони та захисту.

У загальній теорії права правові гарантії класифікують за низкою критеріїв. Так, за юридичною силою виділяють конституційні та галузеві гарантії [228, с.26]. Конституційні гарантії закріплюють вимоги, яким мають відповідати усі галузеві гарантії (зокрема, такі, як визнання людини, її життя та здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю; рівноправність, невідчужуваність та непорушність прав людини і громадянина; неприпустимість обмеження основних прав і свобод людини та ін.). Крім того, до конституційних гарантій відносять і процесуальні права, які є засобом захисту основних прав і свобод людини, а також встановлені Конституцією правозахисні інститути разом з основними принципами їх діяльності [45, с.303]. В межах даної класифікації говорять про різний рівень гарантій залежно від їх нормативно-правового закріплення — конституційний, законодавчий та підзаконний [160, с.73], а також виділяють міжнародні юридичні гарантії, закріплені у міжнародно-правових документах з прав людини [468, с.84], що, зокрема, дає можливість О. Скакун за сферою дії правових гарантій прав і свобод людини диференціювати їх на

дві окремі групи — міжнародні та внутрішньодержавні (національні) гарантії [470, с.72].

Також традиційним у юридичній науці є розподіл юридичних гарантій залежно від їх цільового призначення на гарантії реалізації (що встановлюють та забезпечують права і свободи) та гарантії охорони (що передбачають різні види юридичної відповідальності за порушення прав та неналежне здійснення обов'язків) [228, с.31]. До гарантій реалізації прав і свобод відносять: 1) юридичні факти, з якими пов'язується реалізація прав і свобод; 2) порядок реалізації (процесуальні форми реалізації) прав і свобод; 3) заходи заохочення та пільги для стимулювання їх правомірної реалізації; 4) межі прав і свобод, їх конкретизацію в поточному законодавстві; 5) юридичні обов'язки, заборони. До гарантій охорони відносять: 1) межі правомірних дій уповноважених осіб; 2) засоби, що забезпечують можливість оскаржувати дії, спрямовані на порушення прав і свобод громадян; 3) засоби, які забезпечують поновлення прав громадян. Окремі автори до даної класифікації додають також гарантії захисту прав і свобод, до яких відносять юридичні засоби для безпосереднього захисту порушених прав, що визначають порядок застосування цих засобів, а також порядок поновлення цих прав і порядок застосування санкцій до винних осіб [180, с.14]. Визнаючи певну спірність та розмитість критеріїв такої класифікації, деякі науковці пропонують більш конкретне розмежування юридичних гарантій, поділяючи їх відповідно до форми вираження на зобов'язуючі, забороняючі та уповноважуючі [438, с.604-605], або норми-обов'язки, норми-заборони, норми-обмеження, норми-дозволи та норми-санкції [469, с.86]. Близькою до даної класифікації є також запропонований С. Гусарєвим та О. Тихомировим розподіл юридичних гарантій прав і свобод людини за їх спрямованістю — на стимулюючі (що укріплюють, розвивають позитивні чинники і умови здійснення діяльності) та захисні (спрямовані на попередження або припинення їх негативного впливу) [78, с.293].

За змістом розрізняють контрольні гарантії (що забезпечують можливість виявити порушення прав та підвищити ефективність поновлення порушених інтересів), процедурні гарантії (які визначають порядок, способи та умови впровадження норм матеріального характеру шляхом чіткого визначення та дотримання процедури їх реалізації), організаційно-технічні (які забезпечують реалізацію правового статусу шляхом використання засобів та зв'язку) [165, с.6].

За ступенем конкретизації всі юридичні гарантії можна поділити на загальні, які діють постійно і стосуються усіх прав і свобод людини і громадянина, та спеціальні, що діють на певних етапах розвитку правовідносин і безпосередньо залежать від особливостей правового статусу особи (наприклад, забезпечують реалізацію конкретного права будь-якої засудженої особи або спрямовані на забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі на певний термін та осіб, засуджених до довічного позбавлення волі). Крім того, можна вести мову й про додаткові гарантії, які передбачені для окремих категорій осіб, залежно від їх статі, віку, стану здоров'я тощо, і виконують своє завдання спільно із загальними і спеціальними, доповнюючи їх з урахуванням специфіки окремих осіб, створюючи необхідні умови для якнайповнішої реалізації їх прав і свобод.

Що ж стосується правового статусу засуджених, то слід відзначити унікальну модель так званих гарантій-принципів, яку було запропоновано М. Мелентьєвим. На думку дослідника, до цих гарантій відносяться:

- рівноправність громадян перед законом;
- обов'язок держави та посадових осіб забезпечувати реалізацію громадянами своїх прав і свобод;
- оскарження дій та рішень державних органів і посадових осіб;
- громадський контроль за діяльністю державних органів влади [188, с.51-53].

До цього переліку варто також додати державний контроль та здійснення заходів з формування поваги до прав людини [160, с.75].

I. Василюк до основних гарантій забезпечення прав і свобод засуджених відносить:

- 1) норми Кримінально-виконавчого кодексу України, що регламентують права і свободи засуджених осіб;
- 2) забезпечення нагляду і контролю за його реалізацією (як форми виявлення правопорушень);
- 3) встановлення юридичної відповідальності персоналу установ виконання покарань;
- 4) визначення механізмів оскарження рішень або бездіяльності персоналу щодо забезпечення прав засуджених до позбавлення волі;
- 5) попередження порушень прав і свобод засуджених до позбавлення волі [53, с.116].

Проте найбільш обґрунтованим та цінним з точки зору даного дослідження уявляється розподіл усіх юридичних гарантій прав і свобод відповідно до їх форми, запропонований Т. Заворотченко, О. Пушкіною та ін. [109, с.31; 442, с.8]. Так, на думку О. Пушкіної, механізм забезпечення прав людини, який являє собою «динамічний взаємозв'язок правових норм та інститутів, що характеризують формальний і матеріальний зміст прав людини в їх взаємодії, встановлюють базові принципи організації та функціонування органів державної влади в частині сприяння реалізації і захисту прав і свобод людини і громадянина, визначених законами та імплементованими в систему національного законодавства нормами міжнародного права», складається з двох окремих, але взаємопов'язаних елементів: нормативно-правових та організаційно-правових гарантій їх забезпечення [442, с.8]. Нормативно-правові гарантії прав являють собою сукупність правових норм, за допомогою яких забезпечуються реалізація, охорона і захист прав та свобод особистості. До нормативно-правових гарантій відносять норми-принципи, юридичну відповідальність та юридичні обов'язки [478, с.386].

Організаційно-правові гарантії прав та свобод людини і громадянина — це різноманітна виконавчо-розпорядча, процедурна, контрольна та інша діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, службових та посадових осіб, громадських організацій, яка спрямована на забезпечення реального здійснення громадянами своїх прав і свобод. Ефективність організаційно-правових гарантій безпосередньо зумовлюється якістю та змістом нормативно-правових гарантій [478, с.386].

3.2.1. Нормативно-правові форми забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні

Найбільш дієвим механізмом забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні є нормативно-правові засоби (гарантії) забезпечення регулювання як процесу відбування кримінального покарання взагалі, так і визначення та захисту в ньому прав і свобод засуджених як основного складового елемента їх правового статусу.

Нормативно-правові гарантії забезпечення прав і свобод громадянина, як передбачені нормами матеріального і процесуального права юридичні засоби забезпечення їх реалізації, охорони й захисту, за своєю правовою природою закріплюються, насамперед, у в нормах-принципах, а також нормах, що встановлюють юридичні обов'язки та юридичну відповідальність суб'єктів забезпечення прав і свобод громадян [165, с.7]. Адміністративно-правові гарантії прав і свобод базуються на розробці та виданні юридичних норм, що впорядковують відносини між органами державної влади, державними і громадськими інституціями, а також окремими громадянами. Застосування цих засобів спрямовано на забезпечення захисту прав, інтересів засуджених громадян, запобігання тортурам, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню з ним, а також захист інтересів суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню ними нових злочинів. Вони визначають

загальні засади ресоціалізації, соціальної адаптації та реабілітації засуджених осіб, а також участі в цих процесах різних суб'єктів і забезпечення правового регулювання їх взаємовідносин.

За рівнями застосування адміністративно-правові гарантії прав і свобод засуджених поділяються на:

– вищий (загальнонаціональний) (Конституція України, закони України, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, розпорядження та постанови Кабінету Міністрів України);

– центральний (відомчі та підвідомчі накази та інші нормативно-правові акти);

– регіональний (розпорядження та рішення сесій, що видаються відповідно місцевими органами державного управління та органами місцевого самоврядування, порядки і угоди про міжвідомчу взаємодію);

– місцевий (регламенти, положення, інструкції та інші нормативно-правові акти, що впорядковують внутрішню організаційну діяльність конкретного органу управління [191, с.37].

Принципи адміністративного права у вітчизняній юридичній науці визначаються як закріплені в нормах права керівні ідеї, що визначають характер, основу і обсяг правового регулювання суспільних відносин [8, с.19], головні положення, вимоги, що відображають закономірності розвитку і напрями адміністративно-правового регулювання суспільних відносин [7, с.80], об'єктивно зумовлені засади діяльності суб'єктів адміністративного права, відповідно до яких забезпечуються права та свободи людини і громадянина, нормальне функціонування громадянського суспільства і держави [6, с.81]. Основу нормативно-правових гарантій прав та свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, складають такі загальноправові принципи як: принцип верховенства права; принцип законності; принцип гуманізму; принцип рівноправності; принцип справедливості.

Принцип верховенства права є пріоритетним принципом у правовій державі та основоположним для усієї сукупності інших принципів у сфері забезпечення прав і свобод людини [481, с.150]. Відображаючи місце та роль права в державі і суспільстві, принцип верховенства права, насамперед, означає співвідношення права і держави та її інститутів — органів державної влади, посадових і службових осіб та ін., тобто підпорядкованість держави та її інститутів праву і його пріоритет щодо них. Крім того, принцип верховенства права відбиває співвідношення права і політики, права і економіки, права та ідеології, а також співвідношення права та інших соціальних норм, яке полягає у пріоритеті права щодо них. У вузькому значенні даний принцип означає визначальну, провідну роль закону у системі джерел права, його вищу юридичну силу щодо підзаконних актів.

Принцип верховенства права, як невід’ємна основа правової держави, закріплюється на рівні Конституції України, у ст. 8 якої встановлюється, що Конституція має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти мають прийматися на основі Конституції і повинні відповідати їй [142]. Пріоритетність Основного Закону в системі права держави становить основу гарантії прав і свобод громадян. У сучасному адміністративному праві даний принцип визначається як провідний принцип функціонування держави, що означає забезпечення пріоритету прав людини перед будь-якими іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави; безумовне підпорядкування діяльності усіх державних інституцій та посадових осіб вимогам реалізації та захисту зазначених прав [2, с.73]. Стосовно гарантування прав і свобод засуджених осіб, даний принцип виражається у пріоритеті закону, що регулює питання виконання покарання, над іншими нормативно-правовими актами, а також у чіткому визначенні та закріпленні змісту та обсягу прав, свобод і відповідних обов’язків як самих засуджених громадян, так і інших суб’єктів (органів і установ, організацій, громадян), причетних до виконання покарання [507, с.16].

Одним із найважливіших принципів у державній діяльності загалом та в правовідносинах щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина є принцип законності. Як і принцип верховенства права, принцип законності належить до загальних принципів і може бути визначений як здійснення адміністративними органами своєї діяльності лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені чинним законодавством [10]. Дійсно, Конституція України безпосередньо визначає, що органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією й законами України [142]. Також Основний Закон встановлює, що виключно законами України визначаються судоустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи, організація і діяльність органів прокуратури, дізнання і слідства, органів виконання покарань, основи організації та діяльності адвокатури [142].

Таким чином, законність як принцип адміністративного права, перш за все, являє собою певну сукупність вимог, що висувається до органів державної влади, посадових осіб, до чия компетенція входить розробка, впровадження й забезпечення належного функціонування адміністративно-правових механізмів, що гарантують дотримання прав суб'єктів адміністративно-правових відносин з метою підтримки належного рівня правової системи в цілому. Стосовно забезпечення прав і свобод засуджених осіб, то до основних умов, що характеризують зміст принципу законності як гарантії їх здійснення, додержання і захисту, традиційно відносять: додержання встановленого процесуальним законодавством порядку розгляду справи, чітке визначення компетенції правомочних осіб, їх повноважень та відповідальності за прийняті рішення (або за неприйняття рішень), дотримання та охорона прав і законних інтересів засуджених громадян з боку державних органів влади, громадських організацій, інших громадян, обґрунтоване притягнення до юридичної відповідальності та ін. [196, с.62] Але законність як принцип накладає певні обов'язки як на державу, її

інститути та посадові особи, так і на самих громадян, засуджених до позбавлення волі. Якщо для перших це полягає у забезпеченні прав і свобод громадян шляхом прийняття законодавчих актів, які відповідають об'єктивно сформованій у державі ситуації, а також у стабільній та ефективній роботі органів державної влади, то для других — у неухильному виконанні й дотриманні встановлених чинним законодавством правил і норм.

Принцип гуманізму відбиває повагу до людської гідності та передбачає низку вимог, спрямованих на забезпечення прав і свобод людини і громадянина, що закріплюються на рівні Основного Закону та інших законів України. Так, даний принцип встановлюється у ст. 28 Конституції України, згідно з якою «кожен має право на повагу до своєї гідності» та «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» [142]. Дані норми повністю відтворюють відповідні положення Загальної декларації прав людини [110], Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [201], а також Декларації про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання [85]. Гуманізація чинного законодавства України в межах його адаптації до міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини відбивається у низці змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України, а також інших законодавчих актів України [317; 288].

Правовий принцип гуманізму стосовно осіб, засуджених до позбавлення волі, має розглядатися як певна сукупність вимог, спрямованих на забезпечення поваги їх прав і свобод, що, насамперед, знаходить свій прояв у забороні завдання фізичних страждань й принижень людської гідності в процесі застосування покарання та інших заходів кримінально-правового характеру, а також у встановленні законодавчих обмежень при визначенні умов відбування покарання залежно від віку, стану здоров'я, працездатності та інших особливостей правового статусу конкретного засудженого. Зміст

принципу гуманізму щодо осіб, засуджених до позбавлення волі, становить ціла низка аспектів, зокрема:

- забезпечення виконання покарання виключно в порядку і на підставах, визначених законом та етичними правилами (у тому числі й запровадження належних умов відбування покарання та застосування різноманітних заходів впливу на поведінку засудженого тощо);

- створення необхідних умов для реалізації засудженими своїх прав та свобод;

- забезпечення належних умов утримування засуджених;

- ввічливе поводження з особами, позбавленими волі;

- забезпечення соціальної та правової захищеності засуджених;

- забезпечення особистої безпеки засуджених;

- встановлення відповідальності за катування, інше жорстоке поводження із засудженими;

- орієнтування роботи з засудженими на забезпечення їх ресоціалізації після звільнення, вирішення наявних проблем та задоволення потреб;

- мінімізація негативних наслідків позбавлення волі та виключення невинуватених обмежень [53, с.116; 458, с.9].

Як загальний принцип, що регулює правове положення особистості в державі і, поряд із іншими принципами, становить фундамент для вітчизняного законодавства стосовно гарантування прав і свобод засуджених осіб, має розглядатись принцип рівноправності (рівності прав і свобод людини та громадянина). Цей принцип вимагає, аби всі громадяни були рівними перед законом і мали рівні правові можливості для участі в житті суспільства з урахуванням можливостей його соціально-економічного розвитку. Як зазначається у Рішенні Конституційного Суду України № 9-рп/2012 від 12.04.2012 р., гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод [454]. Ю. Тодика та

О. Тодика виокремлюють такі аспекти прояву принципу рівності прав і свобод людини та громадянина: рівність всіх перед законом і судом; рівність прав і свобод людини та громадянина; рівноправ'я чоловіка і жінки [499, с.230]. Усі аспекти принципу рівності прав і свобод громадян знаходять своє відображення на рівні Конституції України, у ст. 21 та 24 якої закріплюються положення, відповідно до яких «усі люди є рівні у своїх правах», а «громадяни мають рівні конституційні права і свободи» [142]. Дані положення відбивають необхідність застосування єдиних стандартів прав і обов'язків до всіх засуджених осіб на території держави, без винятку, повністю відповідаючи сучасним міжнародним стандартам у галузі прав людини, згідно з якими усі засуджені громадяни на рівних підставах можуть користуватися усім обсягом основних прав і свобод, встановлених у державі. Спираючись на положення Конституції України, згідно з яким не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками [142], можна відзначити, що принцип рівноправності громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, має виявлятися в єдиному правовому становищі осіб, які відбувають даний вид кримінального покарання та перебувають в однакових умовах відбування покарання у відповідних установах пенітенціарної системи, незалежно від зазначених демографічних, соціально-економічних, політичних, культурних та інших ознак. Певні відмінності можуть бути передбачені законодавством лише залежно від особливостей особистого статусу (статі, віку, стану здоров'я), а також поведінки конкретних осіб, засуджених до позбавлення волі.

Безпосередньою сполучною ланкою між принципами рівності та гуманізму постає принцип справедливості. Принцип справедливості відбиває соціальний характер держави, спрямований на створення необхідних умов економічного, політичного і правового характеру задля гарантування прав та свобод громадян. У науковій літературі виділяють два аспекти

справедливості, через які можна простежити зв'язок принципів рівності та гуманізму: перший знаходить своє вираження у рівності громадян перед законом, єдиних підставах і межах юридичної відповідальності, тоді як другий виражається в індивідуалізації покарання з урахуванням об'єктивних властивостей протиправного діяння й особистості людини, яка його скоїла [82, с.74]. В. Давидович розглядає справедливість у таких аспектах як: 1) оцінка й міра засобів забезпечення прав і свобод; 2) оцінка й міра результатів забезпечення прав і свобод [81, с.31]. Зміст даного принципу щодо гарантування прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, виявляється у визначенні відповідності встановлених під час виконання кримінального покарання обмежень прав і свобод засудженої особи ступеню її вини та суспільної небезпеки скоєного злочину.

Серед спеціальних (міжгалузевих, галузевих) принципів, що складають основу нормативно-правових гарантій прав та свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, слід виділити:

– принцип участі громадськості у діяльності органів та установ виконання покарань, механізм реалізації якого закріплений у Кримінально-виконавчому кодексі України і передбачає можливість участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених, а також можливість здійснення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань [158];

– принципи диференціації (застосування примусового впливу та обмежень у правах, виходячи з врахування групових особливостей осіб, засуджених до позбавлення волі, та індивідуалізації (поширення примусового впливу та обмежень у правах на конкретну особу й на конкретний випадок злочину з максимальним урахуванням індивідуальних якостей засудженої особи та її поведінки) виконання покарань [507, с.17];

– принцип поєднання кримінального покарання з виховним впливом, що передбачає застосування до осіб, засуджених до позбавлення волі, поряд із покаранням, заходів виправного впливу — виправлення і ресоціалізації.

Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив [158];

– принципи, безпосередньо пов'язані з позбавленням волі (фактом ізоляції) [123]: принцип роздільного тримання засуджених до позбавлення волі у виправних та виховних колоніях; принцип відбування засудженими всього строку покарання в одній виправній чи виховній колонії; принцип відбування засудженим покарання у виправній чи виховній колонії в межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його місця проживання або місця проживання родичів засудженого [158].

Однією з основних гарантій прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, є забезпечення можливості отримання ними правової допомоги, що може бути визначена як комплекс форм соціально-активної поведінки відповідних суб'єктів та сукупність засобів і методів, спрямованих на забезпечення і захист суб'єктивних прав особи [77, с.46]. Відповідно до рішення Конституційного суду України № 13-рп/2000 від 16.11.2000 р., правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати [453].

А. Грушицький, визначаючи правову допомогу засудженим до позбавлення волі як здійснюване правовими засобами цілеспрямоване та професійне сприяння особам, які цього потребують, в реалізації прав, свобод і законних інтересів з метою подолання складної правової ситуації та максимального задоволення інтересів засудженого, пропонує класифікувати усі форми та види правової допомоги засудженим за її метою на такі основні види: допомога в реалізації права (здійснюється у формі консультування та правового виховання), допомога у захисті права (представництво у різних

інстанціях), допомога у встановленні права (у формі написання звернень, складання довідок тощо). Дослідник відзначає, що правова допомога може надаватися у трьох випадках: 1) при відсутності порушення чи обмеження права — для полегшення процесу його реалізації; 2) при існуванні порушення чи обмеження права — для його захисту; 3) при існуванні спору щодо наявності права без ознак його порушення чи обмеження — для вирішення зазначеного спору [77, с.89].

Конституція України закріплює право кожного в Україні на правову допомогу [142], що гарантується державою, яка спрямовує на його реалізацію діяльність органів виконавчої влади, діючи тим самим відповідно до міжнародно-правових вимог, зокрема, Європейських пенітенціарних (в'язничних) правил. Так, згідно з Правилами, обов'язком адміністрації пенітенціарних установ є надання можливості для отримання доступу засуджених до правової допомоги. Всі ув'язнені мають право на отримання правової допомоги, можуть радитись з будь-яких правових питань з юристом як за своїм вибором та за свій рахунок, так і через систему безкоштовної правової допомоги [105]. Отже, положення Конституції України можна безпосередньо сприймати як конституційну гарантію, що надає засудженій особі можливість реалізувати своє право на захист шляхом вільного обрання захисника — особи, яка має право на заняття адвокатською діяльністю [453].

Гарантування Конституцією цього права покладає на державу відповідні обов'язки щодо забезпечення засудженої особи правовою допомогою належного рівня, що зумовлює необхідність конкретизації порядку, умов і способів надання цієї допомоги в чинному законодавстві України. Насамперед, положення щодо можливості отримання правової допомоги громадянами, засудженими до позбавлення волі, знайшли своє закріплення на рівні Кримінально-виконавчого кодексу України, нормами якого, зокрема, визначено коло осіб, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи [158]. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» визначає зміст права на безоплатну

правову допомогу, порядок реалізації цього права, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги, суб'єктів її надання, а також державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги щодо осіб, засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі. Закон передбачає надання двох видів безоплатної правової допомоги – первинної та вторинної, забезпечуючи вільний доступ до них особам, засудженим до позбавлення волі [279]. Безоплатна первинна правова допомога охоплює: надання правової інформації; надання консультацій і роз'яснень з правових питань; складання заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім процесуальних); надання допомоги в забезпеченні доступу осіб до безоплатної вторинної правової допомоги та медіації. Суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги є органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; фізичні та юридичні особи приватного права; спеціалізовані установи. Безоплатна вторинна правова допомога полягатиме у наданні таких правових послуг як: захист від обвинувачення; здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складання процесуальних документів. До суб'єктів надання безоплатної вторинної правової допомоги віднесено: центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги та адвокатів, включених до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу [279].

Запровадження механізму реалізації права на безоплатну правову допомогу зумовило необхідність розроблення й інших нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення можливості отримання належної правової допомоги в Україні. Важливим кроком у напрямку забезпечення можливості отримання правової допомоги особам, засудженим до позбавлення волі, стало затвердження Стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесі та представництва у кримінальному процесі [375], які є комплексом основних

характеристик моделі гарантованого державою захисту, передбачених міжнародними правовими актами, законодавством України, у межах яких та з урахуванням узгодженої правової позиції із суб'єктом права на безоплатну вторинну правову допомогу адвокат є незалежним в обранні правової позиції для здійснення активного та розумного захисту прав, свобод та законних інтересів всіма не забороненими законом способами.

Окремою гарантією забезпечення прав і свобод засуджених осіб у сфері виконавчої влади є право на оскарження, що є похідним від загального права на звернення до органів державного управління. Експерти відзначають, що реалізація прав на звернення — важливий інструмент для осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі та мають достатньо обмежень, передбачених законодавчими актами та вироком суду, адже сама «можливість звернення до органів влади за захистом своїх прав чи публічною інформацією є додатковою гарантією засудженим повною мірою реалізувати свої права, передбачені Конституцією України та міжнародними конвенціями» [440, с.167]. Право на звернення громадян до органів державної влади з метою захисту своїх прав і свобод закріплюється такими нормативно-правовими актами як: Закони України «Про звернення громадян» [379], «Про доступ до публічної інформації» [333] та ін. Право засуджених осіб звертатися до різних державних інстанцій, а також порядок подання звернень особами, які утримуються в установах виконання покарань, передбачено нормами Кримінально-виконавчого кодексу України [158]. Конкретизація в нормах адміністративного права, конституційного права громадянина на оскарження являє собою визначення його статусу через правовідносини з юридичними і фізичними особами, починаючи із подачі скарги і до задоволення претензій, висловлених громадянином [47, с.109]. У зв'язку з необхідністю удосконалення механізму використання зазначеного права та більш повної регламентації провадження в індивідуальних адміністративних справах розроблено проект Адміністративно-процедурного

кодексу України, яким, зокрема, передбачено регламентацію законодавчого забезпечення позасудового захисту прав та свобод [10].

До системи нормативно-правових засобів забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, слід також віднести:

1) з боку засуджених осіб: механізм відшкодування збитків, заподіяних незаконним рішенням, діями чи бездіяльністю органів виконавчої влади та їх посадових осіб (реалізуючи дані можливості, засуджені власними діями сприяють забезпеченню та захисту своїх прав та свобод);

2) з боку держави: виконання встановлених законодавством обов'язків у даній сфері, спрямованих на сприяння здійсненню, охорону та захист прав і свобод засуджених, юридичну відповідальність службових та посадових осіб державних органів за неправомірні рішення, дії чи бездіяльність органів виконавчої влади та їх службових і посадових осіб.

Як інструменти забезпечення прав і свобод громадян, передбачені Основним Законом України, конституційне право громадян на відшкодування збитків, заподіяних незаконним рішенням, діями або бездіяльністю органів виконавчої влади та їх посадових осіб, та принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, що виявляються, передусім, у конституційному визначенні обов'язків держави [142].

3.2.2. Організаційно-правові форми забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні

Наявність цілої низки юридичних гарантій матеріального і процесуального характеру ще не є запорукою якісного забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. Їх ефективна реалізація, охорона та захист значною мірою залежать від наявності системи організаційно-правових (інституційних) гарантій, спрямованих на

забезпечення прав і свобод засуджених громадян, а також належне виконання відповідних обов'язків органами державної влади та місцевого самоврядування, їх службовими і посадовими особами, на боротьбу з правопорушеннями у даній сфері, утвердження загального режиму законності.

В юридичній науці організаційні гарантії визначаються як певний механізм організації та здійснення юридичного забезпечення реалізації, охорони і захисту прав і свобод людини та громадянина [444, с.60], створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами і свободами [61, с.40; 108, с.9], система заходів процедурного, режимного, контрольного та іншого характеру, зміст якої складають визначення, прийняття та вирішення державою завдань соціального і правового забезпечення діяльності, державний і громадський контроль, обробка інформації, організаційні процедури застосування заходів і зв'язку та ін. [492, с.282].

Усі організаційно-правові гарантії прав і свобод людини та громадянина можуть бути класифіковані за різними підставами. Насамперед, слід зазначити, що інституційна складова загального механізму забезпечення прав і свобод безпосередньо впливає з нормативної складової та містить в собі діяльність органів державної влади й місцевого самоврядування, політичних партій і громадських організацій, окремих громадян, що спрямована на реалізацію, охорону та захист прав і свобод людини та громадянина. Тож усі організаційно-правові гарантії прав і свобод можна поділити на ті, які пов'язані з функцією їх захисту від імені держави (перш за все, повсякденна робота уповноважених органів виконавчої влади, спрямована на охорону прав і свобод людини і громадянина), та ті, що пов'язані із здійсненням забезпечення прав і свобод людини і громадянина інститутами громадянського суспільства (серед яких слід окремо відзначити діяльність таких інституцій, які створені спеціально з цією метою (адвокатура), такі, для яких дана діяльність є основною (профспілки), та інші (засоби масової

інформації, партії, добровільні об'єднання тощо). Відповідно ж до свого змісту, усі організаційно-правові гарантії прав і свобод людини та громадянина найчастіше розподіляють на контрольні, процедурні та організаційно-технічні [492, с.283].

Головними складовими частинами адміністративно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина є контроль і нагляд. Так, І. Бородін слушно підкреслює, що саме контроль, як основна гарантія прав та свобод громадян, знаходить свій прояв в своєму соціальному призначенні і поєднує у собі елементи правоохоронної, правозастосовчої та управлінської діяльності:

а) правоохоронна діяльність спрямована на припинення протиправних дій посадових осіб і притягнення їх до юридичної відповідальності та передбачає вплив на порушників законодавства;

б) правозастосовча діяльність передбачає кваліфікований нагляд за тим, щоб реальна, фактична діяльність державних органів, їх посадових осіб відповідала тому, що встановлено законом, максимально забезпечувала права та свободи громадян;

в) управлінська сутність контрольної діяльності виявляється в правових актах контрольних органів, службових документах [47, с.24].

Нагляд, як гарантія прав та свобод людини і громадянина, знаходить своє відображення у співвідношенні з контролем, має призначення і здійснюється відповідними методами та у відповідних формах (методом наглядової діяльності є її адміністративно-правове регулювання, формами наглядової діяльності є: встановлення норм права; виконання організаційних дій і матеріально-технічних дій) [47, с.24].

Основною гарантією додержання, реалізації та захисту прав і свобод громадян, у тому числі й засуджених до позбавлення волі, є, безумовно, державний контроль. О. Кузнецов справедливо наголошує, що дана гарантія є надважливою, а її ефективність безпосередньо свідчить про загальний рівень розвитку держави [160, с.75]. Проте не менш важливим у сучасних

умовах демократизації публічних відносин та децентралізації державної влади є й громадський контроль за додержанням та реалізацією прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. Нарешті, ще одним важливим елементом системи забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, є міжнародний контроль за дотриманням прав засуджених та діяльністю кримінально-виконавчих установ, що здійснюється відповідними міжнародними організаціями на підставі сучасних міжнародних документів у галузі прав людини.

Аналіз чинного законодавства України, що регулює правовий статус осіб, засуджених до позбавлення волі, а також суб'єктів забезпечення їх прав, свобод та законних інтересів, дає змогу виділити наступні види контролю і нагляду у даному напрямку діяльності:

1) Парламентський контроль. Верховна Рада України здійснює безпосередньо і через створювані нею органи контроль за дотриманням законності в діяльності органів і установ виконання покарань. Відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» [421], парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод засуджених та захист їх прав на території України здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Метою парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, який здійснює Уповноважений, є:

– захист прав і свобод людини та громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України;

– запобігання порушенням прав і свобод людини та громадянина або сприяння їх поновленню;

– сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі;

– запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод;

– сприяння правовій інформованості населення і захист конфіденційної інформації про особу та ін. [427].

2) Урядовий контроль. Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі органів виконавчої влади, забезпечує виконання Конституції та законів України, актів Президента України, зокрема, щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина [142]. Відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України», Кабінет Міністрів України здійснює постійний контроль за виконанням органами виконавчої влади Конституції України та інших актів законодавства України, вживає заходів щодо усунення недоліків у роботі зазначених органів [380].

3) Судовий контроль. Серед важливих завдань судової гілки влади в Україні, визначених Національною стратегією у сфері прав людини, слід відзначити такі, як забезпечення періодичних перевірок судом законності затримання, позбавлення свободи осіб, а також посилення ефективності судового контролю за підставами позбавлення свободи та ін. [350] Здійснення у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом [158] та Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [425], судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, покладається на слідчих суддів — суддів суду першої інстанції, а у випадку, передбаченому ст. 247 Кримінального процесуального кодексу, — на голів чи інших суддів Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя [158].

4) Прокурорський нагляд за виконанням кримінальних покарань. Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» [414], прокурор здійснює нагляд за додержанням законів в органах і установах виконання покарань при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої

свободи громадян [158]. До основних напрямків діяльності органів прокуратури віднесено забезпечення нагляду за додержанням:

- прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства і держави при виконанні покарань та інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи, відповідно до законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

- законодавства щодо запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими;

- визначених законодавством вимог режиму, порядку та умов відбування покарань засудженими особами та ін. [398].

5) Відомчий контроль. Згідно зі ст. 23 Кримінально-виконавчого кодексу України, за діяльністю органів і установ виконання покарань здійснюється відомчий контроль вищестоящими органами управління і посадовими особами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань [158]. Як головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що здійснює державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, Міністерство юстиції України забезпечує контроль за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених осіб [358]. Також Міністерством юстиції України спрямовується і координується діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України, до завдань якої відноситься організація контролю за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізація законних прав та інтересів засуджених осіб.

6) Оперативно-розшуковий контроль. Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [394], оперативними підрозділами органів і установ виконання покарань у колоніях здійснюється оперативно-розшукова діяльність, основним завданням якої є пошук і фіксація

фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп з метою: забезпечення безпеки засуджених, персоналу колоній та інших осіб; попередження і виявлення злочинів, вчинених у колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання; вивчення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень; надання правоохоронним органам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність або кримінальне провадження, допомоги в розкритті, припиненні та попередженні злочинів [158].

7) Контроль, який здійснюється шляхом та під час відвідування установ виконання покарань. Відповідно до норм кримінально-виконавчого законодавства, право на відвідування установ виконання покарань для здійснення контролю та проведення перевірок мають:

- Президент України або спеціально уповноважені ним представники;
- Прем'єр-міністр України або спеціально уповноважені ним представники;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини або спеціально уповноважені ним представники;
- голова, заступники голови та члени Комісії при Президентові України у питаннях помилування;
- Міністр юстиції України або спеціально уповноважені ним представники;
- Міністр внутрішніх справ України, Голова Національної поліції або спеціально уповноважені ними представники;
- члени Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню;
- Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голови місцевих державних адміністрацій, на території яких вони розташовані, або спеціально уповноважені ними представники;
- народні депутати України, їх помічники-консультанти, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим та депутати місцевих рад;

– Генеральний прокурор, а також уповноважені ним прокурори і прокурори, які здійснюють на відповідній території нагляд за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян;

– голова, заступник голови та члени спостережної комісії, які здійснюють організацію громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань;

– сільський, селищний, міський голова або спеціально уповноважені ними представники — на території відповідної місцевої ради;

– члени громадських рад при центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, та його територіальних підрозділах — на відповідній території [158].

Представники громадських організацій, експерти, учені та фахівці, залучені Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини на договірних засадах до виконання функцій національного превентивного механізму, відвідують установи виконання покарань на підставі окремого письмового доручення Уповноваженого [158].

8) Громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань. Громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань здійснюють спостережні комісії, які діють на підставі Кримінально-виконавчого кодексу та Положення про спостережні комісії [362]. У випадках, встановлених законодавством України, громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань можуть здійснювати громадські об'єднання. Об'єднання громадян та засоби масової інформації, неурядові правозахисні організації, релігійні та благодійні організації, окремі особи в порядку, встановленому цим Кодексом і законами України, можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи [158]. Зокрема,

предметом контролю правозахисних організацій є поточна державна політика в галузі прав людини, рішення, дії державних органів та їх посадових осіб, внаслідок яких порушуються права людини і основоположні свободи, або створюються перешкоди для здійснення цих прав і свобод.

9) Міжнародний контроль. Як відзначають експерти, міжнародний контроль є «важливим і необхідним у сфері виконання кримінальних покарань і забезпеченні прав осіб, які утримуються в місцях фактичного обмеження або позбавлення волі та засуджених» [437, с.50]. Міжнародний контроль за дотриманням прав засуджених та діяльністю кримінально-виконавчих установ здійснюється міжнародними організаціями на підставі сучасних міжнародних документів у галузі прав людини, що є невід'ємною складовою національної системи правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. До найбільш впливових міжнародних організацій у цій сфері належать Комітет ООН проти катувань та Європейський Комітет із запобігання катуванням та поганому поводженню. Так, зокрема, відповідно до норм Європейської конвенції запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [104], члени цих організацій мають право відвідувати будь-які місця, де утримуються особи, позбавлені волі з метою дослідження умов тримання, вивчення фактів, що можуть свідчити про застосування тортур до осіб, та інформування широкої громадськості і органів державної влади про стан дотримання прав людини, а також про виявлені факти катувань.

Важливе місце у діяльності органів виконавчої влади по забезпеченню прав та свобод людини і громадянина займають адміністративні процедури (зокрема, процедури участі відповідних суб'єктів у тих чи інших заходах щодо: ресоціалізації засуджених осіб, укладання угод (договорів) про співпрацю, надання юридичних, психологічних, реабілітаційних та інших послуг засудженим особам, реалізації соціально-реабілітаційних програм і профілактичних заходів щодо запобігання вчинення злочинів тощо). З

одного боку, такі процедури сприяють загальному підвищенню ефективності управлінської діяльності, а з іншого, — забезпечують необхідну послідовність у реалізації громадянами своїх прав і свобод. Раціонально побудовані й детально визначені у законодавстві процедури діяльності державних органів становлять собою ефективну гарантію забезпечення прав і свобод громадян, є необхідною складовою механізму їх захисту від зловживання владними повноваженнями й некомпетентності у діяльності службових і посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування.

До системи організаційно-правових гарантій прав і свобод людини та громадянина також слід віднести й такі засоби, як моніторингова діяльність та соціально-психологічна й профілактична діяльність державних і недержавних суб'єктів, спрямована на подолання психологічної деформації засуджених, їх соціальну адаптацію, відновлення соціального статусу та реінтеграцію у суспільство шляхом підвищення суспільно-політичної свідомості засуджених громадян (зокрема, формування в них свідомого ставлення до використання прав і свобод, а також виконання обов'язків), підвищення рівня правової культури, здобуття освіти, формування необхідних умінь і навичок, що допоможуть успішно реінтегруватися у суспільство.

Висновки до розділу 3

З'ясовано, що додержання прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, їх належне адміністративно-правове забезпечення вимагає, насамперед, чіткого уявлення про зміст та межі реалізації цих прав і свобод, адже застосування відповідних заходів державного примусу при виконанні кримінального покарання у вигляді позбавлення волі неминуче призводить до істотного обмеження прав і свобод громадян, а також специфічних особливостей їх безпосереднього здійснення. Підкреслюється, що виконання

кримінального покарання у вигляді позбавленні волі не лише певним чином змінює зміст прав засудженої особи, у тій чи іншій мірі обмежуючи вільний вибір її поведінки, але й водночас покладає на державу, її органи, службові та посадові особи відповідні зобов'язання щодо правового забезпечення прав кожного засудженого, який утримується у кримінально-виконавчій установі.

Встановлено, що права громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, суттєво відрізняються від прав інших громадян — як за своїм змістовим наповненням, так і за порядком реалізації та гарантіями забезпечення. Відзначено, що вони потребують детальної правової регламентації, оскільки одночасно являють собою обов'язки відповідних суб'єктів забезпечення прав і свобод засуджених осіб. Наразі ж у чинному законодавстві відсутній вичерпний перелік прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, а деякі встановлені права визначено недостатньо чітко, тож їх реалізація на практиці здебільшого залежить від розсуду адміністрації тощо. Наголошено, що єдиним джерелом правових обмежень для засуджених до позбавлення волі має бути закон, тому фактична реалізація засудженими своїх прав безпосередньо зумовлюється належним та вичерпним закріпленням відповідних норм у національному законодавстві. Крім того, зазначено, що вдосконалення адміністративно-правових засад забезпечення реалізації прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, напряму пов'язується з чіткою правовою регламентацією процедури їх здійснення — норми законів мають точно й однозначно визначати підстави та допустимі обмеження конкретних прав засуджених органами державної, зокрема й виконавчої, влади, їх службовими особами. Не менш важливим аспектом є також належне закріплення юридичної відповідальності службових та посадових осіб органів виконавчої влади за недодержання або порушення прав та свобод громадян та невиконання або порушення своїх обов'язків у даних правовідносинах.

Доведено, що фізичні (природні) права та свободи людини є ядром усієї системи прав і свобод особистості, складаючи в цілому основу правового

статусу людини і громадянина в сучасній правовій державі. З'ясовано, що природні права людини характеризуються такими ключовими рисами, як невід'ємність, невідчужуваність, а також загальний (універсальний) характер. Встановлено, що система природних (невід'ємних) прав і свобод особи, яка відбуває кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, зазнає суттєвих змін, які виявляються у тому, що держава, беручи на себе зобов'язання із забезпечення особистої безпеки, захисту життя і здоров'я засудженого, водночас обмежує вільний вибір його поведінки. Так, якщо право на життя та свобода світогляду і віросповідання визнаються та забезпечуються особам, засудженим до позбавлення волі, цілою низкою державних гарантій, то низка інших природних прав на засуджених до позбавлення волі майже не поширюється або поширюється у вкрай обмеженому обсязі, зокрема, — право на свободу та особисту недоторканість, свободу пересування на території України, вільний вибір місця проживання та ін.

Відзначено, що у загальній системі прав і свобод одне з найважливіших місць займають політичні (громадянські) права і свободи. Політичні права і свободи, що забезпечують громадянам реальні можливості в управлінні державними та суспільними справами, в умовах позбавлення волі можуть значно обмежуватися, причому найбільш суттєва зміна обсягу та форм реалізації цих прав відбувається саме при застосуванні покарань, пов'язаних із позбавленням волі, адже режим позбавлення волі за своїм змістом та характером виключає можливість надання більшості політичних прав і свобод у повному обсязі. Детальний аналіз норм чинного законодавства щодо регулювання суспільно-політичних відносин дозволив підтвердити, що значна кількість закріплених у Конституції України політичних прав і свобод на рівні правового статусу громадян, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, суттєвим чином обмежується, видозмінюється або взагалі відсутня. Насамперед, це стосується обмеження права на участь в управлінні державними справами, зокрема, — втрати та обмеження частини виборчих прав громадян, засуджених до позбавлення

волі в Україні, а також права на збори та права брати участь у роботі політичних партій і громадських організацій.

Важливою групою прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, є соціально-економічні права і свободи, що визначають місце людини в економічному і соціальному житті, відбиваючи можливості особи брати участь у виробництві матеріальних та інших благ, користуватися соціальними благами у сфері матеріального виробництва, трудової діяльності, здоров'я, відпочинку. Соціально-економічні права і свободи є однією з найбільш численних видів прав і свобод, які проголошуються та закріплюються на законодавчому рівні. Аналіз змісту, особливостей реалізації та поточного стану правового забезпечення соціально-економічних прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, дав змогу констатувати, що під час відбування громадянами кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі дана група прав і свобод завжди зазнає різного роду обмежень. Відзначено, що реалізація покарання у вигляді позбавлення волі позначається на усіх без виключення соціально-економічних правах і свободах. Засуджені, відбуваючи кримінальне покарання у місцях позбавлення волі, продовжують залишатися правоздатними та дієздатними суб'єктами майнових відносин, проте їх правовий статус зазнає істотних змін — позбавлення волі тягне за собою тимчасове (на час виконання покарання) позбавлення більшості економічних прав і обмеження можливості користування іншими правами, які належали особі до її засудження.

Аналіз норм чинного законодавства України, що стосується регулювання суспільно-економічних відносин, дає можливість констатувати, що, незважаючи на прийняття останнім часом великої кількості нормативно-правових актів, спрямованих на адаптацію норм національного законодавства до міжнародних стандартів щодо захисту прав засуджених, існуючий наразі механізм забезпечення соціально-економічних прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, потребує значного удосконалення, адже чисельні неузгодженості у нормативному закріпленні даного права, гарантованого

Конституцією України, істотно знижують рівень його практичної реалізації. Серед основних проблем у даній сфері визначено:

– неузгодженість норм чинного законодавства щодо дотримання соціально-економічних прав засуджених на рівні окремих галузей права (трудового, кримінально-виконавчого, адміністративного та ін.);

– невідповідність змісту і обсягу соціально-економічних прав, закріплених у чинному законодавстві, нормам Конституції України, а також невідповідність національного законодавства міжнародним стандартам у галузі прав людини, зокрема, Мінімальним стандартним правилам поводження з в'язнями, Європейським пенітенціарним правилам та ін.;

– відсутність системного контролю органами державного влади за дотриманням норм законодавства щодо медичного забезпечення, умов утримання та праці засуджених в установах пенітенціарної системи, а також недостатнє забезпечення участі громадських організацій у здійсненні заходів контролю за дотриманням зазначених прав та ін.

Окремою групою прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, є культурні права і свободи, що визначають місце людини в культурному житті суспільства, відбиваючи можливості особи брати участь у виробництві духовних благ, користуватися результатами інтелектуальної та духовної творчості. Аналіз норм чинного законодавства України, що стосується регулювання культурних прав і свобод засуджених осіб, дав можливість визначити такі основні напрямки розвитку механізму адміністративно-правового регулювання та захисту культурних прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні:

1) у сфері державного управління: підвищення якості національного законодавства (його внутрішньої узгодженості та відповідності міжнародним стандартам у галузі прав людини і поводження з засудженими); вдосконалення діяльності державного апарату, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також громадських організацій щодо забезпечення реалізації та захисту культурних прав і свобод засуджених осіб;

2) у сфері культури: розробка та реалізація заходів з підвищення рівня правової і політичної культури засуджених осіб; розробка культурно-дозвільних програм для різних соціальних та вікових категорій засуджених (молодь, люди похилого віку, інваліди, представники нацменшин та ін.);

3) у сфері освіти і науки: максимальне забезпечення доступу засуджених осіб до різних форм і рівнів освіти за державними та недержавними освітніми програмами; поліпшення матеріально-технічної та науково-методичної бази закладів освіти при установах виконання покарань; створення належних умов для самоосвіти осіб, засуджених до позбавлення волі.

Зазначено, що, поряд із завданням визнання і закріплення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, важливою проблемою є їх реальне здійснення, що потребує належного забезпечення з боку держави за допомогою відповідних адміністративно-правових засобів, які надають усім правам і свободам засудженої особи реального змісту. З'ясовано, що систему забезпечення та захисту прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, становить сукупність нормативно-правових та організаційних заходів, що складають державно-управлінський механізм забезпечення реалізації цих прав у межах та обсязі, встановлених законодавством. У загальному вигляді адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод визначено як систему взаємопов'язаних адміністративно-правових засобів та гарантій, що реалізуються спеціально уповноваженими органами держави, спрямовані на регулювання суспільних відносин управлінського характеру та створення належних умов для реалізації, охорони та захисту прав і свобод громадян від протиправних дій.

На підставі розгляду основних наукових підходів до аналізу сутності та змісту юридичних гарантій, правові (юридичні) гарантії прав і свобод засуджених визначено як систему законодавчо закріплених засобів, умов, прийомів та способів, що спрямовані на забезпечення реалізації прав і свобод засуджених осіб, а у випадку їх порушення чи необґрунтованого обмеження — на регулювання діяльності відповідних суб'єктів щодо їх охорони та

захисту. До основних ознак юридичних гарантій прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, віднесено: нормативну визначеність, фундаментальність, системність, доцільність, універсальність, стабільність, забезпеченість державою, пріоритетність, загальність, індивідуальність. Критеріями класифікації юридичних гарантій прав і свобод є: юридична сила та сфера дії, галузева приналежність, цільова спрямованість та функціональне призначення, форма прояву, зміст та ступінь конкретизації. Найбільш обґрунтованим та цінним з точки зору даного дослідження визнано розподіл усіх юридичних гарантій прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, відповідно до їх форми на нормативно-правові та організаційно-правові.

Встановлено, що найбільш дієвим механізмом забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, є нормативно-правові засоби (гарантії). Визначено, що адміністративно-правові гарантії прав і свобод базуються на розробці та виданні юридичних норм, що впорядковують відносини між органами державної влади, державними і громадськими інституціями, а також окремими громадянами. Застосування цих засобів спрямовано на забезпечення захисту прав засуджених громадян, запобігання тортурам, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню з ними, а також на захист інтересів суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню ними нових злочинів. Вони визначають загальні засади ресоціалізації, соціальної адаптації та реабілітації засуджених осіб, а також участі в цих процесах різних суб'єктів і забезпечення правового регулювання їх взаємовідносин.

Доведено, що нормативно-правові гарантії забезпечення прав і свобод громадянина, як передбачені нормами матеріального і процесуального права юридичні засоби забезпечення їх реалізації, охорони й захисту, за своєю правовою природою закріплюються, насамперед, у нормах-принципах, відповідно до яких і відбувається забезпечення та захист прав та свобод

людини і громадянина в державі. З'ясовано, що основу нормативно-правових гарантій прав та свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, складають такі загальноправові принципи: принцип верховенства права, принцип законності, принцип гуманізму, принцип рівноправності, принцип справедливості. До спеціальних норм-принципів, спрямованих на забезпечення прав засуджених громадян, віднесено: принцип участі громадськості у діяльності органів і установ виконання покарань; принципи диференціації та індивідуалізації виконання покарань; принцип поєднання кримінального покарання з виховним впливом та низка принципів, пов'язаних із застосуванням покарання у вигляді позбавлення волі.

Встановлено, що однією з основних гарантій прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, є забезпечення можливості отримання ними правової допомоги, що була визначена як сукупність засобів і методів діяльності відповідних суб'єктів, спрямованих на забезпечення і захист прав і свобод засуджених. Окремою гарантією забезпечення прав і свобод засуджених осіб у сфері виконавчої влади є також право на оскарження, що є похідним від загального права на звернення до органів державного управління. До системи нормативно-правових засобів забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, слід також віднести:

– з боку засуджених осіб: механізм відшкодування збитків, заподіяних незаконним рішенням, діями чи бездіяльністю органів виконавчої влади та посадових осіб (реалізуючи дані можливості, засуджені особи власними діями сприяють забезпеченню та захисту своїх прав та свобод);

– з боку держави: виконання встановлених законодавством обов'язків у даній сфері, спрямованих на сприяння здійсненню, а також на охорону та захист прав і свобод засуджених; юридичну відповідальність службових та посадових осіб державних органів за неправомірні рішення, дії чи бездіяльність органів виконавчої влади та їх службових і посадових осіб.

Зазначено, що наявність низки засобів матеріального і процесуального характеру ще не є запорукою якісного забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. Їх ефективна реалізація, охорона та захист значною мірою залежать від системи організаційно-правових (інституційних) гарантій, спрямованих на забезпечення прав і свобод засуджених громадян, а також на належне виконання відповідних обов'язків органами державної влади та місцевого самоврядування, їх службовими і посадовими особами, на боротьбу з правопорушеннями у даній сфері, на утвердження загального режиму законності.

З'ясовано, що усі організаційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина можуть бути класифіковані за різними підставами. Відповідно до основних суб'єктів діяльності, організаційно-правові гарантії прав і свобод можна поділити на ті, які пов'язані з функцією їх захисту від імені держави (перш за все, повсякденна робота уповноважених органів виконавчої влади, спрямована на охорону прав і свобод людини і громадянина), та на ті, що пов'язані із здійсненням забезпечення прав і свобод людини і громадянина інститутами громадянського суспільства (серед яких слід окремо відзначити діяльність таких інституцій, які створені спеціально з цією метою (адвокатура), такі, для яких дана діяльність є основною (профспілки), та інші (засоби масової інформації, партії, добровільні об'єднання тощо). Відповідно ж до свого змісту, усі організаційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина мають бути розподілені на контрольні, процедурні та організаційно-технічні.

Встановлено, що основною організаційно-правовою гарантією додержання, реалізації та захисту прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, є державний контроль. Відзначено також, що у сучасних умовах демократизації публічних відносин та децентралізації державної влади все більшого значення набуває громадський контроль за додержанням та реалізацією прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. Крім того, невід'ємним елементом загальної системи гарантій прав і

свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, є міжнародний контроль за дотриманням прав засуджених та діяльністю кримінально-виконавчих установ, що здійснюється відповідними міжнародними організаціями на підставі норм сучасних міжнародних документів у галузі прав людини. До інших видів організаційно-правових гарантій прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, віднесено: процедурні гарантії, що сприяють загальному підвищенню ефективності управлінської діяльності та забезпечують необхідну послідовність у реалізації засудженими своїх прав і свобод, а також моніторингову діяльність та різноманітну соціально-психологічну й профілактичну діяльність державних і недержавних суб'єктів забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі.

РОЗДІЛ 4

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

4.1. Сучасні міжнародні стандарти у галузі прав людини та можливості їх використання в адміністративно-правовому забезпеченні прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні

Ключовою проблемою процесу вдосконалення забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, наразі є адаптація національного законодавства (і, зокрема, його адміністративно-правової складової, яка була й залишається одним із найважливіших чинників забезпечення належного стану суспільних відносин у цій сфері, адже, як підкреслюють сучасні науковці, «саме адміністративно-правові норми регулюють найбільш широкий спектр відносин, пов'язаних з реалізацією та захистом прав громадян» [136, с.170]), до сучасних міжнародних стандартів поведіння із засудженими, що становлять невід'ємну складову частину загальновизнаних світових стандартів у галузі прав людини.

У широкому розумінні міжнародні стандарти у сфері прав людини поєднують весь масив міжнародних нормативних документів, які пройшли процедури обговорення й узгодження на міжнародному рівні та які закріплюють гарантії індивідуальних прав і свобод людини та громадянина. Внаслідок універсальності та значимості для захисту прав і свобод міжнародні стандарти у сфері прав людини визнаються критеріями оцінки виконання міжнародних зобов'язань, незалежно від того, чи є вони обов'язковими або рекомендаційними за своїми правовими наслідками, чи входять або ні вони до переліку основних джерел міжнародного права. У

вузькому розумінні міжнародні стандарти у сфері прав людини являють собою групу міжнародних документів, що не входять до існуючого переліку джерел міжнародного права і являють собою стандартні правила, принципи й рекомендації в галузі безпосереднього виконання або вироблення політики дій щодо певних питань регулювання індивідуальних прав і свобод людини та громадянина [274, с.28-29].

Отже, міжнародні стандарти визначають обов'язковий або рекомендований для держав нормативний мінімум правового статусу особистості, в тому числі його юридичний захист і відповідні правочинності та обов'язки державних органів й посадових осіб. При цьому, до міжнародних стандартів відносяться не лише права й свободи людини, але й умови, в яких вони реалізуються і які пов'язані з законними обмеженнями та заборонами. Крім того, міжнародним співтовариством вироблено низку стандартів діяльності державних органів щодо забезпечення прав і воль людини та громадянина. Так, зокрема, у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Встановлення міжнародних стандартів в галузі прав людини» № 41/120 від 4 грудня 1986 р. зазначено, що стандарти повинні:

- відповідати існуючим нормам міжнародного права;
- мати базовий характер;
- виходити з поняття гідності та цінності людини;
- бути досить чіткими, щоб дати можливість виділити права і обов'язки, які можна реалізувати;
- містити в собі, по можливості, механізм ефективної імплементації, в тому числі й систему звітів;
- привертати увагу й залучати підтримку міжнародного співтовариства [60].

Тож, до головних поняттяутворюючих ознак міжнародних стандартів у галузі прав людини можна віднести:

- універсальність («наддержавність»);
- рівна значимість для будь-якої країни і регіону світу;

- знаходження поза ієрархією національних правових актів;
- загальнодемократичність вимог;
- нормативне вираження на підставі природно-правової концепції прав людини [274, с.21-22].

Сучасні науковці визначають такі основні ознаки міжнародних стандартів у галузі прав людини:

1) Фіксованість (міжнародно-правові стандарти фіксують у собі показники) певного змісту та певного обсягу прав і свобод людини. Окрім того, як відзначає П. Рабінович, стандартизуватись можуть також і певні вимоги до засобів гарантування прав людини (зокрема, обов'язки держави із забезпечення, охорони та захисту таких прав) [443, с.22].

2) Модельність (міжнародно-правові стандарти є настановами (або формально-обов'язковими, або ж рекомендаційними), які мають братись до уваги і при міжнародно-правовому та національному конструюванні усіх інших юридичних норм стосовно прав людини) [446, с.69].

3) Специфіка санкцій за порушення міжнародних стандартів. Дані санкції можуть мати або політико-юридичний (щодо обов'язкових приписів), або ж суто політичний (щодо рекомендаційних приписів) характер.

4) Універсальність міжнародно-правових стандартів (всесвітня чи регіональна) [443, с.22].

5) Змістова динамічність (забезпечувана, насамперед, за посередництвом їх офіційної інтерпретації — навіть при незмінності загального текстуального вираження) [67, с.13].

Аналіз наукових праць у даній сфері дозволяє також визначити низку важливих функцій, які виконують сучасні міжнародні стандарти у галузі прав людини. Зокрема, вони:

- визначають нормативний мінімум або припустимий консенсус для державної регламентації;
- встановлюють критерії оцінки виконання міжнародних зобов'язань;

- відбивають нову етику у взаєминах між членами міжнародного співтовариства, міжнародними інститутами й людиною;
- сприяють зростанню міжнародного інтересу до прав людини;
- слугують засобом інформаційного обміну;
- містять рекомендації з формування національної практики забезпечення прав і свобод людини;
- сприяють імплементації міжнародних зобов'язань у даній сфері;
- висувають загальнодемократичні вимоги до держав щодо належного забезпечення прав і свобод людини [66, с.112; 218, с.18; 495, с.156].

Л. Уляшина цілком слушно пропонує об'єднати увесь комплекс функцій міжнародних стандартів у галузі прав людини у такі функції:

- нормативна (визначення нормативного мінімуму державної регламентації; вироблення рекомендацій з формування національної практики та ін.);
- контрольна (є засобом виміру виконання міжнародних зобов'язань та основою для забезпечення консенсусу у державній регламентації та ін.);
- інформаційна (є засобом інформаційного обміну; формулюють загальнодемократичні вимоги до державної влади та ін.);
- захисна (сприяють імплементації міжнародних зобов'язань, забезпечують ефективний захист суб'єктів правовідносин у даній сфері та ін.);
- просвітницька (сприяють зростанню міжнародної уваги до прав людини; відбивають нову етику у взаємовідносинах між суб'єктами міжнародного співтовариства, міжнародними інститутами й людиною та ін.) [509, с.78].

Таким чином, можна відзначити, що до основних функцій міжнародних стандартів у галузі прав людини слід віднести:

- нормативну функцію (дія міжнародних стандартів як складової частини міжнародного права спрямована на встановлення й регулювання прав та свобод людини і громадянина на національному рівні);

– правозастосовну функцію (міжнародні стандарти мають забезпечувати ефективну імплементацію та реалізацію прав і свобод людини та громадянина);

– інформаційну функцію (сприяти ефективному міжнародному інформаційному обміну у даній сфері);

– захисну та контрольну функції (формувати та забезпечувати механізм захисту та охорони прав і свобод людини та громадянина).

У свою чергу, під міжнародними стандартами поведження із засудженими розуміються прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації у галузі виконання покарань і діяльності органів і установ виконання покарань, в яких сконцентрований світовий досвід та гуманістичні тенденції системи розвитку кримінальних покарань [203, с.23; 171, с.64].

У межах єдиної системи міжнародного права уся сукупність юридичних, соціальних, економічних норм захисту прав людини, яка перебуває в умовах позбавлення волі, складає міжнародно-правовий інститут захисту прав людини, засудженої до позбавлення волі, і є визначальною під час створення основних джерел національного законодавства в частині визначення основних засад поведження з в'язнями, прав та обов'язків засуджених, управління пенітенціарними установами, ресоціалізації засуджених осіб, участі громадськості в цьому процесі та ін.

Окрім власне юридичних норм, до міжнародних стандартів у галузі прав людини належать певні принципи, які визнаються самостійним джерелом права у сфері прав людини [494, с.105]. Міжнародні стандарти-принципи поведження із засудженими до позбавлення волі, що містяться у міжнародно-правових документах, мають фундаментальний характер, ґрунтуючись на необхідності забезпечення прав засуджених, які є невід'ємними від загальних прав людини (право на життя та особисту недоторканість, повагу людської гідності, свободу від будь-якої дискримінації, свободу совісті, думок і віросповідання тощо). Значущість принципів, сформульованих у міжнародно-правових документах з прав людини для формування цілей і

завдань національної політики у сфері виконання кримінальних покарань в цілому і поводження з засудженими до позбавлення волі, зокрема, визначається тим, що вони мають міждержавний (наднаціональний) характер, не залежать від ідеологічних та поточних кримінологічних чинників і, таким чином, є надійним чітким орієнтиром для розвитку законодавства і правозастосовної діяльності у сфері забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі [203, с.24].

Міжнародні стандарти-рекомендації являють собою положення, які сформульовані у відповідних документах, що не мають обов'язкової юридичної сили, але, незважаючи на це, визнаються усіма міжнародними організаціями, урядами і неурядовими організаціями та іншими суб'єктами забезпечення прав і свобод громадян, у тому числі й адміністраціями установ позбавлення волі. Стандарти-рекомендації не ставлять своєю метою нав'язати цим суб'єктам певну систему взірців поводження із засудженими особами, а лише пропонують напрямки створення загальновизнаних гуманних умов утримання осіб у місцях позбавлення волі та моделей поводження з ними, які б забезпечували належну повагу до людської гідності.

Як прийняті або схвалені відповідними міжнародними організаціями норми, принципи та рекомендації, міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених визначають:

- порядок і умови ізоляції осіб, які за рішенням національного суду або компетентного національного державного органу позбавлені волі;
- порядок і умови реалізації процесу відбування покарання особами, засудженими національним судом до позбавлення волі;
- гарантії і процедури захисту їх прав, свобод і законних інтересів на національному рівні або у спеціально для цієї мети створених міжнародних органах; вимоги щодо підбору, підготовки, навчання та діяльності персоналу

органів та установ, призначених для примусової ізоляції цих осіб та гарантій їх правового та соціального захисту;

– вимоги до інших фахівців, які не відносяться до персоналу цих органів та установ, але залучаються для забезпечення їх діяльності [120, с.4].

Даючи загальну оцінку нормам, що містяться у міжнародно-правових актах у даній галузі, слід зазначити низку важливих моментів. По-перше, у міжнародно-правових документах з прав людини не лише фіксуються ті чи інші параметри правового статусу осіб, що відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, але й розглядаються питання виправлення і соціального перевиховання, утримування засуджених, управління установами пенітенціарної системи та ін., тобто розглядається весь комплекс заходів з організації виконання покарання та діяльності виправних установ. По-друге, у цих документах основний акцент робиться саме на регулювання правил виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, оскільки дане покарання спричиняє якісну зміну правового статусу засуджених в бік його звуження й безпосередньо пов'язане з практикою обмеження їх прав і свобод в установах пенітенціарної системи. По-третє, у міжнародно-правових актах основний наголос робиться на проголошення захисту прав засуджених та регламентацію гарантій їх здійснення, що сприяє гуманізації практики поводження із засудженими та процесу виконання покарання, тоді як закріплення правообмежень засуджених до позбавлення волі та безпосередніх обов'язків суб'єктів забезпечення їх прав передбачається на рівні національного законодавства. По-четверте, аналіз міжнародно-правових документів у галузі прав людини дозволяє зробити висновок про те, що вони в багатьох положеннях збігаються один з одним, що, на думку експертів, дає можливість надати їм більшого змісту шляхом перехресного посилення, тобто використовувати докладну статтю в одному документі як тлумачення більш загальної статті в іншому [513, с.43].

Крім того, у міжнародно-правовому забезпеченні прав засуджених до позбавлення волі за останні десятиліття набули значного розвитку такі основні тенденції:

а) визнання місць позбавлення волі сферою підвищеної соціальної напруги й ризику, у якій забезпечення прав і свобод людини ускладнюється специфікою контингенту, завданням застосування заходів примусу, складністю забезпечення життя, побуту, соціально-оздоровчих заходів, основних прав, свобод та інтересів засуджених;

б) вибудовування на основі стандартів поведження з засудженими системи міждержавного та національного контролю й оцінки за дотриманням прав людини в місцях їх ізоляції [534, с.297].

Аналіз норм, що містяться у сучасних міжнародно-правових стандартах у галузі прав людини, вимагає їх впорядкування та класифікації відповідно до певних критеріїв. Проте слід відзначити, що наразі у сучасній юридичній літературі відсутній єдиний підхід до вирішення питання про класифікацію міжнародних стандартів у галузі прав людини, у тому числі й стосовно регулювання правового положення осіб, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі. У першу чергу це обумовлюється величезною кількістю джерел, які відрізняються одне від одного за цілою низкою характеристик. Так, у праці, присвяченій міжнародно-правовим стандартам у галузі прав людини, дослідниками міжнародної неурядової організації «Міжнародна рада з політики в галузі прав людини» до переліку існуючих наразі міжнародних та регіональних документів, що містять стандарти в галузі прав людини, було віднесено близько 100 позицій [550, р.78], серед яких, зокрема, Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Декларація про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання (1975 р.), Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують

гідність, видів поводження і покарання (1975 р.), Європейська конвенція з прав людини – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню (1989 р.), Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (1955 р.), Звід принципів захисту всіх осіб, затриманих чи ув'язнених у будь-якій формі (1988 р.), Європейські пенітенціарні правила (1973 р.), Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку (1979 р.), Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила, 1985 р.) та ін.

С. Бахін, виходячи з предметного розмежування прав і свобод людини, передбачених існуючими міжнародними документами у даній сфері, виділяє міжнародні норми, що регулюють громадянсько-політичні, соціально-економічні й духовно-культурні права людини і громадянина [34, с.42]. М. Ентін пропонує розподіляти міжнародно-правові норми на дві групи залежно від того, яким чином визнані права й свободи обслуговують інтереси людини. Щодо осіб, які утримуються у виправних установах, дана класифікація має такий вигляд:

1) норми міжнародного права, що дозволяють особі, засудженій до позбавлення волі, користуватися своїми правами (поділяються на такі, що обслуговують фізичну цілісність засуджених до позбавлення волі, й такі, що гарантують їх соціальну самореалізацію);

2) норми міжнародного права, які надають засудженим можливість процесуального захисту (права, що випливають із загального права на судовий захист) [537, с.136-138].

Разом з тим, слід зауважити, що зазначені класифікації не відображають усі різновиди міжнародно-правових актів у даній сфері. Тож уявляється необхідним використання комплексно-системного підходу, що дозволив би досягнути дану проблему в повній мірі. Так, зокрема, одночасно враховуючи

низку важливих чинників, П. Рабінович здійснює типологізацію міжнародно-правових актів у галузі прав людини таким чином:

- залежно від їх онтичного статусу: номінальні (термінологічні, текстуальні), до яких належать самі лише назви прав і свобод людини, що вжиті у міжнародних актах, та фактичні (змістові), до яких відносять зафіксовані у цих джерелах змістові й обсягові показники таких прав і свобод;

- за деонтичним статусом: обов’язкові, втілення яких є формально-необхідним для держав і може забезпечуватися застосуванням міжнародних політико-юридичних санкцій, та рекомендаційні, що хоч і не мають формальної обов’язковості, проте також забезпечуються певними (міжнародно-політичними або морально-політичними) санкціями;

- за простором (територією) дії: світові (загальноцивілізаційні, глобальні) та регіональні (зокрема, континентальні);

- за колом адресатів: загальні (що стосуються усіх людей) та спеціалізовані (адресовані лише членам певних соціальних груп);

- за суб’єктом встановлення: стандарти ООН, Ради Європи, Європейського Союзу та ін. [443, с.24-25]

Серед найбільш вдалих можна виділити класифікації, запропоновані П. Пономарьовим, Н. Рябих, Л. Ульяшиною, В. Уткіним, за якими норми, що регулюють правовий статус осіб, засуджених до позбавлення волі, виділяються відповідно до таких основних критеріїв як:

- ступінь охоплення (характер);
- ступінь обов’язковості (правові наслідки);
- джерела походження (суб’єкти прийняття);
- широта (територіальний масштаб) дії [236, с.26; 460, с.175-179; 509, с.80-82; 513, с.6].

Так, усю сукупність міжнародно-правових норм з питань захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі, можна розподілити на дві великі групи відповідно до їх характеру (ступеня охоплення) — на загальні та спеціальні.

Міжнародно-правові акти загального характеру стосуються прав людини взагалі й не містять спеціальних норм, що регламентують поведження із засудженими (лише в окремих моментах окреслюючи специфіку їх правового положення). До міжнародно-правових актів загального характеру, у першу чергу, слід віднести Загальну декларацію прав людини, прийняті на її основі Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права й інші документи, які породжують певні юридичні зобов'язання щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина для держав, що їх ратифікували.

Спеціальні міжнародно-правові акти доповнюють і деталізують загальні стандарти і безпосередньо стосуються забезпечення прав і свобод засуджених осіб (до переліку основних міжнародних документів, що регулюють правовий статус осіб, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, відносять понад 30 найменувань, зокрема, Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, Основні принципи поведження з в'язнями та ін.) [203, с.23]. А. Іваньков розподіляє усі спеціальні міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав усіх категорій засуджених і поведження з ними на такі класифікаційні групи:

- спеціальні стандарти у сфері забезпечення захисту прав усіх засуджених до позбавлення волі та поведження з ними;
- спеціальні стандарти, що стосуються прав засуджених неповнолітніх;
- спеціальні стандарти, що стосуються прав засуджених жінок;
- спеціальні стандарти, що стосуються прав засуджених до довічного ув'язнення;
- спеціальні стандарти, що стосуються прав вразливих категорій засуджених до позбавлення волі;
- спеціальні стандарти, що стосуються прав та обов'язків персоналу органів та установ виконання покарань [120, с.9].

Формування міжнародно-правових стандартів у галузі прав і свобод людини відбувається як на рівні світового співтовариства, так і на регіональному рівні в межах взаємодії держав. Тому за своїм територіальним масштабом (широтою дії) міжнародні стандарти у сфері захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі, поділяються на універсальні (стандарти, які встановлені ООН та поширюються на все світове співтовариство) і регіональні (стандарти, встановлені Радою Європи або іншими регіональними об'єднаннями). Характерною відмінністю регіональних стандартів, зокрема, європейських, від стандартів універсальних є наявність у перших механізму реалізації норм, які містяться у відповідних регіональних міжнародно-правових актах [509, с.80]. До групи універсальних міжнародно-правових стандартів належать Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Декларація про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання та Факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань. До групи регіональних стандартів відносяться такі міжнародно-правові документи: Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Європейська конвенція про запобігання катуванням і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Європейські пенітенціарні правила, Європейські правила щодо громадянських санкцій і заходів, Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями та ін.

М. Яцишин, поєднуючи критерії масштабу (поширення дії) та ступеня охоплення (характер), виокремлює такі групи міжнародно-правових стандартів:

- 1) універсальні міжнародно-правові стандарти загального характеру;
- 2) регіональні міжнародні стандарти загального характеру;

- 3) універсальні міжнародні стандарти спеціального характеру;
- 4) регіональні міжнародні стандарти спеціального характеру [545, с.33-34].

За ступенем зобов'язань (правовими наслідками), які виникають у зв'язку з впровадженням міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у національне законодавство, виділяють положення, обов'язкові для виконання, та такі, що розглядаються як рекомендації, для реалізації яких мають бути створені відповідні юридичні, соціально-економічні та інші передумови [203, с.23]. Е. Рідель, характеризуючи міжнародні стандарти з прав людини, зауважує, що саме ці стандарти як жодні інші містять у собі і норми, що мають обов'язковий характер, і норми, що мають лише рекомендаційний характер [553, р.59].

До перших відносяться норми-принципи та загальні положення, зафіксовані у міжнародних договорах, пактах, протоколах, конвенціях тощо, які є юридично обов'язковими для держав – учасників таких договорів, а також у деяких деклараціях ООН, положення яких знайшли своє закріплення у міжнародних договорах (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання та ін.).

Норми другої групи, які носять рекомендаційний характер, закріплені у загальних правилах та рекомендаціях Генеральної Асамблеї ООН (Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями) та регіональних органів (Європейські пенітенціарні правила), різноманітних консультативних висновках Міжнародного Суду ООН з прав людини, Суду ЄС та ін., які впроваджуються в законодавство й практику виконання покарання з урахуванням національних, економічних, політичних та інших умов. При цьому, на відміну від ратифікованих державами міжнародних договорів, такі

рекомендації, декларації, резолюції, висновки тощо не спричиняють виникнення для держав певних міжнародно-правових обов'язків [548, р.31].

Дж. Донеллі розширює перелік видів міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, виділяючи відповідно до правових наслідків:

- обов'язкові для виконання міжнародні договори;
- стандарти, які дозволяють державам робити виключення, наприклад, під час підписання договорів із застереженнями;
- різного роду рекомендації, які не є обов'язковими;
- національні стандарти, які діють за відсутності підготовлених міжнародних стандартів [550, р.624].

Крім того, відповідно до джерела походження, усі розглянуті норми також розрізняють залежно від суб'єкта їх прийняття, виокремлюючи міжнародні стандарти у сфері захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі, вироблені міжнародними урядовими або неурядовими організаціями. Так, до перших відносять ООН та її робочі органи, Раду Європи, Наряду з безпеки і співробітництва в Європі; до других — Міжнародну асоціацію допомоги ув'язненим, Лігу Говарда з реформи пенітенціарної системи, Міжнародне товариство соціального захисту та ін. Водночас слід відзначити, що рішення міжнародних неурядових організацій мають, як правило, рекомендаційний характер [513, с.6].

Таким чином, сьогодні в галузі прав людини існує велика кількість міжнародних норм, принципів, правил і рекомендацій, присвячених правовому статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, де основна увага приділяється регламентації, формам реалізації та захисту їх прав і свобод. Як засвідчує практика, міжнародні стандарти в галузі прав людини розробляються міжнародними організаціями та інститутами, конкретизуються в процесі правозастосування судових органів, а згодом застосовуються в окремих внутрішньодержавних системах, безпосередньо впливаючи на розвиток законодавства і національної практики захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі.

Розвиваючи загальну формулу правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, стандарти міжнародного характеру акцентують увагу на тому, що державам необхідно гарантувати усім ув'язненим повне дотримання законодавчо закріплених прав. Права і свободи, передбачені Конституцією й національними законами, наповнюються реальним змістом лише в тому випадку, якщо можливість їх здійснення буде надійно забезпеченою наявністю чинних правових та організаційних механізмів їх реалізації й контролю. Міжнародними формами контролю за станом пенітенціарної діяльності в цілому й забезпеченням прав засуджених, зокрема, є:

1) інспекції місць позбавлення волі, спеціально створені міжнародними органами (комітетами і комісіями ООН, повноважними органами Ради Європи та ін.);

2) доповіді держав про стан забезпечення прав людини в місцях позбавлення волі;

3) робота за заявами і зверненнями у зв'язку з порушенням прав засуджених у місцях позбавлення волі;

4) наявність системи міжнародних і регіональних органів контролю за дотриманням прав людини й виконанням прийнятих зобов'язань по договорах та у зв'язку з членством у міжнародних організаціях.

Основними формами діяльності держави щодо ефективного залучення та використання стандартів міжнародного характеру у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, є безпосередня міжнародна співпраця, обмін досвідом у реформі пенітенціарної сфери й, зокрема, у питаннях захисту та охорони прав і свобод засуджених, впровадження зарубіжного досвіду нормативно-правового закріплення та застосування міжнародних стандартів стосовно прав засуджених осіб шляхом ратифікації та подальшої імплементації цих стандартів у національному законодавстві, адаптації норм чинного національного законодавства до загальновизнаних міжнародних стандартів у даній сфері, а також відповідної правотворчої і

правозастосовної, організаційної, оперативно-виконавчої та контрольної діяльності усіх суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі.

Міжнародна співпраця у сфері виконання кримінальних покарань і поводження із засудженими здійснюється шляхом реалізації міжнародних проектів та впровадження зарубіжного досвіду, залучення інвестиційних надходжень від іноземних донорів, виконання висновків і рекомендацій органів ООН і Ради Європи та ін.

Слід зазначити, що євроінтеграційні прагнення України, насамперед, вимагають належного сприйняття норм та стандартів держав Європейського Союзу, максимального використання їх позитивного досвіду у галузі забезпечення прав і свобод людини. Так, сьогодні у сфері виконання кримінальних покарань і поводження із засудженими вивчається та впроваджується досвід багатьох держав, зокрема: Польщі (корегувальні програми роботи з алко- і наркозалежними засудженими, профілактика насильства і професійна підготовка засуджених, використання засобів відео- й аудіоконтролю за засудженими і нових систем охорони, система навчання персоналу); Великої Британії (програми профілактики СНІДу серед неповнолітніх засуджених; зміцнення інститутів громадського контролю за діяльністю органів і установ виконання покарань); Естонії і Латвії, Швеції (впровадження елементів служби пробації, програми підготовки засуджених до звільнення); Нідерландів (організація охорони в установах виконання покарань, організація роботи з громадськістю); Швейцарії (організація підвищення кваліфікації персоналу пенітенціарних закладів) та ін. [36, с.12].

У межах програми співпраці з Європейським Союзом та Радою Європи у 2015 р. було відкрито Проект «Подальша підтримка реформи пенітенціарної системи в Україні», метою якого стало впровадження у діяльність органів і установ пенітенціарної системи досвіду щодо застосування реабілітаційного підходу під час виконання кримінальних покарань відповідно до європейських стандартів і європейського досвіду, удосконалення процедур і

практики проведення в'язничних інспекцій та механізму розгляду скарг засуджених. Започаткування даного Проекту було зумовлено необхідністю більш якісного виконання рекомендацій Європейського комітету проти катувань, рішень Європейського суду з прав людини і рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи у галузі прав людини в Україні. Зокрема, в межах Проекту було визначено основні принципи, що мають застосовуватись в сучасній європейській пенітенціарній системі:

1) забезпечення безпечного середовища для співробітників і ув'язнених (принцип охоплює такі сфери, як фізична та динамічна безпека, нагляд, процедури розшуку, захист, дисциплінарні заходи та запобігання самогубствам);

2) ввічливе та поважне ставлення до ув'язнених (принцип передбачає перевірку умов, в яких утримуються ув'язнені, ставлення до них з боку персоналу в'язниці та охоплює такі сфери, як проживання, гігієна, одяг, харчування, охорона здоров'я і відносини між персоналом та ув'язненими);

3) забезпечення можливості для ув'язнених брати участь у цілеспрямованій діяльності, такій як робота, освіта та навчання для всіх ув'язнених шляхом найкращого використання всіх наявних ресурсів (принцип охоплює такі сфери, як освіта, робота, навчання, програми роботи з протиправною поведінкою, релігійна діяльність, фізичне виховання);

4) підготовка до реабілітації та виходу на волю засуджених (принцип містить у собі підтримку сімейних стосунків, листування, відвідування, телефонні дзвінки, життя на волі, можливості працевлаштування та суспільні зв'язки) [36, с.11].

Раду Європи було залучено до цілої низки процесів реформування законодавства, зокрема, до участі у роботі парламентських комітетів та до двосторонніх консультацій з органами влади щодо забезпечення консультаційної допомоги та сприяння отриманню державними органами України експертних коментарів. Останні стосувалися поправок до Законів «Про статус ув'язнених», «Про попереднє ув'язнення» та визначення

ефективних заходів захисту прав і свобод осіб, які утримуються під вартою. Рада Європи також брала участь у низці заходів зі співпраці поліції та пенітенціарної системи України. Завдяки діям Ради Європи Україні було надано необхідну підтримку у створенні можливості оскарження умов тримання під вартою та виконання відповідних рішень стосовно тримання під вартою, були поліпшені програми лікування та реабілітації ув'язнених, а також розроблена законодавча база для створення служби пробації і покращення інституційних можливостей для реалізації громадських санкцій згідно з рекомендаціями Ради Європи та міжнародними стандартами. Радою Європи було здійснено низку заходів щодо сприяння підвищенню якості правової допомоги, підтримки в підготовці юристів, працівників поліції та співробітників в'язниць з питань захисту прав людини в місцях утримання під вартою, імплементації кодексу етики та дисциплінарних механізмів для сприяння «нульовій терпимості» до жорстокого поводження та ін. [445, с.13-14].

Аналіз основних видів сучасного міжнародного співробітництва у галузі охорони та захисту прав людини дає можливість віднести до основних напрямів здійснення міжнародної співпраці щодо виконання кримінальних покарань і поводження із засудженими, у тому числі з питань забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, такі види діяльності:

- вдосконалення механізмів реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, зокрема, щодо забезпечення прав і свобод засуджених;

- підвищення ефективності функціонування установ виконання покарань, зокрема, удосконалення систем забезпечення правопорядку, оснащення сучасною технікою і засобами контролю;

- створення в установах виконання покарань належних умов утримання осіб, позбавлених волі, зокрема, шляхом впровадження європейських стандартів у сфері організації охорони здоров'я засуджених, використання

сучасних форм соціально-виховного та психологічного впливу на засуджених, вдосконалення системи освіти засуджених до позбавлення волі;

– вдосконалення системи підготовки і підвищення кваліфікації персоналу у сфері організації виконання покарань з урахуванням норм міжнародного права, що стосується питань поведінки із засудженими;

– організація ефективних комунікацій між органами і установами виконання покарань та інститутами громадянського суспільства, у тому числі з засобами масової інформації [504].

Основними формами міжнародного співробітництва у цій сфері має бути:

– організація і проведення семінарів, робочих зустрічей з метою представлення набутого досвіду, візитів освіти, що дають змогу вирішити практичні питання, пов'язані з діяльністю та впровадженням набутого досвіду, організація стажування;

– розробка і проведення спільних досліджень у сфері забезпечення прав і свобод засуджених осіб;

– надання експертів-радників щодо розроблення законодавчих актів або впровадження набутого досвіду;

– обмін інформацією, документацією та відповідними матеріалами в межах національного законодавства держав, а також підготовка публікацій за встановленими напрямками співробітництва.

Інститут імплементації міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини в сучасній юридичній науці визначається як сукупність засобів забезпечення реалізації міжнародно-правових норм, що створюються державою [521, с.14]. Довідкова література визначає, що імплементація стандартів міжнародного права передбачає фактичне здійснення міжнародних зобов'язань на внутрішньодержавному рівні шляхом інкорпорації, загальних відсилок та трансформації міжнародно-правових норм у національні закони та підзаконні нормативні акти [45, с.222]. Під імплементацією міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до

позбавлення волі розуміється державно-владна діяльність компетентних органів щодо втілення в національне законодавство за допомогою сукупності правових засобів тих положень, які передбачені нормами міжнародного права стосовно цієї категорії громадян [178, с.45]. Механізм імплементації як система юридичних методів та засобів, за допомогою яких здійснюється забезпечення реалізації прав і свобод засуджених [178, с.45], містить в собі такі основні форми, як правотворча і правозастосовна, організаційна, оперативно-виконавча та контрольна діяльність суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі. Національну систему імплементації становлять органи державної влади та інші органи держави, що уповноважені забезпечувати виконання державою міжнародно-правових зобов'язань [545, с.296].

За роки незалежності Україною було ратифіковано усі основні міжнародні нормативні акти у галузі прав людини, зокрема, Загальну декларацію прав людини, Декларацію про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Європейську конвенцію з прав людини – Конвенцію про захист прав людини основоположних свобод, Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Європейські пенітенціарні правила та ін. Ратифікація Україною основних міжнародних документів у галузі прав людини стала необхідною основою для імплементації міжнародних стандартів поводження із засудженими у національне законодавство.

Важливим кроком на цьому шляху став також вступ України до Ради Європи, у зв'язку з яким Україна взяла на себе відповідні зобов'язання перед міжнародною спільнотою щодо реформування законодавства, виходячи з вимог міжнародних, зокрема, європейських стандартів у даній сфері. Тож відразу після вступу до Ради Європи в Україні почав активно використовуватися міжнародний досвід дотримання прав людини, накопичений в пенітенціарних системах європейських країн. Органи й

установи виконання покарань стали більше відкритими для міжнародних правозахисних організацій, що здійснюють контроль за місцями позбавлення волі. Були налагоджені тісні контакти з Міжнародним Комітетом Червоного Хреста, Європейським комітетом з попередження катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, Європейським судом по правах людини та ін.

Юридичну основу формування національного законодавства щодо забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, склали такі основні універсальні та регіональні міжнародні стандарти загального та спеціального характеру у галузі прав людини: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, Декларація про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання та Факультативний протокол до цієї Конвенції, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Європейські пенітенціарні правила, Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями та ін. Основними завданнями застосування системи міжнародних нормативних актів є:

- встановлення низки мінімальних стандартів щодо управління органами та установами пенітенціарної системи з метою забезпечення гуманних умов утримання та належного поводження із в'язнями;

- розвиток політики, стилю та практики управління пенітенціарною системою на основі сучасних принципів забезпечення прав і свобод засуджених;

– розвиток у персоналу важливих соціальних та моральних якостей, створення умов для ефективного виконання роботи в інтересах всього суспільства та в'язнів, які перебувають під наглядом;

– визначення реальних критеріїв, за допомогою яких адміністрації установ пенітенціарної системи та особи, відповідальні за інспектування умов утримання та управління в'язницями, могли б об'єктивно оцінювати стан справ та ступінь просування до більш високих стандартів у галузі прав людини [545, с.296].

Положення більшості міжнародно-правових актів ООН і Ради Європи у сфері захисту прав людини знайшли своє відображення у відповідних статтях прийнятої у 1996 р. Конституції України, яка проголосила пріоритет загально визнаних норм міжнародного права у галузі прав людини над внутрішньодержавними законодавчими актами, а також визнала чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, частиною національного законодавства, встановила нові принципи взаємовідносин особи та держави (визнання прав і свобод людини вищою соціальною цінністю, встановлення курсу на побудову правової, демократичної, соціальної держави [142] та ін.), гарантувала особам, засудженим до позбавлення волі, як і всім іншим громадянам, забезпечення їх прав і свобод відповідно до сучасних міжнародних стандартів, заклавши тим самим необхідне підґрунтя для вдосконалення чинного законодавства у даній сфері.

Відповідні зміни у законодавстві України відбилися у таких нормативно-правових актах, як Кримінально-виконавчий кодекс України [158], який увібрав у себе низку важливих положень міжнародних і європейських стандартів щодо поводження із засудженими, Кримінальний процесуальний кодекс України [151], Закони України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [331], «Про застосування амністії в Україні» [340], «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [420], указ

Президента України «Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань» [429], постанова Кабінету Міністрів України «Про Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються у слідчих ізоляторах і лікувально-трудовах профілакторіях, у відповідність з міжнародними стандартами» [413] та ін. Як свідчить аналіз змісту зазначених вітчизняних нормативно-правових актів, більшість з них цілком відповідає існуючим міжнародним стандартам у галузі прав людини [125, с.47-50].

Визначальним етапом процесу входження України до загальноєвропейського правового простору стала ратифікація у 1997 р. Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, адже, ратифікувавши Конвенцію, Україна визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини, що може розглядати заяви, подані особами, які скаржаться на порушення прав, гарантованих даною конвенцією. З 1997 р. до 2016 р. близько 8 тисяч осіб звернулося до Європейського суду з прав людини зі скаргами на порушення Україною їх прав та свобод. Європейським судом з прав людини стосовно України було ухвалено 1126 рішень [179]. Зокрема, у 2003 р. Європейським судом були винесені рішення щодо суті у шести справах за заявами осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. У цих справах, що стосувались умов утримання засуджених, було констатовано порушення прав, гарантованих ст. 3 (заборона катувань, нелюдського та такого, що принижує людську гідність, поводження або покарання), ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя та кореспонденції), ст. 9 (право на свободу релігії) та ст. 13 (право на ефективний засіб правового захисту) Конвенції про захист прав і основних свобод людини [137].

Окрім створення нової бази джерел із залученням міжнародних стандартів у галузі прав людини, завдання ефективного забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, також передбачало й відповідну адаптацію чинного законодавства до сучасних європейських та

міжнародних документів у галузі прав людини, що полягає в поетапному ухваленні та впровадженні законів і підзаконних нормативно-правових актів, розроблених з урахуванням права Європейського Союзу, а також у внесенні відповідних змін до чинних нормативно-правових актів України.

Під адаптацією законодавства України до законодавства Європейського Союзу в цілому розуміється послідовний процес наближення її правової системи, що містить в собі законодавство, правотворчість, юридичну техніку, практику, правозастосування, до правової системи Європейського Союзу відповідно до критеріїв, що висуваються ЄС до держав, які мають намір до нього приєднатися [491, с.131].

У 1998 р. з метою інституційного забезпечення процесу адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу Постановою Кабінету Міністрів України було засновано Міжвідомчу координаційну раду, до головних завдань якої було віднесено координацію діяльності міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади у забезпеченні адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу; вироблення пропозицій щодо стратегії адаптації законодавства України до норм і стандартів Європейського Союзу; розроблення рекомендацій до проектів законів, інших нормативно-правових актів щодо реалізації положень Угоди про партнерство та співробітництво між Європейськими Співтовариствами та Україною, забезпечення реалізації основних документів Ради з питань співробітництва між Україною та Європейським Союзом [357].

У прийнятій у 1999 р. Концепції адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу було деталізовано норми права ЄС, до яких повинно адаптуватися законодавство України; окреслено етапи адаптації законодавства та ті заходи, яким має надаватися перевага протягом їх дії; визначено особливості нормотворчої діяльності з адаптації законодавства; закріплено загальні заходи із впровадження адаптованого законодавства [381]. Діяльність з адаптації законодавства має провадитися як складова, інтегральна частина нормотворчої діяльності органів виконавчої

влади на основі єдиної системи планування, координації та контролю. З цією метою у 2000 р. при Президентові України було створено консультативно-дорадчий орган — Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [393].

Завдання забезпечення реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та відповідна адаптація національного законодавства до законодавства ЄС знайшли своє законодавче оформлення у прийнятих Верховною Радою України Законів «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [383] та «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [338], що закріпили комплекс взаємопов'язаних завдань із адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, спрямованих на реалізацію державної політики та пріоритетних напрямів розвитку правової системи України шляхом удосконалення нормотворчої діяльності органів державної влади та запровадження єдиної системи планування, координації та контролю роботи з адаптації законодавства.

На підставі Концепції адаптації законодавства України до законодавства ЄС у 2003 р. було створено Центр європейського та порівняльного права, на базі якого у 2004 р. у складі Міністерства юстиції України було створено Державний департамент з питань адаптації законодавства як урядовий орган державного управління, завданням якого було визначено організацію роботи з реалізації державної політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [428]. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [89] у 2004 р. для забезпечення взаємодії органів державної влади та недержавних інституцій під час виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, розробки пропозицій щодо розвитку співробітництва з Європейським Союзом у сфері адаптації законодавства

України до законодавства ЄС, а також забезпечення формування єдиних підходів до провадження діяльності з адаптації законодавства України до законодавства ЄС було створено Координаційну Раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Координаційною Радою було схвалено Прогресивний план адаптації законодавства України до законодавства ЄС, який був доповнений у 2012 р. [193].

Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу була також передбачена ст. 51 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом) і їх державами-членами [503], яка започатковувала партнерство між ЄС та Україною. Нарешті, завдання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу знайшло своє закріплення в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, ст. 114 якої встановлює, що «сторони визнають важливість адаптації чинного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Україна забезпечує, щоб існуючі закони та майбутнє законодавство поступово досягли сумісності з *acquis* ЄС» [502].

Щодо адаптації законодавства, що безпосередньо стосується правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, то, насамперед, слід відзначити прийнятий у 2013 р. так званий євроінтеграційний закон — Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання» [315], прийняття якого розглядалося як необхідний крок для підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом [177, с.67]. Даним Законом було внесено зміни і доповнення до статей Кримінально-виконавчого кодексу України, якими регулюються порядок і умови виконання та відбування таких видів кримінальних покарань, як позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі.

Також у 2013 р. під егідою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини було створено постійно діючу міжвідомчу робочу групу з питань напрацювання та реалізації спільних заходів, спрямованих на поліпшення стану захисту прав і свобод людини в місцях несвободи, головним завданням якої є напрацювання стандартів тримання осіб у місцях несвободи, розробка пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази, приведення її у відповідність до вимог міжнародних стандартів і практики Європейського суду з прав людини.

Ще одним важливим кроком до утвердження в Україні міжнародних стандартів поведіння із засудженими стало прийняття у 2014 р. Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» [305], яким було визначено стратегію і тактику державної політики щодо реформування органів і установ виконання покарань відповідно до міжнародних стандартів у галузі прав людини. Зміни, закріплені даним Законом, суттєво покращували правове становище осіб, засуджених в Україні до позбавлення волі. Так, принциповою зміною став підхід до визначення праці засуджених як до їх суб'єктивного права, відповідно до ст. 26 Європейських пенітенціарних правил [105] — замість обов'язку засуджених працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії встановлювалось право засуджених працювати на таких роботах [158]. Законом було також врегульовано порядок надання засудженим тривалих побачень, оформлення пенсій, поширено перелік кореспонденції, що не підлягає перегляду, змінено формулювання щодо виконання засудженими законних вимог адміністрації, закріплено право користуватися мобільним зв'язком, Інтернетом та ін. [158].

Крім того, на підставі та на виконання положень Закону було прийнято цілу низку підзаконних нормативних актів, зокрема: Накази Міністерства юстиції України «Про внесення змін до Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань»

[301], «Про затвердження Порядку організації надання засудженим до позбавлення волі доступу до глобальної мережі Інтернет» [368], Наказ Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» [369] та ін.

Необхідність забезпечення умов для реальної можливості засуджених скористатися правами, наданими Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», зумовило прийняття у 2016 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених», яким було суттєво розширено права засуджених до позбавлення волі (зокрема, витратити для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби гроші, зароблені у виправній колонії, одержані за переказами, за рахунок пенсій та іншого доходу, без обмеження їх кількості), врегульовано питання пенсійного забезпечення засуджених до позбавлення волі, які фактично за чинними нормами Кримінально-виконавчого кодексу України не могли скористатися цим правом, а також внесено зміни щодо прав засуджених до позбавлення волі на користування глобальною мережею Інтернет [295].

Однак, незважаючи на те, що за останні роки відбулися суттєві позитивні зрушення щодо забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, завдання інтеграції до Європейського Союзу вимагає не тільки формального приведення національних норм і правил у відповідність з європейськими стандартами у галузі прав людини, а й реального дотримання цих прав і свобод, їх належної охорони та захисту, що, зокрема, потребує подальшого реформування вітчизняної пенітенціарної системи та організаційно-правового забезпечення діяльності її органів та установ з використанням сучасного міжнародного досвіду.

Існуюча сьогодні невідповідність реальних умов утримання засуджених осіб як нормам національного законодавства, так і європейським стандартам неодноразово відзначалася в доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також у доповідях авторитетних міжнародних інституцій: Комітету ООН проти катувань, Комітету ООН з прав людини, Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [382].

Практичне вирішення проблеми застосування у пенітенціарній системі України міжнародних стандартів поводження з засудженими, зокрема, передбачає:

- запобігання забороненим способам поводження із засудженими, що принижують їх людську гідність;
- забезпечення законності діяльності персоналу установ і органів, що виконують покарання;
- приведення у відповідність умов утримання в установах, забезпечення належного медичного обслуговування, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених тощо;
- створення дієвої системи ресоціалізації та соціальної адаптації засуджених до позбавлення волі;
- розширення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі.

Реалізація зазначених заходів дозволить суттєво наблизити умови відбування покарання у вигляді позбавлення волі в Україні до відповідних міжнародних стандартів поводження із засудженими, дасть можливість покращити стан дотримання прав позбавлених волі осіб, а також посилити гарантії їх здійснення та виключити необґрунтовані правообмеження цих прав і свобод.

4.2. Напрямки розвитку адміністративного законодавства, що регулює забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні

Приведення національного законодавства України у відповідність до сучасних міжнародно-правових актів з прав людини вимагає особливої уваги до вдосконалення нормативно-правових актів, які регламентують права, свободи, законні інтереси громадян, засуджених до позбавлення волі. Однак, окрім загальних євроінтеграційних прагнень, необхідність удосконалення адміністративно-правового законодавства щодо забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, зумовлюється також цілою низкою об'єктивно існуючих чинників, серед яких слід відзначити:

- невідповідність діючого законодавства з питань виконання покарань реально існуючим умовам і обставинам суспільного розвитку;
- загальна низька якість норм актів чинного законодавства з питань прав і свобод ув'язнених, а також їх декларативність, недотримання на практиці;
- неефективність державних стратегій та цільових програм щодо розвитку національного механізму забезпечення прав і свобод людини;
- високий рівень рецидивної злочинності в Україні;
- низький рівень взаємодії органів та установ пенітенціарної системи з інститутами громадського суспільства та ін. [208, с.21; 545, с.310].

З огляду на загальну потребу в реформуванні законодавства України, що регулює питання забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, а також у його адаптуванні до сучасних міжнародних стандартів у галузі прав людини, можна виділити такі головні тенденції в динаміці його реформування, як процеси демократизації та гуманізації механізму виконання та відбування кримінальних покарань, спрямовані на забезпечення прав і свобод засуджених.

У найзагальнішому розумінні демократизація являє собою певну спрямованість державно-політичного процесу, що характеризується розширенням прав і свобод громадян, збільшенням форм участі населення у житті суспільства, децентралізацією державної влади та ін. [234, с.49-50; 475, с.99]. Демократизація публічних відносин, а також загальна орієнтація України на інтеграцію до загальноєвропейського правового простору з його стандартами і вимогами до рівня забезпечення прав і свобод засуджених осіб, зумовлюють необхідність кардинального реформування системи управління пенітенціарною системою і розбудови взаємовідносин держави та усіх суб'єктів забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, на нових демократичних засадах. Нова система діяльності органів державного управління у сфері виконання кримінальних покарань повинна базуватися, з одного боку, на дотриманні прав і законних інтересів засуджених осіб, з іншого — на дотриманні інтересів держави, яка захищає права та законні інтереси усіх членів суспільства. Регулювання цих взаємовідносин держави з усіма іншими суб'єктами правовідносин у даній сфері має відбуватись у межах, чітко визначених законодавством. Саме від того, наскільки чітко нормативно регламентована виконавча діяльність органів державної влади, безпосередньо залежить якість виконання законодавчих актів, зміцнення законності і державної дисципліни, а, зрештою, й забезпечення прав і свобод громадян.

Принцип демократизму, закріплений у ст. 1 Конституції України [142], стосовно питання забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, являє собою обумовлену закономірностями суспільного розвитку ідею, що характеризує ступінь впливу державних і громадських інститутів, окремих громадян на процес забезпечення законності при виконанні й відбуванні покарань, її реалізацію в законодавстві та практичній діяльності органів та установ, які виконують кримінальні покарання, що ґрунтується на засадах відкритості та гласності, правосуб'єктності засуджених, оптимальному поєднанні їх прав, свобод та відповідальності

[145, с.126]. Тож законність як основоположний принцип законодавства, що регламентує питання виконання та відбування покарань, реформування пенітенціарної системи України є надзвичайно важливою складовою демократичних змін у суспільстві, зорієнтованих на сучасні гуманістичні тенденції й міжнародні стандарти поводження з засудженими [490, с.58]. Так, в преамбулі постанови Верховної Ради України «Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу і першочергові заходи у цьому напрямі» від 13 березня 2014 р. [405] підкреслюється, що демократія, верховенство права, неухильне дотримання прав людини і забезпечення її основних свобод є головними засадами державної політики України, на утвердження та розвиток яких має спрямовуватися діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

С. Гончарук, вважаючи законність невід'ємним складовим елементом верховенства права, її сутність вбачає в необхідності суворого, точного і неухильного дотримання всіма без винятку суб'єктами права положень Конституції та законів України, а також приписів інших нормативно-правових актів [68, с.138-141]. Конкретизуючи механізми підтримки даного принципу, В. Афанасьєв та Н. Гранат зазначають, що законність — це принцип, метод і режим реалізації норм права, які містяться у законах і підзаконних актах [16, с.34], а Н. Вітрук наголошує на тому, що законність означає ідею, вимогу і систему реального вираження права в законах держави, в законотворчій діяльності, в діяльності по формуванню нормативних інструментів права [57, с.65]. Важливе значення законності у процесі демократизації законодавства у сфері виконання кримінальних покарань, пов'язаного із забезпеченням прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, зумовлюється тим, що саме законність надає можливість правовими засобами втілювати в життя відповідну державну політику, охороняє права та інтереси державних і громадських організацій, права та інтереси громадян, передбачаючи свідоме та обов'язкове їх дотримання всіма суб'єктами правовідносин [516, с.32].

Ще одним принципом, що, поряд із законністю, безпосередньо впливає з тенденції демократизації законодавства щодо забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, є принцип пропорційності як складова стандарту необхідності у демократичному суспільстві, який передбачає існування «обґрунтованого співвідношення між обмеженнями прав і свобод засудженого та законною метою покарання» [549, р.94], відповідно до чого «обмеження прав і свобод не можуть бути більшими, ніж це необхідно для досягнення обґрунтованої мети кримінального покарання» [551, р.254]. Згідно з даним принципом обмеження прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, повинні відповідати вимогам Конституції України, Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, інших міжнародних актів з прав людини, а також практиці Європейського суду з прав людини. Так, зокрема, у п. 3 Європейських пенітенціарних правил зазначається, що обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, мають бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якої вони накладалися [105], необхідність обґрунтування таких обмежень відзначається й у п. 5 Основних принципів поводження із ув'язненими [225]. Як підкреслюють сучасні експерти, закріплення відповідної норми у чинному законодавстві України наразі є вкрай необхідним, адже обмеження прав засуджених до позбавлення волі є одночасно змістом їх покарання, тож будь-яке обмеження права має відповідати обґрунтованим цілям, бути мінімально необхідним для їх досягнення та враховувати баланс між інтересами суспільства та індивіда або, більш загально, бути «необхідним у демократичному суспільстві» [527, с.8].

Погоджуючись із думкою С. Пепеляєва про те, що «лише той закон дійсно слугує зміцненню законності, який спрямований на посилення охорони прав і свобод громадян, подальшу гуманізацію всіх сфер життя суспільства» [230, с.9], слід відзначити й таку тенденцію у динаміці реформування національного законодавства, безпосередньо пов'язану із

завданням забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, як процес гуманізації, головною вимогою якого є забезпечення чинним законодавством прав, свобод та законних інтересів людини. А. Політова з цього приводу відзначає, що на сучасному етапі розвитку національної державності гуманізація законодавства стає об'єктивною необхідністю, зумовленою політичними, економічними, організаційними, світоглядними та духовними змінами у суспільному житті [233, с.219]. Крім того, як справедливо зауважує Ю. Баулін, гуманізація законодавства є сьогодні загальносвітовою тенденцією, що виявляється, зокрема, в його соціально-відновлювальній та запобіжній функціях [33, с.84]. Так, зокрема, у Мінімальних стандартних правилах поводження з засудженими передбачена ціла низка норм, спрямована на:

- забезпечення відповідності умов життя вимогам людської гідності та нормам, прийнятим у суспільстві;
- мінімізацію негативних наслідків ув'язнення та різниці між життям у в'язниці та на волі;
- підтримку та посилення тих зв'язків з родичами та зовнішнім світом, що якнайкраще слугують інтересам ув'язнених та їх родин;
- забезпечення ув'язненим можливості розвивати професійні навички й здібності, що сприятимуть поліпшенню перспективи їх успішної соціальної реінтеграції після звільнення та ін. [204].

Принципові положення сучасних міжнародно-правових актів щодо поводження із засудженими з боку держави, посадових осіб, органів і установ виконання покарань стали визначальними при створенні основних джерел українського законодавства, зокрема, щодо визначення основних принципів поводження з ув'язненими, прав і обов'язків засуджених, управління пенітенціарними установами, ресоціалізації, участі громадськості в цьому процесі (суспільний контроль) та ін. Крім того, деякі з закріплених у цих актах положень набули значення загальноправових (конституційних) принципів, що діють у всіх галузях права. Так, принцип гуманізму знайшов

своє відбиття у ст. 28 Конституції України, яка встановлює, що кожен має право на повагу до його гідності, ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [19, с.7-10]. У ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України [158] цей конституційний принцип закріплюється як відповідна регламентація порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими. Зміст даного принципу містить в собі такі основні елементи: заборону катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; повагу й охорону прав, свобод та законних інтересів засуджених; ставлення працівників установ виконання покарань до засуджених з повагою до їх гідності; належні умови тримання засуджених; соціальну і правову захищеність засуджених; особисту безпеку засуджених; відповідальність за катування, інше жорстоке поводження із засудженими [458, с.9].

Отже, проблема приведення змісту прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, а також їх належної охорони та захисту у відповідності до європейських і світових стандартів у галузі прав людини передбачає гуманізацію вітчизняного законодавства щодо забезпечення прав і свобод засуджених, діяльності основних суб'єктів їх забезпечення — відповідних органів та установ, зокрема, забезпечення відкритості та прозорості їх діяльності, а також закріплення й використання визнаних світовим демократичним співтовариством прогресивних концепцій пенітенціарної практики, реалізацію загальноновизнаних міжнародних принципів та рекомендацій з прав людини і громадянина, спрямованих на

встановлення гарантій охорони і захисту інтересів як усього суспільства, так і особи у кримінально-виконавчій сфері діяльності [36].

Як свідчить загальний аналіз законодавства України у сфері забезпечення прав і свобод засуджених осіб, вітчизняне законодавство протягом останніх п'ятнадцяти років поступово змінювалося у бік його демократизації в цілому та у бік гуманізації умов і порядку відбування покарань у вигляді позбавлення волі, зокрема.

На виконання міжнародних зобов'язань та з метою удосконалення правового регулювання процесу виконання кримінальних покарань у 2003 р. було прийнято Кримінально-виконавчий кодекс України [158], велика кількість норм якого, у тому числі й щодо закріплення правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, були новелами вітчизняного законодавства. Проте велика кількість положень Кодексу щодо правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, була прописана недостатньо чітко, стосовно деяких норм експерти відзначали відсутність необхідних механізмів їх реалізації, а частина норм взагалі не узгоджувалася з Основним Законом України або не відповідала існуючим міжнародним стандартам поведіння із засудженими [172, с.15]. О. Лисодєд відзначає, що протягом 2003-2009 рр. зміни чи доповнення, які стосувалися покращення правового становища засуджених до позбавлення волі в Україні, майже не вносилися або мали фрагментарний характер [173, с.271-272]. До основних законодавчих змін цього періоду, що були спрямовані на удосконалення забезпечення правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, можна віднести такі моменти:

– Законом України від 1 грудня 2005 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права засуджених і осіб, які тримаються під вартою, на листування з питань, пов'язаних з порушенням прав людини» [296] було внесено відповідні зміни щодо забезпечення права засуджених звертатися із пропозиціями, заявами і скаргами до Європейського суду з прав людини, а також до інших відповідних

організацій, членом або учасником яких є Україна, та до уповноважених осіб таких міжнародних організацій;

– Законом України від 16 березня 2006 р. «Про внесення зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України» [324] було встановлено право осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, подавати клопотання про помилування після відбуття не менше двадцяти років призначеного покарання;

– Законом України від 28 грудня 2007 р. «Про Державний бюджет України на 2008 р. та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» [329] було знято обмеження на кількість передач та посилок (бандеролей) засудженим до позбавлення волі.

Серед усіх нормативно-правових актів цього періоду, спрямованих на гуманізацію національного законодавства у сфері забезпечення прав засуджених, лише у назві двох законів було безпосередньо використано дане поняття: у Законі України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15.04.2008 р. [317] та Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 р. [293]. Проте, як справедливо відзначають експерти, якщо перший з цих законів дійсно є прикладом вдалої гуманізації кримінального законодавства, то аналіз положень другого, навпаки, свідчить про певне посилення кримінальної відповідальності за низку злочинів у сфері господарської діяльності [169, с.106].

У 2010 р. Законами України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань» [314] та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права на листування осіб, які тримаються під вартою, та засуджених осіб» [296] було суттєво розширено права осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. Зміни та доповнення,

що стосувались положень більше, ніж 40 статей Кримінально-виконавчого кодексу України, зокрема, встановлювали:

- гарантії користування засудженими до позбавлення волі усіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України за винятком обмежень, визначених законами України та встановлених вироком суду;

- заборону дискримінації засуджених до позбавлення волі за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

- заборону перегляду кореспонденції, яку засуджені до позбавлення волі адресують Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Європейському суду з прав людини, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженим особам таких міжнародних організацій та прокуророві, а також заборону перегляду кореспонденції, яку засуджені до позбавлення волі одержують від зазначених органів та осіб;

- зміни умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі (впровадження прогресивної системи відбування покарання у виді довічного позбавлення волі; збільшення кількості короткострокових побачень для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, із двох до чотирьох на рік; надання дозволу після відбуття 15 років строку покарання на переведення до багатомісних камер, на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру; визначення особливостей відбування та виконання покарання жінками, засудженими до покарання у виді довічного позбавлення волі);

- заходи щодо поліпшення умов утримання та матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі та ін.

Загалом, у 2011-2013 рр. було розроблено та подано до Верховної Ради України цілу низку законопроектів, спрямованих на удосконалення

правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, зокрема, шляхом гуманізації кримінальної відповідальності у сфері господарської діяльності [293], інтелектуальної власності [289], у сфері медико-санітарного забезпечення засуджених до позбавлення волі [320], гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов впровадження служби пробації [287], гуманізації механізмів застосування положень Кримінального кодексу України [294] та ін. Проте, більшість із законодавчих ініціатив на цьому етапі процесу демократизації та гуманізації національного законодавства з питань забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, було відкликано або повернуто на доопрацювання. Дослідники оцінюють долю «гуманних» законів на рівні 5% від загальної кількості прийнятих змін та доповнень до законодавства України у даній сфері [169, с.107]. Зокрема слід відзначити певні зміни щодо покращення правового статусу засуджених до довічного позбавлення волі: Законом України від 5 вересня 2013 р. № 435-VII «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання» [315] було знято обмеження щодо окремого тримання від інших засуджених тих із них, яких засуджено до довічного позбавлення волі, після відбуття двадцяти років покарання у приміщеннях камерного типу вони можуть бути переведені до звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки. В цілому ж аналіз законопроектів цього періоду, спрямованих на забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, дає можливість стверджувати, що хоча окремі з них й мали достатню інноваційну й змістову цінність, переважна більшість норм цих проектів сформульовано не досить якісно, законопроекти не були узгодженні між собою, а також з нормами чинного законодавства та міжнародними стандартами у сфері поводження з засудженими.

Загальний стан законодавства щодо забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, цього періоду викликав виправдану критику з боку як міжнародних, так і вітчизняних правозахисних

організацій, громадськості і навіть державних органів. Діюча пенітенціарна система все ще залишалася знаряддям покарання ув'язнених. Так, у Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленій указом Президента України у 2012 р., наголошувалося на невідповідності умов тримання засуджених осіб як нормам національного законодавства, так і європейським стандартам. Зокрема, відзначалося, що «існуюча система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення, побудована ще за радянських часів, й досі не відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства та принципам гуманізму і поваги до прав і свобод людини у процесі виконання покарань» [382]. Серед найгостріших проблем у даній сфері, що потребують свого якнайшвидшого законодавчого врегулювання, було відзначено:

– невідповідність наявних в Україні органів та установ виконання покарань та СІЗО сучасним вимогам та міжнародним стандартам забезпечення прав і свобод людини і громадянина, через що вони не повною мірою виконують покладені на них завдання;

– відсутність нових моделей УВП, які б відповідали європейським стандартам, що призводить до серйозних порушень прав засуджених жінок і неповнолітніх;

– збереження практики неналежного поводження персоналу кримінально-виконавчої служби з особами, взятими під варту, та які відбувають покарання в УВП, адже розслідування скарг на таке поводження є недостатньо ефективним;

– неналежне забезпечення засуджених до позбавлення волі осіб медичною допомогою та ін. [383].

Концепцією було заплановано здійснення організаційних, методичних та інформаційних заходів, спрямованих на гуманізацію умов тримання засуджених осіб та запровадження сучасної моделі управління Державної кримінально-виконавчої служби України. До головних напрямів підвищення

ефективності забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, Концепцією, зокрема, віднесено:

- поліпшення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, а також модернізацію об'єктів інженерної інфраструктури та інженерно-технічних засобів охорони і нагляду;

- удосконалення системи охорони здоров'я засуджених та осіб, узятих під варту, підвищення якості медичної допомоги, забезпечення установ виконання покарань та слідчих ізоляторів сучасним медичним обладнанням;

- підвищення рівня організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, впровадження програм диференційованого виховного впливу, організація обов'язкової соціально-педагогічної підтримки і соціально-психологічного супроводження засуджених осіб;

- зміну організаційно-правових форм і принципів діяльності підприємств УВП щодо залучення засуджених до суспільно корисної праці, надання пріоритету їх професійно-технічному навчанню, формуванню та закріпленню у засуджених трудових навичок як невід'ємної складової процесу їх ресоціалізації, запровадження дієвого механізму заохочення засуджених до трудової діяльності та оптимізації системи оплати праці;

- підвищення ефективності діяльності персоналу органів і установ виконання покарань, зокрема, вдосконалення роботи кримінально-виконавчої інспекції за зразками служб пробації, створених у європейських державах та ін. [383].

З 2014 р. тенденції демократизації та гуманізації національного законодавства України у сфері забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, значно посилилися у зв'язку з активізацією процесу приведення національного законодавства у відповідність до Європейських стандартів у галузі прав людини. Початок нового періоду реформування вітчизняного законодавства у даній сфері пов'язаний з прийняттям Закону України від 8 квітня 2014 р. «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до

європейських стандартів» [311], яким було внесено зміни і доповнення більш ніж у 50 статей Кодексу, що стосуються як визначення правового статусу засуджених, так і нагляду та контролю за виконанням кримінальних покарань, питань участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених, порядку звільнення від відбування покарання та ін. Даним Законом було розширено як загальний перелік основних прав засуджених, встановлених ст. 8 Кримінально-виконавчого кодексу, так і окремий перелік прав осіб, засуджених до позбавлення волі, передбачених ст. 107 Кодексу [158].

Важливим кроком на шляху гуманізації національного законодавства з питань забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, стало прийняття у 2015 р. Закону України «Про пробацію», яким в Україні було запроваджено інститут пенітенціарної пробації як «підготовки осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання» [412]. Також, з метою врегулювання механізму задоволення релігійних потреб осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо регулювання діяльності капеланів в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України)» [299].

В межах процесу гуманізації законодавства України у 2015 р. був розроблений надважливий проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням» [298], який передбачав відповідні зміни до Кримінального кодексу України, Кримінально-виконавчого кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та Закону «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», щодо гуманізації порядку призначення та виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі, зокрема, введення можливості заміни невідбутої

частини покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням й умовно-дострокового звільнення таких засуджених. Крім того, у відповідь на претензії до України з боку Європейського комітету проти тортур Верховною Радою України у 2015 р. було підготовлено пакет законопроектів з питань покращення правового статусу засуджених осіб, що стосувалися як розширення прав засуджених, так і змін умов їх утримання та побуту відповідно до сучасних європейських стандартів поводження з ув'язненими: Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо удосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення) [310], Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо гуманізації порядку і умов виконання покарань) [302], Проект Закону про внесення зміни до ст. 93 Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення гарантій права засуджених на відбування покарання за місцем проживання до засудження або за місцем постійного проживання близьких родичів [327], Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінальної відповідальності жінок) [288], Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо удосконалення доступу до правосуддя осіб, які утримуються в установах попереднього ув'язнення та виконання покарань) [290], Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» (щодо імплементації окремих стандартів Ради Європи) [300], Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо гуманізації системи здійснення правосуддя у справах щодо неповнолітніх [294], Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо поліпшення умов тримання засуджених) [303] та ін. Проте наслідком законотворчої роботи станом на початок 2018 р. стало прийняття лише трьох законодавчих актів з даного пакету:

– Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених

заходів заохочення і стягнення», спрямований на впорядкування процедури застосування заохочень та стягнень до осіб, засуджених до позбавлення волі, при відбуванні покарання, створення додаткових гарантій захисту прав і законних інтересів засуджених, зокрема, шляхом отримання необхідної правової допомоги [312];

– Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань», яким було врегульовано умови відбування засудженими всього строку покарання в одній виправній чи виховній колонії, закріплено додаткові гарантії процедури застосування примусового лікування засуджених до позбавлення волі, передбачено додаткові гарантії захисту прав засуджених жінок і жінок, які мають при собі дітей, а також неповнолітніх, розширено громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час відбування кримінального покарання та ін. [313];

– Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених», яким було розширено права засуджених до позбавлення волі (зокрема, щодо права здійснювати витрати на придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої необхідності за гроші, зароблені у виправній колонії, отримані за переказами, за рахунок пенсій та іншого доходу, без обмеження їх кількості та ін.); врегульовано питання пенсійного забезпечення засуджених до позбавлення волі, які за чинними нормами Кримінально-виконавчого кодексу фактично були позбавлені даного права, а також створено умови для забезпечення права засуджених до довічного позбавлення волі на тривалі побачення та ін. [295].

Наразі є очевидним, що процес реформування законодавства України щодо забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, сьогодні ще далекий від свого завершення. Недосконале правове забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, залишається системною проблемою в Україні. Аналіз моніторингів правозахисних організацій,

перевірок та зауважень Європейського комітету з питань запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Урядової міжвідомчої комісії та інших міжнародних і державних контролюючих структур дає можливість зробити висновок, що у питанні дотримання та забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, мають місце суттєві недоліки. Причому результати експертиз та висновки контролюючих владних і громадських інституцій, у тому числі і європейських, свідчать, що найбільше нарікань викликає саме низька якість норм актів законодавства з питань прав і свобод ув'язнених, а також недотримання їх на практиці [545, с.310]. Дійсно, незважаючи на розмаїття прав, свобод і законних інтересів громадянина в установах пенітенціарної служби, закріплених у законодавстві, реальна можливість їх реалізації не завжди може бути забезпечена у повній мірі, насамперед, через недосконалість чинного законодавства. Чимало із закріплених у національному законодавстві положень щодо забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, лише декларуються, велика кількість нормативних актів характеризується загальною низькою якістю, неузгодженістю з нормами інших вітчизняних нормативно-правових актів й невідповідністю сучасним європейським та міжнародним стандартам у галузі прав людини. Гарантувати належне дотримання та захист прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, в існуючих умовах можливо лише шляхом підвищення ефективності системи їх адміністративно-правового забезпечення.

Важливими орієнтирами для подальшої демократизації та гуманізації законодавства у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, стали Національна стратегія у сфері прав людини та затверджений на основі Стратегії План дій щодо її реалізації на період до 2020 р. [350]. Дані програмні документи, розроблені з метою приведення у відповідність міжнародним стандартам умов тримання під вартою та

поводження з особами в інших місцях їх примусового тримання за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу відповідно до закону, зафіксували той факт, що недосконале правове забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, все ще залишається системною проблемою в Україні. Існуючими проблемами у цій сфері є, зокрема, практика недотримання процесуального законодавства працівниками правоохоронних органів та судьями, невідповідність законодавства з питань забезпечення прав засуджених осіб міжнародним стандартам поведження з ув'язненими [350]. Тож до завдань розвитку національного законодавства на період до 2020 р. було віднесено: створення ефективної системи захисту права і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі; приведення у відповідність із міжнародними стандартами процедур затримання і тримання особи під вартою; забезпечення періодичних перевірок судом законності затримання та позбавлення свободи осіб; посилення ефективності судового контролю за підставами позбавлення свободи та ін. [350].

У 2017 р. Кабінетом Міністрів України було затверджено План заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо окремих районів Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, який також містив в собі завдання забезпечення гарантованих Конституцією України прав і свобод громадян на тимчасово окупованих територіях України [353].

Кабінетом Міністрів України 13 вересня 2017 р. було схвалено надважливий документ програмного характеру — Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України [426]. Враховуючи, що існуюча система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення, незважаючи на суттєві кроки щодо її реформування та удосконалення, досі не повною мірою відповідає принципам гуманізму і поваги до прав і свобод людини, а умови тримання засуджених осіб потребують їх приведення у відповідність з європейськими стандартами, Концепцією було передбачено

здійснення реформування пенітенціарної системи України за такими основними напрямками:

- удосконалення законодавства, що регламентує діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України;
- оптимізація структури органів Державної кримінально-виконавчої служби, системи функціонування установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, штатної чисельності персоналу Служби та підвищення ефективності його діяльності в умовах реалізації нової політики державного управління;
- оптимізація мережі установ виконання покарань та їх підприємств, забезпечення їх ефективного функціонування та прибутковості (рентабельності) виробничої діяльності;
- приведення умов засуджених осіб у відповідність з вимогами Європейських пенітенціарних правил, створення умов тримання, які не порушують гідність людини, а також недопущення порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [426].

Подальше удосконалення законодавчої бази з питання забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, безпосередньо пов'язане із остаточним узгодженням та затвердженням проекту Закону України «Про пенітенціарну систему», згідно з яким сучасна пенітенціарна система має здійснювати свою діяльність з метою максимального виконання норм та рекомендацій міжнародних та європейських стандартів поведіння з засудженими, засновуючись на принципах верховенства права, законності, гуманізму та справедливості, поваги до людської гідності, дотримання прав і свобод людини та громадянина [404]. До головних завдань пенітенціарної системи України безпосередньо віднесено дотримання прав людини, гуманізацію умов тримання під вартою, а також створення умов для соціальної реабілітації та реінтеграції засуджених осіб та вжиття інших заходів, щоб засуджені у майбутньому могли жити та жили, не вчиняючи злочинів [404]. Відповідно до встановлених завдань та принципів,

дотримання прав і свобод людини та громадянина в пенітенціарній системі України має забезпечуватись на основі гуманного ставлення, поваги честі і гідності, прав і свобод засуджених осіб з боку персоналу пенітенціарної системи. Обмеження прав і свобод, які можуть бути застосовано до засуджених та осіб, узятих під варту, повинні бути передбачені законом, переслідувати обґрунтовані з точки зору міжнародних стандартів цілі та бути необхідними у демократичному суспільстві у розумінні практики Європейського суду з прав людини. Такі обмеження повинні базуватись на справедливому балансі індивідуальних та суспільних інтересів, мають бути мінімально необхідними для досягнення обґрунтованих цілей та не можуть застосовуватись, якщо для ефективного досягнення цілей, які ставляться перед ними, існує менше альтернативне обмеження [404].

Тенденції демократизації та гуманізації національного законодавства вимагають сьогодні зміни парадигми покарання на парадигму перевиховання, реінтеграції та реабілітації осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. Головний акцент повинен бути зміщений на їх ресоціалізацію, тобто на підготовку до повернення на волю.

На виконання даного завдання спрямований Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адаптації порядку застосування окремих інститутів кримінального права до європейських стандартів від 11.04.2017 р. [291], яким пропонується введення стосовно засудженої особи принципу «презумпції виправлення», що означає право кожного засудженого на пом'якшення покарання або умовно-дострокове звільнення, якщо немає підстав для відмови. Наразі в Україні застосування такого права поставлено в залежність від доведення засудженою особою певного ступеня виправлення й вимірюється його ставленням до праці та сумлінністю поведінки. Однак, на практиці не існує чітких критеріїв визначення ступеня виправлення засудженої особи, що призводить до численних порушень прав ув'язнених, а тривале перебування засудженого в асоціальному середовищі, лише завдає додаткової шкоди людині й заважає

досягненню поставлених перед покаранням цілей. Відповідно до законопроекту, обов'язковість доказу того, що ув'язнений не виправився й не може бути звільненим, має покладатися на державні органи. При цьому не засуджений має доводити, що він виправився та заслуговує застосування даних інститутів, а саме адміністрація установи виконання покарань повинна представити докази, що засуджений становить небезпеку для суспільства і не може бути звільнений. Таким чином, інститути умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким являють собою безпосереднє вираження на практиці тенденції гуманізації національного законодавства, запровадження яких повністю відповідає сучасним міжнародним стандартам поведіння з засудженими, зокрема, положенням Рекомендації № Rec (2003) 22 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про умовно-дострокове звільнення від 24 вересня 2003 р. [450], якими передбачено, що критерії для умовно-дострокового звільнення мають застосовуватись таким чином, щоб могли бути звільнені умовно-достроково всі засуджені, які відповідають мінімальному рівню безпеки особистості та можуть стати законослухняними громадянами. Уявляється, що введення такого підходу, з одного боку, дозволить значно знизити рівень корупції в системі виконання кримінальних покарань, а з іншого — вимагатиме реального здійснення усіх передбачених заходів, спрямованих на створення умов для перевиховання та ресоціалізації особи, засудженої до позбавлення волі.

Окрема увага має приділятися захисту та охороні прав найбільш вразливих категорій осіб, засуджених до позбавлення волі. Так, подальша гуманізація національного законодавства у сфері забезпечення прав та свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, потребує перегляду нормативного визначення передумов, підстав та процедури застосування окремих різновидів кримінально-правового заохочення, а також умов щодо звільнення неповнолітніх від призначеного покарання у вигляді позбавлення волі та його відбування [519, с.94]. Також потребує посиленої уваги питання

гуманізації кримінальної відповідальності жінок. Зокрема, як відзначають експерти, кримінальна відповідальність жінок наразі потребує гуманізації в частині довічного позбавлення волі [75, с.53].

При цьому слід погодитися із думкою Ю. Пономаренка, який справедливо відзначає, що тенденція гуманізації національного законодавства у сфері забезпечення прав та свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, полягає, насамперед, не в скасуванні кримінальної відповідальності, і не в її пом'якшенні — її сутність слід шукати в «олюдненні права, просякненні його ідеалами свободи, рівності, справедливості, повагою до гідності людини і турботою про її благо» [237, с.222]. Тож наближення до гуманізації законодавства у цій сфері передбачає такі основні моменти:

1) забезпечення справжньої реалізації принципу людиноцентризму (гуманним законодавство буде тоді, коли воно передбачатиме суворі й невідворотні заходи правового реагування на дії, що посягають на свободу, життя і здоров'я, гідність, конституційні права людини та громадянина);

2) побудову законодавства на засадах чіткого розрізнення сфер приватної свободи і публічного порядку (гуманним є те законодавство, яке забезпечує максимальну реалізацію індивіда в усіх сферах (особистій, творчій, підприємницькій тощо), не обмежуючи її правовими заборонами);

3) забезпечення оптимального співвідношення між динамізмом і стабільністю законодавства (гуманним буде тільки таке законодавство, яке буде відносно стабільним і прогнозованим, що забезпечуватиме можливість узгодити свої діяння з вимогами закону);

4) реалізацію принципу правової визначеності (зокрема, шляхом точності термінології, її ясного тлумачення, усунення дублювань та ін.);

5) створення дієвих механізмів компенсації шкоди у разі порушення прав і свобод засудженої особи [237, с.223-225].

Отже, у контексті кардинального реформування національного законодавства у сфері забезпечення прав та свобод осіб, засуджених до

позбавлення волі, його приведення у відповідність із сучасними європейськими стандартами, тенденції демократизації та гуманізації повинні виявлятися у таких основних напрямках його удосконалення:

- забезпечення пріоритетності прав людини у нормативному забезпеченні пенітенціарної реформи; пенітенціарна служба повинна стати цивільним органом, головна мета діяльності якого має полягати у перевихованні, соціалізації засуджених й поверненні їх до звичайного життя;

- зміна парадигми покарання засуджених до позбавлення волі осіб на парадигму їх ресоціалізації, соціальної адаптації і реінтеграції в суспільство;

- впровадження дієвого механізму законодавчої ініціативи щодо реформування вітчизняного законодавства з питань забезпечення прав засуджених осіб, забезпечення участі державних і громадських суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, у розробці, прийнятті та підтримці проектів законів та відповідних підзаконних нормативних актів у пенітенціарній сфері;

- узгодження за структурою і змістом загального масиву законодавчих норм щодо врегулювання та захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі, усунення протиріч та дублювань, а також у приведення у відповідність до нових законодавчих норм у сфері забезпечення прав і свобод засуджених положень низки базових підзаконних актів, що стосуються забезпечення прав і свобод людини і громадянина у пенітенціарній сфері (зокрема, Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань та ін.);

- приведення у відповідність до сучасних стандартів умов утримання в установах виконання покарань, нормативного забезпечення належного медичного обслуговування, умов праці, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі осіб та ін.;

- встановлення необхідних правових засад для державного та громадського контролю за належним додержанням прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, відповідно до міжнародних стандартів поводження з ув'язненими;

– створення нормативно-правової основи для впровадження дієвої системи моніторингу за дотриманням і захистом прав людини у пенітенціарній системі України та ін.

4.3. Удосконалення взаємодії між суб'єктами забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні

Ефективність забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, безпосередньо пов'язана з тим, наскільки чітко та злагоджено здійснюється взаємодія усіх суб'єктів даного процесу — органів державної влади, їх посадових та службових осіб, які мають нормотворчі повноваження, повноваження щодо реалізації державної політики у даній сфері, контрольні повноваження та ін., безпосередніх виконавців державної політики у сфері виконання кримінальних покарань — органів і установ виконання покарань, а також органів місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства — громадських об'єднань і організацій, завданнями яких є надання допомоги органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених, проведенні соціально-виховної роботи та ін. Удосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності та взаємодії основних суб'єктів захисту прав і свобод людини у пенітенціарних установах є одним із пріоритетних напрямків діяльності держави на сучасному етапі її розвитку. Досягнення зазначеної мети дозволить створити єдиний ефективний правовий механізм, спрямований на забезпечення функціонування системи охорони та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Дієвість системи захисту прав, свобод і законних інтересів засуджених громадян є свого роду показником ефективності діяльності конституційно-правових інститутів, що характеризує рівень взаємодії органів державної влади щодо здійснення конституційних цілей соціально-економічного та

політико-правового розвитку суспільства у контексті забезпечення прав і свобод людини та громадянина, міжнародних зобов'язань у галузі прав людини. Дійсно, як слушно відзначає М. Дзюдзь, нормативне закріплення засобів захисту прав і свобод в законодавстві, само по собі ще не створює механізму їх реалізації. Тож декларативність змісту прав і свобод громадян в установах пенітенціарної служби, їх недостатня захищеність публічними та приватними правовими засобами являє собою актуальну проблему для сучасної України, що виявляється в низькій ефективності функціонування суб'єктів забезпечення прав і свобод засуджених, неузгодженості їх взаємодії, у недосконалому контрольному механізмі у державній та громадській діяльності та ін. [96, с.67-68].

У загальному значенні під взаємодією розуміється певний процес налагодження контактів і зв'язків між суб'єкт-об'єктами, які зумовлюють їх взаємні зміни [64, с.59], спільна або погоджена в просторі та часі діяльність суб'єктів щодо досягнення загальних цілей [95, с.127-128]. В найбільш поширеному управлінському тлумаченні взаємодії наголошується на її інтегруючому та консолідуючому значенні для системи в цілому [515, с.23], а її зміст визначається як управлінський процес, що полягає в спільній діяльності кількох суб'єктів, які для досягнення спільної мети впливають один на одного та на об'єкт засобами і методами, властивими кожному учаснику [211, с.158], як впорядкована чинним законодавством діяльність суб'єктів, узгоджена між ними за об'єктами, предметом, завданнями і напрямками співпраці та спрямована на досягнення загальної мети або окремої мети на певній стадії діяльності [131]. В межах такого підходу під взаємодією суб'єктів захисту прав і свобод громадян у пенітенціарних установах слід розуміти спільну діяльність різних державних органів, недержавних організацій щодо забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, яка здійснюється на нормативно визначеній основі за допомогою відповідних управлінських відносин у даній сфері [73, с.26].

Визначаючи основні різновиди взаємодії, у сучасній довідковій літературі зазвичай розрізняють внутрішню (змістову) та зовнішню (формальну), безпосередню та опосередковану, минущу і стійку, приватну і публічну, формальну і неформальну, інституціоналізовану й творчу взаємодію [64, с.59]. Кваліфікуючи взаємодію суб'єктів захисту прав і свобод засуджених, О. Меліхова відповідно до форми реалізації компетенції суб'єктами адміністративного права пропонує виділяти правові способи, що виявляються у здійсненні юридично значущих дій та прийнятті правових актів, і позаправові способи [189, с.104]. Залежно від фінансових джерел, взаємодія суб'єктів захисту прав і свобод засуджених може бути диференційована на забезпечувані фінансовою підтримкою та здійснювані на безоплатній основі [95, с.127-128]. Також у юридичній науці широке поширення набув такий підхід у трактуванні поняття взаємодії суб'єктів захисту прав і свобод засуджених, за яким зв'язки органів державної (зокрема, виконавчої) влади, інститутів громадянського суспільства зумовлюються однією з трьох форм взаємодії — взаєминами субординаційного, реординаційного й змішаного (заснованого на консенсусі) характеру [183, с.10].

Л. Фещенко до критеріїв класифікації основних форм взаємодії відносить:

- регулярність взаємодії;
- характер підстави для взаємодії (ініціатива, нормативний акт);
- спосіб реалізації спільної мети;
- напрям діяльності;
- зміст (характер) взаємодії;
- рівень взаємодії [515, с.139].

Ю. Пивовар та С. Гречанюк пропонують виокремлення цілої низки форм взаємодії за такими основними критеріями:

- за метою — постійна і тимчасова взаємодія;
- за часом — короткотермінова і довготривала взаємодія;

- за характером зв'язків між взаємодіючими суб'єктами — безпосередня та опосередкована взаємодія;
- за способом вирішення завдань — спільне і самостійне функціонування суб'єктів взаємодії;
- за кількістю учасників — двостороння і багатостороння взаємодія;
- за напрямками — стратегічна, оперативна і тактична взаємодія;
- за відношенням до системи або підсистеми органів — зовнішня і внутрішня взаємодія;
- за ступенем конфіденційності — гласна та негласна взаємодія;
- за організаційно-правовою формою — координаційна, субординаційна і реординаційна взаємодія;
- за підставами виникнення — нормативно-регламентована та договірна (ініціативна) взаємодія [232, с.42-45; 73, с.199].

С. Гречанюк, аналізуючи практику взаємодії органів та установ пенітенціарної системи з державними та неурядовими інституціями, виділяє також основні рівні, на яких може відбуватися взаємодія суб'єктів забезпечення прав і свобод засуджених:

1) Міжнародний рівень — між вищими органами державної влади України, центральним органом виконавчої влади у сфері виконання покарань, конкретними установами та органами пенітенціарної системи України та міжнародними організаціями міждержавного характеру, органами державної влади зарубіжних країн, міжнародними неурядовими інституціями. Метою взаємодії на цьому рівні є пошук, вивчення, аналіз та інтегрування загальновізаного міжнародного досвіду у галузі прав людини, виконання зобов'язань, що випливають із членства України в міжнародних організаціях, сприяння ефективній реалізації пропозицій і зауважень наглядових інституцій ООН, Ради Європи та інших міжнародних організацій у галузі дотримання прав людини і громадянина, поводження з ув'язненими.

2) Центральний (державний) рівень — взаємодія між центральним органом виконавчої влади, який має повноваження щодо вироблення та

реалізації державної політики у даній сфері, апаратами міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Взаємодія на цьому рівні може відбуватися за надзвичайно широким спектром питань, які виникають в процесі регулювання, захисту та охорони прав і свобод засуджених осіб.

3) Регіональний рівень — взаємодія між територіальними органами управління пенітенціарною системою України та регіональними органами виконавчої влади, органами місцевого самоуправління, правоохоронними органами, недержавними інституціями та ін. щодо забезпечення функціонування системи охорони та захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

4) Місцевий рівень — взаємодія між конкретними органами й установами виконання покарань та місцевими органами виконавчої влади, органами самоврядування, місцевими підрозділами правоохоронних органів, недержавними інституціями — громадськими об'єднаннями і організаціями, із вирішення поточних питань щодо забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі [73, с.204-205].

Характеризуючи взаємодію суб'єктів захисту прав і свобод засуджених як сукупність правовідносин у сфері захисту прав і свобод, заснованих на рівності, консолідації зусиль у сфері задоволення взаємозначущих інтересів, М. Дзюдзь відзначає, що типи взаємодії можуть передбачати перевагу інтересів органів виконавчої влади, громадянського суспільства або спільні інтереси суспільства і держави [95, с.127-128]. За суб'єктом ініціативи та суб'єктною приналежністю інтересів, які зумовлюють взаємодію, формами взаємодії суб'єктів захисту прав і свобод засуджених може бути співробітництво або взаємодія у її загальному змісті, що у процесі реалізації адміністративно-правового статусу суб'єктів захисту прав і свобод вибудовується за ініціативою однієї зі сторін і переважно спрямовується на задоволення інтересів цієї сторони. Відповідно до організаційно-правових форм взаємодії суб'єктів захисту прав і свобод громадян у пенітенціарних установах виділяють співробітництво на паритетній основі, взаємодію за

ініціативою суб'єктів громадянського суспільства або за ініціативою органів державного управління [95, с.127-128]. Так, взаємодія на паритетній основі (співробітництво) передбачає: управлінське консультування, переговори й посередництво, спільні публічні заходи, спільне обговорення, вироблення й участь у прийнятті нормативно-правових актів й управлінських рішень та ін. Взаємодія з ініціативи суб'єктів громадянського суспільства містить у собі: забезпечення доступу до державних органів та відповідних посадових осіб, одержання інформації про їх діяльність у сфері захисту прав і свобод засуджених; індивідуальні й колективні звернення; суспільну експертизу; суспільний контроль, громадянські ініціативи на підтримку заходів у сфері державного управління щодо забезпечення прав і свобод засуджених та ін. Взаємодія з ініціативи суб'єктів державного управління передбачає: дослідження (моніторинг), одержання юридично значимих для прийняття правових актів управління форм суспільного схвалення, підтримку некомерційних організацій, залучення недержавних суб'єктів до виконання завдань щодо захисту прав і свобод осіб, позбавлених волі та ін.

Отже, взаємодію суб'єктів забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, можна визначити як організовану відповідно до вимог чинного законодавства спільну діяльність органів державної влади, їх посадових та службових осіб, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань і організацій, що узгоджена за своїми формами і напрямками та спрямована на досягнення загальної мети — захист та охорону прав, свобод і законних інтересів осіб, засуджених до позбавлення волі. Аналіз взаємодії суб'єктів передбачає визначення умов взаємодії (її обґрунтованості та необхідності), встановлення правових підстав взаємодії, а також характеристику основних її форм та напрямів.

Обґрунтованість і необхідність взаємодії зумовлюється, насамперед, наявністю спільних завдань суб'єктів в межах загальної мети — забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. Слід погодитися із думкою О. Колба, який, розглядаючи питання взаємодії

суб'єктів профілактики злочинів в установах виконання покарань, до універсальних умов здійснення взаємодії відносить такі:

- 1) дії усіх суб'єктів мають бути упорядковані за метою та часом;
- 2) діяльність суб'єктів має будуватися на основі суворого дотримання ними законності, верховенства права та інших принципів;
- 3) співпраця суб'єктів не повинна призводити до дублювання функцій чи повноважень суб'єктів, тобто має здійснюватись за умов чіткого розмежування їх компетенції [131, с.297].

Організація взаємодії відбувається у конкретних організаційних формах і забезпечується відповідними правовими нормами.

Правові засади взаємодії суб'єктів забезпечення прав і свобод громадян у контексті організації процесу відбування ними кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, визначені у Кримінально-виконавчому кодексі України. Це, зокрема, дії органів і установ виконання покарання, низки державних інституцій й неурядових організацій щодо забезпечення правового статусу засуджених (глава 2), внутрішня взаємодія органів пенітенціарної системи (глава 3), взаємодія державних і недержавних суб'єктів щодо питань організації контролю та нагляду за діяльністю органів та установ виконання кримінальних покарань з метою забезпечення прав і свобод засуджених (глава 4), закріплення участі громадськості у діяльності органів і установ виконання покарань (ст. 5), можливостей громадського впливу на процеси виправлення і ресоціалізації засуджених (ст. 6) та ін. [158].

Одним із засадничих, з точки зору адміністративно-правового регулювання взаємодії суб'єктів забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, є Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», що визначає відносини ДКВС України з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, органами іноземних держав і міжнародними організаціями [331]. Відповідно до ст. 2 Закону, до основних принципів діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України,

поряд із законністю, гуманізмом, повагою та дотриманням прав і свобод людини та громадянина, відносяться колегіальність при розробці важливих рішень, взаємодія з органами державної влади, місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, благодійними і релігійними організаціями, відкритість для демократичного цивільного контролю [331].

Законодавчу основу взаємодії суб'єктів забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні складає низка джерел, серед яких можна виділити правові акти Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади: Укази Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» [350], «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» [422], Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [337], Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України» [426], Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження змін до наказу Міністерства юстиції України від 06 лютого 2017 року № 292/5» [345] та ін. Важливе значення у регулюванні питань взаємодії мають відомчі та міжвідомчі нормативно-правові акти: Інструкція про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю [347], Наказ МОН України та ДДУПВП «Про створення навчальних центрів при установах виконання покарань» [424], Перелік закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України [351], Порядок взаємодії установ виконання покарань та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк [363] та ін.

Аналіз норм чинного законодавства та практики діяльності державних органів влади у даній сфері засвідчує, що найчастіше взаємодія з питань забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, відбувається між органами та установами пенітенціарної системи та судами,

прокуратурою, органами внутрішніх справ, Службою безпеки України, органами Державної податкової служби України, Державною прикордонною службою України та митними органами, Державною виконавчою службою Міністерства юстиції України, іншими державними інституціями, діяльність яких не носить правоохоронний або правозастосовний характер (галузевими органами виконавчої влади, що співпрацюють з установами та органами пенітенціарної системи — відповідними підрозділами Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Міністерства фінансів України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України тощо, а також державними підприємствами, що здійснюють спільну діяльність з установами та органами пенітенціарної системи з питань господарської діяльності та ін.) [73, с.270, 333].

Основними напрямками взаємної діяльності державних органів є: розробка спільно з іншими державними органами, а також науковими установами пропозицій щодо удосконалення забезпечення прав і свобод засуджених осіб; узагальнення практики виконання міжнародних договорів України із зарубіжними країнами і міжнародними організаціями з питань поводження з засудженими, розробка відповідних пропозицій. До основних організаційних форм спільної діяльності державних органів відносяться: проведення спільних нарад, обмін інформацією з питань забезпечення прав засуджених, вивчення та розповсюдження позитивного досвіду у даній сфері, підвищення кваліфікації працівників, проведення спільних семінарів, конференцій, видання спільних наказів, вказівок, підготовка організаційно-розпорядчих документів, розробка і затвердження планів координаційної діяльності та ін. [221, с.27-29].

Важливою умовою ефективної взаємодії суб'єктів забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, є забезпечення законності та дисципліни, які виступають основними засадами належного функціонування органів державної влади, їх посадових та службових осіб. Дійсно, у сфері виконання кримінальних покарань законність є необхідною складовою

реалізації взаємодії, загальною вимогою для учасників правовідносин, пов'язаних із забезпеченням прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі. Під законністю у даному випадку розуміється загальний правовий режим, за якого діяльність усіх державних органів, недержавних організацій та окремих осіб здійснюється відповідно до вимог закону [486, с.274], тоді як поняття дисципліна відбиває свідоме додержання встановлених правовими нормами правил поведінки [461, с.193]. Різновидом дисципліни є службова дисципліна — встановлена в державних органах дисципліна праці, яка полягає в дотриманні загальних і спеціальних обов'язків, прав, а також заборон і обмежень, встановлених Конституцією і законодавством України, статутами, положеннями, нормативними актами міністерств і відомств, контрактами, наказами керівників, що видаються у межах їх повноважень [484, с.10]. Зокрема, дисципліна працівників органів та установ виконання покарань, покликана забезпечити нормативно встановлений порядок здійснення правоохоронних та правозабезпечуючих функцій щодо захисту і охорони прав, свобод та законних інтересів осіб, позбавлених волі. Підвищенню рівня дисципліни та законності у процесі взаємодії з питань забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, мають сприяти такі основні чинники:

- впровадження міжнародних пенітенціарних стандартів в процес покращення рівня організованості службової діяльності у тому числі — вивчення та опанування міжнародного досвіду щодо уникнення порушень пенітенціарного законодавства в процесі його застосування;

- оптимізація системи заходів, спроможних забезпечити рівень інтенсифікації службової діяльності у сфері забезпечення прав і свобод засуджених осіб відповідно до міжнародних стандартів;

- формування високого рівня правової культури персоналу пенітенціарних установ та організація ефективної системи оцінювання ставлення службових осіб до виконання їх обов'язків;

– удосконалення механізмів контролю за дотриманням законності та дисципліни суб'єктами забезпечення прав та свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, та ін. [70, с.76; 449, с.49-51].

Важливою та необхідною для забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, є взаємодія інститутів держави та громадянського суспільства, яку сьогодні слід розглядати як невід'ємну складову системи захисту та охорони прав засуджених, забезпечення верховенства права, укріплення законності та правопорядку.

На рівні державних органів влади і структур громадянського суспільства взаємодія щодо забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, має здійснюватися за такими основними напрямками як: участь у правотворчій діяльності з питань, пов'язаних із забезпеченням прав і свобод осіб, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, експертиза проектів законодавчих та інших нормативних актів; надання кримінально-виконавчій службі практичної допомоги у досягненні завдань, які стоять перед її органами та установами стосовно забезпечення прав і свобод засуджених; організація і здійснення громадського контролю за діяльністю органів та установ пенітенціарної системи під час забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, надання правової допомоги; правова освіта засуджених та персоналу пенітенціарних установ, профілактика правопорушень та ін. [95, с.127-128; 183, с.17].

Основними організаційними формами, в яких здійснюється взаємодія неурядових організацій з органами державної влади і управління, зокрема, установами та органами пенітенціарної системи України, є: відвідування установ виконання покарань і огляд житлових, виробничих, комунально-побутових інших приміщень і об'єктів; бесіди із засудженими, персоналом; ознайомлення з документами, що стосуються питань дотримання прав і законних інтересів засуджених; прийом пропозицій, звернень, заяв і скарг засуджених; доведення до відома вищестоящих органів управління, органів державної влади і місцевого самоврядування інформації про недоліки в

роботі органів і установ виконання покарань і про необхідність їх усунення; діяльність з відновлення соціально корисних зв'язків засуджених; сприяння у відвідуваннях засуджених священнослужителями різних конфесій, а також представниками релігійних об'єднань; надання благодійної допомоги органам та установам виконання покарань; сприяння в інформуванні органів влади і громадськості про найбільш гострі проблеми кримінально-виконавчої системи й усієї діяльності у сфері виконання покарань та ін. [73, с.374].

Чинне законодавство України надає особливого значення участі громадськості у забезпеченні прав і свобод осіб, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, та взаємодії недержавних організацій і об'єднань з органами державної влади і місцевого самоврядування. Так, ст. 25 Кримінально-виконавчого кодексу України закріплює участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених, а також громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань. Встановлюється, що об'єднання громадян та засоби масової інформації, релігійні та благодійні організації, окремі особи в порядку, встановленому законодавством, можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи. Громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань у виправних колоніях, арештних домах, виправних центрах та слідчих ізоляторах здійснюють спостережні комісії, а у виховних колоніях — піклувальними радами. Крім того, у випадках, встановлених законодавством, громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань можуть здійснювати громадські об'єднання [158]. Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» до основних принципів діяльності служби відносить взаємодію з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, благодійними і релігійними організаціями [331].

Підвищення ефективності взаємодії державних та недержавних суб'єктів забезпечення прав і свобод засуджених вимагає обмеження (контролю) публічної адміністрації громадянським суспільством. Так, зокрема, як підкреслюють експерти, важливим напрямом діяльності недержавних інституцій сьогодні стає здійснення контрольних функцій щодо забезпечення співробітниками органів та установ пенітенціарної системи України прав та законних інтересів засуджених у сфері охорони життя, здоров'я, честі, гідності, а також щодо створення необхідних умов праці, побуту, відпочинку, виховання та навчання, здійснення контролю за харчуванням, наданням медичної, соціальної, юридичної допомоги і правового захисту засуджених тощо [73, с.343]. Відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу, функція контролю дотримання прав людини у місцях позбавлення волі покладається на спостережні комісії [158].

Також, з метою координації взаємодії установ та органів пенітенціарної системи України з міжнародними та вітчизняними неурядовими організаціями, релігійними конфесіями, використання їх потенціалу при забезпеченні подальшого реформування кримінально-виконавчої системи України були створені Громадські ради, до складу яких увійшли представники міжнародних та вітчизняних неурядових інституцій, науковці, представники релігійних конфесій та ін. [73, с.353].

Відповідно до Конституції України, Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», Кримінально-виконавчого кодексу України, Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», а також до норм міжнародного гуманітарного права, в Україні відбувається активізація співробітництва між органами та установами, що належать до пенітенціарної системи та церквою (релігійними організаціями), спрямованого на забезпечення прав осіб, які перебувають в установах виконання покарань та місцях попереднього ув'язнення [269]. Так, з метою врегулювання механізму задоволення релігійних потреб осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, було прийнято Закон України «Про внесення

змін до деяких законодавчих актів України» (щодо регулювання діяльності капеланів в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України)» [299], яким було запроваджено інститут священнослужителів (капеланів) в органах та установах пенітенціарної системи, врегульовано організацію, координацію та здійснення душпастирської опіки, встановлено порядок взаємодії між відповідними державними установами та релігійними організаціями.

У Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 25 серпня 2015 р., було визначено необхідність запровадження системного підходу до виконання завдань та забезпечення узгодженості дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері прав і свобод людини, створення в Україні ефективного (доступного, зрозумілого, передбачуваного) механізму реалізації та захисту прав і свобод людини. Відповідно до цього, досягнення стратегічної мети — забезпечення належних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, у тому числі й осіб, позбавлених волі в Україні, — передбачає створення ефективної системи взаємодії, спрямованої на захист та охорону прав і свобод, відповідно до сучасних міжнародних стандартів у сфері прав людини та поводження з особами у місцях, в яких вони примусово тримаються за рішенням суду [350].

Враховуючи підвищення ролі громадянського суспільства в різних сферах діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зокрема щодо впровадження реформ, на підтримку ініціативи громадськості, а також з метою налагодження ефективного діалогу та партнерських відносин органів державної влади, органів місцевого самоврядування з організаціями громадянського суспільства, передусім з питань забезпечення прав і свобод людини і громадянина було затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 рр. та утворено Координаційну раду сприяння розвитку громадянського суспільства як консультативно-дорадчий орган при

Президентіві України [422]. Стратегія, що базується на принципах пріоритету прав і свобод людини і громадянина, верховенства права, прозорості, відкритості та взаємної відповідальності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства, забезпечення конструктивної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства, спрямована на забезпечення ефективних процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення. У межах зазначеного стратегічного напрямку передбачається, зокрема, реалізація таких завдань як: внесення змін у процес планування, його переорієнтація на узгодження дій усіх служб; розвиток інформаційного забезпечення з метою забезпечення безперервної інформаційної взаємодії суб'єктів; визначення порядку обміну інформацією (її обсяг, ступінь доступу, форми і строки надання, приблизний перелік обов'язкових до передачі відомостей і т. д.). [422].

Відповідно до Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, подальше реформування пенітенціарної системи України з метою беззаперечного дотримання прав людини та громадянина і гуманізації кримінального-виконавчого механізму, вимагає встановлення чіткої відповідності між завданнями та функціями органів пенітенціарної системи [426]. Вирішення даного завдання передбачає прийняття Закону України про пенітенціарну систему, яким би врегульовувалися питання оптимізації діяльності органів пенітенціарної системи та їх взаємодії із іншими суб'єктами у сфері забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. З метою створення умов для забезпечення дотримання прав та свобод засуджених осіб, приведення умов їх тримання у відповідність з вимогами законодавства та європейських стандартів Концепцією відзначається необхідність максимального залучення громадських організацій до роботи із засудженими.

Аналіз чинного законодавства, що закріплює основи взаємодії основних суб'єктів у сфері забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, у тому числі адміністративно-правових засад механізму розподілу їх функцій та повноважень, дозволяє відзначити, що питання організації та координації взаємодії суб'єктів забезпечення прав і свобод засуджених майже не регулюються в адміністративному законодавстві, відомчих нормативно-правових актах, а наявні норми мають або вкрай загальний характер, або, навпаки, стосуються лише окремих моментів взаємодії в межах певного виду діяльності. Тож більшість аспектів організації взаємодії взагалі залишається нормативно не закріпленою. Насамперед, це стосується можливих форм, напрямків та методів здійснення взаємодії, втім, як зауважують дослідники, в чинних нормативно-правових актах не відображається належним чином й ціла низка питань, що стосуються інформаційного, матеріального, технічного, фінансового та іншого забезпечення взаємодії. Так, С. Гречанюк підкреслює, що чинна нормативна правова база, яка регламентує взаємодію державних органів влади, не забезпечує ефективність і комплексність вирішення завдань, характеризується відсутністю єдиних підходів до організації, проведення й інформаційного забезпечення спільних заходів [73, с.50]. Слід також відзначити декларативність великої частини цих норм, їх неузгодженість між собою (зокрема, невідповідність відомчих нормативних актів чинним законам), а також дублювання норм як на рівні законів, так і на рівні підзаконних нормативних актів. Крім того, експерти відзначають суттєвий функціональний дисбаланс у компетенції суб'єктів захисту прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, що, зокрема, відбивається у переважанні владних повноважень центральних органів виконавчої влади в існуючих формах взаємодії з іншими державними суб'єктами захисту прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні [96, с.68]. Слід наголосити на тому, що даний дисбаланс посилюється недостатньою ефективністю існуючих форм контролю за додержанням прав засуджених

осіб та «розмитістю» закріплення юридичної відповідальності за неналежне забезпечення, недодержання або порушення прав і свобод осіб, що відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі. Так, зокрема, у Національній Стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016– 2020 рр. відзначається, що наразі майже відсутнім є ефективний громадський контроль за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. Взаємодія органів державної влади і місцевого самоврядування з громадськістю залишається малоефективною через недостатню прозорість діяльності цих органів та бюрократизовані процедури такої взаємодії, а також низький рівень взаємної довіри. Недосконалість чинного законодавства створює штучні бар'єри для реалізації громадських ініціатив, утворення та діяльності окремих видів організацій громадянського суспільства, розгляду та врахування їх пропозицій органами державної влади та місцевого самоврядування [422].

Аналіз законодавства та практики взаємодії основних державних і недержавних суб'єктів охорони та захисту прав засуджених дозволяє визначити, що підвищення ефективності забезпечення прав та свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, вимагає здійснення низки заходів щодо удосконалення рівня правового регулювання, організації та координації їх спільної діяльності за такими основними напрямками.

1) Удосконалення нормативно-правового забезпечення взаємодії:

– упорядкування правових засад взаємодії (узгодження та систематизація чинного законодавства з питань взаємодії суб'єктів забезпечення прав і свобод засуджених осіб, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів поводження з ув'язненими);

– впровадження дієвого механізму законодавчої ініціативи щодо питань вдосконалення системи забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, забезпечення участі громадськості у розробці та прийнятті

підзаконних актів, які стосуються реформування пенітенціарної сфери в частині покращення охорони і захисту прав засуджених;

- уточнення правових статусів суб'єктів взаємодії (чітке нормативне визначення та узгодження завдань і функцій усіх суб'єктів взаємодії, усунення дублювань у компетенції суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, чітке розмежування їх повноважень);

- розробка та впровадження довгострокової програми розвитку взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських об'єднань і організацій у сфері забезпечення прав і свобод засуджених осіб;

- оптимізація системи інформаційної взаємодії (удосконалення нормативно-правового забезпечення питань обміну оперативною, статистичною і аналітичною інформацією між суб'єктами забезпечення прав і свобод засуджених).

2) Підвищення ефективності організації взаємодії:

- упорядкування основних форм та напрямків організації взаємодії (конкретизація основних напрямків спільної діяльності державних органів та громадських інституцій щодо забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, встановлення відповідальних за організацію окремих видів взаємодії);

- удосконалення порядку і критеріїв оцінки ефективності організації взаємодії між суб'єктами забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі;

- створення єдиної інформаційної бази з метою забезпечення безперервної інформаційної взаємодії всіх структурних підрозділів системи виконання покарань.

3) Посилення державного і громадського контролю за діяльністю суб'єктів під час їх взаємодії:

- удосконалення існуючих правозахисних інститутів громадянського суспільства, розширення контрольних механізмів та можливостей участі у процесі забезпечення прав і свобод громадян у пенітенціарних установах;

- забезпечення суворого дотримання законності та посилення дисципліни усіма суб'єктами взаємодії;
- встановлення юридичної відповідальності за недотримання, неналежні охорону та захист або за порушення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, основними суб'єктами взаємодії;
- зміцнення механізмів моніторингу місць тримання під вартою, додержання прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, забезпечення доступу засуджених до отримання правової допомоги, а також участі представників громадськості у експертизах проектів законів та інших нормативних актів у сфері захисту та охорони прав засуджених.

Висновки до розділу 4

Відзначено, що ключовою проблемою процесу вдосконалення забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, є адаптація національного законодавства (і, зокрема, його адміністративно-правової складової, яка була й залишається одним із найважливіших чинників забезпечення належного стану суспільних відносин у цій сфері) до сучасних міжнародних стандартів поведження із засудженими, що становлять невід'ємну складову системи загальновизнаних світових стандартів у галузі прав людини.

Встановлено, що міжнародні стандарти визначають обов'язковий або рекомендований для держав нормативний мінімум правового статусу особистості, в тому числі його юридичний захист і відповідні правочинності та обов'язки державних органів й посадових осіб. При цьому, до міжнародних стандартів відносяться не лише права й свободи людини, але й умови, в яких вони реалізуються і які пов'язані з законними обмеженнями та заборонами.

З'ясовано, що міжнародні стандарти поведження із засудженими до позбавлення волі складають прийняті на міжнародному рівні норми,

принципи і рекомендації, які у своїй сукупності створюють єдиний міжнародно-правовий інститут захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі, і є визначальними під час створення основних джерел національного законодавства в частині визначення основних засад поводження з в'язнями, прав та обов'язків засуджених до позбавлення волі, управління пенітенціарними установами та ін. Основними ознаками міжнародних стандартів у галузі прав людини щодо забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі є: фіксованість (стандартизованість), модельність (обов'язковість або рекомендаційність настанов), універсальність (рівна значимість для будь-якої країни і регіону світу), загальнодемократичність вимог (нормативне вираження на підставі природно-правової концепції прав людини), змістова динамічність їх офіційної інтерпретації та ін.

До основних функцій міжнародних стандартів у галузі прав людини, що спрямовані на забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, віднесено:

- нормативну функцію (дія міжнародних стандартів як складової частини міжнародного права спрямована на встановлення й регулювання прав та свобод людини і громадянина на національному рівні);
- правозастосовну функцію (міжнародні стандарти мають забезпечувати ефективну імплементацію та реалізацію прав і свобод людини та громадянина);
- інформаційну функцію (міжнародні стандарти мають сприяти ефективному міжнародному інформаційному обміну у даній сфері);
- захисну і контрольну функції (міжнародні стандарти мають формувати та забезпечувати механізм захисту та охорони прав і свобод та громадянина).

Зазначено, що у сучасній юридичній літературі наразі відсутній єдиний підхід до вирішення питання про класифікацію міжнародних стандартів в галузі прав людини, у тому числі й стосовно регулювання правового

положення осіб, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, що, насамперед, зумовлюється величезною кількістю джерел, які відрізняються одне від одного за цілою низкою характеристик. Розгляд основних наукових підходів до класифікації міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, а також безпосередній аналіз сучасних світових та регіональних міжнародних документів, що стосуються питань забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, дозволив виділити такі основні критерії класифікації міжнародно-правових стандартів у даній сфері як:

- ступінь охоплення (характер), відповідно до якого виділяються загальні та спеціальні міжнародно-правові стандарти;
- ступінь обов'язковості (правові наслідки), за яким усі міжнародно-правові стандарти розподіляються на обов'язкові та рекомендаційні;
- джерела походження (суб'єкти прийняття), за якими виокремлюються стандарти, вироблені міжнародними урядовими та неурядовими організаціями;
- широта (територіальний масштаб) дії, що дає можливість виділити універсальні та регіональні міжнародно-правові стандарти.

Встановлено, що сучасні міжнародні стандарти в галузі прав людини розробляються міжнародними організаціями та інститутами, конкретизуються в процесі правозастосування судових органів, а згодом застосовуються в окремих внутрішньодержавних системах, безпосередньо впливаючи на розвиток законодавства і національної практики захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі. До основних форм діяльності держави щодо ефективного залучення та використання стандартів міжнародного характеру у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, віднесено: безпосередню міжнародну співпрацю, обмін досвідом у реформі пенітенціарної сфери й, зокрема, з питань захисту та охорони прав і свобод засуджених, а також впровадження зарубіжного досвіду нормативно-правового закріплення та застосування міжнародних стандартів стосовно

прав засуджених осіб шляхом ратифікації та подальшої імплементації цих стандартів у національному законодавстві, адаптації норм чинного національного законодавства до загальновизнаних міжнародних стандартів у даній сфері, а також відповідної правотворчої і правозастосовної, організаційної, оперативно-виконавчої та контрольної діяльності усіх суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі.

З'ясовано, що законодавчі зміни, які відбулися за останні роки в Україні, дозволили істотно наблизити умови відбування покарання у вигляді позбавлення волі до міжнародних стандартів поводження з засудженими. Розглянуті нововведення українського законодавства є прямим відбиттям норм, принципів і рекомендацій міжнародних норм права, які все більше входять у практику діяльності установ та органів вітчизняної пенітенціарної системи. Водночас зазначається, що завдання інтеграції до Європейського Союзу вимагає не тільки формального приведення національних норм і правил у відповідність з європейськими стандартами у галузі прав людини, а й реального дотримання цих прав і свобод, їх належної охорони та захисту, що, зокрема, потребує подальшого реформування вітчизняної пенітенціарної системи та організаційно-правового забезпечення діяльності її органів та установ з використанням сучасного міжнародного досвіду. Практичне вирішення проблеми застосування міжнародних стандартів поводження з засудженими у пенітенціарній системі України, зокрема, передбачає: запобігання забороненим способам поводження з засудженими, що принижують їх людську гідність; забезпечення законності діяльності персоналу установ і органів, що виконують покарання; приведення у відповідність умов утримання засуджених, забезпечення належного медичного обслуговування, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених тощо; створення дієвої системи ресоціалізації та соціальної адаптації засуджених до позбавлення волі; розширення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час відбування

кримінального покарання у вигляді позбавлення волі та ін. Наголошується, що реалізація зазначених заходів дозволить суттєво наблизити умови відбування покарання у вигляді позбавлення волі в Україні до відповідних міжнародних стандартів поводження з засудженими, надасть можливість покращити стан дотримання прав позбавлених волі осіб, а також посилити гарантії їх здійснення.

Відзначено, що приведення національного законодавства України у відповідність до сучасних міжнародно-правових актів з прав людини, вимагає особливої уваги до вдосконалення нормативно-правових актів, які регламентують права і свободи громадян, засуджених до позбавлення волі. З огляду на загальну потребу в реформуванні законодавства України, що регулює питання забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, а також у його адаптуванні до сучасних міжнародних стандартів у галузі прав людини, виділено такі головні тенденції в динаміці його реформування, як процеси демократизації та гуманізації механізму виконання кримінальних покарань, спрямовані на забезпечення прав і свобод засуджених.

Наголошується, що процес реформування законодавства України щодо забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, наразі ще є далеким від свого завершення. Недосконале правове забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, залишається системною проблемою в Україні, адже, незважаючи на велике розмаїття закріплених у законодавстві прав і свобод громадян, які утримуються в установах пенітенціарної системи, реальна можливість їх реалізації не завжди може бути забезпечена у повній мірі, насамперед, через недосконалість чинного законодавства. Чимало із закріплених у національному законодавстві положень щодо забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, лише декларуються, велика кількість нормативних актів характеризується загальною низькою якістю, неузгодженістю з нормами інших вітчизняних нормативно-правових актів й невідповідністю сучасним європейським та міжнародним стандартам у галузі

прав людини. Підкреслюється, що гарантувати належне дотримання та захист прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, в існуючих умовах можливо шляхом підвищення ефективності системи їх адміністративно-правового забезпечення.

Встановлено, що у контексті кардинального реформування національного законодавства у сфері забезпечення прав та свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, його приведення у відповідність із сучасними європейськими стандартами, тенденції демократизації та гуманізації повинні виявлятися у таких основних напрямках його удосконалення:

- забезпечення пріоритетності прав людини у нормативному забезпеченні пенітенціарної реформи; пенітенціарна служба повинна стати цивільним органом, головна мета діяльності якого має полягати у перевихованні, соціалізації засуджених й поверненні їх до звичайного життя;

- зміна парадигми покарання на парадигму ресоціалізації, соціальної адаптації та реінтеграції в суспільство засуджених до позбавлення волі осіб;

- впровадження дієвого механізму законодавчої ініціативи щодо реформування вітчизняного законодавства з питань забезпечення прав засуджених осіб, забезпечення участі у розробці, прийнятті та підтримці проектів законів та відповідних підзаконних нормативних актів у пенітенціарній сфері державних і громадських суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі;

- узгодження за структурою і змістом загального масиву законодавчих норм щодо врегулювання та захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі, усунення протиріч та дублювань, а також приведення у відповідність до нових законодавчих норм у сфері забезпечення прав і свобод засуджених положень низки базових підзаконних актів, що стосуються забезпечення прав і свобод людини і громадянина у пенітенціарній сфері (зокрема, Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань та ін.);

– приведення у відповідність до сучасних стандартів умов утримання в установах виконання покарань, нормативне забезпечення належного медичного обслуговування, умов праці, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі осіб та ін.;

– встановлення необхідних правових засад для державного та громадського контролю за належним додержанням прав осіб, засуджених до позбавлення волі, відповідно до міжнародних стандартів поводження з ув'язненими;

– створення нормативно-правової основи для впровадження дієвої системи моніторингу за дотриманням прав людини у пенітенціарній системі.

Зазначено, що ефективність забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, безпосередньо пов'язана з тим, наскільки чітко та злагоджено здійснюється взаємодія усіх державних та громадських суб'єктів у загальному механізмі забезпечення прав засуджених — органів державної влади і місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, громадських об'єднань і організацій, осіб, які мають відповідні завдання, функції та адміністративні повноваження у даній сфері діяльності.

Взаємодію суб'єктів забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, визначено як організовану відповідно до вимог чинного законодавства спільну діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства, узгоджену за своїми формами і напрямками та спрямовану на досягнення загальної мети — захист та охорону прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі.

Аналіз чинного законодавства, що закріплює основи взаємодії основних суб'єктів у сфері забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, у тому числі адміністративно-правових засад механізму розподілу їх функцій та повноважень, дозволив відзначити, що питання організації та координації взаємодії суб'єктів забезпечення прав і свобод засуджених майже не регулюються в адміністративному законодавстві,

відомчих нормативно-правових актах, а наявні норми мають або вкрай загальний характер, або, навпаки, стосуються лише окремих моментів взаємодії в межах певного виду діяльності. Тож більшість аспектів організації взаємодії взагалі залишається нормативно не закріпленими — насамперед, це стосується можливих форм, напрямків та методів здійснення взаємодії суб'єктів забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі. Відзначено також декларативність великої частини цих норм, а також їх дублювання як на рівні законів, так і на рівні підзаконних нормативних актів. Наголошується на недостатній ефективності існуючих форм державного контролю за додержанням прав засуджених осіб та «розмитості» закріплення юридичної відповідальності за неналежне забезпечення, недодержання або порушення прав і свобод осіб, що відбуваються кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі. Відзначено вкрай низький рівень взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування з інституціями громадянського суспільства, а також майже повну відсутність ефективних механізмів громадського контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Аналіз законодавства та практики взаємодії основних державних і недержавних суб'єктів охорони та захисту прав засуджених дозволив встановити, що підвищення ефективності забезпечення прав та свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, вимагає здійснення низки заходів щодо удосконалення рівня правового регулювання, організації та координації їх спільної діяльності за такими основними напрямками:

– удосконалення нормативно-правового забезпечення взаємодії суб'єктів шляхом узгодження та систематизації чинного законодавства, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів поводження з ув'язненими; забезпечення участі громадськості у розробці та прийнятті нормативних актів щодо реформування пенітенціарної сфери в частині покращення захисту прав засуджених; уточнення правових статусів суб'єктів взаємодії; розробки

довгострокової програми розвитку взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських об'єднань і організацій у сфері забезпечення прав і свобод засуджених осіб; удосконалення нормативно-правового забезпечення системи інформаційної взаємодії;

– підвищення ефективності організації взаємодії суб'єктів шляхом конкретизації основних форм та напрямків спільної діяльності державних органів та громадських інституцій щодо забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, встановлення відповідальних за організацію окремих видів взаємодії; удосконалення порядку і критеріїв оцінки ефективності організації взаємодії; створення єдиної інформаційної бази з метою забезпечення безперервної інформаційної взаємодії всіх структурних підрозділів системи виконання покарань;

– посилення державного і громадського контролю за діяльністю суб'єктів шляхом забезпечення суворого дотримання законності й посилення дисципліни усіма суб'єктами взаємодії; удосконалення існуючих правозахисних інститутів громадянського суспільства, розширення можливостей участі громадськості у процесі забезпечення прав громадян в пенітенціарних установах; встановлення юридичної відповідальності за недотримання, неналежні охорону та захист або за порушення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, основними суб'єктами взаємодії; зміцнення механізмів моніторингу місць тримання під вартою, забезпечення доступу засуджених до отримання правової допомоги.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми – визначення сутності та особливостей адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, що лягло в основу вироблення відповідної концепції, а також пропозицій і рекомендацій щодо його удосконалення. В результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, спрямованих на досягнення поставленої мети, основними з яких є наступні.

Аргументовано, що забезпечення охорони та захисту прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, є важливою складовою системи забезпечення прав і свобод особистості в Україні. Правовий статус осіб, що відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, визначено як сукупність їх прав, свобод і обов'язків з відповідними обмеженнями, конкретизацією та доповненнями, що передбачені нормами законодавства, а також впливають з вироку суду та особливостей режиму відбування покарання. Встановлено, що правовий статус осіб, засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі, має розглядатись як різновид спеціального правового статусу, що є видовим стосовно правового статусу засуджених. Відзначено, що він має міжгалузевий характер, оскільки регулюється не лише нормами кримінального, кримінально-виконавчого права, але й нормами конституційного, адміністративного, трудового, цивільного, сімейного та інших галузей права. Наголошується, що суспільні відносини, які виникають у зв'язку із забезпеченням прав і свобод, безпосередньо належать до адміністративної сфери, а суб'єктивні права осіб, засуджених до позбавлення волі, є безпосереднім об'єктом адміністративно-правового захисту. Увесь комплекс прав і свобод засуджених, що становлять головний зміст їх правового статусу, класифіковано відповідно до видів правового статусу особи на основні, спеціальні та індивідуальні. Аналіз особливостей

прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, як об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту, виходить з їх предметного розмежування відповідно до змісту на фізичні (природні), громадянсько-політичні, соціально-економічні і культурні (духовні) конституційні, спеціальні та індивідуальні права і свободи осіб, засуджених до позбавлення волі.

Аналіз змісту та особливостей процесу розвитку пенітенціарної системи та державної політики у даній сфері на відповідних етапах державотворення уможливив виділення кількох етапів розвитку національного законодавства з питань регулювання правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, детальний розгляд яких дозволив встановити, що за роки незалежності в Україні було розроблено цілу низку нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення прав засуджених осіб. Утім, незважаючи на велику кількість прийнятих у даній сфері нормативно-правових актів, кардинальної зміни правової бази щодо адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, не відбулося. Значна частина норм чинного законодавства за своїм змістом є застарілою та не відповідає сучасним світовим та європейським стандартам.

Існуючу систему адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, представлено як узгоджену за змістом та ієрархічно впорядковану за юридичною силою систему нормативно-правових актів національного законодавства та міжнародно-правових стандартів у даній сфері. Наголошено на тому, що, попри існування низки нормативно-правових актів різного рівня, спрямованих на забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, в умовах активного реформування національного законодавства у цій сфері та його адаптації до загальноєвропейських вимог і стандартів, існує велика кількість питань, які вимагають свого доопрацювання та вдосконалення на

законодавчому рівні з метою оптимізації та осучаснення правових засад забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

З'ясовано, що правовий механізм забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, становить система органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань та організацій, а також осіб, які мають відповідні завдання, функції та адміністративні повноваження у даній сфері діяльності. Аналіз змісту діяльності основних суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, дав змогу визначити такі їх групи: 1) загальнодержавні суб'єкти (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, суди); 2) правоохоронні (прокуратура, Національна поліція, Національна гвардія України й інші державні органи) та контролюючі суб'єкти (що мають контрольні повноваження, але не належать до правоохоронних, – державні інспекції, служби, агентства та ін.), зокрема й відомчі (Міністерство юстиції України, органи Державної кримінально-виконавчої служби України); 3) місцеві органи виконавчої влади і самоврядування (обласні і районні державні адміністрації, управління та відділи центральних органів влади, місцевого самоврядування); 4) громадські суб'єкти, в тому числі й спеціалізовані, що контролюють умови утримання засуджених (спостережні комісії, громадські ради, правозахисні організації, громадські об'єднання, окремі особи).

Аналіз природи та особливостей адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, дозволив відзначити, що в загальному масиві елементів, які становлять його структуру, ключовими є завдання та функції суб'єктів, а також їх компетенція (адміністративні повноваження). З'ясовано, що зміст і спрямованість діяльності основних суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, визначаються їх завданнями, до яких віднесено охорону, захист інтересів засуджених осіб, відновлення порушених прав, створення умов для виправлення і ресоціалізації

засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів шляхом створення ефективної системи забезпечення прав і свобод засуджених, яка б відповідала вимогам міжнародних пенітенціарних стандартів та нормам сучасних світових документів у галузі прав людини. Зазначено, що конкретизація встановлених завдань суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, відбувається через їх функції, що були визначені як нормативно регламентовані та забезпечені організаційно усталені напрями діяльності, спрямовані на досягнення головної мети їх діяльності та виконання поставлених перед ними завдань. До головних (самостійних) функцій суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, віднесено функцію нормотворення, охоронну функцію та функцію контролю; до допоміжних (додаткових) – функцію сприяння виправленню (виховну функцію), функцію ресоціалізації, функцію соціального захисту й запобігання (профілактики) правопорушенням.

Компетенція суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, розглядається як ключовий елемент структури їх адміністративно-правового статусу, що встановлює законодавчо визначене коло повноважень (сукупність адміністративних прав та обов'язків), спрямованих на здійснення покладених на них завдань та функцій, пов'язаних із безпосереднім здійсненням діяльності з реалізації, охорони і захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі. Встановлено, що адміністративні повноваження суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, не мають єдиного обсягу та змісту, оскільки їх сукупність, види й характер безпосередньо залежать від міри залучення кожного суб'єкта забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, до державного механізму публічного управління, місця в цьому механізмі, характеру взаємовідносин з іншими органами та посадовими особами, ролі в реалізації конкретних напрямків діяльності та ін.

Доведено, що права громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, які суттєво відрізняються від прав інших громадян як за змістом, так

і за порядком реалізації та гарантіями забезпечення, потребують детальної правової регламентації, оскільки одночасно являють собою обов'язки відповідних суб'єктів забезпечення прав засуджених. Зазначено, що вдосконалення адміністративно-правових засад забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, пов'язане з чіткою правовою регламентацією процедури їх здійснення – норми законів мають точно визначати підстави та допустимі обмеження прав засуджених органами державної влади, їх службовими особами. Не менш важливим аспектом є закріплення юридичної відповідальності службових і посадових осіб органів виконавчої влади за недодержання або порушення прав та свобод громадян та невиконання або порушення своїх обов'язків у даних правовідносинах.

Відзначено, що фізичні (природні) права і свободи людини є ядром усієї системи прав та свобод особистості, становлячи основу її правового статусу в правовій державі. З'ясовано, що природні права людини характеризуються такими ключовими ознаками, як невід'ємність, невідчужуваність, а також загальний (універсальний) характер. Встановлено, що система природних прав і свобод особи, яка відбуває кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, зазнає суттєвих змін, які виявляються у тому, що держава, беручи на себе зобов'язання із забезпечення особистої безпеки, захисту життя і здоров'я засудженого, водночас обмежує вільний вибір його поведінки. Так, якщо право на життя та свобода світогляду і віросповідання визнаються та забезпечуються особам, засудженим до позбавлення волі, цілою низкою державних гарантій, то інші природні права на засуджених до позбавлення волі майже не поширюються або поширюються у вкрай обмеженому обсязі, зокрема право на свободу та особисту недоторканність, свободу пересування, вільний вибір місця проживання та ін.

Відзначено, що велика кількість політичних (громадянських) прав і свобод, які забезпечують громадянам реальні можливості в управлінні державними та суспільними справами, в умовах позбавлення волі також

суттєвим чином обмежується, видозмінюється або взагалі відсутня. Насамперед, це стосується обмеження права на участь в управлінні державними справами, зокрема втрати та обмеження частини виборчих прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, а також права на збори і права брати участь у діяльності політичних партій і громадських організацій.

Дослідження змісту, особливостей реалізації та стану правового забезпечення соціально-економічних прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, дало змогу констатувати, що реалізація покарання у вигляді позбавлення волі позначається на усіх без винятку правах даної групи, яка є однією з найбільш численних, закріплених на законодавчому рівні в Україні. Аналіз норм чинного законодавства, що стосується регулювання суспільно-економічних відносин, свідчить про те, що, незважаючи на прийняття великої кількості нормативно-правових актів, спрямованих на адаптацію норм національного законодавства до сучасних міжнародних стандартів, існуючий наразі механізм забезпечення соціально-економічних прав осіб, засуджених до позбавлення волі, потребує значного удосконалення, адже численні неузгодженості у нормативному закріпленні даних прав істотно знижують рівень їх практичної реалізації. Серед основних проблем у даній сфері визначено: неузгодженість норм чинного законодавства щодо дотримання соціально-економічних прав засуджених на рівні окремих галузей права (трудового, кримінально-виконавчого, адміністративного та ін.); невідповідність змісту й обсягу соціально-економічних прав, закріплених у законодавстві, нормам Конституції України, а також невідповідність національного законодавства міжнародним стандартам у галузі прав людини; відсутність системного державного контролю за дотриманням норм законодавства щодо медичного забезпечення, умов тримання та праці засуджених в установах пенітенціарної системи, а також недостатнє забезпечення участі громадських організацій у здійсненні заходів контролю за дотриманням зазначених прав та ін.

Аналіз норм чинного законодавства щодо регулювання культурних прав і свобод дав можливість визначити такі напрямки розвитку механізму адміністративно-правового регулювання і захисту культурних прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні: 1) у сфері державного управління: підвищення якості національного законодавства (його узгодженості та відповідності міжнародним стандартам поведження із засудженими), вдосконалення діяльності державного апарату, органів самоврядування, їх посадових осіб, а також громадських організацій щодо реалізації та захисту культурних прав засуджених; 2) у сфері культури: розроблення та реалізація заходів з підвищення рівня правової культури засуджених осіб; розроблення культурно-дозвільних програм для різних соціальних та вікових категорій засуджених (молодь, люди похилого віку, інваліди, представники нацменшин та ін.); 3) у сфері освіти і науки: забезпечення доступу засуджених до різних форм і рівнів освіти; поліпшення матеріально-технічної і науково-методичної бази закладів освіти при установах виконання покарань; створення належних умов для самоосвіти громадян, засуджених до позбавлення волі.

Доведено, що адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, являє собою систему взаємопов'язаних адміністративно-правових засобів та гарантій, які у межах та обсязі, встановлених законодавством, реалізуються спеціально уповноваженими органами держави, та які спрямовані на регулювання суспільних відносин управлінського характеру і створення належних умов для реалізації, охорони та захисту прав і свобод зазначених осіб.

Встановлено, що найбільш дієвим механізмом забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, є нормативно-правові засоби (гарантії), основу яких становлять такі загальноправові принципи, як: принцип верховенства права, принцип законності, принцип гуманізму, принцип рівноправності, принцип справедливості. До спеціальних норм-принципів, спрямованих на забезпечення прав засуджених громадян, віднесено: принцип участі громадськості у діяльності органів і установ

виконання покарань; принципи диференціації та індивідуалізації виконання покарань; принцип поєднання кримінального покарання з виховним впливом та принципи, пов'язані із застосуванням покарання у вигляді позбавлення волі. Встановлено, що однією з основних гарантій прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, є забезпечення можливості отримання ними правової допомоги. Окремою гарантією забезпечення прав засуджених осіб у сфері виконавчої влади є право на оскарження, що є похідним від загального права на звернення до органів державного управління.

Визначено, що ефективні реалізація, охорона та захист прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, значною мірою залежать від наявності системи організаційно-правових (інституційних) гарантій, спрямованих на забезпечення прав і свобод засуджених громадян, а також належне виконання відповідних обов'язків органами державної влади та місцевого самоврядування, їх службовими і посадовими особами, на боротьбу з правопорушеннями у даній сфері, утвердження загального режиму законності.

Констатовано, що основною організаційно-правовою гарантією додержання, реалізації та захисту прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, є державний контроль. Відзначено також, що у сучасних умовах демократизації публічних відносин та децентралізації державної влади все більшого значення набуває громадський контроль за додержанням та реалізацією прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. Крім того, невід'ємним елементом загальної системи гарантій прав і свобод є міжнародний контроль за дотриманням прав засуджених та діяльністю кримінально-виконавчих установ, що здійснюється відповідними міжнародними організаціями. До інших видів організаційно-правових гарантій віднесено: процедурні гарантії, що сприяють загальному підвищенню ефективності управлінської діяльності і забезпечують необхідну послідовність у реалізації засудженими своїх прав і свобод, а також моніторингову діяльність та різноманітну соціально-психологічну й

профілактичну діяльність державних і недержавних суб'єктів забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Відзначено, що ключовим завданням процесу вдосконалення забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, є адаптація національного законодавства (зокрема, його адміністративно-правової складової) до сучасних міжнародних стандартів. З'ясовано, що міжнародні стандарти становлять прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації, які у сукупності створюють єдиний міжнародно-правовий інститут захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі, і є основою для створення відповідних джерел національного законодавства. До основних форм діяльності держави щодо залучення і використання міжнародних стандартів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, віднесено: безпосередню міжнародну співпрацю, обмін досвідом з питань захисту і охорони прав засуджених, застосування міжнародних стандартів шляхом їх ратифікації та імплементації у національному законодавстві, адаптації норм національного законодавства до міжнародних стандартів, а також правотворчої і правозастосовної, організаційної, оперативно-виконавчої і контрольної діяльності суб'єктів забезпечення прав засуджених. Встановлено, що практичне вирішення проблеми застосування у пенітенціарній системі України міжнародних стандартів поводження із засудженими передбачає: запобігання поводженню із засудженими, що принижує їх людську гідність; забезпечення законності діяльності персоналу установ, що виконують покарання; приведення у відповідність умов утримання засуджених, забезпечення медичного обслуговування, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання; створення дієвої системи ресоціалізації та соціальної адаптації; розширення громадського контролю за дотриманням прав засуджених до позбавлення волі.

З огляду на загальну потребу в удосконаленні національного законодавства у сфері забезпечення прав засуджених до позбавлення волі, а також у його адаптуванні до сучасних міжнародних стандартів виділено такі

головні тенденції в динаміці його реформування, як процеси демократизації та гуманізації, спрямовані на забезпечення прав засуджених, що мають виявлятися у таких напрямках: 1) забезпечення пріоритетності прав людини у нормативному забезпеченні пенітенціарної реформи; 2) зміна парадигми покарання на парадигму ресоціалізації, соціальної адаптації засуджених до позбавлення волі та їх реінтеграції у суспільство; 3) забезпечення участі державних і громадських суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, у розробленні, прийнятті та підтримці проектів нормативних актів у пенітенціарній сфері; 4) узгодження за структурою і змістом законодавчих норм щодо врегулювання та захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі, усунення протиріч та дублювань, а також приведення у відповідність до нових законодавчих норм низки базових підзаконних актів у даній сфері; 5) приведення у відповідність до сучасних стандартів умов тримання в установах виконання покарань, медичного обслуговування, умов праці, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі; 6) встановлення правових засад державного і громадського контролю за дотриманням прав засуджених до позбавлення волі відповідно до міжнародних стандартів поводження з ув'язненими; 7) створення нормативно-правової основи для впровадження у пенітенціарній системі системи моніторингу за дотриманням прав людини.

Обґрунтовано, що ефективність забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, безпосередньо пов'язана з тим, наскільки чітко та злагоджено здійснюється взаємодія усіх суб'єктів, які мають відповідні завдання, функції та адміністративні повноваження у даній сфері діяльності. Взаємодію суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, визначено як організовану відповідно до вимог чинного законодавства спільну діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства, узгоджену за своїми формами і напрямками та спрямовану на досягнення загальної мети – захист та охорону прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі. Аналіз

законодавства і практики взаємодії основних державних та недержавних суб'єктів забезпечення прав засуджених дозволив встановити, що підвищення ефективності адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, вимагає: 1) удосконалення нормативно-правового регулювання взаємодії шляхом узгодження і систематизації чинного законодавства, розроблення довгострокової програми розвитку взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських об'єднань у даній сфері; 2) оптимізації координації спільної діяльності суб'єктів взаємодії шляхом уточнення їх правових статусів, конкретизації основних форм і напрямків спільної діяльності, встановлення відповідальних за організацію окремих видів взаємодії, удосконалення системи інформаційної взаємодії; 3) посилення державного і громадського контролю за діяльністю суб'єктів взаємодії шляхом забезпечення суворого дотримання законності й посилення дисципліни, удосконалення існуючих правозахисних інститутів громадянського суспільства, встановлення юридичної відповідальності за недотримання, неналежні охорону та захист або за порушення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, основними суб'єктами взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Б. Компетенція. Юридична енциклопедія: в 6 т./Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Т. 3. К–М. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001. 792 с.
2. Авер'янов В. Б. Принцип верховенства права у сфері виконавчої влади: питання теорії та практика реалізації. *Право України*. 2010. № 3. С. 72-79.
3. Административное право России. Общая часть: учебник для вузов/под ред. П. И. Кононова. Москва: ИГ «Юрист», 2006. 416 с.
4. Административное право России. Часть 1. Государственное управление и административное право: учебник/под ред. А. П. Коренева. Изд. 4-е. Москва: акад. МВД России; Центр юрид. лит. «Щит», 2002. 291 с.
5. Административное право: учебник для вузов/Д. Н. Бахрах, Б. В. Россинский, Ю. Н. Стариков. 3-е изд., доп. Москва: Норма, 2007. 816 с.
6. Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку ХХІ століття): монографія/В. В. Галуцько, В. І. Олефір, М. П. Пихтін, О. О. Онищук, Ю. В. Гридасов, М. М. Новіков; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Галуцька. Херсон: Херсон. міська друкарня, 2010. 378 с.
7. Адміністративне право України: Академічний курс: підручник: у 2 т./ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ: Юридична думка, 2004. Т. 1. Загальна частина. 2004. 584 с.
8. Адміністративне право України: підручник/Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.; за ред. Ю. П. Битяка. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
9. Адміністративне право: навчальний посібник/О. І. Остапенко, З. Р. Кісіль, М. В. Ковалів, Р. В. Кісіль. Київ: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 536 с.
10. Адміністративно-процедурний кодекс України: проект (неофіційний текст) від 06.09.2012. URL: <http://document.ua/administrativno-procedurnii-kodeks-ukrayini-neoficiinii-teks-doc40440.html>.

11. Алексеев С. С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. Москва: Статут, 1999. 712 с.
12. Алёхин А. П. Административное право Российской Федерации: учебник / А. П. Алёхин, А. А. Кармолицкий, Ю. М. Козлов. Москва: Зерцало, 1997. 672 с.
13. Анохіна Л. С. Суб'єкти адміністративної юрисдикції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2001. 19 с.
14. Армаш Н. О. Адміністративно-правовий статус керівників органів виконавчої влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2005. 18 с.
15. Афанасенко С. І. Поняття та загальна характеристика особи засудженого до позбавлення волі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 22-23.
16. Афанасьев В. В., Гранат Н. П. Теория государства и права: курс лекцій / под ред. Н. А. Катаева, В. В. Лазарева. Уфа, 1994. 389 с.
17. Бабкова Т. В. Поняття та види соціальних прав і свобод людини і громадянина. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького*. 2013. № 8. С. 137-144.
18. Бадира В. А., Денисов С. Ф., Денисова Т. А., Мінаєв М. М., Хащев В. Г. Кримінально-виконавче право України: навчальний посібник/за ред. Т. А. Денисової. Київ: Істина, 2008. 420 с.
19. Бандурка А. М., Литвинов А. Н. Реформирование уголовно-исполнительной политики Украины в контексте европейского выбора // Сучасні проблеми та тенденції розвитку кримінально-виконавчого права в Україні: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. семінару (Харків, 20 листопада 2015 р.). Харків: ХНУВС, 2015. 200 с.
20. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України: підручник / О. М. Бандурка. Харків: Ун-т внутр. справ, 1998. 480 с.
21. Бараш Е. Е. Исторические, организационные и правовые аспекты формирования взаимоотношений с церковью в пенитенциарных учреждениях

Харьковской области. *Человек: преступление и наказание*. 2014. № 1 (84). С.59-62.

22. Бараш Е. Е. Полномочия органов государственной пенитенциарной службы Украины в уголовном процессе. *Legesiviata*. 2014. № 6. С.6-8.

23. Бараш Е. Е. Реформа пенитенциарной системы Украины: состояние и перспективы. *Legesiviata*. 2014. № 8/2. С.7-10.

24. Бараш Є. Ю. Державно-службові відносини у Кримінально-виконавчій службі України. *Європейські перспективи*. 2011. № 4. Ч.1. С.53-57.

25. Бараш Є. Ю. Деякі проблеми роботи з персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України та шляхи їх вирішення. *Митна справа*. 2011. № 6 (78). Частина 2, Книга 2. С. 464–470.

26. Бараш Є. Ю. Зарубіжний досвід організаційно-правових форм управління пенітенціарною системою та можливості його використання в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 18. Економіка і право. 2011. Випуск 17. С. 3-10.

27. Бараш Є. Ю. Нормотворчість в Державній кримінально-виконавчій службі України. *Право і безпека*. 2011. № 4 (41). С. 33-38.

28. Бараш Є. Ю. Організація діяльності установ виконання покарань в Україні : навчальний посібник / Є. Ю. Бараш. Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2008. 136 с.

29. Бараш Є. Ю. Переконавання, заохочення та примус як методи управління у Державній кримінально-виконавчій службі України. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4 (57). С.382-388.

30. Бараш Є. Ю. Розвиток функцій управління Державною кримінально-виконавчою службою України. *Наука і правоохорона*. 2011. № 3 (13). Частина 2. С. 9–15.

31. Бараш Є. Ю. Управління державною кримінально-виконавчою службою України: адміністративно-правові засади становлення та розвитку :

монографія / Є. Ю. Бараш. Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2011. 654 с.

32. Бараш Є. Ю. Форми управління в Державній кримінально-виконавчій службі України. *Наше право*. 2011. № 4. Ч.1. С. 26-31.

33. Баулін Ю. В. Теоретико-методологічні проблеми кримінально-правової науки в Україні // *Правова доктрина — основа формування правової системи держави: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України» (Харків, 20-21 листопада 2013 р.)*. Харків, 2013. С. 80–88. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7151/1/Baulin_80.pdf.

34. Бахин С. В. О классификации прав человека, провозглашенных в международных соглашениях. *Правоведение*. 1991. № 2. С. 40-45.

35. Бахрах Д. Н. Административное право: учебник для вузов. Москва: БЕК, 1996. 368 с.

36. Беззуб І. Реформа Державної пенітенціарної служби України: від карального до реабілітаційного підходу // *Громадська думка про правотворення. Інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативних матеріалів/Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі»*. 2016. № 1 (104). С. 7-15. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/dumka/2016/1.pdf>.

37. Белик В. Н. О правовом статусе лиц, осужденных к наказанию в виде лишения свободы. *Законы России: опыт, анализ, практика*. 2010. № 1. С. 86-89.

38. Белик В. Н. Об особенностях специального правового статуса и реализации права на защиту осужденных. *Уголовно-исполнительное право*. 2010. № 2. С. 33-37.

39. Бересток Б. П. Зміст адміністративно-правового статусу Національної гвардії України // *Діяльність органів публічної влади щодо забезпечення стабільності та безпеки суспільства: мат. Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 21-22 травня 2015 р.)/за ред.: А. М. Куліша, М. М. Бурбики, О. М. Резніка*.

Суми: СумДУ, 2015. С. 72-75. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/41460/1/berestok.pdf>.

40. Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції: монографія. Київ: Аванпост-прим, 2009. 190 с.

41. Бобко У. П. Про ефективність захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів засуджених – працівників підприємств пенітенціарної системи України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. 9. С. 214-220.

42. Богатирьов І. Г., Богунов С. О., Дука О. А., Зінченко С. А., Копотун І. М., Фрейман Г. О. Пенітенціарна система України: історія та сучасність: видання до 15-ої річниці утворення центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань/за заг. ред. О. В. Лісіцкова. Київ: Держ. пенітенціарна служба України, 2013. 268 с.

43. Богатирьова О. Особливості виконання покарання у виді позбавлення волі в умовах надзвичайних ситуацій. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 3. С. 17-25. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/7-2015/bogatyrova.pdf>.

44. Большая юридическая энциклопедия / В. В. Аванесян, С. В. Андреева, Е. В. Белякова и др. Москва: Эксмо, 2007. 688 с.

45. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: ИНФРА-М, 2003. 704 с.

46. Бондар С. О. Адміністративно-правове забезпечення діяльності адміністративних судів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2010. 202 с.

47. Бородін І. Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2004. 38 с.

48. Бородін І. Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина: монографія. Херсон: ОЛДІ-плюс, 2003. 220 с.

49. Бородовська Н. О. Забезпечення кримінально-процесуального статусу особи, засудженої судами України до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Івано-Франківськ, 2006. 230 с.

50. Бублік О. О. Праця засуджених до позбавлення волі: правова регламентація та кримінально-виконавча практика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2016. 226 с.

51. Букалов О. П. Діяльність кримінально-виконавчої системи України у 2015 році: статистичний огляд/Попередній варіант фрагменту щорічної Доповіді «Донецького Меморіалу» «Дотримання прав ув'язнених в Україні-2015». Громадська правозахисна організація «Донецький Меморіал», 2015. URL : <http://ukrprison.org.ua/articles/1453132032>.

52. Василенко К. І. Інтегрований вплив соціально-виховної роботи із засудженими на розвиток діяльності інституцій громадського суспільства та самодіяльних організацій засуджених у виправних колоніях. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького. Серія: Право.* 2015. № 12. С. 154-163. URL: <http://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/24-12-15.pdf>.

53. Василюк І. М. Гарантії реалізації прав засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу до людської гідності. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2017. № 1. С. 115-118. URL: http://lsej.org.ua/1_2017/31.pdf.

54. Великий енциклопедичний юридичний словник/за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2007. 992 с.

55. Виконавча влада і адміністративне право/за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Ін-Юре, 2002. 668 с.

56. Винар Л. В. Правовий статус юридичних осіб, заснованих державою: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Львів, 2006. 19 с.

57. Витрук Н. В. Общая теория права: курс лекцій / под ред. В. К. Бабаева. Нижний Новгород, 1993. 523 с.

58. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности. Москва: Норма, 2008. 448 с.
59. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. Москва, 1979. 227 с.
60. Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 04.12.1986 № 41/120/Офіційний веб-сайт ООН. URL: <http://www.un.org/ru/ga/41/docs/41res.shtml>.
61. Гаврильців М. Т. Організаційно-правові гарантії конституційного права людини та громадянина. на судовий захист у сфері публічних правовідносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 22. С. 38-41. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc22/10.pdf>.
62. Гладун З. Право людини на життя і проблеми його юридичного забезпечення в Україні. *Український часопис прав людини*. 1995. № 1. С. 47-54.
63. Гламазда П. В., Яцишин М. М. Цілі, завдання та функції державної кримінально-виконавчої служби України щодо реалізації кримінально-виконавчої політики. *Правова інформатика: науковий журнал з питань правової інформатики, інформаційного права та інформаційної безпеки*. Київ, 2011. № 3-4 (31-32). С. 74-81. URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/2018>.
64. Головатий М. Ф., Панасюк М. Б. Соціальна політика і соціальна робота: термінол.-понятійн. словник. Київ: МАУП, 2005. 560 с.
65. Головченко В. В., Ковальський В. С. Юридична термінологія: довідник. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 219 с.
66. Голубок С. А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту. *Правоведение*. 2007. № 1. С. 112-124.
67. Гончаров В. В. Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2012. 18 с.

68. Гончарук С. Т. Адміністративне право України. Загальна та Особлива частини: навчальний посібник. Київ: НАВСУ, 2000. 239 с.
69. Горова К. П. Складові елементи конституційно-правового статусу членів Кабінету Міністрів України. *Форум права*. 2013. № 4. С. 69-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_4_14.
70. Городянюк С. В. Дотримання дисципліни особами рядового та начальницького складу як умова підвищення безпеки їх службово-професійної діяльності. *Право і безпека*. 2004. № 3 (1). С. 72-77.
71. Господарський кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.
72. Государственная служба: теория и организация: курс лекцій / подобщ. ред. Охотского Е. В., Игнатова В. Г. Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. 640 с.
73. Гречанюк С. К. Теорія та практика взаємодії органів та установ державної пенітенціарної служби України з державними та неурядовими інституціями: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2011. 388 с.
74. Григор'єв О. М. Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці XVIII – на початку XX століття: історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2007. 207 с.
75. Громко В. Я. Деякі проблемні питання гуманізації Кримінального Закону України // Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства: матеріали Міжнародного науково-практичного симпозіуму (Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 р.). Івано-Франківськ: Редакційно-видавн. відділ Івано-Франківського ун-ту права ім. Короля Данила Галицького, 2016. С. 51-54.
76. Грошев С. Н. Реформирование системы органов внутренних дел СССР в 1956-1968 гг.: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2008. 214 с.
77. Грушицький А. І. Реалізація права на правову допомогу засудженими до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. 200 с.

78. Гусарєв С. Д., Олійник А. Ю., Слюсаренко О. Л. Теорія права і держави: навчальний посібник. Київ: Правова єдність. 2008. 270 с.

79. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навчальний посібник. Київ: Знання, 2005. 655 с.

80. Гуцуляк М. Правовий статус осіб, засуджених до покарання у вигляді громадських робіт. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2010. № 3. С. 138-142.

81. Давидович В. Е. Социальная справедливость: идеал и принцип деятельности. Москва: Политиздат, 1989. 255 с.

82. Далецкая А. А. Равенство и гуманизм как принципы уголовного законодательства // Борьба с преступностью: теория и практика: тезисы докладов III Междунар. науч.-практ. конференции (Могилев, 20 марта 2015 г.): в 2-х ч. Ч.1/ МВДРесп. Беларусь, учр. образ. «Могилевский ин-т МВД Республики Беларусь»; редкол.: Ю. П. Шкаплеров (отв. ред.) и др. Могилев: Ин-т МВД, 2015. С. 73-75.

83. Дахова І. І. Структура конституційно-правового статусу уряду. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2007. № 13. С. 38-46.

84. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.

85. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: міжнародний документ ООН від 09.12.1975 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України.URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_084.

86. Державна кримінально-виконавча служба України/Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/dkvs/about/functional>.

87. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики/за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Факт, 2003. 384 с.

88. Детков М. Г., Зубков А. И., Кузьмин С. И., Детков М. Г. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика XX в. Москва: НОРМА, 1997. 499 с.

89. Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: постанова Кабінету Міністрів України від 15.10.2004 № 1365. *Офіційний вісник України*. 2004. № 42. Ст. 2763.

90. Деякі питання оптимізації державних цільових програм і національних проектів, економії бюджетних коштів та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 05.03.2014 № 71. *Офіційний вісник України*. 2014. № 24. Ст. 737.

91. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2016 № 343. *Офіційний вісник України*. 2016. № 42. Ст. 1578.

92. Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей: постанови Кабінету Міністрів України від 07.11.2014 № 595. *Офіційний вісник України*. 2014. № 91. Ст. 2608.

93. Джужа О. М. Науково-практичний інтерес до становлення кримінально-виконавчої та кримінологічної політики України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Київ: Міжвід. наук. центр по боротьбі з орг. злочинністю та корупцією. 2005. № 11. С. 164-175.

94. Дзюдзь М. С. Ефективність засобів адміністративно-правового захисту прав, свобод і законних інтересів громадянина в пенітенціарних установах: теоретичний аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 99-107.

95. Дзюдзь М. С. Некоторые аспекты взаимодействия субъектов защиты прав и свобод граждан в пенитенциарных учреждениях Украины.

Современные проблемы науки и образования. 2014. № 1. С. 127-128. URL: <https://www.science-education.ru/pdf/2014/1/401.pdf>.

96. Дзюдзь М. С. Шляхи удосконалення адміністративно-правового захисту прав, свобод і законних інтересів громадян у установах державної пенітенціарної служби України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 11. С. 66-69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2013_11_19.

97. Дмитриев Ю. А., Златопольский А. А. Гражданин и власть/ рец. О. Е. Кутафин; Ин-т пробл. укрепл. законности и правопорядка. Москва: Манускрипт, 1994. 160 с.

98. Добрынина М. Л. Правовой статус осужденных к лишению свободы. *Российский следователь*. 2006. № 11. С. 51-54.

99. Добрянський С. До історії становлення сучасної концепції прав людини // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): матеріали III Всеукр. круглого столу (Львів, 23-24 листопада 2007 р.). Львів: Сполом, 2008. С. 135-142.

100. Домбровська Н. С. Окремі аспекти діяльності суб'єктів забезпечення прав засуджених до позбавлення волі. *Часопис Київського університету права*. 2016/1. № 1. С. 292-296.

101. Дотримання прав ув'язнених в Україні-2008. Щорічна доповідь «Донецького меморіалу» / уклад. О. Букалов; Пенітенціарне тов-во України «Донецький меморіал». Донецьк, 2009. 36 с. URL: <http://www.ukrprison.org.ua/index.php?id=1243260521>.

102. Дубенко С. Д. Державна служба і державні службовці в Україні: навчально-методичний посібник/за заг. ред. Н. Р. Нижник. Київ: ІнЮре, 1999. 242 с.

103. Дудусь А. В. Історія становлення та розвитку кримінально-виконавчого законодавства. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2017. № 2. С. 147-150. URL: http://www.pap.in.ua/2_2017/42.pdf.

104. Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню: міжнародний документ Ради Європи від 26.11.1987 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_068.

105. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила: рекомендації Ради Європи R (2006): міжнародний документ від 12.02.1987 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032.

106. Єрмоленко Д. О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальній державі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2002. 20 с.

107. Заворотченко Т. М. Зміст, система та види політичних прав і свобод людини й громадянина. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 342-349. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appol_2014_51_44.

108. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2002. 19 с.

109. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2002. 220 с.

110. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ ООН від 10.12.1948. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

111. Запорожець М. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004. 179 с.

112. Захаров Є. Що таке право захист? Завдання, функції, права і принципи діяльності правозахисних організацій. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. Випуск «Громадянське суспільство — Україна 2001». 2001. № 21. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/zakharov.htm>.

113. Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином: резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.1988 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_206.

114. Зливко С. В. Правові та організаційні засади діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України в сучасних умовах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2010. 241 с.

115. Золотарьова М. К. Особливості адміністративно-правового статусу державних податкових інспекцій. *Форум права*. 2008. № 2. С. 195-201. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2008_2_26.pdf.

116. Зубарев С. М. Уголовно-исполнительное право: конспект лекций: 4-е изд., испр. и доп. Москва: Высшее образование, 2010. 176 с.

117. Зубач І. М. Функція захисту у сучасному кримінальному провадженні України. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. 2014. № 810 (4). С. 178-183.

118. Ивашин Д. И. Правовое положение осужденных к лишению свободы в Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Иркутск, 2003. 24 с.

119. Исправительно-трудовой кодекс Украины: утв. Законом Украинской ССР от 23.12.1970 № 3325-VII. *Ведомости Верховного Совета Украинской ССР*. 1971. № 1. Ст. 6.

120. Іваньков А. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 16 с.

121. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини/Омбудсман України, Universal Declaration of Human Rights, Unatied Nationsin Ukraine. Київ; Омбудсман України, 2008. 266 с.

122. Карташкин В. А. Международное право и защита прав человека в условиях перехода к рынку. Москва: Изд-во ИГиП РАН, 1994. С. 45-51.

123. Кернякевич-Танасійчук Ю. Система принципів кримінально-виконавчої політики України. *Jurnalul juridicnational: teorie si practica*. 2016. № 4 (20). С. 161-166. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/4/36.pdf>.

124. Кльован Н. В. Поняття та зміст кримінологічних функцій визначення режиму засудженим до позбавлення волі // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр./редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін та ін.; МОН України, ОНЮА. Одеса: Фенікс, 2009. Вип. 38. С. 329-339. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/3115>.

125. Коваль І. Експертиза нормативно-правових актів та їх проектів на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2009. № 1. С. 47-50.

126. Коваль Л. В. Адміністративне право. Київ: Вентурі, 1998. 208 с.

127. Ковальов А. В. Законодавчі аспекти регулювання прав та свобод засуджених в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 5. Т. 2. С. 106-109.

128. Кодекс законів про працю України: закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.

129. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

130. Козлов Ю. М. Административное право: ученик. Москва: Юристъ, 1999. 320 с.

131. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 512 с.

132. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник для студентів ВНЗ та працівників місцевого самоврядування. Київ: Правова єдність, 2008. 350 с.

133. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 736 с.

134. Комбаров Р. В. Правовое положение лиц, осужденных к наказанию в виде ограничения свободы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Рязань, 2014. 24 с.

135. Коментар до Конституції України: наук.-поп. вид./В. Б. Авер'янов, В. Ф. Бойко, В. І. Борденюк та ін.; гол. ред. колег. В. Ф. Опришко. Київ: Ін-т законодавства ВР України, 1996. 376 с.

136. Компанієць І. М. Адаптація адміністративного законодавства до законодавства Європейського Союзу як запорука захисту прав людини // Сучасна адміністративно-правова доктрина захисту прав людини: тези доп. та наук. повідомл. учасн. наук.-практ. конф. (Харків, 17-18 квіт. 2015 р.). Харків: Право, 2015. С. 170–173.

137. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

138. Конвенція про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі для відбування покарання в державі, громадянами якої вони є: міжнародний документ ООН від 19.05.1978 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_831.

139. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: міжнародний документ від 10.12.1984 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

140. Конституційне право України/за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. Київ: Український центр правничих студій, 1999. 376 с.

141. Конституційне право України/за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. Ф. Погорілка. Київ: Наукова думка, 1999. 734 с.

142. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
143. Конституція України. Текст Основного Закону з офіційним тлумаченням Конституційного Суду/огляди і коментарі В. Ф. Погорілка та В. Л. Федоренка. Київ: Наукова думка, 2006. 211 с.
144. Корельський М. Теория государства и права: учебник для вузов. Москва: НОРМА-ИНФА, 2002. 616 с.
145. Королев Р. В. К вопросу о понятии принципа демократизма в уголовно-исполнительном праве. *Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал*. 2007. № 4. С. 125-126.
146. Костів М. В. Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб та особливості її реалізації в адміністративно-деліктних відносинах: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2005. 21 с.
147. Коталейчук С. П. Теорія держави та права: навчальний посібник для підготовки до державних іспитів (для студ. вищ. навч. закладів). Київ: КНТ, 2009. 320 с.
148. Крамник А. Н. Курс административного права Республики Беларусь: для студ. юрид. вузов. Мн.: Тесей, 2002. 606 с.
149. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
150. Кримінальний кодекс УРСР, прийнятий ВР УРСР 28.12.1960 // Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 3. К–М / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2001. С. 402-403.
151. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
152. Кримінально-виконавче право: навчальний посібник/за ред. Т. А. Денисової. Київ: Істина, 2008. 400 с.

153. Кримінально-виконавче право: підручник/В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд та ін.; за ред. В. В. Голіни і А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2011. 328 с.

154. Кримінально-виконавче право України: Загальна та Особлива частини: навчальний посібник/ О. М. Джужа, С. Я. Фаренюк, В. О. Корчинський та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. 2-е вид., перероб. та допов. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 448 с.

155. Кримінально-виконавче право України: навчальний посібник / А. П. Гель, Г. С. Семаков, І. С. Яковець; за ред. проф. А. Х. Степанюка. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 624 с.

156. Кримінально-виконавче право України: підручник / О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб, В. В. Василевич та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2010. 752 с.

157. Кримінально-виконавче право України: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. проф. А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2005. 256 с.

158. Кримінально-виконавчий кодекс України: закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3-4. Ст. 21.

159. Кричун Ю. А. Теоретичні положення визначення поняття та змісту правового статусу засуджених до позбавлення волі. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2014. № 2 (44). С. 83-87.

160. Кузнецов А. В. Защита прав и свобод осужденных к лишению свободы по средством системы гарантий их реализации. *Вестник Воронежского ин-та МВД России*. 2012. № 1. С. 72-77. URL: <https://elibrary.ru/contents.asp?issueid=1011948>.

161. Куліш А. М. Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної системи України: монографія. Ч. 2. Суми: СумДУ, 2007. 236 с.

162. Курс кримінально-виконавчого права України: Загальна та Особлива частини: навчальний посібник / О. М. Джужа, В. О. Корчинський, С. Я. Фаренюк, В. Б. Василець; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 304 с.

163. Кутєпов М. Ю. Історичні етапи становлення кримінально-виконавчої політики України. *Європейські перспективи*. 2014. № 10. С. 113-117.

164. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2004. 475 с.

165. Кучинська О. П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Адвокат*. 2012. № 7 (142). С. 4-8.

166. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Права і свободи людини та громадянина: навчальний посібник. Харків: Факт, 2001. 437 с.

167. Лазарев Б. М. Компетенція органів управління. Москва: Юрид. лит., 1972. 280 с.

168. Лазарев В. В. Общая теория права и государства. Москва: Юристъ, 2000. 268 с.

169. Лемішко Ю. Ю. Особливості гуманізації кримінального законодавства України // Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства: матеріали Міжнародного науково-практичного симпозіуму (Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 р.). Івано-Франківськ: Редакційно-вид. відділ Івано-Франк. ун-ту права ім. Короля Данила Галицького, 2016. С. 105-108.

170. Лисенков С. Л., Таранов А. П. Гарантії прав та свобод людини і громадянина // Юридична енциклопедія: в 6 т./редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Т. 1: А-Г. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. 672 с.

171. Лисодєд О. В. Закріплення міжнародних та європейських стандартів поведіння із засудженими у кримінально-виконавчому законодавстві України (на прикладі Закону України від 08.04. 2014 № 1186-VII). *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць*. 2015. Вип. 30. С. 64-76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2015_30_8.

172. Лисодєд О. В. Новели кримінально-виконавчого законодавства щодо адаптації правового статусу засуджених до позбавлення волі до європейських стандартів // Забезпечення прав людини при виконанні кримінальних покарань: матеріали «круглого столу» (12 грудня 2014 р.). Харків, 2014. С. 15-19. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/10028>.

173. Лисодєд О. В. Правовий статус засуджених в Україні: реалії сьогодення та перспективи удосконалення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. Вип. 2. С. 270-279. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/20_Lysodyed.pdf.

174. Ложкина Л. В. Понятие, структура и содержание правового статуса осуждённых к лишению свободы. *Вестник Удмуртского ун-та. Правоведение*. 2005. № 6 (2). С. 97-100.

175. Лукашевич В. Г. Правоохоронна діяльність органів внутрішніх справ. Вступ до спеціальності: навчальний посібник. Запоріжжя: Юридичний інститут МВС України, 1998. С. 23-34.

176. Лютіков П. С. Юридичні особи — суб'єкти адміністративного права: оновлені підходи до класифікації. *Вісник Запорізьк. нац. ун-ту*. 2011. № 1. С. 138-142.

177. Льовочкін В. А. Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2002. № 7. С. 3-12.

178. Льовочкін В. А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 195 с.

179. Льошенко О. Україна займає перше місце серед країн Ради Європи за кількістю скарг, що перебувають на розгляді в ЄСПЛ. *Закон і бізнес*. 2017. Вип. №7 (1305). 18.02–24.02.2017. URL: <http://zib.com.ua/ua/issue/555/>.

180. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини і громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2003. 20 с.
181. Маковій В. В. Виправний центр як суб'єкт виконання покарання у виді обмеження волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2012. 222 с.
182. Малишев Б. В. Природні права людини: загальнотеоретична характеристика. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 23-29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2012_2_4.
183. Матвеев А. П. Теоретические и организационно-правовые аспекты взаимодействия уголовно-исполнительной системы с общественными объединениями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Рязань, 2005. 22 с.
184. Матузов Н. И. Правовая система и личность. Саратов: Издательство Саратовского университета, 1987. 293 с.
185. Мацькевич М. Культурні права та свободи людини і громадянина: поняття та сутність. *Віче*. 2011. № 18. С. 16-18.
186. Мацькевич М. М. Забезпечення конституційних культурних прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Наше право*. 2014. № 7. С. 35-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2014_7_8.
187. Мацькевич М. М. Культурні права та свободи людини і громадянина в Україні: ціннісно-правовий аспект. *Право України*. 2011. № 9. С. 208-214.
188. Мелентьев М. П. Правовой статус осужденных и его конституционные гарантии. *Воспитание и правопорядок*. 1987. № 2. С. 51-53.
189. Меліхова О. Ю. Форми діяльності суб'єктів управлінського впливу у сфері юридичної науки в Україні: адміністративно-правова характеристика. *Вісник Запорізького нац. ун-ту*. 2010. № 4. С. 102-106.
190. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2002. 576 с.
191. Мельниченко О. А. Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання: монографія. Харків: Магістр, 2008. 231 с.

192. Микитась І. М., Чомахашвілі О. Ш. Державний контроль за діяльністю установ виконання покарань в Україні // Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конференції «Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави» (Київ, 2013 р.)/уклад.: Б. В. Новіков, Т. О. Чепульченко, І. П. Голосніченко, В. Ю. Пряміцин. Київ: ІВЦ «Вид-во «Політехніка», 2013. С. 198-200.

193. Микієвич М. М. Інституційне право Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки: монографія. Львів: Льв. нац. ун-т ім. І. Франка. 2005. 416 с.

194. Минаков Г. Л. Права и законные интересы лиц, отбывающих наказание в виде лишения свободы, и гарантии их реализации / под ред. В. И. Селиверстова. Москва: Академия МВД России, 1993. 80 с.

195. Миронова К. В. Гражданская правосубъектность акционерных обществ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. СПб., 2007. 176 с.

196. Митрохин Н. П. Демократизм и законность предварительного следствия в СССР: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Минск, 1983. 426 с.

197. Михалко І. С. Загальна характеристика основних видів відпочинку засуджених. *Молодий вчений*. 2015. № 4 (19). Ч. 2. С. 128-131. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/4/67.pdf>.

198. Михеева С. В. Правовое положение осужденных, содержащихся в исправительных колониях особого режима: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Самара, 2011. 18 с.

199. Михлин А. С. Уголовно-исполнительное право: краткою пособие и основне нормативне правовые акты / сост. алф.-предм. указ. В. А. Казакова. Москва: ЗАОЮ стицинформ, 2008. 384 с.

200. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: міжнародний документ ООН від 21.12.1965. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_105.

201. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: міжнародний документ ООН від 16.12.1966. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

202. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: міжнародний документ ООН від 16.12.1966 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

203. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань: методичні рекомендації/уклад. О. В. Романюк, В. О. Човган. Біла Церква, 2016. 131 с.

204. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями: міжнародний документ ООН від 30.08.1955 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_212.

205. Мнацаканян Э. Г. Проблемы реализации и обеспечение личных прав осужденных к лишению свободы. *Научно-практический журнал «Государство и право в XXI веке»*. 2015. № 1. С. 49-53.

206. Моніторинг місць несвободи в Україні: стан реалізації національного превентивного механізму: спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2016 р. Київ: Права людини, 2017. 145 с. URL: www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/spec_dopov_npm_2016_n.pdf.

207. Музичук О. М. Уточнення сутності категорії «правовий статус» суб'єкта адміністративно-правових відносин та його елементного складу. *Форум права*. 2008. № 1. С. 316-321. URL: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=plM6F1QAAAAJ&hl=ru>.

208. Муравйов К. В. Адміністративно-правове забезпечення реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ: Міжрег. акад. упр. персоналом, 2017. 36 с.

209. Муравйов К. В. Мета та завдання реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 4. С. 236-240.

210. Муравйов К. В. Сучасний стан реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. *Науковий вісник публічного та приватного права: збірник наукових праць*. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2016. Вип. 3. С. 216-220.

211. Назар Ю. С. Взаємодія територіальних органів внутрішніх справ із місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у профілактиці адміністративних правопорушень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2006. 210 с.

212. Науково-практичний коментар до Кримінально-виконавчого кодексу України / І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, О. І. Богатирьова, Є. М. Бодюл та ін.; за заг. ред. проф. І. Г. Богатирьова. Київ: Атіка, 2010. 344 с.

213. Неалов О. П. Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2003. 197 с.

214. Неживець О. М. Організація та ефективність використання праці засуджених до позбавлення волі в умовах реформування кримінально-виконавчої системи. *Науковий вісник НАВСУ*. 2002. № 4. С. 103-107.

215. Неугодніков А. О. Правовий статус адміністративного суду в Україні: адміністративно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2006. 20 с.

216. Неугодніков А. О. Правовий статус адміністративного суду в Україні: адміністративно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2006. 162 с.

217. Об утверждении Основ исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик: закон СССР от 11.07.1969 № 4074-VII. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1969. № 29. Ст. 247.

218. Оганесян С. М. Понятие международных стандартов прав человека. *Международное публичное и частное право*. 2008. № 2. С. 18-21.

219. Окунев І. С. Загальнотеоретичні засади правового статусу суб'єкта права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.

220. Олійник О. І. Загальна характеристика періодів становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи і законодавства України // Кримінально-виконавчому кодексу України — 9 років: матеріали І міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2012 р.). Київ: Ін-т кримінально-виконавчої служби, 2012. С. 14-17.

221. Організація управлінської діяльності в органах і установах кримінально-виконавчої системи/М. Г. Вербенський, М. В. Мендель, В. В. Промогайбенко, В. І. Серов; під ред. канд. юрид. наук В. А. Львовичкіна. Київ: ДДУзПВП, 2004. 75 с.

222. Осауленко А. О. Розвиток кримінально-виконавчої системи України в період становлення української державності. *Право і суспільство*. 2010. № 5. С. 132-137.

223. Основи законодавства України про охорону здоров'я: закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

224. Основи правознавства: навчальний посібник/В. П. Пастухов, В. Ф. Пеньківський, В. П. Капелюшний, О. В. Ришкова; за заг. ред. проф. В. П. Пастухова. Київ: Школа, 2003. 380 с.

225. Основні принципи поводження з в'язнями: резолюція 45/111 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_230.

226. Оцінка в'язничної системи України. Доповідь про місії експертів Ради Європи в Україну у червні та серпні 1996 р./Лейкс, Флюге, Філіп, Несторович; перекл. з англ. Є. М. Вишневецького. Стразбур, 1997. 90 с.

227. Патюк С. О. Завдання кримінального провадження України. *Науковий вісник НАВС*. 2013. № 1. С. 95-101.
228. Патюлин В. А. Субъективные права граждан: основные черты, стадии, гарантии реализации. *Советское государство и право*. 1971. № 6. С. 24-32.
229. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2007. 206 с.
230. Пепеляєв С. Г. Європейський правовий гуманізм як чинник реформування кримінально-процесуального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Київ, 2005. 16 с.
231. Пересунько В. Класифікація юридичних гарантій трудових прав громадян. *Право України*. 2000. № 2. С. 93-95.
232. Пивовар Ю. І. Організаційно-правові засади взаємодії міліції і органів фінансового контролю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2008. 266 с.
233. Політова А. С. Гуманізація кримінального законодавства як пріоритетний напрям правової політики України // Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства: матеріали Міжнародного науково-практичного симпозіуму (Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 р.). Івано-Франківськ: Редакційно-видавн. відділ Івано-Франківського ун-ту права ім. Короля Данила Галицького, 2016. С. 218-221.
234. Політологічний словник / за ред. В. І. Астахової, М. І. Панова. Харків: Прапор, 1997. 199 с.
235. Положення про самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі: наказ Мін'юсту України від 04.11.2013 № 2300/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 89. Ст. 3297.
236. Пономарёв П. Г. Международно-правовые стандарты обращения с заключенными и национальные варианты их реализации: учебное пособие. Рязань: Изд-во РВШМВДРФ, 1994. 59 с.
237. Пономаренко Ю. А. Про шляхи подальшої гуманізації кримінального законодавства України // Гуманізація кримінальної відповідальності та

демократизація кримінального судочинства: матеріали Міжнародного науково-практичного симпозиуму (Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 р.). Івано-Франківськ: Редакційно-видавн. відділ Івано-Франківського ун-ту права ім. Короля Данила Галицького, 2016. С. 222-225.

238. Популярна юридична енциклопедія/кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Гловченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. Київ; Юрінком Інтер, 2002. 528 с.

239. Посібник помічника судді загального суду/І. М. Осика (ред.). Київ: Проект ЄС «Прозорість та ефективність функціонування судової системи України: компонент державної служби», 2010. 509 с.

240. Почанская Е. С. Понятие, особенности и виды прав лиц, осуждённых к лишению свободы в Украине, как объекта административно-правовой защиты. *Научно-методический журнал «Право и Политика»*. 2016. № 4. С. 109-115.

241. Почанская Е. С. Понятие, структура и особенности административно-правового статуса субъектов обеспечения прав граждан, осуждённых к лишению свободы в Украине защиты. *Legeasiviata*. 2018. № 1/2 (313). С. 102-106.

242. Почанская Е. С. Право на жизнь как неотъемлемое право граждан, осуждённых к лишению свободы в Украине: содержание и административно-правовое обеспечение. *Верховенство права*. 2018. № 1. С. 79-83.

243. Почанская Е. С. Функции субъектов обеспечения прав лиц, осуждённых к лишению свободы в Украине. *Legeasi Viata*. 2018. № 5/2 (317). С.150-154.

244. Почанская Е. С. Юридические гарантии прав и свобод человека и гражданина: понятие и критерии классификации. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. — 2018. № 2-1 (30). С.24-27.

245. Почанська О. С. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні: сучасний стан та шляхи розвитку // Сучасні проблеми адміністративного права та процесу: тези доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 червня 2017 р.). МВС

України; Харківський нац. ун-т внутр. справ; каф. адмін. права та процесу ф-ту № 3. Харків : ХНУВС, 2017. С. 160-163.

246. Почанська О. С. Адміністративно-правове забезпечення реалізації громадянами, засудженими до позбавлення волі в Україні, культурних прав і свобод. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. № 2. Т. 3. С. 22–27.

247. Почанська О. С. Види суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Право UA*. 2017. № 3. С. 53-59.

248. Почанська О. С. Завдання та функції суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2016. Випуск 41. Т.3. С. 99-103.

249. Почанська О. С. Зміст та адміністративно-правове забезпечення фізичних (природних) прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Право UA*. 2018. № 1. С. 53-60.

250. Почанська О. С. Зміст та особливості сучасного етапу нормативно-правового забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Наше право*. 2017. № 4. С. 102-109.

251. Почанська О. С. Історико-правовий аналіз нормативно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Верховенство права*. 2017. № 5. С. 100-106.

252. Почанська О. С. Компетенція як ключовий елемент адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Вісник ХНУВС*. 2017. № 4 (79). С. 250-256.

253. Почанська О. С. Міжнародно-правові акти у галузі прав людини як складова системи правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні // *Розвиток правової системи України в умовах сьогодення*: Міжнар. наук.-практ. конференція, м. Донецьк, 7-8 лютого 2014 р. Донецьк : Східно-українська наукова юридична організація, 2014. С. 71-73.

254. Почанська О. С. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі: поняття, особливості, функції. *Верховенство права*. 2018. № 2. С. 185–190.

255. Почанська О. С. Місце та роль компетенції в структурі адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. Сучасне правотворення: питання теорії та практики: міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 1–2 серп. 2014 р.). Дніпропетровськ: Громадська організація «Правовий світ», 2014. С. 61–63.

256. Почанська О. С. Нормативно-правове регулювання медико-санітарного забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні // Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні: Матер. між нар. наук.-практ. конференції, м. Запоріжжя, 23–24 лютого 2018 року. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2018. С. 69–74.

257. Почанська О. С. Організаційно-правові гарантії прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту*. Серія «Юридичні науки». 2017. Вип. 2. Т. 4. С. 93–97.

258. Почанська О. С. Основні етапи розвитку національного законодавства з питань регулювання правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні // Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн: Матер. міжнар. наук.-практ. конференції, м. Запоріжжя, 22–23 вересня 2017 року. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2017. С. 69–73.

259. Почанська О. С. Основні тенденції розвитку законодавства, що регулює питання забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 2. С. 144–148.

260. Почанська О. С. Основні форми використання міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в

Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 1. Т. 2. С. 166–171.

261. Почанська О. С. Основні цілі та завдання діяльності суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні // *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті: Матер. міжнар. наук.-практ. конференції (м. Одеса, Україна, 8-9 квітня 2016 р.)*. Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С. 88-91.

262. Почанська О. С. Особливості правового регулювання права на працю громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Європейські перспективи*. 2018. № 2. С.45–50.

263. Почанська О. С. Питання класифікації суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні // *Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті: Матер. міжнар. наук.-практ. конференції, м. Львів, 21-22 жовтня 2016 р.* Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2016. С. 69-71.

264. Почанська О. С. Політичні права і свободи громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, як об'єкт адміністративно-правового забезпечення. *Європейські перспективи*. 2018. № 1. С. 50-57.

265. Почанська О. С. Поняття та види юридичних гарантій прав і свобод людини та громадянина // *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні*: Матер. міжнар. наук.-практ. конференції, (м. Харків, 16-17 жовтня 2015 року). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2015. С. 54-57.

266. Почанська О. С. Права та свободи громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні: питання класифікації // *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права: Матер. міжнар. наук.-практ. конф.*, м. Львів, 16–17 червня 2017 р. Л. : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2017. С. 94-97.

267. Почанська О. С. Право на правову допомогу як складова прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні // *Актуальні питання та*

проблеми правового регулювання суспільних відносин: Матер. міжнар. наук.-практ. конференції, м. Дніпро, 2–3 березня 2018 р. Дніпро: ГО «Правовий світ», 2018. С. 68-72.

268. Почанська О. С. Правовий статус громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні: поняття, структура, особливості. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2015. № 2 (35). С. 196–200.

269. Почанська О. С. Правові засади забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Форум права*. 2017. № 4. С. 197–204 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_4_33.

270. Почанська О. С. Правові принципи як основа нормативно-правового забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 1. С.41–46.

271. Почанська О. С. Проблеми забезпечення права на охорону здоров'я громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Право UA*. 2018. № 2. С. 20–26.

272. Почанська О. С. Соціально-економічні права і свободи громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні: зміст та правове забезпечення. *Наше право*. 2018. № 1. С. 65-71.

273. Почанська О. С. Сучасний стан правового регулювання права на працю осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні // Роль права та закону в громадянському суспільстві»: Міжнар. наук.-практ. конференція, м. Київ, 13-14 лютого 2015 р.: К.: Центр правових наукових досліджень, 2015. С. 74-76.

274. Почанська О. С. Шляхи удосконалення взаємодії між суб'єктами забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні // Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин:

Матер. міжнар. наук.-практ. конференції (м. Одеса, Україна, 10-11 березня 2017 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 107-110.

275. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо регулювання діяльності капеланів в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України) від 02.12.2014 № 1154 // База даних «Законопроекти»/Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52591.

276. Права і законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування державної кримінально-виконавчої служби України: монографія/К. А. Автухов, А. П. Гель, О. Г. Колб; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2015. 246 с.

277. Права людини в Україні — 2014. Доповідь правозахисних організацій / за ред.: О. А. Мартиненка, Є. Ю. Захарова; Українська Гельсінська спілка з прав людини. Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 340 с.

278. Права людини в Україні: перше півріччя 2015. Наукове видання/за ред.: А. Б. Благої, О. А. Мартиненка; Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2015. 184 с.

279. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю. К. Качуренко. Київ: Наукова думка, 1992. 199 с.

280. Права человека: международное право и национальное законодательство / под ред. проф. В. В. Филлипова. Вильнюс: ЕГУ, 2011. 338 с.

281. Права человека: учебник для вузов/отв. ред. Е. А. Лукашева. Москва: ИНФРА-М, 1999. 269 с.

282. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі: міжнародний документ ООН від 14.12.1990. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_205.

283. Предместніков О. Функції та повноваження Міністра юстиції України. *Jurnalul juridicnational: theoriesipractica*. 2016. № 4 (20). С. 79-83. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/4/18.pdf>.

284. Про авторське право і суміжні права: закон України від 23.12.1993 № 3792-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64.

285. Про безоплатну правову допомогу: закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.

286. Про вибори народних депутатів України: закон України від 17.11.2011 № 4061-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 10-11. Ст. 73.

287. Про вибори Президента України: закон України від 05.03.1999 № 474-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 14. Ст. 81.

288. Про вищу освіту: закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.

289. Про внесення деяких змін до Виправно-трудоного кодексу Української РСР: указ Президії Верховної Ради УРСР від 28.01.1991 № 662-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 8. Ст. 55.

290. Про внесення змін до Виправно-трудоного кодексу України: закон України від 11.01.2001 № 2214-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 11. Ст. 48.

291. Про внесення змін до деяких законів України щодо гуманізації системи здійснення правосуддя у справах щодо неповнолітніх: проект закону України від 13.07.2015 № 2340а // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=55994.

292. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації законодавства про попереднє ув'язнення та забезпечення конституційних прав і свобод осіб, взятих під варту, осіб, засуджених до позбавлення волі, а також засуджених, які перебувають на лікуванні в закладах охорони здоров'я за межами установ виконання покарань): проект закону України від 13.02.2013 № 2293 // База даних «Законодавство

України»/Верховна Рада України. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=45758.

293. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов впровадження служби пробації): проект закону України від 04.01.2013 № 1198 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45299.

294. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінальної відповідальності жінок): проект закону України від 03.07.2015 № 2254а // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55855.

295. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінальної відповідальності у сфері інтелектуальної власності): проект закону України від 14.02.2012 № 10047 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=10047&skl=7.

296. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо удосконалення доступу до правосуддя осіб, які утримуються в установах попереднього ув'язнення та виконання покарань): проект закону України від 03.07.2015 2255а // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55857.

297. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адаптації порядку застосування окремих інститутів кримінального права до європейських стандартів: проект закону України від 11.04.2017 № 6344 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=61586.

298. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення доступу до правосуддя осіб, які утримуються в установах попереднього ув'язнення та виконання покарань: закон України від

07.09.2016 № 1491-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 43. Ст. 735.

299. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: закон України від 15.11.2011 № 4025-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 25. Ст. 263.

300. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації механізму застосування статей 212 та 212-1 Кримінального кодексу України: проект закону України від 04.07.2013 № 2512а // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47759.

301. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: закон України від 07.09.2016 № 1492-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 43. Ст. 736.

302. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права засуджених і осіб, які тримаються під вартою, на листування з питань, пов'язаних з порушенням прав людини: закон України від 01.12.2005 № 3166-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 12. Ст. 103.

303. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права на листування осіб, які тримаються під вартою, та засуджених осіб: закон України від 21.01.2010 № 1829-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 12. Ст. 115.

304. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням: проект закону України від 03.03.2015 № 2292 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH1RO00G.html.

305. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України: закон України від 14.05.2015 № 419-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 254.

306. Про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» (щодо імплементації окремих стандартів Ради Європи): проект закону України від 06.07.2015 № 2291а // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55900.

307. Про внесення змін до Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань: наказ Мін'юсту України від 01.08.2014 № 1274/5. *Офіційний вісник України*. 2014. № 67. Ст. 1879.

308. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо гуманізації порядку і умов виконання покарань): проект закону України від 03.07.2015 № 2252а // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55853.

309. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо поліпшення умов тримання засуджених): проект закону України від 21.04.2015 № 2685 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54858.

310. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо удосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення): проект закону України від 03.07.2015 № 2251а // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55852.

311. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів:

закон України від 08.04.2014 № 1186-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 23. Ст. 869.

312. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення: закон України від 06.09.2016 № 1487-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 42. Ст. 699.

313. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань: закон України від 06.09.2016 № 1488-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 42. Ст. 700.

314. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань: закон України від 21.01.2010 № 1828-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 12. Ст. 114.

315. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання: закон України від 05.09.2013 № 435-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 20-21. Ст. 724.

316. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання: закон України від 26.11.2015 № 838-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 2. Ст. 18.

317. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності: закон України від 15.04.2008 № 270-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 24. Ст. 236.

318. Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України: закон України від 22.02.2000 № 1483-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 17. Ст. 123.

319. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 02.04.2005 № 261 і від 17.09.2014 № 454: постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1182. *Офіційний вісник України*. 2016. № 6. Ст. 297.

320. Про внесення змін до ст. 116 Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо забезпечення прав засуджених осіб на медичну допомогу): проект закону України від 12.12.2012 № 1020 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1020&skl=8.

321. Про внесення змін і доповнень до статті 38 Виправно-трудового кодексу Української РСР: указ Президії Верховної Ради УРСР від 03.06.1991 № 1125-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 27. Ст. 328.

322. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України щодо діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України: закон України від 14.04.2009 № 1254-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 36-37. Ст. 511.

323. Про внесення зміни до Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань: наказ Мін'юсту України від 18.08.2017 № 2648/5 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1032-17>.

324. Про внесення зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України: закон України від 16.03.2006 № 3559-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 35. Ст. 302.

325. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення: закон України від 18.05.2017 № 2046-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. №№ 27-28. Ст. 313.

326. Про внесення зміни до пункту 3 постанови Кабінету Міністрів України від 18.05.2016 № 348: постанова Кабінету Міністрів від 22.09.2016 № 659. *Офіційний вісник України*. 2016. № 78. Ст. 2604.

327. Про внесення зміни до ст. 93 Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення гарантій права засуджених на відбування покарання за місцем проживання до засудження або за місцем постійного проживання близьких родичів: проект закону України від 03.07.2015 № 2253а // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH1QL68V.html.

328. Про всеукраїнський референдум: закон України від 06.11.2012 № 5475-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 44-45. Ст. 634.

329. Про Державний бюджет України на 2008 р. та про внесення змін до деяких законодавчих актів України: закон України від 28.12.2007 № 107-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 5-6, № 7-8. Ст. 78.

330. Про Державний реєстр виборців: закон України від 22.02.2007 № 698-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 20. Ст. 282.

331. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: закон України від 23.06.2005 № 2713-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409.

332. Про державну службу: закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

333. Про доступ до публічної інформації: закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.

334. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: закон України від 23.12.1993 № 3782-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 51.

335. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий порядок на тимчасово окупованій території України: закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892.

336. Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення: закон України від 24.02.1994 № 4004-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 27. Ст. 218.

337. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Ст. 2945.

338. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

339. Про загальну середню освіту: закон України від 13.05.1999 № 651-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 28. Ст. 230.

340. Про застосування амністії в Україні: закон України від 01.10.1996 № 392/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 48. Ст. 263.

341. Про затвердження Державної програми покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006–2010 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.2006 № 1090. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2315.

342. Про затвердження Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 рр.: постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2013 № 345. *Офіційний вісник України*. 2013. № 38. Ст. 1341.

343. Про затвердження змін до деяких наказів Міністерства юстиції України з питань реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань: наказ Мін'юсту України від 24.11.2014 № 1969/5. *Офіційний вісник України*. 2014. № 97. Ст. 2835.

344. Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів: наказ Мін'юсту України, МОЗ України від 10.05.2017 № 1517/5/503. *Офіційний вісник України*. 2017. № 43. Ст. 1362.

345. Про затвердження змін до наказу Міністерства юстиції України від 06.02.2017 № 292/5: наказ Мін'юсту України від 14.11.2017 № 3574/5. *Офіційний вісник України*. 2017. № 95. Ст. 2918.

346. Про затвердження Інструкції з організації перегляду кореспонденції (листування) осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих

ізоляторах: наказ Мін'юсту України від 02.07.2013 № 1304/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 52. Ст. 1927.

347. Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю: наказ МВС України, Служби безпеки України від 10.06.2011 № 317/235. *Офіційний вісник України*. 2011. № 53. Ст. 2139.

348. Про затвердження Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань: наказ Мін'юсту України від 22.11.2011 № 3361/5. *Офіційний вісник України*. 2014. № 96. Ст. 3510.

349. Про затвердження Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі: наказ Мін'юсту України від 07.03.2013 № 396/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 23. Ст. 798.

350. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 20. Ст. 1203.

351. Про затвердження Переліку закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Мін'юсту України від 21.03.2013 № 499/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 25. Ст. 854.

352. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися органами та установами Державної кримінально-виконавчої служби: постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2007 № 1017. *Офіційний вісник України*. 2007. № 59. Ст. 2354.

353. Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо окремих районів Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.01.2017 № 8-р // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8-2017-%D1%80>.

354. Про затвердження Положення про визначення особам, засудженим до довічного позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк, виду колонії, порядок направлення для відбування покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, арешту й обмеження волі, та їх переведення, Положення про центральну, міжрегіональну комісії та комісію слідчого ізолятора з питань визначення особам, засудженим до довічного позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк, виду колонії, порядок направлення для відбування покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, арешту й обмеження волі, та їх переведення: наказ Мін'юсту України від 27.02.2017 № 680/5. *Офіційний вісник України*. 2017. № 20. Ст. 581.

355. Про затвердження Положення про Державну пенітенціарну службу України: указ Президента України від 06.04.2011 № 394/2011. *Офіційний вісник Президента України*. 2011. № 9. Ст. 547.

356. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: наказ Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466. *Офіційний вісник України*. 2013. № 36. Ст. 1288.

357. Про затвердження Положення про Міжвідомчу координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: постанова Кабінету Міністрів України від 12.11.1998 № 1773. *Офіційний вісник України*. 1998. № 45. Ст. 1673.

358. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228. *Офіційний вісник України*. 2014. № 54. Ст. 1455.

359. Про затвердження Положення про навчальний центр при кримінально-виконавчій установі закритого типу: наказ Міністерства освіти і науки України; Міністерства юстиції України від 19.12.2013 № 1794/2691/5. *Офіційний вісник України*. 2014. № 5. Ст. 152.

360. Про затвердження Положення про територіальне (міжрегіональне) воєнізоване формування Державної кримінально-виконавчої служби

України: наказ Мін'юсту України від 03.07.2013 № 1325/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 54. Ст. 1983.

361. Про затвердження положень про програми диференційованого виховного впливу на засуджених: наказ Мін'юсту України від 16.05.2016 № 1418/5. *Офіційний вісник України*. 2016. № 41. Ст. 1574.

362. Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах: постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2004 № 429. *Офіційний вісник України*. 2004. № 13. Ст. 905.

363. Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: наказ Мін'юсту України, Мінсоцполітики України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 28.03.2012 № 478/5/180/375/212/258. *Офіційний вісник України*. 2012. № 28. Ст. 1066.

364. Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах: наказ Мін'юсту України від 12.02.2014 № 324/5. *Офіційний вісник України*. 2014. № 18. Ст. 565.

365. Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах: наказ Мін'юсту України від 25.04.2017 № 1408/5. *Офіційний вісник України*. 2017. № 38. Ст. 1230.

366. Про затвердження Порядку організації виробничої діяльності та залучення засуджених до суспільно корисної праці на підприємствах виправних центрів, виправних та виховних колоній Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Міністерства юстиції України від 03.01.2013 № 26/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 5. Ст. 182.

367. Про затвердження Порядку організації навчання у загальноосвітніх навчальних закладах при виправних колоніях та слідчих ізоляторах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України:

наказ МОН України, Мін'юсту України від 10.06.2014 № 691/897/5. *Офіційний вісник України*. 2014. № 52. Ст. 1396.

368. Про затвердження Порядку організації надання засудженим до позбавлення волі доступу до глобальної мережі Інтернет: наказ Мін'юсту України від 01.08.2014 № 1275/5. *Офіційний вісник України*. 2014. № 69. Ст. 1950.

369. Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі: наказ Мін'юсту України; МОЗ України від 05.08.2014 № 1348/5/572. *Офіційний вісник України*. 2014. № 69. Ст. 1949.

370. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам і державної соціальної допомоги на догляд: постанова Кабінету Міністрів України від 02.04.2005 № 261. *Офіційний вісник України*. 2005. № 14. Ст. 717.

371. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 № 976. *Офіційний вісник України*. 2008. № 86. Ст. 2889.

372. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Державного департаменту з питань виконання покарань від 25.12.2003 № 275. *Офіційний вісник України*. 2004. № 52. Т. 2. Ст. 2898.

373. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Мін'юсту України від 29.12.2014 № 2186/5. *Офіційний вісник України*. 2015. № 4. Ст. 88.

374. Про затвердження програми подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 рр.: постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2002 № 167. *Офіційний вісник України*. 2002. № 8. Ст. 808.

375. Про затвердження Стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесі та

представництва у кримінальному процесі: наказ Мін'юсту України від 21.12.2017 № 4125/5. *Офіційний вісник України*. 2017. № 101. Ст. 3137.

376. Про затвердження та введення в дію Правил внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ: наказ Державного департаменту з питань виконання покарань від 05.06.2000 № 110. *Офіційний вісник України*. 2002. № 21. Ст. 1052.

377. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»: постанова Верховної Ради України від 21.05.2015 № 462-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 29. Ст. 267.

378. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором: постанова Верховної Ради України від 27.01.2015 № 129-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 10. Ст. 68.

379. Про звернення громадян: закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

380. Про Кабінет Міністрів України: закон України від 27.02.2014 № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.

381. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.1999 № 1496. *Офіційний вісник України*. 1999. № 33. Ст. 168.

382. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: указ Президента України від 08.11.2012 № 631/2012. *Офіційний вісник Президента України*. 2012. № 31. Ст. 750.

383. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: закон України від 21.11.2002 № 228-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 3. Ст. 12.

384. Про Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: указ Президента України від 25.04.2008 № 401/2008. *Офіційний вісник Президента України*. 2008. № 18. Ст. 589.

385. Про культуру: закон України від 14.12.2010 № 2778-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 24. Ст. 168.

386. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2016 № 348. *Офіційний вісник України*. 2016. № 44. Ст. 1620.

387. Про місцеве самоврядування в Україні: закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

388. Про місцеві вибори: закон України від 14.07.2015 № 595-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 37-38. Ст. 366.

389. Про науково-технічну інформацію: закон України від 25.06.1993 № 3322-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 33. Ст. 345.

390. Про наукову і науково-технічну діяльність: закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3. Ст. 25.

391. Про Національну гвардію України: закон України від 13.03.2014 № 876-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 17. Ст. 594.

392. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

393. Про Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: указ Президента України від 30.08.2000 № 1033/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 35. Ст. 1481.

394. Про оперативно-розшукову діяльність: закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

395. Про оплату праці: закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121.

396. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: указ Президента України від 09.12.2010 № 1085/2010. *Офіційний вісник Президента України*. 2010. № 32. Спеціальний випуск. Ст.1026.

397. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.

398. Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян: наказ Генеральної прокуратури України від 20.04.2016 № 161. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.

399. Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими: наказ Мін'юсту України від 04.11.2013 № 2300/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 89. Ст. 3297.

400. Про освіту: закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. №№ 38-39. Ст. 380.

401. Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР: постанова Кабінету Міністрів УРСР від 11.07.1991 № 88 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України.URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/88%D0%B0-91-%D0%BF>.

402. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: закон України від 15.12.1993 № 3687-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. Ст. 32.

403. Про охорону праці: закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. Ст. 668.

404. Про пенітенціарну систему: проект закону України від 24.11.2017 7337 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965.

405. Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі: постанова Верховної Ради України від 13.03.2014 № 874-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 16. Ст. 584.

406. Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи: указ Президента України від 12.01.2011 № 24/2011. *Офіційний вісник Президента України*. 2011. № 2. Ст. 185.

407. Про Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань: указ Президента України від 31.07.1998 № 827/98. *Офіційний вісник України*. 1998. № 31. Ст. 1162.

408. Про Положення про Міністерство внутрішніх справ України: указ Президента України від 28.10.2015 № 878. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. Ст. 2972.

409. Про Положення про порядок здійснення помилування: указ Президента України від 21.04.2015 № 223/2015. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 11. Ст. 749.

410. Про порядок оптимізації діяльності слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та підприємств установ виконання покарань: постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 № 396. *Офіційний вісник України*. 2017. № 49. Ст. 1518.

411. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо імплементації окремих стандартів Ради Європи: постанова Верховної Ради України від 09.12.2015 № 882-VIII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/882-19>.

412. Про пробацію: закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.

413. Про Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються у слідчих

ізоляторах і лікувально-трудовах профілакторіях, у відповідність з міжнародними стандартами: постанова Кабінету Міністрів України від 26.01.1994 № 31 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/31-94-%D0%BF>.

414. Про прокуратуру: закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.

415. Про професійно-технічну освіту: закон України від 10.02.1998 № 103/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 38. Ст. 215.

416. Про реалізацію положень статті 122 Кримінально-виконавчого кодексу України: постанови, Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 № 454. *Офіційний вісник України*. 2014 р. № 77. Ст. 2179.

417. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 листопада 2014 року «Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної ситуації в Донецькій та Луганській областях»: указ Президента України від 14.11.2014 № 875/2014. *Офіційний вісник Президента України*. 2014. № 43. Ст. 1963.

418. Про свободу совісті та релігійні організації: закон України від 23.04.1991 № 987-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 25. Ст. 283.

419. Про службу в органах місцевого самоврядування: закон України від 07.06.2001 № 2493-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.

420. Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: закон України від 10.07.2003 № 1104-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 6. Ст. 39.

421. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: закон України від 17.03.2011 № 3160-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 380.

422. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: указ Президента України від 26.02.2016 № 68/2016. *Офіційний вісник України*. 2016. № 18. Ст. 716.

423. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: закон України від 05.02.1993 № 2998–ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 16. Ст. 167.

424. Про створення навчальних центрів при установах виконання покарань: наказ НаказМОН України та ДДУПВП від 07.03.2007 № 201/38. URL: <http://ua-info.biz/legal/basejw/ua-qmtbwu.htm/>.

425. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

426. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 654-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. Ст. 2401.

427. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

428. Про утворення Державного департаменту з питань адаптації законодавства: постанова Кабінету Міністрів України від 24.12.2004 № 1742. *Офіційний вісник України*. 2004. № 52. Т 1. Ст. 3447.

429. Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань: указ Президента України від 22 квітня 1998 № 244/98. *Офіційний вісник України*. 1998. № 16. Ст. 589.

430. Про утворення державної установи «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 684-р. *Урядовий кур'єр*. 12.10.2017. № 192.

431. Про утворення державної установи «Центр пробації»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 655-р. *Урядовий кур'єр*. 29.09.2017. № 183.

432. Про утворення міжрегіонального територіального органу Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань: постанова Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 709. *Офіційний вісник України*. 2017. № 75. Ст. 2301.

433. Про утворення територіальних органів Державної пенітенціарної служби: постанова Кабінету Міністрів України від 20.10.2011 № 1062. *Офіційний вісник України*. 2011. № 81. Ст. 2968.

434. Про фізичну культуру в спорт: закон України від 24.12.1993 № 3808-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 14. Ст. 80.

435. Про центральні органи виконавчої влади: закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.

436. Про Центральну виборчу комісію: закон України від 30.06.2004 № 1932-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 36. Ст. 448.

437. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України/В. А. Бадира, О. П. Букалов, А. П. Гель, М. В. Романов, І. С. Яковець; за заг. ред. Є. Ю. Захарова. Харківська правозахисна група. Харків: Права людини, 2011. 368 с.

438. Проблемы теории государства и права: учебное пособие / под ред. М. Н. Марченко. Москва: Юристъ, 2001. 656 с.

439. Пугачёв В. П., Соловьёв А. И. Введение в политологию: учебник для студентов высш. учеб. заведений. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Аспект Пресс, 1997. 447 с.

440. Пузирний В. Ф. Проблеми нормативного врегулювання реалізації права засуджених на звернення до органів державної влади в Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького*. 2015. № 11. С. 167-171.

441. Пузирьов М. С., Лисенко М. І. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 141-145.

442. Пушкіна О. В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2008. 48 с.

443. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1 (84). С. 19-29.

444. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2004. 464 с.

445. Рада Європи. План дій для України 2015-2017: ухвалений Комітетом Міністрів Ради Європи 21.01.2015. 20 с. URL: <https://rm.coe.int/16802f600d>.

446. Раданович Н. Європейські стандарти прав людини: поняття, структура, джерела формування // Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні: ватер. XIII регіон. наук.-практ. конф. (8-9 лютого 2007 р.). Львів: Юр. фак. Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2007. С. 69-71.

447. Рассказов Л. П., Упоров И. Л. Естественные права человека: учебное пособие. Спб.: Лексикон, 2001. 96 с.

448. Ребкало М. М. Державне управління у сфері виконання покарань (організаційно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 2008. 20 с.

449. Ребкало М. М. Деякі чинники удосконалення законності та дисципліни персоналу органів та установ виконання покарань: управлінський аспект. *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток*. 2016. № 1 (1). С. 47-52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pandr_2016_1_7.

450. Рекомендація N Res (2003) 22 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про умовно-дострокове звільнення»: міжнародний документ від 24.09.2003 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_665.

451. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Актуальні питання зовнішньої політики України»: постанова Верховної Ради України від 24.05.2017 № 2069-VIII. *Голос України*. 09.06.2017. № 103.

452. Річко О. О. Право на життя. *Право на життя. Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 2017. 7 березня. URL: <https://helsinki.org.ua/pravo-na-zhyttya-o-richko/>.

453. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статтей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16.11.2000 № 13-рп/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 47. Ст. 2045.

454. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12.04.2012 № 9-рп/2012. *Вісник Конституційного суду України*. 2012. № 3. Ст. 41.

455. Романов М. В. Конспект лекцій з кримінально-виконавчого права/ГО «Харківська правозахисна група». Харків: ТОВ «Видавництво Права людини», 2015. 256 с.

456. Романюк Є. О. Природні права людини як відправна ланка визначення сутності правової ідеології. *Правова держава*. 2015. № 26. С. 126-133.

457. Российское административное право: учебник / Ю. С. Адушкин, З. А. Багишаев, В. М. Манохин. Москва: Юристъ, 1996. 472 с.

458. Рудник Т. В. Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 22 с.

459. Рябих Н. В. Забезпечення в Україні прав засуджених до позбавлення волі на охорону життя та здоров'я: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2016. 252 с.

460. Рябих Н. В. Міжнародно-правові стандарти у галузі захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі. *Форум права*. 2016. № 2. С. 175-179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_2_28.

461. Сай І. А. До питання дисципліни державних службовців та посадових осіб органів державної влади. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2010. № 2. С. 66-71.

462. Сборник документов Совета Европы в области прав человека и борьбы с преступностью. Москва: НОРМА-ИНФРА, 1998. 763 с.

463. Северин О. О. Праця осіб, засуджених до позбавлення волі: право чи обов'язок, що має допомогти виправленню та ресоціалізації засуджених. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 7. С. 147-152. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/542>.

464. Селиверстов В. М. Теоретические проблемы правового положения лиц, отбывающих наказание: монографія. Москва: Акад. МВДРФ, 1992. 150 с.

465. Сердюк А. М. Поняття й елементи адміністративно-правового статусу патрульної поліції України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 1. Т. 3. С. 76-80. URL: http://www.lj.kherson.ua/2016/pravo01/part_3/22.pdf

466. Середа Г. Проблеми забезпечення прав ув'язнених у кримінально-виконавчій системі. *Вісник Національної академії Прокуратури України*. 2013. № 4. С. 20-25.

467. Сидоренко С. М. Шляхи реалізації Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України на сучасному етапі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 4. С. 149-156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmjju_2013_4_24.

468. Ситницька О. А. Класифікація юридичних гарантій у трудовому праві. *Університетські наукові записки*. 2010. № 1 (33). С. 83-89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2010_1_16.

469. Сімейний кодекс України: закон України від 10.01.2002 № 2947-П. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 9-10, № 21-22. Ст. 135.
470. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
471. Скрипнюк О. В. Конституційне право України: підручник. Київ: Ін Юре, 2010. 672 с.
472. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання. Харків: Право, 2009. 468 с.
473. Слінько Т. М. Природні права людини та їх закріплення в конституційному законодавстві // *Pravna veda a prax: vyzvymodernycheuropskychintegracnychprocesov: zb. prispevkov z medzinar. vedeckejkonf. (27-28 nov. 2015)*. Bratislava, 2015. P. 91–94.
474. Словарь административного права / авт. колл.: Бачило И. Л., Гандилов Т. М., Гришкова А. А. и др.; отв. ред.: докт. юрид. наук И. Л. Бачило, канд. юрид. наук Н. Г. Салищева, докт. юрид. наук Н. Ю. Хаманева. Москва: Фонд «Правовая культура», 1999. 320 с.
475. Словарь общественных наук/авт.-сост.: Е. А. Подольская, Д. Е. Погорелый, В. Д. Лихвар. Ростов н/Д: «Феникс», 2006. 475 с.
476. Словник міжнародно-правових термінів/укладач О. О. Грін. Ужгород: ПП Данило С. І., 2010. 500 с.
477. Словник юридичних термінів: навчальний посібник/уклад. В. П. Марчук. Київ: МАУП, 2003. 128 с.
478. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 632 с.
479. Совгиря О. В. Структура конституційно-правового статусу Кабінету Міністрів України: теоретико-методологічні аспекти. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 4 (12). С. 105-114.
480. Советское исправительно-трудовое право: ученик / под ред. Н. А. Беляева, В. С. Прохорова. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. 296 с.

481. Соловійова О. М. Принципи адміністративної процедури. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. № 988. 2011. Вип. № 10. С. 149-155.

482. Сопілко І. М. Суб'єктний аналіз механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2011. 2 (19). С. 75-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2011_2_18.

483. Социологический энциклопедический словарь / ред.-координатор – акад. РАН Г. В. Осипов. Москва: Изд. гр. ИНФРА-М-Норма, 1998. 488 с.

484. Соціологічно-правові аспекти зміцнення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України: навчально-методичний посібник / М. І. Ануфрієв, В. С. Венедиктов, О. В. Негодченко, В. О. Соколов, В. К. Шкарупа, В. І. Щербина; Дніпропетр. юрид. ін-т МВС України. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. 164 с.

485. Степанюк А. Х. Виборчі права засуджених: теоретичні підходи до реалізації та практика // Сучасні проблеми та тенденції розвитку кримінально-виконавчого права в Україні: зб. мат. Всеукр. наук.-практ. семінару (Харків, 20 листопада 2015 р.). Харків: ХНУВС, 2015. С. 165-168.

486. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2007. 624 с.

487. Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: підручник за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. Г. Стеценка. Київ: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.

488. Стрельбіцька Л. Я. Механізм захисту прав та основних свобод засудженого. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2010. № 2. С. 48-50. URL: http://eprints.oa.edu.ua/1115/1/Strelbitska_29112011.pdf.

489. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы общей части. Москва: Юрид. лит., 1984. 240 с.

490. Стулов О. О. Сучасні підходи до проблеми реалізації принципу законності у сфері виконання покарань. *Право та державне управління*. 2015. № 2(19). С. 58-64.

491. Сюр Н. В. Правова інтеграція України до Європейського Союзу: теоретико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 183 с.

492. Теория государства и права: курс лекцій/под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. Москва: Юристъ, 1999. 672 с.

493. Теория государства и права: учебник для юрид. вузов и фак. / С. С. Алексеев и др.; отв. ред. В. М. Корельский, В. Д. Перевалов. Москва: Инфра-М-Норма, 1997. 570 с.

494. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / С. В. Бобровник; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ, 2008. 688 с.

495. Тиунов О. И. Международно-правовые стандарты как фактор глобализации правового пространства // Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век»: по мат. выступл./науч. ред. В. И. Блищенко. Москва: Городец-издат., 2004. С. 156-166.

496. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции. Москва: Юринформцентр, 2001. 355 с.

497. Ткачевский Ю. М. Режим отбывания и исполнения наказания в виде лишения свободы. *Законодательство*. 2006. № 2. С. 73-81.

498. Ткачук О. І. Правовий статус посадових осіб митної служби України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2008. 203 с.

499. Тодыка Ю. Н., Тодыка О. Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине: монографія. Київ: Ін Юре, 2004. 368 с.

500. Томіліна Ю. Є. До питання про обмеження виборчих прав засуджених. *Humanright: theoryandpractice*. 2017. January 23-28. P. 131-134. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/2595>.

501. Трубников В. М., Чеботарьова Ю. А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі: монографія. Харків: ХНУ ім. В. Каразіна, 2006. 372 с.

502. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнародний документ від 27.06.2014. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.

503. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: міжнародний документ від 14.06.1994. *Офіційний вісник України*. 2006. № 24. Ст. 1794.

504. Угода про співпрацю між Державною пенітенціарною службою України і головним управлінням Тюремної служби Республіки Польща: міжнародний документ від 12.05.2011 № 616-153. *Офіційний вісник України*. 2011. № 63. Ст. 2517.

505. Уголовно-исполнительное право / под ред. И. В. Шмарова. Москва: БЕК, 1998. 624 с.

506. Уголовно-исполнительное право: ученик / А. С. Михлин, П. Г. Пономарев и др.; под ред. И. В. Шмарова. Москва: Новый Юрист, 1998. 368 с.

507. Уголовно-исполнительное право: учебник для юрид. вузов/под ред. В. И. Селивёрстова. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Юриспруденция, 2002. 368 с.

508. Уголовный кодекс Украинской ССР: утв. Законом Украинской ССР 28.12.1960. *Ведомости Верховного Совета Украинской ССР*. 1961. № 2. Ст. 14.

509. Ульяшина Л. В. Международно-правовые стандарты в области прав человека и их реализация: теория и практика применения. Вильнюс: ЕГУ, 2013. 402 с.

510. Управління пенітенціарних інспекцій/ Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/upravlinnya-penitentsiarnih-inspektsiy>.

511. Уржинський К. П. Гарантії права на труд. Москва: Юрид. лит., 1984. 200 с.

512. Уряд підтримав подальше реформування системи виконання покарань та створення спеціалізованих держустанов у сфері режиму, медицини та пробації // Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України/Урядовий портал/Міністерство юстиції України. 13.09.2017. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=250265348.

513. Уткин В. А. Международные стандарты обращения с заключенными и проблемы их реализации: учебное пособие. Томск: Изд-во НТЛ, 1998. 88 с.

514. Федоренко В. Політичні права та свободи людини і громадянина в Україні: поняття, види, характеристика. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1. С. 80-87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2016_1_17.

515. Фещенко Л. О. Взаємодія органів внутрішніх справ з державною податковою службою у здійсненні правоохоронної діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2007. 217 с.

516. Формування правосвідомості юриста / С. С. Сливка, М. І. Рудницький, М. Т. Підгурський, М. Й. Штангрет та ін. Львів: Кальварія, 1997. 96 с.

517. Хобор Р. Б. Правове регулювання медико-санітарного забезпечення осіб, засуджених до позбавлення волі // Медичне право України: проблеми становлення та розвитку: матер. I Всеукр. наук.-практ. конференції (Львів, 19-20 квітня 2007 р.). С. 331-336. URL: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/01_337_04.pdf.

518. Хохлов С. «Закон Савченко»: історія з кримінальним присмаком. *Юридична газета*. 13.06.2017. № 24 (574). С. 12-13. URL: http://trustedadvisors.ua/media/userfile/2017/06/21/no24574_112-13_.pdf.

519. Хряпінський П. В. Гуманізація звільнення неповнолітніх від призначеного покарання та його відбування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 14. С. 94-100.

520. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

521. Цись Н. І. Імплементация норм міжнародного права у національне кримінальне законодавство України (Загальна частина): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 1994. 25 с.

522. Чеботарьова Ю. А. Правовий статус засудженого до позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Харків, 2005. 22 с.

523. Чеботарьова Ю. А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2005. 203 с.

524. Черданцев А. Ф. Теория государства и права: учебник для вузов. Москва: Юрайт, 1999. 432 с.

525. Четвериков В. С. Административное право: учебник. Москва: Форум; Инфра-М, 2005. 320 с.

526. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран. Москва: Юристъ, 1997. 568 с.

527. Човган В. О. Реформування кримінально-виконавчого законодавства у світлі міжнародних стандартів (пропозиції та зауваження). Харків: «Вид-во Права людини», 2014. 228 с.

528. Шай Р. Я. Суб'єкти реалізації правоохоронних функцій держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2014. № 807. С. 93-100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_807_18.

529. Шемшученко Ю. С., Пархоменко Н. М. Правовий статус // *Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 5. П–С/редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.* Київ: Укр. енциклопедія, 2003. С. 44-45.

530. Шицький І. Б. Правовий статус місцевих господарських судів в Україні: становлення і розвиток: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Київ, 2006. 20 с.

531. Шкута О. Генезис становлення та розвиток кримінально-виконавчої системи незалежної України. *Кримінальне право.* 2016. № 2. С. 153-157.

532. Шкута О. О. Реформування та модернізація кримінально-виконавчої системи України: вимоги сьогодення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 1. С. 58-61.

533. Штурнев А. Е. Понятие, принципы и виды нормотворческой компетенции. *Сибирский Юридический Вестник*. 1998. № 2. С. 23-29.

534. Щербакова Л. М. Международное сотрудничество в уголовном судопроизводстве: учебное пособие. Ставрополь: Изд-во СГУ, 2010. 351 с.

535. Щербакова М. В. Обеспечение прав и законных интересов осужденных к лишению свободы в России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Челябинск, 2007. 29 с.

536. Щорічна доповідь Уповноваженого з прав людини Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ: Права людини, 2017. 627 с. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/&page=3>.

537. Энтин М. Л. Международные гарантии прав человека. Москва: Междунар. отношения, 1992. 237 с.

538. Юнусова Л. С. Административно-правовой статус государственных судебных учреждений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. Саратов, 2011. 29 с.

539. Юридичні терміни. Тлумачний словник/В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін.; за ред. В. Г. Гончаренка. Київ: Либідь, 2003. 320 с.

540. Якимов А. Ю. Статус субъекта административной юрисдикции (обязанности и права) // Административное и информационное право (состояние и перспективы развития): сборник статей/отв. ред.: И. Л. Бачило, Н. Ю. Хаманева. Москва: Изд-во Академического правового ун-та, 2003. С. 155-162.

541. Яковець І. С. Закріплення в законодавстві України механізму реалізації спостережними комісіями основних функцій по забезпеченню прав

засуджених і звільнених та участі в діяльності органів і установ виконання покарань: посібник для спостережних комісій України. М.: PRI, 2007. 196 с.

542. Янюк Н. В. Адміністративно-правовий статус посадової особи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2002. 168 с.

543. Ярошенко О. М. Правовий статус сторін трудових правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 1999. 18 с.

544. Яцишин М. М. Законодавча діяльність Верховної Ради України з актуальних питань кримінально-виконавчої політики. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 4. С. 152-156.

545. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с.

546. Яцишин М. М. Особливості правового статусу засуджених в Україні та правових системах інших європейських держав // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: зб. наук. пр./за ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка, М. Б. Бучка; упор. О. В. Кресін. Київ: Логос, 2010. С. 480-482.

547. Яцишин М. М. Стан і відповідність законодавчої бази сучасним потребам кримінально-виконавчої системи України. *Форум права*. 2008. № 3. С. 561-567. URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/2020/1/08immksu.pdf>.

548. Baade H. W. The Legal Effect of Codes of Conduct for MNEs // *Legal Problems of Codes of Conduct for Multinational Enterprises*/Baade H. W. and others; N. Horn (ed.). Deventer: Kluwer, 1980. P. 3-38.

549. Dijk P. Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. 3rd ed./P Dijk, G. J. H. Hoof, J. G. F. Van Hoof, A. W. Heringa. The Hague: Kluwer Law International, 1998. 850 p.

550. Donnelly J. International human rights: a regime analysis, International Organizations. *Journal of Peace Research*. 1986. Vol. 40. P. 599-642. URL: <https://doi.org/10.1017/S0020818300027296>.

551. Feldman D. Civil liberties and human rights in England and Wales. Oxford: Oxford University Press, 2002. 1184 p.

552. Human Rights Standards: Learning from Experience / International Council for Human Rights Policy. Versoix, Switzerland, 2006. 78 p. URL: http://www.ichrp.org/files/reports/31/120b_report_en.pdf.

553. Riedel E. Standards and Sources. Farewell to the Exclusivity of the Sources Triad in International Law? *European Journal of International Law*. 1991. № 2 (1). P. 58-84.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Список публікацій здобувача:

Монографія:

1. Почанська О. С. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні: монографія / за заг. ред. Є. Ю. Бараша. Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ, ФОП Кандиба Т.П. 2018. 542 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Почанська О. С. Правовий статус громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні: поняття, структура, особливості. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2015. № 2 (35). С. 196–200.

2. Почанська О. С. Адміністративно-правове забезпечення реалізації громадянами, засудженими до позбавлення волі в Україні, культурних прав і свобод. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. № 2. Т. 3. С. 22–27.

3. Почанська О. С. Завдання та функції суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 41. Т. 3. С. 134–138.

4. Почанська О. С. Види суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Право UA*. 2017. № 3. С. 53–59.

5. Почанська О. С. Зміст та особливості сучасного етапу нормативно-правового забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Наше право*. 2017. № 4. С. 102–109.

6. Почанська О. С. Історико-правовий аналіз нормативно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Верховенство права*. 2017. № 5. С. 100–106.

7. Почанська О. С. Правові принципи як основа нормативно-правового забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в

Україні. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. Випуск 6, Том 1. С.41–46.

8. Почанська О. С. Поняття та класифікація сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 6. Том 3. С.143–147.

9. Почанська О. С. Компетенція як ключовий елемент адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Вісник ХНУВС*. 2017. № 4 (79). С. 250–256.

10. Почанська О. С. Організаційно-правові гарантії прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Вип. 2. Т. 4. С. 29–33.

11. Почанська О. С. Правові засади забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Форум права*. 2017. № 4. С. 197–204 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_4_33.

12. Почанська О. С. Основні форми використання міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 1. Т. 2. С. 166–171.

13. Почанська О. С. Зміст та адміністративно-правове забезпечення фізичних (природних) прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Право UA*. 2018. № 1. С. 53–60.

14. Почанська О. С. Основні тенденції розвитку законодавства, що регулює питання забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. С. 35–42.

15.Почанська О. С. Політичні права і свободи громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, як об'єкт адміністративно-правового забезпечення. *Європейські перспективи*. 2018. № 1. С. 50–57.

16.Почанська О. С. Соціально-економічні права і свободи громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні: зміст та правове забезпечення. *Наше право*. 2018. № 1. С. 65–71.

17.Почанська О. С. Проблеми забезпечення права на охорону здоров'я громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Право UA*. 2018. № 2. С. 20–26.

18.Почанська О. С. Особливості правового регулювання права на працю громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Європейські перспективи*. 2018. № 2. С.45–50.

Статті у наукових виданнях інших держав:

1. Почанская Е. С. Понятие, особенности и виды прав лиц, осуждённых к лишению свободы в Украине, как объекта административно-правовой защиты. *Право и Политика*. 2016. № 4. С. 41–47.

2. Почанская Е. С. Понятие, структура и особенности административно-правового статуса субъектов обеспечения прав граждан, осуждённых к лишению свободы в Украине защиты. *Leges si viata*. 2018. № 1/2 (313). С. 102–106.

3. Почанская Е. С. Право на жизнь как неотъемлемое право граждан, осуждённых к лишению свободы в Украине: содержание и административно-правовое обеспечение. *Верховенство права*. 2018. № 1. С. 79–83.

4. Почанская Е. С. Функции субъектов обеспечения прав лиц, осуждённых к лишению свободы в Украине. *Leges si Viata*. 2018. № 5/2 (317). С. 150–154.

5. Почанская Е. С. Юридические гарантии прав и свобод человека и гражданина: понятие и критерии классификации. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2018. № 2-1 (30). С. 24–27.

6. Почанська О. С. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі: поняття, особливості, функції. *Верховенство права*. 2018. № 2. С. 185–190.

Тези наукових повідомлень на науково-практичних конференціях:

2. Почанська О. С. Міжнародно-правові акти у галузі прав людини як складова системи правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Розвиток правової системи України в умовах сьогодення*: міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 7–8 лют. 2014 р.). Донецьк: Сх.-укр. наук. юрид. орг., 2014. С. 71–73.

3. Почанська О. С. Місце та роль компетенції в структурі адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Сучасне правотворення: питання теорії та практики*: міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 1–2 серп. 2014 р.). Д. С. 61–63.

4. Почанська О. С. Сучасний стан правового регулювання права на працю осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Роль права та закону в громадянському суспільстві*: міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13–14 лют. 2015 р.). К.: Центр прав. наук. дослідж., 2015. С. 74–76.

5. Почанська О. С. Поняття та види юридичних гарантій прав і свобод людини та громадянина. *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 16–17 жовт. 2015 р.). Х.: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2015. С. 54–57.

6. Почанська О. С. Основні цілі та завдання діяльності суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8–9 квіт. 2016 р.). О.: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С. 88–91.

7. Почанська О. С. Питання класифікації суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 21–22 жовт. 2016 р.). Л.: Західноукр. орг. «Центр правничих ініціатив», 2016. С. 69–71.

8. Почанська О. С. Шляхи удосконалення взаємодії між суб'єктами забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10–11 берез. 2017 р.). О.: ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 107–110.

9. Почанська О. С. Права та свободи громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні: питання класифікації. *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 16–17 черв. 2017 р.). Л.: Західноукр. орг. «Центр правничих ініціатив», 2017. С. 94–97.

10. Почанська О. С. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні: сучасний стан та шляхи розвитку. *Сучасні проблеми адміністративного права та процесу*: тези доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 черв. 2017 р.). МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ; каф. адмін. права та процесу ф-ту № 3. Х.: ХНУВС, 2017. С. 160–163.

11. Почанська О. С. Основні етапи розвитку національного законодавства з питань регулювання правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 22–23 верес. 2017 р.). Запоріжжя: Запоріз. міська громад. орг. «Істина», 2017. С. 69–73.

12. Почанська О. С. Нормативно-правове регулювання медико-санітарного забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні*: матеріали

міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 23–24 лют. 2018 р.). Запоріжжя: Запоріз. міська громад. орг. «Істина», 2018. С. 69–74.

13. Почанська О. С. Право на правову допомогу як складова прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 2–3 берез. 2018 р.).* Дніпро: ГО «Правовий світ», 2018. С. 68–72.

АКТИ ВПРОВАДЖЕНЬ

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

В.о. начальника Департаменту

з питань виконання кримінальних покарань

полковник внутрішньої служби

Петро ТІТОВЕЦЬ

« 12 » квітня 2020 року

про впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право Почанської Олени Сергіївни «Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні» у правозастосовну діяльність Департаменту з питань виконання кримінальних покарань

Комісія в складі:

1. Виконуючого обов'язки начальника Служби персоналу Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, підполковника внутрішньої служби, кандидата юридичних наук Кирилюк Валентини Анатоліївни (голова);
2. Старшого інспектора з особливих доручень відділу нагляду і режиму у центральному регіоні Управління з питань забезпечення режиму Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, підполковника внутрішньої служби, кандидата юридичних наук Микитась Ірини Миколаївни;
3. Виконуючого обов'язки начальника відділу з питань дотримання прав засуджених та осіб, узятих під варту Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Луцик Ірини Валеріївни,

цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Почанської Олени Сергіївни «Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні» використовуються у діяльності Департаменту з питань виконання кримінальних покарань. Зокрема: 1) при наданні консультативно-дорадчої допомоги з питань забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні; 2) при розробці пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення чинного національного законодавства та розроблення нових нормативно-правових актів з питань забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні; 3) при підготовці методичних рекомендацій та роз'яснень з питань: реалізації завдань, функцій та адміністративних повноважень суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні; впровадження організаційних засобів адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні; реалізації адміністративно-правових форм забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Комісія констатує, що впровадження результатів дисертаційного дослідження Почанської Олени Сергіївни «Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні» забезпечило розширення науково-методичного інструментарію експертного дослідження нормативно-правових актів, які регулюють питання забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Члени комісії

В. Кирилюк

І. Микитась

І. Луцик

ЗАТВЕРДЖУЮ

Декан факультету № 1
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Олександр МУЗИЧУК

«17» січня 2020 р.

**АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ
ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Комісія у складі:

заступника декана з навчально-методичної роботи факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента **Невядовського В.О.** (голова);

завідувача кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України **Безпалової О.І.**;

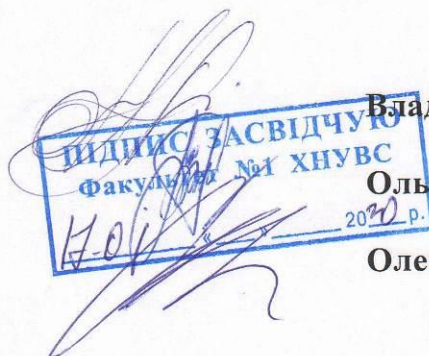
завідувача кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України **Салманової О.Ю.**

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня доктора юридичних наук із спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право Почанської Олени Сергіївни «Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні», використовуються в освітньому процесі Харківського національного університету внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін «Адміністративне право і процес»; «Судові і правоохоронні органи України», «Кримінально-виконавче право».

Внесені автором до зазначених лекційних матеріалів доповнення підготовлені на достатньому теоретичному та методичному рівні та ґрунтуються на результатах проведеного автором глибокого дослідження чинного законодавства, практики забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, у зв'язку з чим можуть бути впроваджені в освітній процес Харківського національного університету внутрішніх справ, а також використані у науково-дослідній роботі слухачів, студентів та курсантів.

Результати дисертаційного дослідження Почанської Олени Сергіївни «Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні» мають необхідний теоретичний рівень та практичну спрямованість, сприятимуть підвищенню якості правового регулювання правоохоронної діяльності.

Члени комісії:

Владислав Невядовський

Ольга Безпалова

Олена Салманова

ЗАТВЕРДЖУЮ

Відповідальний секретар

Кримінологічної асоціації України

доктор юридичних наук, професор

Олексій ЛІТВИНОВ
Олексій ЛИТВИНОВ

» *січня* 2020 р.

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право Почанської Олени Сергіївни «Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні» у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України

Комісія у складі:

1. Яценка А. М. – доктора юридичних наук, професора, члена Кримінологічної асоціації України.

2. Кондратова Д. Ю. – кандидата юридичних наук, доцента, члена Кримінологічної асоціації України.

3. Черевка К. О. – кандидата юридичних наук, доцента, члена Кримінологічної асоціації України.

цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Почанської Олени Сергіївни «Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук із спеціальності 12.00.07 – адміністративне право та процес; фінансове право; інформаційне право, використовуються у наукових дослідженнях Кримінологічної асоціації України.

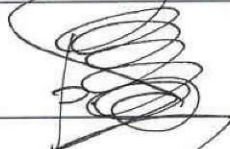
Зокрема при: 1) встановленні місця та особливостей правоохоронних та судових органів у системі інших суб'єктів протидії злочинності; 2) узагальненні форм та методів діяльності правоохоронних органів щодо протидії злочинам та правопорушенням; 3) удосконаленні інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів; 4) наданні консультативно-дорадчої допомоги щодо супроводження правотворчого процесу правоохоронних органів; 5) при розробці пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення національного законодавства, яке регулює діяльність суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження Почанської Олени Сергіївни «Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні» в наукову діяльність Кримінологічної асоціації України забезпечило розширення науково-методичного інструментарію експертно-кримінологічного дослідження нормативно-правових актів і їх проектів з питань правоохоронної діяльності.

Члени комісії:

_____ **Андрій ЯЩЕНКО**

_____ **Дмитро КОНДРАТОВ**

_____ **Кирило ЧЕРЕВКО**

« 14 » 01 2020 р.

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**
вул. Козацька, 116, м. Київ, 03118
Тел. 228-10-31
E-mail: sipl@i.ua
www.sipl.com.ua

**SCIENTIFIC INSTITUTE
OF PUBLIC LAW**
116 Kozatska Str., Kyiv, 03118
Tel. 228-10-31
E-mail: sipl@i.ua
www.sipl.com.ua

15.01.2020 р.. № _____

На № _____ від _____.

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертації здобувача наукового ступеня доктора юридичних наук із спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право Почанської Олени Сергіївни «Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні» у правотворчу діяльність Науково-дослідного інституту публічного права, зокрема під час внесення змін і доповнень до законодавства, що регламентує правоохоронну діяльність

Повідомляємо спеціалізованій вченій раді, що результати дисертації Почанської Олени Сергіївни «Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні» спрямовані на: окреслення змісту адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні; розкриття основних напрямків адміністративно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні; систематизацію адміністративно-правових форм забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні використовуються Науково-дослідним інститутом публічного права під час розробки пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення національного законодавства та розроблення нових нормативно-правових актів з питань правоохоронної діяльності в межах реалізації теми наукового дослідження «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації №0115U005495).

**Завідувач відділу аспірантури
Науково-дослідного інституту
публічного права,
к.ю.н., доцент**

**Завідувач відділу
науково-правових експертиз
та законопроектних робіт
Науково-дослідного інституту
публічного права,
к.ю.н., старший дослідник**

Л. В. Сорока

М. Куркова